

అనర్ఘరాఘవము

(అయిదు అంకములు.)

భట్టమురారి

సంస్కృతనాటకమునకనువాదము.

[సమూలము.]

కిర్లంపూడి సంస్థానకవీశ్వరులు

సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి

కృతము.

మొదటికూర్పు.
1,000 ప్రతులు.

కాకినాడ:
రంగా అండ్ కో., ముద్రాక్షరశాల.
1937.

 [రు. 1-0-0.

శ్రీ రాజా రావు శ్రీ రామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరుగారు,

జమీందారు, కిర్లంపూడి వగైరా యెస్టేట్లు.

కృతిసమర్పణము.

కం. సర్వజ్ఞ నృపతి కేవల
సర్వజ్ఞం డనెడు బిరుదె సర్వజగములన్
బర్వ లిడి చాటు నేవిభు
పూర్వుల సుప్రతిభ నట్టి పున్నెపు గనికిన్ !. 1

ఉ. "నిబ్బరగాఁడఁడైన ధరణీపతి రావుకులీనుఁడేలు నా
బొబ్బిలికోటపై నెవరి పోరఁగ రాను కిరీటి" కన్చు మున్
గబ్బములన్ బ్రసిద్ధిఁగొను గాఢపరాక్రమశాలు లొప్పన
య్యబ్బురపున్న వంశపు టనర్ఘ మహామణియైన తేనికిన్ . 2

చ. అడిగినతో నెయిచ్చుటయు, నాడినమాటను దాటకుంట యున్
విడువక పేదసాదలను వేడ్కను బ్రోచుట, చక్కనౌకృతుల్
వడయుచుఁ బ్రోడలౌ సుకవివర్యుల నేలుట, యిట్టివేని వం
గడమునఁ గట్టినట్టిపుడుఁ గన్పడుచుండునో యట్టి దిట్టకున్. 3

తే. గీ. వేఁడుకొను నర్థిజనులకు వేల్పుటావు
భవ్యతరమైన శ్రీరామభక్తిప్రోవు
వినయ శాంతాదు లెంతయు వెలయు తావు
రావుకులకీర్తి తావగు రాజమణికి !. 4

తే. గీ. పూర్వనృపులుండు కిర్లమపూడి పురము
నందె బాలురవిద్యకు ననువులేకఁ
గష్టపడుచుండు ప్రజలకుఁ గలవు దీఱ
బాలశాలను స్థాపించి వఱలు కృతికి !. 5

తే. గీ. శ్రీయుతునకు సీతారామకృష్ణ పూర్వ
రాయడప్ప రంగారాయ రాజవర్యు
పౌత్రునకు, మఱియును సార్వభౌమువలన
విదితముగ 'జి. సి. ఐ. ఇ.' బిరుదము గనిన, 6

కం. శ్వేతాచలకీర్తిజిత
శ్వేతాచలపతియు శేముషీశతధృతియగా
శ్వేతాచలపతి రంగ
జ్యోతలవిభు పుత్రునకు సుజనమిత్రునకున్ !. 7

తే. గీ. అంకితమొనర్తు నాకృతి, నాకృతిజిత
రతిపతి కహార్యధృతి కతిరమ్యగుణ వ
సతికిఁ గిర్లంపురాది సంస్థాన విభుత
నలరు శ్రీరామకృష్ణ రంగాధిపతికి !. 8

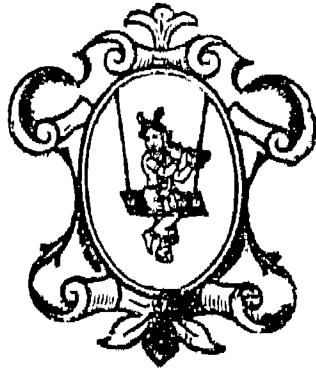
ఆశీర్వాదము.

సీ. శ్రీసతి సత మురస్సీను నిల్పఁగ నెల
విచ్చువాఁడాపదల్ విచ్చువాఁడు
నార్తరక్షణ కన్న నన్నింటికన్న ము
దరుగువాఁడ సురాళిఁ దఱఁగువాఁడు
వడలకెప్పుడు గొల్చు భక్తుల మిగులఁ బ్రే
మించువాఁడెదఁ గృప మించువాఁడు
ఘనకృపామతి నెప్డు మునిమనోవీథుల
నడచువాఁ డఘపాళినడఁచువాఁడు

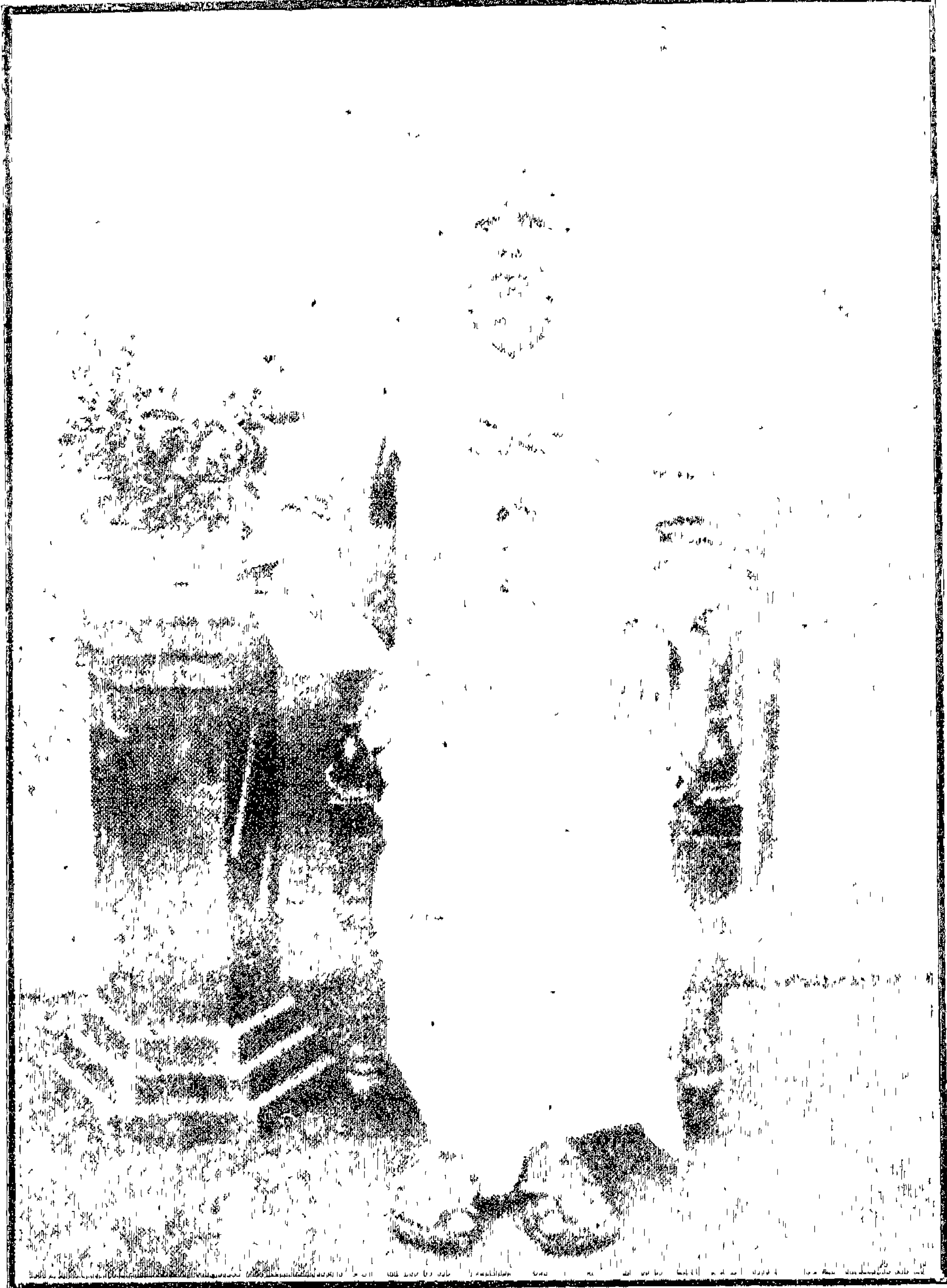
తే. గీ. నైన నారాయణుం డధికాయువమిత
భవ్యసుఖములితోధికైశ్వర్య మిచ్చి
కృతిపతిని రావు శ్రీరామకృష్ణ రంగ
రాయనృపు నేలుఁగాత ! నిరంతరంబు !. 9

తే. గీ నై మెలంగెడు రావు శ్రీరామకృష్ణ
రంగరాయ మహీపాలు రమ్యశీలు
నర్థిసుగసాలుఁ గవివిద్వదవనలోలు
భూరిగుణజాలు శ్రీనేత ప్రోచుఁగాత! . 12

సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవిగారు

"HAVAMAHAL"
BEACH ROAD,
VIZAGAPATAM.
28-1-1936.

ఆ శ య ము.

కిళ్లంపూడి యాస్థానకవీశ్వరులు, ‘ ఋతుసంహార ’ ‘రతిమన్మథ నాటకా ’ నువాదులు, ‘ శ్రుతికంఠోపాఖ్యా ’ నాది గ్రంథరచయితలు, నగు శ్రీయుత సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవిగారిచేఁ దెలిఁగింపఁబడిన “ అనర్ఘరాఘవనాటకము ” నందలి కొంతభాగము వింటిని. ఆ నాటకము నింతకుమున్నె కీర్తిశేషులైన ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులు గారు తెలిఁగించియుండిరి. శాస్త్రిగారి కవిత్వము నిర్దుష్టమైనను, శైలినిబట్టి వారి యనువాదము ‘ మూలోఽపి టీకాయతే ’ యను నట్లున్నది. అందుమూలమున మురారినాటకము తెలుఁగు లోనికిఁ వచ్చిన దనుటకు వీలులేదు. శ్రీకామేశ్వరరాయకవిగారి కవిత్వము మృదుమధురపదభరితమై సుబోధమై మూలమునకు వన్నె పెట్టినట్లున్నది. వార్ధక్యము కతమున నాటకమంతయు వీరు తెలిఁగింపలేకుండుట శోచనీయము. గ్రంథము సమూలముగా ముద్రింపఁబడుట ప్రశంసనీయము.

శ్రీ విక్రమదేవవర్మ.
సాహిత్య సమ్రాట్టు, డీ. లిట్టు;
శ్రీ శ్రీ శ్రీ జయపురమహారాజు.

ప్రకాశకుని విజ్ఞప్తి.

మా నాయనగారు మొదట నీగ్రంథము నాలుగంకములవఱకు మాత్రమే ప్రచురింపదలఁచి, విశేషకాలము ముద్రణలోనున్న సమయమున పంచమాంకమునుగూడ ననువదించి యిందు జేర్చు నుద్దేశ్యముతో గ్రంథారంభమున తాము చేసిన 'విజ్ఞప్తి' యందుఁ చివర నటులనే వ్రాసియుండిరి. కాని యందువలన గ్రంథము ప్రచురించుట మఱింత జాలమగునేమోయని నేను మిగుల సంశయించితిని. 1936 సెప్టెంబరు నెలలో వారికి దేహస్వస్థతచెడి క్రమముగా ననారోగ్యస్థితి హెచ్చగుటచే నెటులయినను మొదటియభిప్రాయము ననుసరించియే నాలుగంకములవఱకు మాత్రము పూర్తిచేసి ప్రచురింపదలఁచి యెంత ప్రయత్నించినను నదియు మాదురదృష్టవశమున సాధ్యమయినది కాదు.

ఆంధ్రీకరించిన పంచమాంకమును సమూలముగా ముద్రణమునకు స్వయముగా తామే వ్రాసి సిద్ధపఱచి ఆరోగ్యములేని సమయమందుఁ గూడఁ దదేకదృష్టితో శ్రమపడుటవలన దేహస్థితి బొత్తిగాఁ జెడి తుదకు అక్టోబరు నెల 8వ తేదిని మమ్ములను దుఃఖమున ముంచి వారు పరలోకగతులైరి. వారు వయోవృద్ధులైనను నీగ్రంథ మాంధ్రలోకమున వెల్లడియగువఱకును, కృతిపతులగు రంగరాట్ప్రభువులకు తాము స్వయముగా కృతిని సమర్పించువఱకును, మఱి కొన్నిమాసములైనను వారు జీవించియుండినచో మిక్కిలి సంతోషదాయకముగా నుండెడిది. కాని విధినిర్ణయ మటులలేదు! ఆయన స్వర్గతులైన పిదప ప్రూఫులు దిద్దుట మొదలగు పనుల నేనే చూడవలసి వచ్చిన తఱి కన్నుల నశ్రువులనింపుచు తరువాతి గ్రంథము నెటులనో యచ్చు పూర్తి చేయించితిని.

కామేశ్వరరాయకవిగారి జీవితచరిత్ర సంగ్రహముగా నైనను
నిందు జేర్చి ప్రకటింపఁదగునని మిత్రులనేకులు కోరినను నిప్పటి
గ్రంథవిస్తరమును కాలవిలంబనమును యగుటంజేసియు, కవిగారిచే
రచింపబడిన 'కుచేలాభ్యుదయ' నాటకమునకు విద్వాన్ శ్రీ కా
చయనులుగారు వ్రాసిన పీఠికయందది కొంత వ్రాయఁ బడియుండు
చేతను, స్థలాంతరమున వారి జీవితచరిత్ర కొంచెము విపులముగా
వ్రాయించి ప్రకటింపఁదలంచి, యిందుఁ జేర్పకయే యీ గ్రంథము ప్రక
టింపఁబడినది. కవికృతమైన యితర గ్రంథముల నామములు మాత్రము
టైటిల్ పేజీలో వెనుకవైపునఁ బేర్కొనబడినవి.

ఎచటను గఠోరముగ గురుకులక్లేశము నందకపోయినను
వీరు విశేషముగా స్వయం కృషి చేసి బాల్యమునుండి యామరణా
తము సారస్వతగోష్ఠియందును నుత్తమకావ్యపరిశీలనమునందును
కాలము బుచ్చుచు తాము కూడ తమ సామర్థ్యము ననుసరించి కావ్య
నాటకాదుల రచించి వాఙ్మయమునకు యథాశక్తిని సేవయొనరించి
తుదకు 'మురారి' పండితునియుద్గ్రంథమున కాంధ్రలోకము
వ్యాప్తి కలుగుటకై మిక్కిలి యుత్కంఠితులైన కృతికర్తయొక్క ప
రిశ్రమయుఁ దత్ఫలమును సహృదయులు పరిశీలించి నిర్ణయింతురు గాక.

4-3-37,
కాకినాడ.

సత్యవోలు లక్ష్మీనారాయణరావు.
బి. ఏ., బి. ఎల్.

విజ్ఞప్తి

"శ్రీ భట్టమురారి" కవిప్రణీత మగునీ "యనర్ఘరాఘవ" నాటకమునకు నాయొనర్చిన యనువాదమును గూర్చి ప్రసిద్ధ మహాకవి శిఖామణులు "బాలసరస్వతి" "కింకవీంద్రఘట పంచాన" నేత్యాది బిరుదాంకితులు (శతావధాని) బ్రి॥ శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి గారువ్రాసిన యుపోద్ఘాతము వలనను శ్రీ మురారి మహాకవియొక్క స్థలకాల నిర్ణయాదులనుగూర్చి కాకినాడ శ్రీపిఠాపురం మహారాజావారి కళాశాలలో నాంధ్రగీర్వాణ భాషోపన్యాసకులగు శ్రీమాన్ యీయుణ్ణి వెంకట వీరరాఘవాచార్యులు యెం., ఏ, గారువ్రాసిన పీఠికవలనను వెల్లడియగును. గాన నేనింక వానినిగూర్చి వ్రాయునది లేదు.

ఈగ్రంథమును నేనెందును గురుముఖమునc జదివియుండ లేదు. వ్యాఖ్యానసాహాయ్యమున స్వయముగనే చదివికొని మిక్కిలి ప్రౌఢమగు దానియందలి యాసక్తి విశేషముచె నెట్లయిన దీని నాంధ్రమున ననువదింతమను కుతూహలము కలిగి యథాశక్తిగా భార్గవవిజయము వఱకుc గల నాలుగంకములు మాత్రము రచియించి యంతటదృష్టి పాటవము కొంత తక్కువయైకనులకు శస్త్రచికిత్స చేయించుకొనుటచేత వెంటనేమరల గ్రంథావలోకనమున నలయించినచోc గన్నులకుమఱింత దృష్టిలోపము కలుగునను భీతిచేత

నుస్వతః వార్ధకమునఁగలిగిన బాహ్యహీనతవలనను బ్రస్తుత ము ప్రథమభాగముగా నంతటితో నిలిపివేయఁబడినది.

దీని నస్మత్పోషకులగు శ్రీరాజారావు శ్రీరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరువారి కంకితమొనర్చితిని. వారెంతయు నాదరముతో విని సంతోసించుటయే గాక వెంటనే దీనిని ముద్రింపించి పరిచురణ చేయించవలసిన దని సెలవిచ్చి ముద్రణమున కగు ధనమొసంగి తమకుఁ గల కవిపండితాదరమును భాషాభిమానమును వెల్లడించిరి; చిరకాలమునుండి బాలుర విద్యాభివృద్ధి కొఱతవడియున్న కిర్లమపూడి గ్రామమున, బహుధనసాధ్యమగు పాఠశాలను నెలకొల్పించి జనులవిద్యాభివృద్ధి కెంతయుఁ దోడ్పడి మహౌదార్యమును బ్రకటించి ప్రజల సన్నుతులను బడయుచున్న వీరియౌదార్యమునకిది క్రొత్తదికాదు.

ఈనాటకము నిదివఱలో రాజమహేంద్రవరవాస్తవ్యులును నచ్చటి ట్రైనింగుకాలేజీ సంస్కృతోపాధ్యాయులు నగు కీ॥ శే॥ బ్రహ్మశ్రీ ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు చాల కాలముక్రిందనే ఆంధ్రీకరించియుండిరి; వారి యనువాదము యథామూలముగాను మిగులఁ బ్రౌఢముగాను నున్నదనుట నిర్వివాదాంశమే. అయినను మఱల నేను నద్దానినే యనువదింపఁబూనుట నా కా మురారి గ్రంథమునందలి యభిరుచియే ముఖ్యకారణము.

ఇఁక నియ్యనువాదసందర్భమునఁ గొన్నియంశములు దెలుపవలసియున్నవి.

1 నాందీశ్లోకములలో "నిష్ప్రత్యూహ" మను మొదటి దాని కొక్క పద్యముతోఁ దృప్తిపడక వేఱువేఱు విధముల వేఱ్వేఱువృత్తముల నాంధ్రీకరించిన నెట్లుండునో యని పెక్కు పద్యములు రచియించియు విస్తరభీతిచే నందయిదింటిని మాత్రమే ప్రచురించితిని.

2 రెండవదగు "విరమతి" యనుదానికిఁ గలదని పెద్దలవలన వినిన పాఠభేదమును గూడ నిందుఁజేర్చి దానిని గూడ ననువదించినాను. బాగుగ విమర్శించినచో నీపాఠమే మిక్కిలి సమంజసముగా నుండినట్లు కన్పట్టుటచేతఁ గవియభిప్రాయ మిదియ కావచ్చునని తోఁచుచున్నది; విద్వాంసులు విమర్శింపఁ బ్రార్థితులు.

3 ఇటీవల నాకు లభించిన నాగరీప్రతిలోని రుచిపతివ్యాఖ్యానమువలనఁ దెలిసిన విశేషములను వ్యక్తపఱచుటకు గాను ప్ర॥ అం॥ 19 శ్లో॥ "ఉన్ముద్రయతి" తృ॥ అం॥ 56 శ్లో॥ పౌరాణీభిః" అను రెంటికిని రెండేసివిధముల రెండేసిపద్యములు వ్రాసినాను. మఱియు దానియందే యధికముగా నుండిన ప్ర॥ అం॥ 34. శ్లో॥

శ్లో॥ ఏతాభిస్తవ కౌతుకోక్తిభిరపి త్రైవిద్యమూర్తేరివ
త్వష్టస్త్వామురశిల్పినా దినకృతోఽవచ్ఛేద వేదాక్షరైః
పూతాఃస్మోవయ మద్య యద్యపి తదప్యాజ్ఞామపి స్వామహం
వోఢుం విష్టిరనర్ఘ తారఘుకులే కల్పాంత మున్మీలతు॥

అనునది "అనర్ఘరాఘవ" మను దీనినామమున కనుబంధము

గానుండి చాల ముఖ్యమయినదియే యగుటచే దానిని గూడ
నిందుజేర్చి యదియు ననువదించితిని.

4 ఇందొకటి రెండుచోట్ల సంస్కృతమునఁ గొంతగూఢముగా
నున్నను దెనుఁగున గూడ వ్రాయుట ఇక్కాలమునకనను
కూలమనితోఁచు సీతావయవ వర్ణనాదులు గల శ్లోకము
లను గొన్నిటి ననువదించియుఁ నిందుఁ జేర్పలేదు. కాని ఇటీ
వలఁ గొందఱు రసజ్ఞులు "స్వగతము ననుసరించి మూలశ్లోక
ములను విడచుట యంత సముచితముగా లే" దని అనుటచే
దాని కంగీకరించినను నచ్చు పూర్తియగుటచే నడుమునడుమ
నవిచేర్పవలను పడక చివరననుబంధముగాఁ జేర్చడమయినది.
ద్వితీయముద్రణమున యథాస్థానములందుఁ జేర్పఁబడును.

5 విశ్వామిత్రుని శిష్యులపేర్లు బొత్తిగ నీతిబాహ్యముగ నుండు
టచే వేఱువిధముగ మార్చినాఁడను. బ్ర॥శ్రీ॥ వ్యాసమూర్తి
శాస్త్రులుగారు కూడ నీహేతువుచేతనే కాఁబోలును మార్చి
యుండిరి; కవి యట్లేల వ్రాసియుండునో యెవ్వరే నెఱిఁగినఁ
దెలుపఁ బ్రార్థితులు.

6 ఇందచ్చు తప్పు లెన్నియో యున్నవి; అందును గురులఘు
రేఫలు, తవర్గద్వితీయ చతుర్థ వర్ణములు ముఖ్యముగ వ్యత్య
స్తములై యుండును పాఠకులు దయతో సవరించు
కొని చదువుకొందురు గాక, యని ప్రార్థించుచున్నాను.

7 మఱియు నిందు మూలగ్రంథములోని ద్వితీయాంకము
18 వ గద్యమునందుఁ సహస్రనయనస్య యనియుఁ దృతీ

యాంకము 60 వ గద్యమునందు " ధూలీచక్షుషః " అనియు గౌతమ శాపబద్ధత కలుగక ముందే యింద్రునికి సహస్రాక్షత్వమారోపింపఁబడినది. ఇట్టివ్యత్యయములు పండితరాజ ప్రణీత " రతిమన్మథ " నాటకాములయం దక్కడక్కడ నుండినను స్వభావ విరుద్ధముగుటచే స్వతంత్రించి యావిశేషములను విడువడమయినది.

ఈగ్రంథమును మిగులదయతో నాలకించి యెంతయు సంతసించి నాయందత్యాదరమును జూపుటయే గాక వెంటనే దీనిని ముద్రాపితముఁ గావించి ప్రచురితముఁ జేయించి తద్ద్వారమున శ్రీశ్రీ జయపుర సంస్థానాధిపతులు " సాహిత్య సమ్రాట్ " డీలిట్ " ఇత్యాది బిరుదాంకితులు కవి పండిత ప్రభు శిఖామణులు నగు శ్రీవిక్రమదేవ వర్మ మహీపాలు నంతటివారి మెప్పునకుఁగూడఁ బాత్రమగు భాగ్యమును గల్గించి యీగ్రంథమును సార్థకపఱచిన యస్మత్ప్రభువులును ఏతత్కృతిపతులును నగు శ్రీ రాజారావు శ్రీరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరువారికి సర్వేశ్వరుఁ డాయురారోగ్యాది సర్వశ్రేయములు నిత్యాధికైశ్వర్యంబును నొసంగి రక్షించును గాక.

ఈగ్రంథమును మిగుల శ్రద్ధతోఁ బరిశీలించి దీనికి విపులమగు నుపోద్ఘాతమును వ్రాసినాయందలి ప్రేమాతిశయమును వెల్లడించిన " శతావధాని " బ॥ శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిగారి నెంతయుఁ గొనియాడుచున్నాఁడను.

మిగుల శ్రమఁజెంది ప్రాచ్యపాశ్చాత్య మహాకవుల ప్రాచీనగ్రంథముల నెన్నిటినో పరిశోధించి యీమురారికవియొక్క జన్మస్థల కాలపాండితీవిశేషాదులను వెల్లడించుచు దీనికి వేఱొకపీఠికను వ్రాసి నాకుఁ దోడ్పడిన శ్రీమాన్ యీయున్ని వేంకట వీరరఘవాచార్యులు "ఎం, యే" గారికి మిగులఁ గృతజ్ఞుఁడను.

మఱియు నాకీనాటకానువాదవిషయమునఁ దమగ్రంథమూలమునఁ గొంతవఱకు మార్గదర్శకులయిన శ్రీ ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలవారి నెంతయు గౌరవపూర్వకముగా స్మరింపుచున్నాఁడను.

ఇందుఁ "బంచమాంకము" నిటీవల ననువదింపఁగలిగితిని.

ఇట్లు బుధజన విధేయుఁడు,
సత్యవోలు కామేశ్వరరావు,
కిర్లమపూడి సంస్థానకవి.

కాకినాడ,
ది 1 జూలయి 1936.

శ్రీ మత్పరదేవతాయైనమః.

ఉపోద్ఘాతము.

"సారం తు సారస్వతం, జానీతే నితరామసౌ గురుకులక్లిష్టో మురారిః కవిః" అని సమకాలికులగు కవివరులచేఁ బొగడ్తగన్న మురారికవినిగూర్చి నాబోఁటిక్కడ విస్తరించుట యనావశ్యకము. అమ్మహాకవినాటకమును ఆంధ్రీకరించుట కెవ్వరును నేఁటికాలపు వారు సాహసింపలేదు కాని సర్వవిధముల మరల నమ్మురారి కవిని జ్ఞప్తికిఁ దేఁదగు పాండితీబలముగల శ్రీమదాకుండి వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు సుమారిప్పటికి ముప్పది యేండ్లనాఁడు తెలిఁగించి ముద్రింపించి ప్రకటించియున్నారు. ఇప్పుడు కాదు గాని మావిద్యార్థి దశనాఁటికి నీ నాటకమును పాఠము చెప్పఁదగినవారు పండితులలో లెక్కకుఁ గొందఱు మాత్రమే యుండెడువారు. ప్రస్తుతమీ యనర్ఘ రాఘవ నాటకమునే యాంధ్రీకరించి ప్రకటించుచు గ్రంథకర్త కామేశ్వరరాయకవిగారు నాపేర నిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

18-1-1936,

కాకినాడ.

......చిరమిత్రమా! సుకవిసత్తమా!

శ్రీ భట్టమురారి యనర్ఘరాఘవ నాటకమును, చిరకాలము క్రిందటనే ఆకుండి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రుల వారాంధ్రీకరించియున్నారు.

నాకు ఆగ్రంథమందలి వేడుకచేతను, కొందఱు మిత్రుల ప్రోత్సాహముచేతను నేనుగూడ మరల నాంధ్రీకరించినాను. అది మన కీర్తమపూడి సంస్థాన వర్తమాన ప్రభువులగు శ్రీరాజా రావు శ్రీరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరువారు విని సంతసించి ఆదరముతో నచ్చువేయింపించుచున్నారు. అచ్చుయినంతమట్టుకు ఇందుతో తమవద్దికిఁ బంపించినాఁడను. దీనికిఁ బీఠిక వ్రాయవలసి యున్నది. సర్వవిధములను దానికిఁ దగు సామర్థ్యము గలవారును, మొదటినుండియు మాయన్నగారి (సోమసుందరకవి) వలెనే నాయందును నాకవిత్వమందును నెక్కుడభిమానము గలవారును తామే యగుటచేత, ప్రస్తుతము నావలెనే వార్ధకమునఁ గొంచెము దార్ఢ్యము తక్కువగా నుండియుందురని యనుకొనియు, మిమ్మే శ్రమపెట్టవలసి వచ్చినందులకు క్షమించి యెట్లో కొంచె మోపికవహించి దీనికి విపులమైన పీఠిక వ్రాయించి నాయందుఁ దమకుఁగల ప్రేమాతిశయమును వెల్లడించి నన్నానందింపఁ జేయుదురని నమ్ముచున్నాను. × ×

(సం.) సత్యవోలు కామేశ్వరరావు.

పైయుత్తరమువల్ల మహాపండితకవి యగు వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారి యాంధ్రీకరణమును ఈయన చూచియే యున్నారను నంశమేకాక కవివంశములో నీయనమాత్రమే కాక అన్న సోమసుందరకవిగారు సయితము కవులను నంశముకూడ మనకుఁ దెలియుచున్నది. ఆ సోమసుందరకవిగారు గానమందుఁగూడ మంచి ప్రవేశము కలవారు. పైఁగా రసవత్కవిత్వము విన్నప్పుడు ఆయనకు తన్మయత్వము కన్పట్టి మూర్ఛకూడఁ గలుగునేమోయని భయపడవలసి

వచ్చెడిది. ఈలాంటి విషయములు కొన్నిటిలోఁదప్ప ప్రస్తుత గ్రంథ కర్త సర్వవిధముల నన్నగారికిఁ దీసిపోవువారు కారు. అన్నగారి కుమాళ్లు రాధామాధవరావు లోనైనవారును కవులేగాక గాయకులుఁగూడ __ యున్నారు. గునుగుసీసములను పేరితోఁ బ్రసిద్ధి చెందినట్టియు బ్రాహ్మణ సంతర్పణములలోఁ దఱచు భోజనకాలమందు గోవిందనామస్మరణకు వాడఁబడుచున్నట్టియు "రక్షణపరాయణుండ! నారాయణుండ!" అనెడి మకుటముగల దశావతారవర్ణన పద్యములతోనొప్పు రుక్మిణీపరిణయములోనగు కొన్ని ప్రబంధములు సైతము రచించిన శ్రీ సత్యవోలు భగవత్కవి (ఇంచుమించు కూచిమంచి సోదరులకు సమకాలికుఁడు జొన్నాడ(గ్రామనివాసి). వీరి వంశవృక్షములోనివాఁడే కాక దగ్గఱవాఁడు కూడనని సోమసుందర కవిగారు నాతోఁ జెప్పినట్లు జ్ఞాపకమున్నది. ఆ యీసందర్భముల వలన వీరి వంశము కవితావంశమని తేలినది. గ్రంథకర్త అన్న సోమసుందరకవిగారు బహుగ్రంథములను రచించి యావజ్జీవమును కవితారచనకే వినియోగించిరని నేనెఱుఁగుదును. ఆయనకు వసుచరిత్ర యనినఁ బ్రాణమే. ప్రస్తుతముగామిం జేసి స్పృశించి యాయనను వదలుచున్నాను.

ఈ గ్రంథకర్త కామేశ్వరరావుగారును బహుగ్రంథములు తెలుఁగులో వ్రాసియున్నారు. పూర్వకవులవలె సంప్రదాయసిద్ధమైన కవిగాని సామాన్యకవి కాఁడనుట నిర్వివాదాంశము. మురారి మహాకవికృతమైన నాటకము నాంధ్రీకరించుటకు సంపూర్ణమైన సంస్కృతభాషాసాహిత్య ముండినఁగాని యెవ్వరును బూనరనుట స్పష్టమగుటచే గ్రంథకర్తగారి సాహితినిగూర్చి వేఱుగఁ బ్రస్తావిం

చుట చర్వితచర్వణము. ఇఁక నాంధ్రీకరణ మెట్లున్నది ? యని విచారింపవలెను. పీఠిక వ్రాయుచున్న నాయుద్దేశమునుబట్టి కావ్య నాటకాదులకన్న ఆంధ్రీకరణమునకుఁ బురాణములే తగినవని చాల కాలమునాఁడే అన్యత్ర వ్రాసియున్నాను.

ఉ॥ కావ్యముగాని నాటకముగాని మఱొక్కటిగాని తెల్గునన్
శ్రావ్యముగా నెసంగదు, పురాణము తెల్గొనరించినన్ గడున్
శ్రావ్యతగాంచి యొప్పెసఁగి సంస్కృతముంగని గేలిసేయు నీ
కావ్యము శబ్దముఖ్యమటుగానఁ దెలుంగొనరింప శక్యమే ! ॥

ఉ॥ అందుఁ బురాణముల్ మిగుల నందము పొలుపొందుఁ గావ్యమా
చందముగా మనంబునకు సంతసమీయదు నాటకంబులున్
విందులుగావు తెల్గునఁ గవిప్రవరుల్ పొసగించుపట్ల నే
యందము దేనియందొదవు నయ్యది దాననె యుంచటొప్పగున్॥

ఉ॥ తెనుగునఁ గొన్ని సంగతులు తీయనివై యలరారు, సంస్కృతం
బున మఱికొన్ని సంగతులు ముద్దులుమూటలుగట్టఁజాలు, నిం
దును మఱియందునుం బొసగుతోఁ దులఁదూఁగును గొన్ని సంగతుల్
పనిగొని చెప్పనేల ? యిది పండితవేద్యముగాక యుండునే ?॥

ఇత్యాదిగా మా శ్రీనివాసవిలాసపీఠికలో నా యభిప్రాయమును ప్రకటించియున్నాను. కాని స్వేచ్ఛవలనఁ గాకున్నను పరేచ్ఛవల్ల నైనను మేమును గొన్నినాటకము లాంధ్రీకరించియే యున్నాము. రఘువంశాదులును, శాకుంతలాదులును ప్రాచీను లాంధ్రీకరించుట కంతగా సాహసింపలేదు గాని ప్రస్తుతకాలములో పలువురు సాహసించి యాంధ్రీకరించిరి. కొంత యశస్సునుగూడఁ గొందఱు దాని వలనఁ జేకొనిరి. శ్రీనాథుఁడు కుమారసంభవములోని కొన్ని శ్లోకము

లను యథామాతృకముగాఁ గాకున్నను ఛాయా మాత్రముగాఁ గైకొని హారవిలాసమునఁ దెలిఁగించెను. ఈయన నైషధాంధ్రీకరణము నిట్టిదియేయని యెఱుఁగఁదగు. పేరు ప్రతిష్ఠలమాట దేవుఁడెఱుఁగునుగాని యీ మురారి నాటకమునకు దెలిఁగింపఁ బూనుటకే తొలుదొలుత భయము గలుగునుగదా ? ఈమహాకవికి తఱచుగా సమాసములయందే తన భావముల నిముడ్చుట యలవాటు. అట్టి దీర్ఘసమాసములు తెలుఁగులో వాడుదమన్న లేనేలేవుగదా ! సిద్ధసమాసములకుఁ బోతిమేని—

"గమికర్మీకృతనైకనీవృతః"

"గమికర్మీకృతనైకనీవృతుఁడనై కంటిన్॥"

అన్నమాదిరి యగును. అట్లు పరివర్తనచేసినచో "నిదియేమి తెలిగింప" ని యాక్షేపించువారి కాక్షేపింప నందుగలుగును. కాని బాగుగ యోజించినచో నట్టిచోటులట్లే అనువదింపవలెను గాని గత్యంతరములేదు. గత్యంతరమే యున్నచో శ్రీనాథాదులు దానిని గమనింపకుందురా ? ఈరహస్యము సర్వసామాన్యముగా గోచరించునదికాదు. ఈగ్రంథకర్త, స్థూలదృష్టిని విమర్శించువారటు లాక్షేపింతురనియే కాఁబోలును వీలైనంతవఱకు, దీర్ఘసమాసములను దీర్ఘసమాసములుగానే డు, ము, వు, లు, చేర్చి కూర్పక వేఱు వేఱు మాటలతోఁ దత్తదర్థస్ఫురణ కలుగునట్లు యత్నించెను, మచ్చునకొకటిమాత్రముదాహరింతును—

శ్లో॥ సమస్తనృపమౌళిమండలీ ముకుటచంద్రికా మర్దిన
స్ఫురచ్చరణ పల్లవప్రతిపదోక్తదోస్సంపదా
అనేన ససృజేతరాం తురగమేధముక్తభ్రమ
త్తురంగ ఖురచంద్రక ప్రకరదంతురా మేదినీ॥

లయగ్రాహి॥

మ్రొక్కెడు నృపాలకుల చొక్కపుఁ గిరీటములఁ
జెక్కినమణిద్యుతులఁ బిక్కటిలు జ్యోత్స్నన్
జెక్కఁగ వహించి తళుకొక్కు పదపల్లవము
నిక్కపు భుజాబలము నెక్కుడుగఁ దెల్పన్
మిక్కిలి జగద్వినుతి కెక్కు హయమేధతతు
లక్కజపులీలఁగడు మక్కువ నొనర్పన్
బెక్కులు గుణాలు తమ డెక్క గుఱుతుల్వ్రయల
నొక్కి యిల యంతయును ద్రొక్కి యిడి యుంటన్॥

అనెడి పద్యములో విడివిడి పదములతోడనే పరివర్తింపఁ జేసినట్లు గమనింపఁదగు. మఱియు నీశ్లోకము నాంధ్రీకరించినప్పు డీసమాసము నే పుచ్చుకొని, డు, ము, వు, లు. చేర్చినచోఁ బూర్వోక్తమైన యాక్షేపణ తగులునను శంకకలిగియే కాఁబోలును వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు మూలమునందలి సమాసార్థమును సమాసాంతరముచే వచ్చునట్లాంధ్రీకరించిరి—

మహాస్రగ్ధర॥

ప్రణమత్సర్వంసహాధీశ్వరమకుట మణీపాళిరుక్చంద్రికా మి
శ్రణశుంభత్పత్కిసాల ప్రతిపదకథిత ప్రాణదోర్దండుఁడీ రా
ణ్మణి నిర్వాణించె విశ్వంభర బహుసవ బంభ్రమ్యమాణాశ్వరింఖా
ర్పణ రాజచ్చంద్ర కౌఘూర్వ్యాణ విషమగనర్త్మప్రభావప్రశస్తిన్॥

(వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు I-23)

సర్వత్ర గ్రంథకర్త సమాసస్థలములందెల్ల నిట్లే వర్తించెనన వలను పడదు. ఎక్కడదాఁకనో యెందులకు? ఇక్కడనే—

శ్లో॥ చిరాదక్ష్ణోర్జాడ్యం శమయతి సమస్తాసురవధూ
కచాకృష్టిక్రీడా ప్రసభసుభగం భావుకభుజః
త్రిలోకీ జంఘాలోజ్జ్వల సహజతేజా మనుకుల
ప్రసూతి స్సుత్రామ్ణోవిజయ సహాకృత్వా దశరథః।

అను శ్లోకమును వేఱొక సమాస్తపదములతోడనే అనువదించి యుండెను——

మ॥ సురవైరి ప్రమదా కచగ్రహకళా శుంభన్మహా బాహుఁడ
తుర కీర్త్యంచితుఁడుజ్జ్వల త్రిజగతీ జంఘాలతేజుండు ని
ర్జరలోకేడ్జయమిత్రకుండు మనువంశప్రోద్భవుండైన పం
క్తిరథుండద్దిరె! పెద్దకాలమునకున్ దృగ్జాడ్యమున్మాన్పెడున్॥
(I-24)

వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారును సమాసాంతరముచేతనే మూలార్థము ననువదించిరి ——

మ॥ ప్రసభేంద్రారివధూ కచగ్రహ విహారప్రౌఢ బాహాఢ్యుఁ డిం
ద్రునహాయుండని బంతితేర్లదొర భూమ్యవ్యాళ లోకమ్ముల
న్వెస లంఘించెడి తేజువాఁడు మనుపృథ్వీనాథ వంశాంబు రా
శి సుధాంశుండు చిరాక్షిమంది మము విచ్ఛిన్నమ్ముగావించెడిన్॥
(వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులుగారు I-24 ౭వ పేజి)

ప్రస్తుతగ్రంథకర్తగారు మాత్ర మచ్చుటచ్చుట మూలార్థమును వేఱొక సమాసముచే ననువదించినను వీలైనంతవఱకు విడివిడి పదములతోడనే అనువదించినట్లు పొడకట్టుడిని. చూడుఁడు——

శ్లో॥ ఉద్దామద్యుమణిద్యుతివ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాల జటాల జాంగలతటీ నిష్కూజకోయష్టయః।
ఘర్మోష్ణప్లవమాన సూనకిరణ కూరప్రకారా దృశో
రాయుష్కర్మ సమాపయంతి ధిగమూర్మధ్యాహ్న శూన్యాదిశః॥

పేజీ 86 (II-30)

అను శ్లోకమును విడివిడి పదములతో నొక సీసపద్యముచే ననువదించి యున్నారు. కొందఱు విమర్శకులు చిన్న శ్లోకమునకుఁ బెద్దపద్యమును కర్చుపెట్టిరి యని పరిహాసించుటయుఁ గలదు. అది ప్రాజ్ఞేతర విషయము. శ్లోకార్థము చక్కఁగా ననువదింపఁ బడెనా? లేదా ? అన్నదే విచార్యముగాని "చిన్న" "పెద్ద" విచారముతోఁ బనిలేదు. పై శ్లోకమును వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు చిన్నచిన్న తెనుగుమాటలతో నాంధ్రీకరించి యున్నారు. వీరు చంపకమునందే కూడ నిమిడ్చియున్నారు. చదువరుల కొఱకు వీరి యుభయపద్యములను నిట నుదాహరించి నాకుఁ దోఁచిన మాటలు వ్రాయుదును.

సీ॥ కడుఁదీక్ష్ణకరము లై యుడుకుఁజూపుచునుండు
చండభానునిదీప్తిమండలముల ।
గాటమౌ కూటమి నాటి యెంతయు మండి
పడుచుండు రవిశిలాపటలివలన ।
గలిగి యార్పఁగరాని బలుమంటలం బగ్గు
మనుచుండు పెనుపట్టులందు డస్సి ।
తీతువుల్ నోళ్లెండి కూఁతలువీడఁగా
విలఁగల్గు నావిరి మునకరాళి ।

తే॥ గీ॥ మిళితమై కన్నులకు మిఱుమిట్లుఁగొలిపి
గట్టు పుట్టల వివరంబు గాననీక
చూపుమాపు నిసీ ! కడు శూన్యములగు
దిక్కుమాలిన దిక్కులు దినమునడుమ.

(సత్యవోలు వారిది II-30)

చ॥ బలుమిను మానికంబు జిగిపర్వుట, 'బగ్గు' న మండు ప్రొద్దురా
వెలుఁగుల గుంపు క్రమ్ముకొనటవీతటిఁ గాంతలు పీడఁదీతువుల్
వెలుఁగులతేని వెల్గులిలవేఁగిమి మీఁదనుదేల హీంక్రస భా
నలు పవలింటి నడ్మ విజనంపు దెసల్ గనుజంట యేర్చు సీ !॥

(అకొండివారిది II-30 పే 25)

ఇరువురును జక్కఁగానే అనువదించినారు. శాస్త్రులవారి రచనలో నిమిడికతో గూడిన జిగిబిగి యెక్కువగను, రావుగారి రచనలోఁ బ్రసాదగుణ మెక్కువగను బొడకట్టెడిని. అక్కడే కాదు. ఈయంశము సర్వత్ర గోచరించెడిని. శాస్త్రులవారు మన మొదర్చెడిది యాంధ్రీకరణముగదా ! యస (కాంబోలు) నెక్కుడుగా నచ్చతెలుఁగు పదములు వాడియున్నారు. మచ్చునకొకపద్య ముదాహరించి యీ యంశమునుగూర్చి చర్చింతును—

కం॥ ఎనగానక వెలయు కకు
స్థుని కొలమున సంపుఁదావి సొబగొందు మురా
ర నొడువులు గాడి పగిదం
దనరును వాల్మీకి వాక్సుధాకూపమునన్ ॥

(శాస్త్రులవారిది I-12. 4 పే)

ఇందు విస్తరించి తెలుఁగుపదములు వాడఁబడినను తత్సమపదభూయిష్ఠముగనున్న నాల్గవచరణమునం దున్నంత ప్రసాదగుణము తక్కిన

చరణములందున్నట్లు లేదు. దీనికే రావుగారి తెలుఁగుం గూడఁ జూపుదను—

కం॥ నిరుపమ కాకుత్స్థ యశ
స్సురభిళములు, ప్రథమసుకవి శుభవాగమృతా
కరకూప నిపానమ్ములు
సురుచిరములహో! మురారి సొబగుం బలుకుల్॥

ఇందు సర్వత్ర తత్సమ సమాసములనే వాడినను అర్థసౌకర్యమెక్కుడుగ నుంటచే ప్రసాదగుణ మధికమని చెప్పనక్కఱలేదు. సంస్కృతమున మురారి పాకమెట్టిదో ఆంధ్రీకరణమున శాస్త్రులవారి పాకమును నట్టిదిగనే యున్నను వారు గొప్ప విద్వాంసులగుటచేఁ గొన్ని విషయములలో రావుగారికన్నఁ బై చేయిగ నుందురనుటకు సందియము లేదు—శాస్త్రులవారు మఱల మురారి యంతటివారని మొదటనే వ్రాసితిని. ఇందుకు రావుగారును సమ్మతింతురు. నిజ మొప్పుకొనుటయే సహృదయ లక్షణముకదా! అట్టిది మచ్చునకొకటిమాత్రము చూపుదను—

సీ॥ మనువంగసమున నీ మానిసి మొలకలు
కై దువ్వుకత చెప్పఁ గలరయేని
యాకృతివిజ్ఞేయ మయ్యెనే బ్రాహ్మణ
గణమందు నీకిట్టి గలదయేని
(వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులుగారు)

సీ॥ మనుజన్ములైన యీమానిసి నిసువులే
శస్త్రప్రశంస తేఁజాలిరేని
యీబ్రహ్మవర్గ మాకృతిగణంబగునేని
యదియు నీమదికిట్టి యగునయేని
(రావుగారిది)

ఆయా యాంధ్రీకరణము లేశ్లోకమునకో ఆశ్లోకభాగముగూడ నుదాహరించి చర్చింతముగాక—

శ్లో॥ కుర్యుశ్చేత్ప్రకథా మమీ యది మనోర్వంశే మనుష్యాంకురాః
స్యాచ్చేద్బ్రహ్మగణోయ మాకృతి గణస్తత్రేష్యతే చేద్భవాన్॥

ఈవాక్యము పరశురామునిది. "మా బ్రహ్మతేజమునకుఁ గూడ నీవు జంకకున్నావు ?" అని శతానందుఁడు పల్కినమీఁద నీవొక బ్రాహ్మణుఁడవేనా ? అని ప్రాంతటుంకుల నుద్ఘాటించుచు గంభీరముగా శతానందుని పరశురాముఁ డెత్తిపొడుచుచు నుపాలంభించు సందర్భములోనిది. ఇందు రెండవచరణమే మనకుఁ బ్రస్తుతము కావలసినది. కాన దానికి సంప్రదాయార్థము వ్రాయుదును. బ్రాహ్మణగణము ఆకృతిగణ మయ్యెనేని అనగా ఆకారమాత్రముచే (శిఖా యజ్ఞోపవీతాది బాహ్యవేషధారణముచే) సంప్రాప్తింపఁదగినదే అగునేని- తత్ర - ఆబ్రాహ్మణగణమందు - భవాన్ - నీవు ఇష్యతేచేత్ - భాష్యకారాదులచేఁ గొన్నికొన్నిశబ్దములకు గణప్రవేశమెట్లో అట్లే యెవరేని మహాశయులచే నీవు బ్రాహ్మణులలోఁ జేర్పఁబడితివేని అని తాత్పర్యము. ఇయ్యెడ వ్యాఖ్యాత "వ్యాకరణ ప్రసిద్ధః" అని కూడ వ్రాసియున్నాఁడు. కాని రావుగారు వ్యాసమూర్తిశాస్త్రుల వారివలె గురుశుశ్రూషాపూర్వకముగా వ్యాకరణము నభ్యసించి అందు నిరంతర వ్యాసంగము గలిగినవారు కాకపోవుటచే సంప్రదాయార్థము వారికి స్ఫురింపలేదు—అందుచేత—"అదియ నీమది కిష్టమయ్యెనేని" అని యాంధ్రీకరించి యున్నారు వ్యాసులవారో! మురారికవియుంబోలె "గురుకుల క్లిష్టు" లగుటచే సంప్రదాయానుసారముగా "అందు నీకిష్టి గలదయేని" అని తెలిఁగించిరి—అందు

ఆ బ్రాహ్మణ గణమందు నీకున్ (శతానందున కన్నమాట) ఇష్టి-సమ్మతి-కలదయేని-ఉన్న దేని-అని సరిపోయినది—రావుగారి తెలిఁగింపులోనో—"అదియ నీమది క్లిష్టమయ్యేనేని" అని యుండుటచే సంప్రదాయార్థము లోపించినది-మక్కికి మక్కి తెలుగు గాదుగదా! యిది యనుకొందమన్నను మార్పు కొంతవఱకేసి అవసరమే అని తోఁచినచో ఆరీతిని సరిపెట్టుకోవచ్చునుగాని యిది యట్టిదికాదు. కాన నిందెత్తికొని కొంత వ్రాయవలసి వచ్చినది. గాని రావుగారి నధఃకరించు తలఁపుతోఁగాదు. ఇంత మాత్రమునఁగలిగిన పెద్ద లోపమేమియు నుండదు. ఇది సవరణగాని స్థలముకాదు, అదియె నీమది క్లిష్ట మగునయేని" యనుచో "అందు నీకుఁ బ్రవేశమబ్బునేని" అన్నచో రావుగారి తెలిఁగింపునకును సంప్రదాయము సరిపడును.

ఈసంప్రదాయ విషయమింకను గొంత వ్రాసినఁగాని తేలదు. ఒక్కొక్క శాస్త్రమునకుఁ గొన్నికొన్ని సంకేతములుండును. ఆ యా సంకేతములు ఆయా శాస్త్రములలోఁ బరిపూర్ణులు కానివారికిఁ గూడఁ తత్తద్గురు శుశ్రూషామాత్రముచే సాధ్యము గావచ్చును. ప్రస్తుత మేమిటనఁగా మురారిమహాకవి అనేకస్థలములలో వ్యాకరణ సంప్రదాయములను జొప్పించియున్నాఁడు. ఈమధ్య నొక విమర్శకాభాసుఁడు బయలుదేరి శాస్త్ర సంప్రదాయములు నాటకములందు బొత్తిగా నుండరాదని వ్రాసి మాచే గాఢముగా ఖండిలింపఁబడి యున్నాఁడు. దాని నటులుంతము. మురారి కెంతవఱకును వ్యాకరణ శాస్త్ర మర్యాదలను దన నాటకమునఁ జొప్పింపవలయునని యే కుతూహలము. ఇందులకు "స్థానివద్భావము" లోనుగా నెన్నోయుదాహరణములు కలవు. విస్తరభీతిచే నుదాహరించలేము. ప్రస్తుత

ము గణపాఠ విషయమును పురస్కరించుకొని శతానందు నెత్తిపొడిచినాఁడు. గణములు రెండు విధములు. పఠితగణములనియు, ఆకృతిగణములనియు, అందు పఠితగణములు ఆగణమందు మొట్టమొదట నాచార్యులు పఠించిన శబ్దములకు మాత్రమే ఆయా కార్యమును సంపాదించునవిగా నుండును, ఆకృతిగణములో, సజాతీయముగా నుండు మఱి కొన్ని శబ్దములకుఁ గూడ ఆగణకార్యమును సంపాదింపఁగలవుగాని అక్కడ నొక విశేషమున్నది అందు లేనిశబ్దములకు ఆయా కార్యసంపాదనము విషయమునఁ గ్వాచిత్కముగా భాష్యకారాది మహామహుల యిష్టికూడ (ఇష్టము లేక అంగీకారము) ఉండవలసి యుండును. ప్రస్తుతము బ్రాహ్మణులనఁగా గణిత ఇయత్త కలిగియున్న సముదాయమా? లేక ఆకృతిగణమా? అనఁగాఁ దాదృశమైన వేషభాషలచే నొప్పువారుకూడ వారిలోఁ జేరుట కవకాశ మేమేని యున్నదా? ఉన్నచో నీకాగణమం దేమహామహుల యంగీకారమేని యుండి యుండెనా? అనుచున్నాఁడు. పరశురాముఁడు. ఇట్లేల యనవలసి వచ్చెనందురా? శతానందుఁడు గౌతముని కొడుకు, గౌతముని భార్య కళంకితురాలగుటచే శతానందుఁడు పరిశుద్ధ బ్రాహ్మణుఁడు కాఁజాలఁడను కారణమును గంభీరముగా నుద్ఘాటించుచున్నాఁడన్నమాట.

కవులకు రసారసములు శాస్త్రాభ్యాసమువలనఁ గలుగవు. కాని యిట్టి సంప్రదాయములు శాస్త్రాభ్యాసమువలనఁ గాని అవగతములు కావు. ఇవి యవగతములుకాని యంత్రమాత్రమున స్వతంత్రరచనకు లేశమును జిక్కలేదు. ఇట్టిపట్టు లాంధ్రీకరించుపట్టునఁ గొంత కొఱతయున్నట్లు తోఁచుచుండును. ఈలోటు వ్యాఖ్యానము తీర్చవచ్చును గాని ఆవ్యాఖ్యానము గూడ గురుశుశ్రూషాలబ్ధమగు

ననుభవము గలవారికిఁ జేసినంతసాయమును దదన్యులకుఁ జేయఁజాలదు. నాయనుభవము నొకదాని నిక్కడ నుదాహరించుచున్నాను.

శ్లో॥ యదాచర్మ వదాకాశం । వేష్టయిష్యంతి మానవాః ।
తదా శివ మవిజ్ఞాయ । దుఃఖస్యాంతో భవిష్యతి ॥

ఈశ్లోకము దేవీభాగవతములోనిది. శ్వేతాశ్వతరోపనిషత్తు నుండి కైకొనఁబడినది. దీనియర్థము సుగమముగానే యుండినను ముప్పది నలుబది యేండ్లనుండి తాత్పర్యము నాకు గోచరించినదికాదు. వ్యాఖ్యానముకూడఁ జూచినాను. తాత్పర్యము తేలినదేకాదు. ఆంధ్రీకరణములో గోడమీఁది పిల్లివాటముగా సరిపెట్టఁబడినది. తుదకు నిన్నమొన్న కాఁబోలును సంప్రదాయజ్ఞులవలనఁ దెలిసికొంటిని. ఇట్టివెన్నో కవికవసరమని తెల్పుటకే యెందఱినో ఆశ్రయించి యెన్నో తెలిసికోవలసి యున్నట్లును అందుఁ గొన్నిమాత్రమే తెలిసికొని యున్నట్లును ఒకచో వ్యక్తీకరించి యుంటిమి—

ఉ॥ ఒక్కొకచోట నొక్కొకనియొద్ద నొకొక్కొకమాట చొప్పునన్
జక్కఁగ సంగ్రహించితిమి చాతురిమీఱఁగఁ జెప్పఁబ్రజ్ఞ......

అని శ్రీ విజయనగరపు మహారాజావారిని గూర్చిన పద్యములతో వ్రాసికొని యుంటిమి. కాని తెలుసుకొన్న సంప్రదాయములెన్నో లేవనియును తెలిసికోఁదగినవే చాల నున్నవనియు నేఁడు గడచిన కొలఁది తోఁచుచున్నది. తదభ్యాసమునకు జన్మాంతరమపేక్షణీయము.

ప్రస్తుతము రావుగారి తెలిఁగింపునందు—"తత్రేష్య తే చేత్ భవాన్" అన్నచోట వ్యత్యాసము కలదనియు శాస్త్రులవారి తెలిఁగింపులో నయ్యది లేదనియుఁ దేలినది. కవికి సర్వశాస్త్రములయందును ప్రవేశము కలిగియుండవలయునని లక్షణశాసకులు—

"ప్రహారో భారో గురుః కవేః !"

అ ... త్రికాముాలమున నుద్ఘోషించుచున్నారు. దానిని కాదనఁజాల
ము ... అట్టి కవులు చాల నరుదుగా నుందురనునది పూర్వకాలమం
ద ... లు; నేఁడో చెప్పనే యక్కఱలేదు. నా యభిప్రాయమును
నేఁటివా రెంతవఱకామోదింతురో ? కాని వ్రాయవలసి వ్రాయుచు
న ... సర్వజ్ఞులయిన కవులుండిన నుందురుగాక. ఏమైనను—

"సర్వజ్ఞత్వము సాంబమూర్తిది, మనుష్యప్రజ్ఞ యల్పంబె,"

క ... ! భవతు. అట్టివారి కవిత్వమేమైనను నీరసమైనచో నయ్యది
సంప్రదాయబద్ధమే యైనను లోకాదరమునకు మిగుల దూరమగు
న ... ము, పూర్వపుణ్యవశమునఁ గేవల కవితమాత్రమే యలవడిన
వా ... త్వమేయయ్యు నయ్యది రసవత్తరమైనదగుచో శాస్త్రజ్ఞుల
క ... నుకన్నను లోకాదరపాత్రమై చిరకాలస్థాయి యగుననియు
నే ... దును.

"లోకులరసనలె యాకులుగా నుండునట్టి యవివో కవితల్ !"

గదా ! ఇందులకుఁ బ్రథమోదాహరణము పోతరాజుగారి భాగవత
ము. నేఁటి కవులలో శ్రీదాసు శ్రీరాములుగారి కవనము. ఆదిపూడి
ప్రభాకరరావుగారి కవనము. చిలకమర్తివారి కవనము. ప్రస్తుత గ్రం
థకర్తగారి కవనము లోనైనవి.

ఇఁక మురారినాటకపుఁ దెలిగింపు "మక్కికి, మక్కి" తెలుఁగు
కాదన్నందుల కొక యుదాహరణము చూపుచున్నాను.

శ్లో॥ ప్రజ్ఞాత బ్రహ్మతత్త్వోపి స్వర్గ్యైరేష ఖేలతి
గృహస్థ సమయాచార ప్రక్రాంతై స్సప్త తంతుభిః ॥

ఆ॥ వె॥ బ్రహ్మవేత్తయయ్యు స్వర్గకాముకులై గృ
హస్థవిధులనందు నందఱట్టు
లితఁడు నశ్వరములనిటు పూని విహరించు
నింతెకాని స్వర్గమితనికేల ! ॥ (II-35)

ఈయాంధ్రీకరణము మిక్కిలి చక్కఁగా నున్నది. స్థూలదృష్టిని శంకించువారికి చతుర్థచరణము పద్యపూరణమునకై యుపయోగింపఁబడినదని తోఁచవచ్చును. కాని ఆంధ్రీకరణమనఁగా భావమునకుఁగాని శ్లోకనిష్ఠపదముల కెన్నఁడునుగాదు. భావమునేపట్టుచో స్వర్గమునకుఁ బ్రతిస్వర్గమును సృష్టించు విశ్వామిత్రునకు స్వర్గముతోఁ బనియుండుననుకొనువా రుందురా ? ఇదియునుగాక బ్రహ్మతత్త్వవేత్త యెన్నఁడేని స్వర్గము నపేక్షించునా ? " క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశంతి " కదా !

ఈయన కొన్ని శ్లోకముల నాంధ్రీకరించుపట్టున మూఁడు నాలుగు వఱకును పాఠాంతరములను జూపియున్నారు. అందలి విశేషములను చదువరులను గమనింపఁగోరుచున్నాను.

ఇప్పటికి మనకుఁ దెలిసినంతలో నీ యనర్ఘరాఘవ నాటకము నాంధ్రీకరించిన కవులిర్వురు మాత్రమే. ఈయిర్వురిలోఁ బ్రథములు వ్యాసమూర్తి శాస్త్రులవారు. రెండవవారు వీరు. వెనుక నప్పయ్య దీక్షితులవారు కాఁబోలును—

" పిల్లః కవి రహం విద్వాన్ "

అని వేదాంతదేశికులవారిం గూర్చియన్నట్లు వింటిని. ప్రస్తుత విూ యుభయులపట్లను ఆశ్లోకార్థము నుపయోగింపఁ దగునని నేననుకొందును. శాస్త్రులవారి రచనలో నెక్కుడుగ నాంధ్రపదము లున్నను ప్రసాదగుణము రావుగారి రచనయందే యున్నట్లు నే నభిప్రాయ

పడితిని. అదియే ముఖ్యముగ కావలసినది. అది లేనిచో మొల్ల చెప్పినట్లు—

"మూఁగ చెవిటివారి ముచ్చట" కావలసివచ్చును గదా! వీరిరువురియొక్క శైలిలోని భేదమును పాఠకులు గమనించుటకుఁ గొన్ని పద్యము లుదాహరించుచున్నాను.

1- శ్లో॥ I-18.

ఉ॥ మమ్ము నరుంధతీపతియుమన్చెఁ దనంతన యింతమట్టు; నేఁ
డిమ్మిహిరుండు మాకుల మహిష్ఠుఁడు సర్వసురాదిముండు; జ
న్నమ్ములు నేఁడొనర్చితిమి; నాఁడెపురాజు గలట్టిదయ్యె నేఁ
డిమ్మహి; తన్ను మెచ్చుకొను నింద్రుఁడు మేము సహాయులౌటచేన్

(వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులుగారు)

చ॥ ఇపుడుగదా, మదన్వయమహిష్ఠుఁడు సూర్యుఁడు దేవముఖ్యుఁడై
టిపుడుగదా, ముదంబుగొనుటింద్రుఁడు మాచెలిమిందలంచి; మే
మిపుడుగదా, సమున్నతి వహించి రహించుట యజ్వలందు; దా
నిపుడుగదా, యుదారవిభువి యిలకుంట, గురుండిటుంటచేన్॥

(సత్యవోలు వారిది)

2. శ్లో॥ I-21.

గీ॥ ఎతని యానతిమీఱుట కతమునం ద్రి
శంకు భూపాలునకు గాధిసంభవుండు
పట్టి పల్లార్చినను ననుభవపదంబు
గాకపోయెను దేవలోకంబు భువియు॥

(వ్యాసమూర్తిగారిది)

కం॥ ఆకౌశికమునిఘనకృప
కాకరమైనను త్రిశంకునకునుభవమునకా
నాకము, నీలోకమునుం
గాకుండుట యితనియానఁ గడచుట నెగడా ! ॥

(23 పే. కామేశ్వరరావుగారిది)

3. శ్లో॥ I-53.

శా॥ ఈశైలంగములొప్పు ఋక్కులుతలం; తీవగ్నులానున్మదం
బారన్నీకుహావిస్సు యజ్వలిడ స్వాహాకార పూర్వంబుగా
క్షీరాంభోనిధినుండి భూమికిడిగన్ జేసెన్సురశ్రేణిని;
న్వీరా ! చంపుదు రావణప్రముఖ దుర్వృత్తాళి నీవిపయిన్॥

(శాస్త్రులవారిది)

సీ॥ నీవేకదా ! వేడ్కనెగడనీశైలంగ
ములనొప్పుచుండు ఋక్కులదలంతు
నీకైకదా ! యజ్వలోకంబు మోదంబు
దగవేల్చు హవ్యముల్ చాల్చునగ్ని
నిన్నేకదా ! పాలమున్నీటిలోనుండి
యిలకుడిగ్గఁజేసి రెల్లసురలు
నీచేఁగదా ! యింక నిగ్రహింపంబడఁ
గలరు రావణముఖ్య ఖలసురాళి

తే॥ గీ॥ లకట ! నిను మానవునిగాఁగ ననుదినమ్ము
దలఁచుచుందు తెలుంగక ధరణి నరులు
మహితగుణముల ప్రోవ ! సేమములతావ !
మాననీయప్రభావ ! మహానుభావ ! ॥

(రావుగారిది)

4. శ్లో॥ III-15.

సీ॥ కాయికమానస కలుషంబు లడఁగించు
సామాఘముల సమస్య యిదియొక్క-
ఋక్కులకు సమార్థమెఱిఁగించుకృతియొ య
జుస్సుల మొదలెదో సోమ్ము నీకు
దీవన బహుకార్య దృష్టఫలంబు నా
కన్నెకు పరుఁ బురోగతునిఁబోలెఁ
దెలుపుచున్నది—*

విశ్వా—(సాభిప్రాయముగ నించుకనగుచు) మిత్ర ! హాలకేతన !
యిదిల్లు కలదె యనతి చిరకాలభగ్న

(వ్యాస...)

---

* యిక్కడ శ్లోకమునకు సరిపోయినది. తరువాయి శ్లోకము యొక్క అనువాదమునకు మిగిలినభాగము తీసికొనఁబడినది.

ఉ॥ సామపు సీమయో, యకలుషంబగు ఋక్కులనిక్కమో యజు
స్స్తోమము ధామమో, యనఁగ శోభిలుచున్నిజమై, ఫలంబుల
న్వేమును బెక్కుచోట్లనిడు నీ ఘనవాక్యము నాకుమూర్తి కి
ష్టోమునిచంద్ర మా యెదుటనుండినవానిగఁ దెల్పెడున్ వకున్ ॥

(143 పే, కామేశ్వరరావుగారిది)

5, శ్లో॥ II|-21.

కం॥ ఈ యా, డీయతిసుందర
కాయము, వీరాద్భుతములు కార్యములివి, నీ
యీయర్భకులను గనుఁ గోఁ
జేయున్నామది యభీష్టసిద్ధి నటనమున్ ॥

(వ్యాస...)

చ॥ వయసన నిద్దియెంతొ యభివాంఛిత, మాకృతియన్న నిద్దియెం
తయును మనోహరంబు, చరితంబన నిద్దియపారవీరవి
స్మయరసపూరితం, బన నమంద ముదంబున నిక్కుమారక
ద్వయమునుఁ జూచి యాడు, మది తద్దయు సార్థకమైనయట్లుపోన్
(149 పేజీ. కామేశ్వర...)

6 శ్లో॥ IV-62.

తే॥ గీ॥ పూర్వ మొప్పినవే వరమ్ము లవి రెండు,
వేడుకొనెదను భరతుఁడు పృథ్వినీది
యేలు రాముఁడు పదునాలుగేండ్లు దండ
కనువసించుతఁ దమ్ముతోఁ గాంతతోడ ॥

(వ్యాస...)

చ॥ "వరయుగమిచ్చి యుంటిరి కృపామతితో నలనాడు మీరు; త
ద్వరముల నిప్డు కోరుదును; దాన యయోధ్యకు రాజుగావలె
న్భరతుడు; రాఘవుండు పదునాలుగు వత్సరముల్ స్థిరంబుగా
ధరణిజతోడ లక్ష్మణయుతంబుగ దండక నుండ గావలెన్! ॥"
(243 పేజీ. కామేశ్వర...)

ఇంకొకటి రావుగారు గమనింపవలసి యున్నది. ముద్రణము లో చాల వ్యత్యాసములు పడినవి. వీని నుపేక్షించినచో మునుపెట్లయినను నేఁడు మిక్కిలి చిక్కు. నేటి విమర్శకులు వీనిం బురస్కరించుకొని పెనఁగులాడుదురు. వారేమి చేయుదురు? వారి జ్ఞానము తావన్మాత్రమందే పర్యాప్తము. ఇది నాకనుభూతమైన విషయము. మేమొకచో "మూఁగురు" అని, దానిని "నల్వురు" అనునట్లు సవరించుకోఁదగునని సవరణ నుపపాదించియుంటిమి. అట్లు తెల్పినను మరల నెదురుతిరిగి కొన్నిచోట్లఁ గురురదని శంకించెను. నాయనా!

నీవేది కుదురదంటివో దానిసికూడఁ గుదిర్చి ముద్రించిన ప్రతిగలదు. చూచుకొమ్మంటిమి. చూచుకొని మరల నీక నొకపద్యములో దిద్ద లేదేమి ? అని యడుగ మొదలిడెను. ఆయీ విమర్శకబుధుఁడు, ప్రస్తుతము కాకపుర నివాసియే. కావునఁ గొంచెము విస్తరించి శుద్ధపత్రిక గూడ ముద్రింపక తప్పదు ! లేదా యితనిబాధ తప్పదు ! పైఁగా నితఁడనాలోచనగా నందందుఁ బొరఁబడి "క్రిందఁబడ్డను మీఁదివాఁడనే" అని పరాక్రమింపఁ జొచ్చును. కావున జాగ్రత్తయని రావు గారిని హెచ్చరించుచున్నాఁడను.

శ్లో॥ యథాస్త్రీణాం తథావాచాం సాధుత్వే దుర్జనోజనః ॥

అనికదా భవభూతి మహాకవి పలికియున్నాఁడు. మఱియు వార్ధక్యమువలనఁగాఁబోలును రావుగారిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

"అచ్చుతప్పులను గూర్చి పడుశ్రమ ఆంధ్రీకరణముకన్నను నెక్కుడుగాఁ గన్పట్టుచున్నది. మఱికొంత శ్రద్ధచేయుదును"

వృద్ధులకే కాదు. ఈవిషయము యువకులకును దురవగాహమే. అందులో స్వకీయగ్రంథమును ముద్రింపించుపట్టునఁ గొన్ని సందర్భములకు సొంతముగా ప్రూఫు చూచుకొనుట యుపకరించును గాని అక్షరలోపములకు లేశము నుపకరింపదు సరికదా ! పైఁగా నపకరించును. అందులో నక్కరములున్నను లేకపోయినను గవనము సొంతమే యగుటచే నున్నయక్షరములతోడనే లేనివికూడ నున్నటులే పద్యమో వచనమో చేక్కఁగా నడచును. అందువలన లోపించిన భాగములన్యులకుఁ గన్పట్టవలసి వచ్చును. అచ్చులోపముల న్నవి శతవిధాల నిట్టివిమాత్రమే. కొన్ని యితరులు ప్రూఫు దిద్దు పట్టున వారివారి యూహను బురస్కరించుకొని చేసినవిగూడ నుం

డును. ఏమైనను గొందఱు "రాముఁడు" అనుటకు "కృష్ణుఁడు" అను పదము ప్రయోగించి దానినిగూడ ముద్రాప్రమాదముల క్రిందికి లాగఁజూతురు. అట్టివారొకరు ప్రస్తుతము నన్ను రంగానకవతరింపఁజేసి పెనఁగులాడుచున్నారు. కావున నేనింతగా రావుగారిని బ్రస్తుతవిషయమునఁ బనిగట్టికొని హెచ్చరింపవలసి వచ్చినది.

మఱికొన్ని విషయములకుఁ గూడ గ్రంథకర్తగారి యుత్తరమునుండియే కొన్నిమాట లుదాహరింతును—

"రేఫవిషయములో నేనంతగాఁ బాటించనిమాట వాస్తవమే. ఇప్పుడయినను యికరత్ర సవరింతును గాని ప్రాసయందు మాత్రము మతాంతరానుసారముగా నట్లే యుండనిందు"

ఇక్కడఁ గొంచెము వ్రాయుదును. భారతకవు లేమి పాటించిరో కాని రేఫశకట రేఫమైత్రి నిషేధమును గూర్చి తదితరులు లేశమును బాటింపనేలేదని యెల్లరు నెఱిఁగినదే. అప్పకవి బోలెడు దీనికై కష్టించినాఁడు కాని తుదకుఁ దన కవనమునందే తన్మైత్రి నంగీకరించినాఁడు. అంతమాత్రమున నతని కిష్టమున వలనుపడదు. ఏమందురా, నేనును పొరఁబడి యట్లు వాడితినని యతఁడు జవాబు చెప్పొనను కోవలెను గదా ? మామట్టుకొక నన్నయ్యగారు తప్ప తక్కిన భారతకవులు గూడ రేఫశకటరేఫమైత్రిని పూర్తిగా నంగీకరించిరనియు, అప్పకవి వారివారి ప్రయోగములలో బాధించుచోట్ల నుభయ రేఫల పట్టికలోఁ జేర్చియుండుననియే తోఁచినది. కావుననే—

ఉ॥ ఆకును రేఫకుం జెలిమిరాదని పెద్దవివాద పెంచెఁ దా
నేకళనుండి వ్రాసెనో ? కవీంద్రుఁడు నన్నయ కల్పమాని నా
రే ? కవులొక్కరే నుభయరేఫలె యవ్వి నణల్ లడల్ శసల్
కాకయభేద మీయొకటికా ? తగకుండుట ! మేలుమేల్ బళీ !॥"

అని పాణిగృహీత పీఠికలో వ్రాసికొనియుంటిమి. ఏమైనను అసలు లోలేని కొన్ని గవర్నమెంటు శాసనములవలెనే శాస్త్రప్రవర్తకుల కొన్ని యను శాసనములును పాటింపరానివని నే నభిప్రాయపడు దును అట్టివానిలో నాంధ్రమున రేఫశకట రేఫమైత్రిని గూర్చిన నిషేధమొకటి, సంస్కృతమున ఉభయపదులగు ధాతువుల ప్రయోగవిషయమున నాత్మగామిత్వ పరగామిత్వములను గణింపకుండుట యొకటియని నే ననుకొనుచుందును. ఆ యీ సందర్భములను బట్టి యేమి మఱికొన్ని విషయములయందలి యనుభూతింబట్టి యేమి లక్షణము నిమిత్తమాత్రమనియు సర్వత్ర లక్ష్యమునకే యెక్కుడు ప్రాధాన్యమనియు నేను స్థిరపఱచుకొని వాదించుచున్నాను. భాష్యకారాదుల పోకడలుకూడ దీనికే బలము కలిగించునని నాయాశయము. కాని యవి యిందెత్తి చూపకపోవుటకుఁ గారణ మిక్కడ నది ప్రస్తుతము కాదనియే.

ఇంకొక విషయమునకుఁగూడ రావుగారి యుత్తరమే యుదాహరింతును. 'ఒక్కేతఱి' యుండరానిదైయెనచో—" అబ్బంబుగ " అని సవరింపనగును.

ఇయ్యెడ నాశంక యేమందురేని వినుఁడు. ఒక + తఱి. అనుచో సమాసము చేసితిమేని 'ఒకతఱి' అని కావలయు. వ్యస్తపదములైనచో 'ఒకటే తఱి' అని యుండును. విభక్తికి లోపమే యుండదు. కావున నిది సమాసమే, అగుచో మధ్య ఏవకారార్థకమగు 'ఏ' కారమునకుఁ బ్రవేశమెట్లు ? అని. వ్యస్తమగుచో " ఒకటే తఱి " అని యుండుట సహృదయ సమ్మతము. ఒకేతఱి లోనైనవి తఱచు అఱవవారి తెలుగుఁనందుపలబ్ధమగుటయు నెఱుఁగుదును.

దీనిని బట్టియే మాబాలరామాయణ నాటకమున నొకచోట 'ఒకే' ప్రయోగము పడినది. అది నాకిష్టములేక నిన్న మొన్న నచ్చయిన షష్టిపూర్తి ముద్రణమున సవరింపఁబడినది. ఈకారణముచే నేను శంకించితిని. మఱి యెక్కడేని మాకవనమున "నొకే" పదమున్నను అది ప్రమాద ప్రయుక్తమేగాని మాకు సమ్మతము కాదని చదువరులు గమనింతురు గాక! నిన్న మొన్న మా గురువులలో నొకరు నన్నుగూర్చి వ్రాయు వ్యాసములలో 'ఒకే' వ్రాసియున్నారు. వారి తాత్పర్యమేమో!

రావుగారి యాంధ్రీకరణము మిక్కిలి చక్కగా నున్నదని వ్రాయుటకు నాకు *సాహసము చాలదుగాని యింతకన్న నెక్కుడుగ వేఱొకరేని యీమురారి పాకమును తేలికపఱతురని మాత్రము నాకు నమ్మికలేదని చెప్పఁగలను. ఈమురారికవిత్వము నాంధ్రీకరించు విషయమున నిప్పటికి సుమారు ముప్పది సంవత్సరములనాఁడు పల్లెపాలెం గ్రామములో నాగురుపరంపరలో నొకరును బందుగులును నాయెడల మిక్కిలి యభిమానులును నగు శ్రీ మధునాపంతుల సూరయ్యతాతగారు—"తాతా! మన వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు మురారి నాటక మాంధ్రీకరించినారు గదా! దానింగూర్చి నీ యభిప్రాయమేమ" ని ప్రస్తావించిరి. ఆవిషయము నిర్ణయించి యిదమిత్థమని వక్కాణించుటకు నేనెంతవాఁడనని కొంతసేపు లోకముతోఁ బాటు వినయోక్తుల నుపయోగించితిని. కాని వారు గట్టిగాఁ బట్టుపట్టిరి. అప్పుడు నేనున్నస్థితి "అహమేవ" అను నవస్థ నింకను పూర్తిగా నతిక్రమించనిది కావున తదనుసారముగనే జవాబు చెప్పితిని, దానిమీఁద వారు—

"శ్లో॥ ఏకైకే నివసంతి తే భుజభృతః" అను సప్తమాంకములోని శ్లోకము నిచ్చి పరీక్షగా నన్నాంధ్రీకరింపుమనిరి. వారి యాజ్ఞ నుల్లంఘింపఁజాలక వెంటనే నే నిట్లాంధ్రీకరించితిని. వారు మిక్కిలి సంతసించిరి. దాని నిక్కడఁ జూపుచున్నాఁడను.

చ॥ ఒకరొకరుండ్రు వీరవరు లొక్కరికొక్కరు తీసిపోరు, భూ
మికి యశమబ్బె రావణుని మెచ్చునటంచనుకొందు మేని వా
లికి నతఁడింతజంకె లవలేశము లొక్కటడించి కన్నులుం
టకుఁగని వీనులుంటకు వినందగు నల్పులమేమిచెప్పఁగన్ ॥

ఆపద్యములోనున్న యేపదమునకు లేక యేవాక్యమునకు ఆంధ్రీకరణములో నేది వాడఁబడినదో యేది సొంతముగాఁ జేర్పఁబడినదో, యేది వదలఁబడినదో యిద్యోడ విడఁదీసి చూపి వ్యాఖ్యానము చేయవలసియున్నను గ్రంథవిస్తరభీతిచే నది యుపేక్షింపఁ బడినది. అదిగాక ఉభయభాషావిదులగువారికిఁ గాని ఆవ్రాత యుపకరింపదు. ఆశ్లోకమునకు శ్రీ వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారి యాంధ్రీకరణమునుగూడఁ జూపుట అంతయుప్రస్తుతము గాదని దానింగూడఁ జూపుచున్నాను.

ఆ॥ వె॥ ఉందు రొకరికంటె నొక్కరు భుజశాలు
లెవని సమరభీరు నెన్నవచ్చుఁ
గాని లంకఁ దేవిఁబూనెడు నీవసుం
ధరయొ ? వీరభూమి పరిగణింప ॥ ౧

తే॥ గీ॥ వాలియో ? పిల్లువీనినిఁబట్టి యేమి
సేసెనో ? యది దృక్కులస్పృష్టిగనుఁగొ
నుచును వీనులకలిమి వినుచును మనెద
మనదలము నాకొనఁగనది మనతలంబె ॥ ౨

ఇక్కడ మఱికొంత వ్రాయవలయును. వీరు రెండు పద్యములలో నెందు కాంధ్రీకరింపవలసి వచ్చినదనిన, అంతకు మున్నొక శార్దూల శ్లోకమును సీసములో నాంధ్రీకరింపఁ దొరఁకొనిరి. అందున్న సరుకు సీసము నాలుగు చరణములకు మాత్రమే సరిపడినది. కావున నందు మిగిలిన ఆటవెలఁదిలో ప్రస్తుతశ్లోక మాంధ్రీకరింప మొదలిడిరి. ఆట వెలఁదిలో శార్దూలమునందలి సరుకెప్పుడో గాని యిముడదుగదా? అందుచేఁ దరువాయిక్తై వేఱొకగీతి నవలంబించవలసి వచ్చినది. ఆ యీ చిక్కులు రెండుపాత్రములును నెదుటఁ బెట్టుకొని విమర్శించు వారికిఁ గాని బోధపడవు. ఏమైననేమి నేను వ్యాసమూర్తిశాస్త్రుల వారి యాంధ్రీకరణము నభినందించ లేదన్నది ముఖ్యాంశము. ఏదో యొక శ్లోకానికి మాత్రము వారికన్న మిన్నగాఁ దెలిఁగించుట చూపి నంతలో ప్రస్తుతవిషయము తేలదుగాని అప్పటి వాదోపవాదాలలో

కం॥ తెనిగించిరి దేవరవా
రనర్ఘరాఘనము దానినారసిచూ వా
రనిరిశబాసని దీనిం
గనియునుటకు నెందుకింత కష్టము దేవా?॥

అని వారి ప్రబోధచంద్రోదయములోని దేసినో విమర్శించుచుఁ గూడ నన్నట్లు జ్ఞాపకము. ఇంతేకాదు—

మ॥ "తమపాకంబు స్వహస్తపాకగతి శుద్ధంబైనఁగానిందు సా
జము గామిన్ శ్రవణంబులందను ప, దచ్ఛమ్మైన యల్లంతనే
రమణీయంబగునే? కవిత్వము రసారామంబు గాకున్న, మీ
శ్రమకున్ లేదుఫలంబు; మీ తెలుఁగు గీర్వాణమ్ము లంఘించెడిన్!"

అని కూడ నన్నట్లు జ్ఞాపకము. అందువలన వారి బంధువులకును నభిమానులకును మిక్కిలి యాగ్రహపాత్రుఁడనైతిని—

ఎందఱెన్నివిధాల బంధుత్వాదికారణములనుఁ బురస్కరించుకొని యభిమానించినను, అసలు పసలేనిమెడల నట్టి కవిత పయికి రాదు. కవనమునకు నితరసౌందర్యమునకన్న రససౌందర్య మెక్కుడు ముఖ్యము. అందుచేతనే—" సాధ్యోహిరసో యథా తథం కవిభిః " అన్నారు వాగనుశాసనులు. రసస్ఫురణకుఁ బ్రసాదగుణ మెక్కుడుగాఁ దోడ్పడును. వీలైనంతవఱకు రావుగారు తమ యాంధ్రీకరణమునందు రసస్ఫూర్తికై పాటుపడిరి. ఎంతవఱకు కృతార్థులైనారో నిర్ణయింపఁదగువారు సహృదయులు కావున నాభారము వారికే వదలుచున్నాను. నేనుమాత్రము చాలవఱకు రసస్ఫూర్తిని గలిగింపఁజాలిరనియే యభిప్రాయపడుచున్నాను.

రావుగారు మాతృకనుగూడఁజేర్చి ముద్రించుటచేఁ జదువరుల కెక్కుడు వీలుచేసినట్లయినది. ఇక్కడికే కొంత విస్తరించినట్లగుటచే నిఁక ముగించుచున్నాను. రావు గారిపుడు ప్రచురించుచున్నది నాలుగంకములవఱకే. తక్కిన మూఁడంకములును గూడ నచిరకాలమున్ననే యాంధ్రీకరించి ప్రచురించి పాఠకలోకము మెప్పును బడయుదురుగాక యనియు నట్టియోపికను వార్ధక్యములోనున్న రావుగారికి భగవంతుఁడిచ్చి యారోగ్యమును గాపాడుఁగాక యనియు నాశీర్వదించుచున్నాఁడను. ఈగ్రంథమును విని సంతోషమును వెలువరించుటయేకాక దీనిని వెంటనే ముద్రాపితము గావించి తమభాషాభిమానమును సహజౌదార్యమును ప్రకటించిన ఏతత్కృతి పతులు

శ్రీ శ్రీ బొబ్బిలి రావుకులీనులు, కిర్లంపూడి వగయిరా యెస్టేట్ల జమీందారులు, శ్రీ శ్రీ రావు శ్రీరామకృష్ణ రంగారావు బహద్దరు వారు మిక్కిలిగా నభినందనీయులు. వీరికి నాటక ప్రతిపాద్యమానుఁ డగు శ్రీమహావిష్ణువు సర్వశ్రేయములను కలిగించి కవివరశ్లాఘ్య మగు కీర్తినొసఁగి రక్షించుఁగాక యని కూడ నాశీర్వదించుచు ముగించుచున్నాఁడను.

చెళ్లపిళ్ల వెంకటశాస్త్రి,
శతవధాని.

మురారి మహాకవి.

1 అవతారిక.

"నాటకాన్తం హి సాహిత్యమ్"—అని లోకోక్తి. సారస్వతమున దృఢవ్యుత్పత్తి రూపకవ్యాసంగమువలనఁ గలుగునని దీనిభావము. అంతియే కాక కవియొక్క కావ్యనిర్మాణనైపుణికి నాటకరచనము నికషోపల మనఁదగును. వైదికవాఙ్మయముకంటె విలక్షణమగు లౌకికసంస్కృత సాహిత్యమునఁ బ్రౌఢపాండిత్యము వలయునని మహాకావ్యములలో హర్షనైషధమును, గద్యకావ్యములలోఁ గాదంబరిని, దృశ్యకావ్యములలో "అనర్ఘరాఘవము" ను కూలంకషముగా వ్యాసంగముచేయవలయును. అందు "మిల్టన్" (ఆంగ్లకవిశేఖరుని) కృతులయందలి సారస్యము నాస్వాదింపఁగలుగుట పాండితీపాటవసూచకమనునట్లు, * మురారినాటకమును సమన్వయింపఁజాలుట ప్రౌఢవైదుష్యమునకు గీటురాయి వంటిది. బహుశాస్త్రసంఘర్షిదా యపరిచరమగు ఈనాటకము నన్యభాషలోనికిఁ జక్కఁగాఁ బరివర్తించుట గూడ ననువాదకుని కవితాపాటవమును జాటును. భారతీయ సంస్కృతపండితులు మురారికృతిని దలఁదాల్చెదరు. వీరికంటె నభిరుచులలో విలక్షణులగు పాశ్చాత్యసంస్కృతవిద్వాంసులు బాణ, మాఘ, శ్రీహర్షుల కృతులవలెనే మురారికృతిని గూడ సామాన్యముగా నెంచెదరు.

* 'An appreciation of Milton is the final criterion of consummate scholarship.'

2 జన్మాదికము.

భట్టమురారి మౌద్గల్యగోత్రుఁడు. మహాకవి భట్టశ్రీవర్ధమానుఁ డీతనితండ్రి; తల్లి తంతుమతి. ఈసంగతు లనర్ఘరాఘవప్రస్తావనలో నిట్లు చెప్పఁబడియున్నవి.

“ అస్తి మౌద్గల్యగోత్రసంభవస్య మహాకవేర్భట్ట శ్రీవర్ధమానతనూజన్మన స్తన్తుమతీనందనస్య మురారేః కృతి రభినవ మనర్ఘరాఘవం నామ నాటకమ్.” [15 పు]

“అస్య హి మౌద్గల్యానాం (మౌద్గల్యాయనానామ్-ఇతిపాఠః) బ్రహ్మర్షీణామన్వయమూర్ధన్యస్య మురారి నామధేయస్య బాలవాల్మీకేర్వాఙ్మయ మమృతబిన్దు నిష్యన్ది కన్దలయతి కౌతుకం మే.” [19 పు.]

ఈప్రమాణములవలన ముద్గలగోత్రము బ్రాహ్మణు లనేకు లవలంబించిన పవిత్రవంశమని తెలియుచున్నది. మురారి పండితవంశాంకురము. ఈతని తండ్రి రచించిన కృతులేవియో తెలియుట లేదు.* ఈనడుమఁ బ్రకటింపఁబడిన యొకానొక వ్యాసములో † మురారి బ్రాహ్మణేతరుఁడని వ్రాయఁబడియున్నది. ఇందుల కా వ్యాసకర్త చూపిన యుపపత్తులు:— IV అం. 43 శ్లో. క్రిందన.

[ఈప్రతిలో-220 పుట] ‘నేపథ్యే ఆః పాప క్షత్రియాయాః పుత్ర! క్షత్రియభ్రూణహత్యాపాతకిన్!’ అని పరశురాముని శతానందుఁడు తిట్టెను.

---

* జల్హణుని ‘సూక్తిముక్తావళి’ లో— ‘సమర్పితా స్తేన సకస్యగోష్ఠాః’- అను శ్లోకమును, శ్రీధరదాసుని ‘సదుక్తికర్ణామృతము’ న [1 ప్ర. 54 వీచి, 3 శ్లో. 40 పుట] ‘వత్సశ్వాం’ అను శ్లోకము వర్ధమానుని పేర లభించుచున్నవి. వీరిరువురు నొకరో భిన్నులో తెలియదు.

† ‘అనర్ఘరాఘవము’—చేబోలు సుబ్రహ్మణ్యశ. గారు [ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక —21 సంపు 2 సంచిక-56 పు—ఆంగీరస, జ్యేష్ఠాషాఢములు]

'జామదగ్న్యః—[సరోషపరిహాసమ్] అరే బ్రహ్మబన్ధో! బాధనకీ దేయ! గౌత మగోత్రి పాంసన !'

అని శతానందుని జామదగ్న్యుఁడు తిట్టెను. తత్త్వతపోవేదియు, సత్త్వగుణప్రధానుఁడు నగు పరశురాముని చేతను, యాజ్ఞవల్క్యునితో సమానుఁడగు జనకునిపురోహితుఁడైన శతానందుని చేతను నిట్టి మాటలాడించుటచేఁ గవి బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపెనని తెలియుచున్నది. ఇట్లు బ్రాహ్మణులయందు హీనత్వమును జూపుట చేతను, సిక్కవికి భట్టుమూర్తి యనుపేరును, తండ్రికి భట్టవర్ధనుఁడను పేరును నుండుటచేతను నితని భట్టశబ్దము భట్టరాజు లనుశాఖను సూచించును గాన నితఁడు బ్రాహ్మణేతరుఁడని చెప్పవచ్చునని తోఁచుచున్నది"

ఈవ్రాఁత కేవలమసంగతము, నవిమర్శనామూలకము.

"భట్టుమూర్తి" యందలి "భట్ట" శబ్దమునకు "భట్టరాజ"ని యర్థము గాదు. "భట్ట" పదమునకుఁ బూజ్యుఁడు, పండితుఁడు—అని యర్థము. భట్ట, భట్టాన, భట్టారక, భట్టాచార్య శబ్దములు పూజ్య వాచకములు. ఆచార్య వామనశివరామ-ఆప్టే-తన సంస్కృతాంగ్లేయకోశమున నిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు.

భట్టః-1. A title used with the names of learned Brahmanas. ఉదా. 'భట్టగోపాలస్యపౌత్రః' మాలతీమా I. So కుమారిలభట్టః etc.

2. Any learned man or philosopher.

భట్టారః-1. Revered, worshipful.

2. A title of respect or distinction used with proper names: as in 'భట్టారహరిచంద్రస్య పద్య (గద్య?) బన్ధో నృపాయతే' - హర్ష చ.

భట్టారకః—Venerable, worshipful.

భట్టారకః is an epithet applied to great and learned men.

భట్టాచార్యః—1. A title given to a learned man or any celebrated teacher. 2. A great doctor.

"భట్టారకో భట్టరకో భట్టస్తత్రభవానితి—వైజయంతీ"
అని యిష్టార్థకల్పవల్లి (47 పు.)

"భట్టశబ్దః-పూజ్యవాచీ"—అని పంచికావ్యాఖ్య (56 పు)

"భట్టః—చతుర్దశశాస్త్రాభిజ్ఞః. మాలతీమాధవటీకాయాం సర్వరక్షితేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. దేశభాషా చేయమ్"-అని రుచిపతి వ్యాఖ్య (15 పు.)

ఇదియుంగాక-"అస్యహి మౌద్గల్యానాం బ్రహ్మర్షీణామన్వయమూర్ధన్యస్య మురారినామధేయస్య" అను ప్రస్తావనా వాక్యమువలన మౌద్గల్యవంశము బ్రహ్మర్షులనేకు లవతరించిన పవిత్ర వంశమని తెలియుచున్నది. బ్రహ్మర్షులనఁగా—"ఋషయ ఇవ బ్రాహ్మణా బ్రహ్మర్షయః"-అని రుచిపతి (19 పు.) A Brahmanical sage '-అని ఆప్టేనిఘంటువు.

మఱియు మురారి తాను శ్రోత్రియపుత్త్రుఁడనని కూడఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు:-"అయంతు ప్రాచేతసీయం కథావస్తు బహుభిః ప్రణీతమపి ప్రయుఞ్జానో నాపరాధ్యతి శ్రోత్రియపుత్త్రః"(17 పుట)

దీనివలన మురారిజనకుఁడు శ్రోత్రియుఁడని తెలియుచున్నది. శ్రోత్రియుఁ డనఁగా వేదవేత్త.

మఱియొకప్రమాణమువలన-జన్మచే బ్రాహ్మణుఁడు, సంస్కారముచే ద్విజుఁడు, విద్యచే విప్రుఁడు, నీమూటిచేతను శ్రోత్రియుఁడునగునని తెలియుచున్నది.

"శ్రోత్రియశ్ఛన్దోఽధ్యేతా. జన్మసంస్కారవిద్యావాన్ వా. శ్రోత్రియ ఇతి— 'శ్రోత్రియం చ్ఛన్దోఽధీతే' ఇతివ్యాకరణే సాధు. లక్షణాన్తరం చ—
శ్లో॥ జన్మనా బ్రాహ్మణో జ్ఞేయః సంస్కారై ర్ద్విజ ఉచ్యతే। విద్యయా యాతి విప్రత్వం త్రిభిః శ్రోత్రియ ఉచ్యతే" —రుచిపతివ్యాఖ్యా. [17 పు.]

భట్ట, భట్టార పదములు నామములు గాఁ గల సంస్కృతకవులు, పండితులు ననేకులు గలరు:—

1. అనంతభట్టు; 2. భట్టాపరాజితుఁడు; 3. భట్టేందురాజు; 4. భట్టోద్భటుఁడు; 5. భట్టకర్ణాటకుఁడు; 6. కుమారిలభట్టు; 7. భట్టగోపాలుఁడు; 8 దామోదరభట్టు; 9. భట్టనారాయణుఁడు; 10. భట్టప్రభాకరుఁడు; 11. భట్టబాణుఁడు; 12. మమ్మటభట్టు; 13. భట్టవాసుదేవుఁడు; 14. భట్టవృద్ధి; 15. భట్టశ్రీశివస్వామి; 16 భట్టశ్రీదత్తుఁడు; 17. భట్టసునందనుఁడు; 18. హరిభట్టు 19. భట్టారహరిచంద్రుఁడు. 20. భట్టహలాయుధుఁడు.

ఆంధ్రకవులలోఁ గూడ నన్నయభట్టు; హరిభట్టు మొదలగువారు కలరుగదా! కావున భట్టమురారిభట్టరాజనుట యవిమర్శసంభవ మని యెఱుఁగునది.

3. మురారి నివాసస్థలము

మురారి నివాసస్థలమేదియను సంశయము సందేహాస్పదముగా నున్నది. ఇతఁడు కాశ్మీరవాసియనియు, నర్మదాతీరవాసియనియు, నాంధ్రదేశీయుఁడనియు నిట్లు ప్రాచ్యవిద్యావిచక్షణులు వివదించు కొనుచున్నారు ఆ వాదముల నించుక సూచించెదను. నిర్ణయసాగర ప్రచురణమును బరిష్కరించిన మహామహోపాధ్యాయ పండిత దుర్గాప్రసాదాఖ్యులు—"ఈ కవి దేశకాలములు సరిగఁ దెలియవు. కాని కాశ్మీరమున నీనాటకమునకుఁ బ్రచురప్రచారము కలదు."— అని వ్రాసియున్నారు. అందువలన నీ కవి కాశ్మీరవాసియేమో యని కొందఱు తలంచిరి. కాశ్మీరవాసులగు రత్నాకరుఁడును,* మంఖుఁ

*. హరవిజయము, 38 సర్గ. 68 శ్లో. ఈశ్లోకమునందలి 'కవి, మురారి' పదములు మురారికవి సూచకములుగావని కొందఱిమతము.

భట్టారకః is an epithet applied to great and learned men.

భట్టాచార్యః—1. A title given to a learned man or any celebrated teacher. 2. A great doctor.

"భట్టారకో భట్టరకో భట్టస్తత్రభవానితి—వైజయంతీ" అని యిష్టార్థకల్పవల్లి (47 పు.)

"భట్టశబ్దః-పూజ్యవాచీ"—అని పంచికావ్యాఖ్య (56 పు.)

"భట్టః—చతుర్దశశాస్త్రాభిజ్ఞః. మాలతీమాధవటీకాయాం సర్వరక్షితేన వ్యాఖ్యాతత్వాత్. దేశభాషా చేయమ్"-అని రుచిపతి వ్యాఖ్య (15 పు.)

ఇదియుంగాక-"అస్యహి మౌద్గల్యానాం బ్రహ్మర్షీణామన్వయమూర్ధన్యస్య మురారినామధేయస్య" అను ప్రస్తావనా వాక్యమువలన మౌద్గల్యవంశము బ్రహ్మర్షులనేకు లవతరించిన పవిత్ర వంశమని తెలియుచున్నది. బ్రహ్మర్షులనఁగా—"ఋషయ ఇవ బ్రాహ్మణా బ్రహ్మర్షయః"-అని రుచిపతి (19 పు.) A Brahmanical sage '-అని ఆప్టేనిఘంటువు.

మఱియు మురారి తాను శ్రోత్రియపుత్త్రుఁడనని కూడఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు:-"అయంతు ప్రాచేతసీయం కథావస్తుబహుభిః ప్రణీతమపి ప్రయుఞ్జానో నాపరాధ్యతి శ్రోత్రియపుత్త్రః"(17 పుట)

దీనివలన మురారిజనకుఁడు శ్రోత్రియుఁడని తెలియుచున్నది. శ్రోత్రియుఁ డనఁగా వేదవేత్త.

మఱియొకప్రమాణమువలన-జన్మచే బ్రాహ్మణుఁడు, సంస్కారముచే ద్విజుఁడు, విద్యచే విప్రుఁడు, నీమూటిచేతను శ్రోత్రియుఁడునగునని తెలియుచున్నది.

"శ్రోత్రియశ్ఛన్దోఽధ్యేతా. జన్మసంస్కారవిద్యావాన్ వా శ్రోత్రియ ఇతి—'శ్రోత్రియం ఛన్దోఽధీతే' ఇతివ్యాకరణే సాధు. లక్షణాన్తరం చ—
శ్లో॥ జన్మనా బ్రాహ్మణో జ్ఞేయః సంస్కారై ర్ద్విజ ఉచ్యతే। విద్యయా యాతి విప్రత్వం త్రిభిః శ్రోత్రియ ఉచ్యతే" —రుచిపతివ్యాఖ్య. [17 పు.]

భట్ట, భట్టారపదములు నామములు గాఁ గల సంస్కృతకవులు, పండితులు ననేకులు గలరు:—

1. అనంతభట్టు; 2. భట్టాపరాజితుఁడు; 3. భట్టేందురాజు; 4. భట్టోద్భటుఁడు; 5. భట్టకర్ణాటకుఁడు; 6. కుమారిలభట్టు; 7. భట్టగోపాలుఁడు; 8 దామోదర భట్టు; 9. భట్టనారాయణుఁడు; 10. భట్టప్రభాకరుఁడు; 11. భట్టబాణుఁడు; 12. మమ్మటభట్టు; 13. భట్టవాసుదేవుఁడు; 14. భట్టవృద్ధి; 15. భట్టశ్రీశివస్వామి; 16 భట్టశ్రీదత్తుఁడు; 17. భట్టసునందనుఁడు; 18. హరిభట్టు 19. భట్టారహరిచంద్రుఁడు. 20. భట్టహలాయుధుఁడు.

ఆంధ్రకవులలోఁ గూడ నన్నయభట్టు; హరిభట్టు మొదలగువారు కలరుగదా! కావున భట్టమురారిభట్టరాజనుట యసమ్యక్సంభవ మని యెఱుఁగునది.

3. మురారి నివాసస్థలము

మురారి నివాసస్థలమేది యను సంశయము సందేహాస్పదముగా నున్నది. ఇతఁడు కాశ్మీరవాసియనియు, నర్మదాతీరవాసియనియు, నాంధ్రదేశీయుఁడనియు నిట్లు ప్రాచ్యవిద్యావిచక్షణులు వివదించుకొనుచున్నారు. ఆవాదముల నింక సూచించెదను. నిర్ణయసాగర ప్రచురణమును బరిష్కరించిన మహామహోపాధ్యాయ పండిత దుర్గాప్రసాదాదులు—"ఈ కవి దేశకాలములు సరిగాఁ దెలియవు. కాని కాశ్మీరమున నీనాటకమునకుఁ బ్రచురప్రచారము కలదు."—అని వ్రాసియున్నారు. అందువలన నీ కవి కాశ్మీరవాసియేమోయని కొందఱు తలంచిరి. కాశ్మీరవాసులగు రత్నాకరుఁడును,* మంఖుఁ

*. హరవిజయము. 38 సర్గ. 68 శ్లో. ఈశ్లోకమునందలి 'కవి, మురారి' పదములు మురారికవి సూచకములుగావని కొందఱిమతము.

మను[1] దమకావ్యములలో మురారిని పేర్కొనుటయు, భారతవర్ష మున నితరప్రాంతములందలి కవులకావ్యములలో నితని ప్రశంస లేకపోవుటయు నీవాదమునకుఁ గొంతసాధకము. కాని ప్రమాణాంతరములుండినఁ గాని యీవాదము నిలువదు.

ఇఁక నర్మదాతీరవాదము— ఈనాటకమునఁ గవి చేదిమండలమున కలంకారమును, "కలచురి" కులనరేంద్రులకుఁ బ్రధానపట్టణమునగు మహిష్మతీనగరమును పేర్కొనుటచే నితఁడు "కలచురి" ప్రభువుల నాశ్రితుఁడై యుండు ననియు, నేఁడు మాంధాతనగర మనఁబడు నర్మదానదీప్రాంతములందున్న మాహిష్మతీనగరమే యీతని వాసస్థానమనియు "బెరిడేల్ కీత్"[2] మొదలగు పాశ్చాత్యసంస్కృత పండితులూహించుచున్నారు. కాని ప్రమాణాంతరములు లేకపోవుటచేఁ గాశ్మీర, నర్మదాతీరవాదములు రెండును దుర్బలములని సిద్ధింపవలెను. మురారి సప్తమాంకమున ననేకనగరముల వర్ణించుచు మహారాష్ట్రమండలైకమండనమగు కుండినగరమును గూడ వర్ణించెను అంతమాత్రముననే యీతఁడు కుండిన నగరవాసి యనఁ జెల్లునా ?

---

1. శ్రీకంఠచరితము. 25-74. ఈశ్లోకములు రెండును కాలనిర్ణయ ప్రకరణమున వివరింపఁబడును.

2. 'Of his place of activity we know nothing definite. He mentions, however, Mahishmati as the seat of the Kalacuris, and it has been suggested that this indicates that he lived under the patronage of a prince of that dynasty at Mahismati, now Mandhata on the Narmada.'—

—Dr. A. B. Keith: 'The Sanskrit Drama'—P. 226.

ఇక నాంధ్రదేశవాదము:—కీ॥ శే॥ కొమఱ్ఱాజు వేంకట లక్ష్మణరావుగారు "ఆంధ్రవిజ్ఞానసర్వస్వము"న[1] అనర్ఘరాఘవమును గుఱించి యొకచక్కని వ్యాసమును బ్రచురించి, యందీవాదమునకుఁ గల యుపపత్తులను వివరించియుండిరి. వారివాక్యముల నుదాహరించి, పిమ్మట నాకుఁ దోఁచిన విశేషాంశములఁ బేర్కొందును. "నాకుఁ జూడ నీ కవి యాంధ్రదేశము వాఁడేమోయని సంశయము తోఁచుచున్నది. ఎందుకనఁగా, ఈనాటకమునందు ఏడవ యంకములో, శ్రీరామాదులు రావణసంహారానంతరము పుష్పకవిమానమెక్కి అయోధ్యకు వెళ్లుచుండఁగాఁ గ్రిందఁ గానవచ్చిన కొన్ని దేశములను, పట్టణములను క్షేత్రములను వర్ణించునట్టి సందర్భమునఁ గని ఆంధ్రదేశమందలి భీమేశ్వరుని నిట్లు వర్ణించియున్నాఁడు:-

'విభీషణః:—[దక్షిణతో దర్శయన్] దేవ! ప్రణమ్యతామయ మన్ధ్రవిషయలక్ష్మ్యాః సప్తగోదావరీహారకలాపైకనాయకో భగవాన్ భీమేశ్వరః"

(అర్థము:—విభీషణుఁడు— దక్షిణమువైపు చూపి) దేవా! ఆంధ్రదేశలక్ష్మికిఁ గల యేడుగోదావరులను హారసమూహములకు నొక్కనాయకమణియగు ఈభగవంతుఁడైన భీమేశ్వరునకుఁ బ్రణామము చేయుఁడీ)

దీని తరువాత విభీషణునినోట [2]నొకపద్యమును, శ్రీరా

---

1. 'ఆం. వి. స.' ద్వితీయసంపుటము (పునర్ముద్రణము.1934,-25-26 పు.

2. "అయం హి-శ్లో॥ తత్కాలాగ్రఘటీ విజృమ్భణ పరిత్రాసాదివ భ్రశ్యతా
వామార్ధేన తదేకశేషచరణం బిభ్రద్వపుర్భైరవమ్
తుల్యం చాస్థి భుజఙ్గభూషణమసౌ భోగీన్ద్రకఙ్కాలకై
ర్బిభ్రాణః పరమేశ్వరో విజయతే కల్పాన్తకర్మాన్తికః.
7 అ. 108 శ్లో.

మునినోట *రెండుపద్యములును భీమేశ్వరస్తుతిపరములు కలవు. వానితో మనకుఁ బనిలేదు. కాని పైని ఈయఁబడిన 'అన్ధ్రవిషయము,' 'సప్తగోదావరి,' 'భీమేశ్వరుఁడు,' అనుపదములును, హిందూదేశమునందు విశేషఖ్యాతిలేని భీమేశ్వరక్షేత్రమును (దాక్షారామము) వర్ణించుటయుఁ జూడ నీ కవి యాంధ్రుఁడనియు, ఆదేశమందలి యభిమానముచే శ్రీరామునిచే దండము పెట్టించెననియు నూహింపవలసి యున్నది. కాని కవి ఈప్రకరణమునందే భీమేశ్వరునకుఁ బూర్వము మహారాష్ట్రాంతర్గతమైన విదర్భలోని కుండినపురమును, తరువాత ద్రవిడదేశమందలి కాంచీనగరమును వర్ణించియున్నాఁడు, కావున— 'ఈ కవి ఆయాదేశములవాఁడని కూడఁ జెప్పవలసియుండును' అని కొందఱాక్షేపింపవచ్చును. కాని అట్లనుట సరికాదు. కుండినపురము, కాంచీనగరము భరతఖండఖ్యాతి గల పట్టణములు. కవియెచ్చటివాఁడైనను ఆపట్టణనామములను ఎఱిఁగియుండును. దాక్షారామము అట్టి భరతఖండఖ్యాతి గల క్షేత్రముకాదు. దానికి తెలుఁగు

---

* 'రామః— [కృతాఞ్జలిః]

శ్లో॥ నృత్యారమ్భ పరిత్రసద్గిరిసుతారక్తార్ధ సంపూర్తయే
నిర్వ్యూఢభ్రమి విభ్రమాయ జగతామీశాయ తుభ్యం నమః
య శ్చాడాభుజగేశ్వరప్రభృతిభిస్తా దృగ్భ్రమన్తీ ర్దిశః
పశ్యద్భి ర్భ్రమఘూర్ణమాననయనైః శాన్తోఽపి న శ్రద్ధధే.

అపిచ—శ్లో॥ క్రీడానటస్య ప్రలయాన్ధ్రనాట్యైః
కణ్ఠే నిపీతే తవ నీలకణ్ఠ
పృథక్కబన్ధం పృథగుత్తమాఙ్గమ్
నృత్యద్భయాదైక్షత కాలరాత్రిః. —7 104; 105 శ్లో.

దేశమందు మాత్రము ఖ్యాతి గలదు. ఆఖ్యాతికిని రెండుమూఁడు జిల్లాలకంటె నెక్కుడు వ్యాప్తిలేదు. తెలుఁగువాఁడైనఁగాని సాధారణముగ నీక్షేత్రమును నెఱిఁగియుండఁడు. ఒకవేళ నెవరివలన నైన విన్నను, కాంచీపట్టణమందలి మీనకేతనునితో సమానముగ నీ భీమేశ్వరుని నాటకమునందుఁ బేర్కొనవలయునని యాతని కేల బుద్ధి పుట్టును?" శ్రీలక్ష్మణరావుగారు చూపిన యీయుపపత్తులు సమంజసములుగానే కనఁబడుచున్నవి. ఆంధ్రదేశమునఁ బండిత లోకమున నీనాటకమునకు విశేషప్రచారముండుట యీవాదమునకు సాధకము. మురారినాటకవ్యాఖ్యాతలలో ముగ్గురు దక్షిణ భారతవర్షమునకుఁ జెందినవారు; వీరిలో నిద్దఱు తెలుఁగునాఁటి వారు—హరిహరదీక్షితులు, రామానందాశ్రమముని. ఈవిషయ మీవాదమునకు మఱింత సాధకముగానున్నది.

4. మురారికాలము.

రత్నాకరుఁడు (క్రీ. 855-84) మంఖుఁడు (క్రీ. 1135 45) మొదలగు సంస్కృతకవులకంటె మురారి చాల నవీనుఁడని కొందఱి యభిప్రాయము. రత్నాకర, రాజశేఖరాదులకంటెఁ బ్రాచీనుఁడని మఱికొందఱనుమతము. మొదట నవీనత్వవాదుల యుపపత్తులం జూపి, వానిని విమర్శింతము:—హేమచంద్రుని శిష్యుఁడును, కావ్యనాటకాలంకారాదిబహుళకృతినిర్మాతయు నగు రామచంద్రసూరిచే (క్రీ. 1173-76) రచియింపఁబడిన 'కౌముదీమిత్రానందము' అను నాటకములోని మూఁడవశ్లోకమును బట్టి, యీకవియు మురారియు సమకాలీనులని 'హుల్ట్షు' (Dr. Hultzsch) పండితుఁడు సిద్ధాం

తీకరించి యున్నాఁడు.[1] కాని యీతఁడు చూపిన యుపపత్తి చాల దుర్బలమైనది. పైశ్లోకమును బట్టి నాఁటికి మురారి కీర్తిశేషుఁడయ్యెనని యే తేలుచున్నది. ఇతరకవుల కాలమును బట్టి చూచినను నీవాదము నిలువనేరదు. ఏలన క్రీ. శ. 1176 ప్రాంతమున జీవించియుండిన రామచంద్రుని సమకాలికుఁడగు మురారిని, క్రీ. 1135 ప్రాంతముల విలసిల్లిన మంఖుఁడు తనకావ్యమునఁ బేర్కొనుట యెట్లు పొసఁగును?

క్రీ. శ. 1135-45 నడుమ రచింపఁబడిన మంఖుని 'శ్రీకంఠ చరితము'న జయసింహునకు (క్రీ. 1129-50) మంత్రియు, మంఖుని సోదరుఁడునగు అలంకారుఁడు సమావేశమొనర్చిన విద్వత్పరిషత్తు వర్ణింపఁబడి యున్నది. అందు ప్రకృతములగు రెండుశ్లోకములను జూపెదను.

"శ్లో. పథా చరతి వక్త్రేణ వాగ్యస్య చతురైః పదైః
సరస్వత్యై వినిర్మాతు ముద్యతేవ ప్రదక్షిణమ్.
శ్లో. ప్రక్రమై ర్హతవక్త్రో మురారి మనుధావతః
శ్రీరాజశేఖరగిరో నీపి యస్యోక్తిసంపదామ్."
—శ్రీకంఠచరితమ్. 25 స. 73-74 శ్లో.

---

1. "A further effort to place him late is that of Dr. Hultzsch [Z. D. M. G, Vol. 75, no. 63] who infers from verse 3 of the 'Kaumudi- mitrananda' of Ramacandra, pupil of Hemacandra, that that dramatist was a contemporary of Murari. But the evidence is clearly inadequate; the words used are perfectly compatible with the fact that Murari was dead, and there are grave chronological difficulties in the way of the theory. It is practically impossible that a contemporary of Ramacandra could have been cited by Mankha at the date of the 'Srikantha-carita'. Moreover Murari seems to have been imitated by Jayadeva in the ' Prasanna-Raghava,

[II. 34, as Compared with VII. 83] "—Keith: ' Sanskrit Drama' Pp 225—6.

ఈప్రమాణములవలన మురారి క్రీ. శ. 1135 కంటెం బూర్వుఁడనియే కాక, 12 వ శతాబ్దికే రాజశేఖరునికంటె మురారి ప్రాక్తనత్వ మంగీకరింపఁబడినట్లును దెలియుచున్నది. ఈవిషయము స్థలాంతరమున మురారిరాజశేఖరుల పౌర్వాపర్యవిచారణ సందర్భమున విస్తరింపఁబడును.

ఇఁక రాజానక రత్నాకరుని యుల్లేఖనముం గూర్చి యాలోచింతము. కాశ్మీరము నేలిన యవంతివర్మ (క్రీ. శ. 855-84) యాస్థానమున ముక్తాకణుఁడు, శివస్వామి, ఆనందవర్ధనుఁడు, రత్నాకరుఁడును విలసిల్లియుండినట్లు 'రాజతరంగిణి' యందలి యొకానొక శ్లోకము వలనఁ దెలియుచున్నది.[1] రత్నాకరుఁడు తన 'హరవిజయ మహాకావ్యము' న

'శ్లో. అఙ్కేఽథ[2] [అఙ్కోత్థ] నాటక ఇవోత్తమనాయకస్య
నాశం కవి ర్వ్యధిత యస్య మురారి రిత్థమ్
ఆక్రాన్తకృత్స్నభువనః క్వ గతః సదైత్య
నాథో హిరణ్యకశిపుః సహబన్ధుభి స్తైః[3]' —38 స. 68 శ్లో.

అనుశ్లోకమును రచించెను ఇట—"అఙ్కే=ఉత్సఙ్గే; మురారిః విష్ణుః," అని ప్రకృతార్థమైనను, గవి యుద్దేశపూర్వకముగా—అఙ్క, నాటక, కవి, మురారి పదములఁ బ్రయోగించి, నాటకనిర్మాత యగు మన మురారికవినే సూచించియున్నాఁడని, మ. మ. దుర్గా

1. 'శ్లో. ముక్తాకణః శివస్వామీ కవిరానందవర్ధనః । ప్రథాం రత్నాకర శ్చాగాత్ సామ్రాజ్యేఽవన్తివర్మణః'— రాజత. 5 త. 39 శ్లో.

2. 'అఙ్కేషు' అని పాఠాంతరము. 3. 'బన్ధువర్గైః' అని పా.

ప్రిసాదపండితులు వ్రాసియున్నారు.[1] ఈసిద్ధాంతము సరిగాదనియు పైపదములు మురారికవి నెంతమాత్రమును సూచింపవని 'కొనో' [Prof. Sten Konow][2] అను పాశ్చాత్యపండితుఁడును, పండిత పరవస్తు భట్టనాథస్వామి,[3] కే. యస్. రామస్వామి శాస్త్రి శిరోమణి[4] అనుభారతీయపండితులును వ్రాసియున్నారు. 'హరవిజయ వ్యాఖ్యాత యగు అలకుఁడీశ్లోకవ్యాఖ్యానములో మురారి కవిపేరైనను దల పెట్టలేదు. 'బెరిడేల్ కీత్'[5] మొదలగు పండితు లీశ్లోకముతప్పక మురారికవిని సూచించు ననియు, నందువలన మురారి క్రీ. శ. 855 కంటెఁ బ్రాక్తనుఁడనియు వ్రాసియున్నారు.

ఈశ్లోకము మురారికవిని సూచింపదను విమర్శకుల యుప పత్తు లేమన:—స్థూలదృష్టి కీశ్లోకమునందలి-అజ్ఞ్ఞ, నాటక, కవి, మురారి-పదములు మురారికవి నుద్దేశించినట్లే కానఁబడును. ఈ శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు అనర్ఘరాఘవమున నెచ్చటను నుత్తమ నాయకుఁడగు రామునిపతనము కానరాదు. కావున నప్రకృతము గా నైనప్పటికి నీశ్లోకము కవిమురారిని సూచింపఁజాలదు. ఇఁక నీశ్లోకము ను—"కవిః కునాటకే అజ్ఞే ఉత్తమనాయకస్య నాశమివ మురారిః ఇత్థం యస్యనాశం వ్యధిత సః ఆకాశ్రిస్తకృత్స్నభువనః దైత్యనాథః హిరణ్యకశిపుః సహబన్ధువర్గైః క్వ గతః"—అని సమన్వయింపవలెను.

1. 'అనర్ఘరాఘవము'-1 పు. అధోజ్ఞాపిక [నిర్ణయసాగరప్రకటనము, 1908.]
2. 'The Indian Drama'—Berlin, 1920.
3. 'Indian Antiquary'—Vol. XLI, No. 141.
4. Notes to Rajasekhara's 'Kavya-mimamsa'-Pp. 234-5. [G. O. Series—No. 1. 3rd ed. 1934]
5. 'The Sanskrit Drama,—P. 225.

ఈయుభయమతముల వాదముల సమాలోచింపక రాజశేఖరుఁడు, మురారి క్రీ. శ. 850-880 నడుమ జీవించియుండెనని ప్రమాణాంతరముల చే నిరూపింపనగును. మొదట నీతనిజీవితకాలమునకుఁ బూర్వావధి (క్రీ. శ. 850) ని గూర్చి విచారితము :—

రావణసంహారానంతరము రామాదులు విమానముపై నయోధ్యకు వెళ్ళుచుండునవసరమున శ్రీరాముఁడు జానకితో-కలచురికులనరేంద్రులకు రాజధానియు, చేదిమండలమునకు శిరోఽలంకారమునగు మాహిష్మతీనగరమును జేర్కొని, యచ్చటి యువజనుల క్రీడావిలాసముల వర్ణించినట్లు—అనర్ఘరాఘవమునఁ గలదు.

"రామః—[అన్యతో దర్శయన్] ఇయం చ కలచురికులనరేన్ద్రసాధారణాగ్రమహిషీ మాహిష్మతీనామ చేదిమండలముణ్డమాలా నగరీ. ఇహ హి.

శ్లో. ఆశ్లేష చుంబనరతోత్సవకౌతుకాది
క్రీడాదురోదరపణప్రతిభూ రనంగః
భోగస్సు యద్యపి జయే చ పరాజయే చ
యూనోర్మన స్తదపి వాంఛతి జేతు మేవ. —7. అ. 114 శ్లో.

కలచురివంశము[1] భారతవర్షమునందలి సుప్రసిద్ధ రాజవంశములలో నగ్రగణ్యము. కలచురిప్రభువులు చేదిమండలమును జిరకాలము—అనఁగా- క్రీ. 14 వ శతాబ్దివఱకుఁ బాలించిరి.[2] ఈవంశప్రతిష్ఠకుఁ గారకుఁడు 'కొక్కల్లదేవుఁడు' అను ప్రభుపుంగవుఁడు.

---

1 మఱియొకస్థలమునఁ గూడ- 'కల (కర)చురి' నామము పేర్కొనఁ బడినది: 'యః కశ్చిద్వ్యక్రహోయం సఖలు కరచులిక్షత్రసాధారణత్వాత్' 5 అ. 50 శ్లో. (213 పు).

2. C. V. Vaidya: 'History of Mediaeval Hindu India'—Vol. II (1924);Ch. VIII-The Kalachuris of Chedi-Pp. 134-37.

ఇతఁడు-క్రీ. శ. 850 ప్రాంతముల రాజ్యపాలన మొనరించినట్లు దేశ చరిత్రలవలనఁ దెలియుచున్నది. మురారి చేసిన చేదిమండలప్రశంస యీతని రాజ్యపాలనకాలమునకుఁ జెందవచ్చును. కావున మురారి క్రీ. శ. 850 కంటె నర్వాచీనుఁ డనఁదగును.

ఇఁక మురారిజీవితకాలమున కుత్తరావధి నరయవలెను. రాజశేఖరుఁడు 'కావ్యమీమాంస' లో—స్వర్గ్యపాతాలీయకవిరహస్య స్థాపన మను పదునాఱవ యధ్యాయమునందు[1]

'శ్లో. యదిన్ద్రో రస్యేతి వ్యసన ముదయం వా నిధి రపా
ముపాధి స్తత్రాయం జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా
అయం శ స్సంబంధో యదనుహరతే తస్య కుముదః
విశుద్ధాః శుద్ధానాం ధ్రువ మనభిసన్ధి ప్రణయినః."

అను శ్లోకమును మురారినాటకమునుండి (1 అ. 58 శ్లో.). కవిపేరు గాని, కృతిపేరు గాని పేర్కొనకయే యుదాహరించుకొని యున్నాఁడు.

ఈశ్లోకము కావ్యమీమాంసయొక్క వ్రాఁతప్రతులలోఁ గన్పట్టలేదఁట. కాని హేమచంద్రుని "కావ్యానుశాసనవివేకమునఁ" గలదు.[2] దీనిని బ్రమాణముగాఁ గైకొని దీని నిందుఁ బరిష్కర్తలు చేర్చిరి. కావ్యమీమాంస నుండి యనేకభాగములను హేమచంద్రుఁడు కావ్యానుశాసనమునకుఁ దాను నిర్మించిన 'వివేకము' లో నుదాహరించుకొని యున్నాఁడు. అందీ పదునాఱవయధ్యాయములోని మూఁడుశ్లోకములను దప్ప తక్కిన యధ్యాయము నంతయు హేమచంద్రుఁడు స్వీకరించియున్నాఁడు.

---

1. కా. మీమాంస, 87 పు.
2. హేమచంద్రుని 'కావ్యానుశాసనవివేకము'—[17 పు.]

'అతిప్రనేత్రసముద్భూతచన్ద్రియో రైక్యమ్'—అను కావ్యమీమాంసలోని (XVI. అ. 87. పు.) కారికకు 'వన్ద్యా విశ్వసృజః'—అను శ్లోక మతిప్రనేత్రోత్పన్నుఁడగు చంద్రున కుదాహరణము; 'యదిన్ద్రోరన్వేతి' అనుశ్లోకమే యిట నుదాహరింపఁబడనిచో సముద్రోత్పన్న చంద్రున కుదాహరణమే లేదు. ఈరెండు శ్లోకములను గలిసి పై కవిసమయమున కుదాహరణమగును. లేఖక ప్రమాదమునఁ గావ్యమీమాంసయొక్క లిఖితపుస్తకములలో నీ రెండవశ్లోకము లోపించి యుండఁబోలును. కావున నీశ్లోక మీఁదుఁ బ్రక్షిప్తము కాదనియు, రాజశేఖరుఁడే చేర్చియుండుననియు సిద్ధాంతీకరింపనగును. మురారిరాజశేఖరుల కాలమును బట్టి చూచినను నిది సుసంగతముగానే కన్పట్టుచున్నది. మురారికవితను రాజశేఖరుఁ డనుసరించెనను శ్రీకంఠచరితములోని శ్లోకము నిదివఱకే చూపియున్నాము. మురారి రాజశేఖరున కించుక పూర్వుఁడు కావచ్చును; లేదా వారిరువురు సమకాలికులైనను గావచ్చును; అట్లయినచో మురారి వృద్ధుఁడును, రాజశేఖరుఁడు చిన్నవాఁడును కానోపును.

పూర్వకవిక్షుణ్ణమగు రామకథనే మఱలఁ దాను నాటకరూపముగా వ్రాయుటకు హేతువు నిట్లు మురారి వచించి యున్నాఁడు:—

'శ్లో. యదిక్షుణ్ణం పూర్వై రితి జహతి రామస్యచరితమ్
గుణై రేతావద్భి ర్జగతి పున రన్యో జయతి కః
స్వ మాత్మానం తత్త ద్గుణగరిమగంభీరమధుర
స్ఫురద్వాగ్బ్రహ్మాణః కథ ముపకరిష్యన్తి కవయః" 1 అ. 9 శ్లో.

దీనివలన మురారికిఁ బూర్వమే రామాయణమును శ్రవ్యకావ్యముగానో, దృశ్యకావ్యముగానో యనేకులు రచించినట్లు తెలియు

చున్నది. రామకథాశ్రయములగు శ్రవ్యకావ్యములపరిసంగము మన కిట నప్రస్తుతము గావున, దృశ్యకావ్యముల విషయమై యాలోచింపఁదగును. మురారికంటెఁ బ్రాక్కాలికములగు రామ నాటకములు—

I. భాసుఁడు:—1. ప్రతిమానాటకము.
2. అభిషేకనాటకము.

II. దిఙ్నాగుఁడు:—3. కుందమాల.

III. భవభూతి:—4. మహావీరచరితము.
5. ఉత్తరరామచరితము.

IV. యశోవర్మ:—6 రామాభ్యుదయము.

V. మాయురాజు:—7. ఉదాత్తరాఘవము.

VI. ? :—8. ఛలితరామము.

VII. శక్తిభద్రుఁడు:—9. ఆశ్చర్యచూడామణి.

ఇందుఁ గొందఱకవుల కాలము నిశ్చయముగాఁ దెలియుచున్నది. కొన్నినాటకములలోని కవితాచ్ఛాయలు మురారినాటకమునఁ గానఁబడుచున్నవి. ఇట్టి కవితాసామ్యములు తరువాతి ప్రకరణములలో వివరింపఁబడును. ఈప్రమాణములఁ బట్టి చూచినను ముందు సిద్ధాంతీకరింపఁబడిన మురారికాలము సరియని దృఢమగుచున్నది.

ఇఁక, వాఙ్మయపరిశోధకుల యుపయోగముకొఱకు మురారి సమకాలికులగు సంస్కృతవాఙ్మయనిర్మాతల నామములఁ గొన్నిటిఁ బేర్కొనెదను:—

1. అభినందుఁడు (880-920 క్రీ. శ.):—కాదంబరీకథాసారము.
2. ఆనందవర్ధనుఁడు (855-84):—ధ్వన్యాలోకము.
3. త్రివిక్రమకవి (915):—నలచంపూ మదాలసచంపువులు.

4. భల్లటుఁడు (883-902):—భల్లటశతకము.
5. ముక్తాకణుఁడు (855-84)
6. రత్నాకరుఁడు ,, :—హరవిజయము.
7. రాజశేఖరుఁడు (880-920) కావ్యమీమాంస, బాలరామాయణము మొ.
8. రుద్రభట్టు (900-1000) శృంగారతిలకము.
9. వాచస్పతిమిశ్రుఁడు (850):—భామతి, న్యాయకణిక.
10. శాకటాయనుఁడు (814-77):—శాకటాయనవ్యాకరణము.
11. శివస్వామి (855-84):—కప్ఫణాభ్యుదయము.

5. మురారిబిరుదములు-కవిపండితామోదము.

మురారి తనకు 'బాలవాల్మీకి' యని బిరుద మున్నట్లు— 'మురారినామధేయస్య బాలవాల్మీకే రిద మమృతబిన్దునిష్యన్ది' అని ప్రస్తావనలోఁ జెప్పుకొనియున్నాఁడు. వాల్మీకివాగమృతకూపము నకు నిపానమువంటి యనర్ఘరాఘవమును రచించి, యితఁడు కవిపండి తుల యామోదమును బడసి, 'బాలవాల్మీకి' యను బిరుదము నంది యుండును. ఇట్లే మురారికృతి ననేకవిధములఁ బోలియున్న 'ప్రసన్న రాఘవము'ను రచించిన జయదేవునకు 'పిల్ల (బాల) మురారి' యను బిరుదము గలదు. సుధాసదృశమైనను వాల్మీకికవితకూపము నందలి జలమువలె సుగమము గాదనియు, నందుచే వాల్మీకి కవితామృతమును నిపానము (గాడి) వంటి తన యనర్ఘరాఘవమున నించి, సర్వజనసులభముగఁ దా నొనరింపఁదలంచినట్లు మురారి యీశ్లోకమునఁ జెప్పుకొని యున్నాఁడు:

'శ్లో. తత్తాదృగుజ్జ్వలకథాస్థలప్రశస్తి
సౌరభ్యనిర్భరగభీరమనోహరాణి
వాల్మీకివాగమృతకూపనిపానలక్ష్మీ
మేతాని బిభ్రతి మురారికవేర్వచాంసి'—అనర్ఘ. I అ. 12 శ్లో.

కాని నిజ మారయుచో ‘ నారికేళఫలపాకమునం జనియైన ’ భట్టమురారి ‘ కవితానుగుంఫముల ’ కంటె ‘ మాధ్వీరఘురీధురీణ ’ములగు వాల్మీకివాక్కులే సుగ్రాహ్యములుగా నుండును. మురారి కట్టుపెట్టెలోని వస్తువును యయః పేటికయందుఁ బెట్ట ననవచ్చును. సంస్కృతమున సామాన్యసంస్కారము గలవారిని గూడఁ దలలూపఁ జేయు వాల్మీకికవిత యెక్కడ, పండితాగ్రణులకుఁ గూడఁ గొఱుకఁబడని క్లిష్టగ్రంథులు గల మురారికవన మెక్కడ! అయినను విద్వత్కవిరచన మగుటచే మురారికృతి పండితలోకమునఁ బ్రఖ్యాతి నందియుండును.

హృదయావర్జకములగు కొన్నికొన్ని వర్ణనలను బట్టి సంస్కృత కవీంద్రుల కాయాబిరుదములు రసికచూడామణులచే నొసంగఁబడి నవి. ఇట్లు బిరుదముల నందినవారిలో మురారి యొకఁడు. ‘ అనర్ఘ రాఘవము ’ న (II అ. 81 శ్లో.)

‘ శ్లో. భూయస్తరాణి యదమూని తమస్వినీషు
జ్యోత్స్నీషు చ ప్రవిరళాని తతః ప్రతీమః
సంధ్యానలేన భృశ మంబరమూషికాయా
మావర్తితై రుడుభిరేవ కృతోఽయ మిందుః ’.

అనుశ్లోకమున- కాలమనెడి శిల్పి సంధ్యయను నగ్నిహోత్రమున నాకాశమను మూసయందు నక్షత్రములనెడు వెండిముక్కలను గరఁగించి చంద్రుఁడనెడు వెండిదిమ్మను బోయుటచేఁ గావలయుఁ, జీఁకటిరాత్రులయందు నక్షత్రములు హెచ్చుగానుండి వెన్నెల రాత్రులయందు స్వల్పముగా నున్నవని యుత్ప్రేక్షించుట వలన నీకవికి ‘ ఇందు మురారి ’ యను బిరుదము లభించెనఁట.

కొందఱుకవులకు వారివారి గ్రంథములను బట్టి బిరుదములు వచ్చినవి. ఉదా: రఘువంశమును రచించుటచేఁ గాళిదాసునకు రఘుకారుఁడు; కృష్ణకర్ణామృతరచనముచే లీలాశుకునకుఁ గర్ణామృతకవి. చమత్కారజనకములగు పదములఁ బ్రయోగించుటచే మఱికొందఱకు వాని ననుసరించి బిరుదములు లభించినవి. ఉదా: జఘనచపల; ఘటకర్పరుఁడు; కర్ణోత్పలకవి; ఝులజ్ఝులవాసుదేవుఁడు; పికనికరుఁడు, క్రీడాచంద్రుఁడు—మొదలగువారు. చిరకాలము క్రిందటనే నేను సంస్కృతమహాకవుల సార్థకబిరుదములను గూర్చి యొకవ్యాసమును బ్రచురింపనుండ నీవిషయమును గుఱించియే యొకరు 'ఆంధ్రసాహిత్యపరిషత్పత్రిక'[1] లో నొకవ్యాసమును బ్రచురించియుండిరి. ఇందు వారు పదునొకండు సంస్కృతకవులను గూర్చి మాత్రము చర్చించియుండిరి. ఈనడుమ 'భారతి'[2] లో 'లాంఛనములు' అను శీర్షికతో నీవిషయమును గూర్చియే వేఱొకరు మఱియొక వ్యాసమును బ్రకటించియుండిరి. ఇందు వీరు పేర్కొనినకవులు పదునేడుగురు మాత్రమే. ఇట్లు చమత్కారహేతువులగు బిరుదముల నందిన సంస్కృతకవిచంద్రుల నామములు నాకు నలువది వఱకు లభించినవి. వానింగూర్చిన చర్చ కాలాంతరమునకు విడచి కౌతుకోద్దీపకములగు వారినామములను మాత్రమిటఁ బేర్కొనెదను.

---

1. XIII సంపు. 3-4 సంచి, 215-22 పు. (1925) అల్లమరాజు సత్యనారాయణశాస్త్రిగారు: 'సంస్కృతమహాకవులు, బిరుదములు'.

2. X సంపు. 8 సంఖ్య. 308-310 పు. (ఆగష్టు, 1933; శ్రీముఖ-శ్రావణము)-మల్లాది రామకృష్ణశాస్త్రిగారు: 'లాంఛనములు'.

(1) అకాలజలదుఁడు. (2) ఆరనాళకవి. (3) 'ఇందు' మురారి. (4) ఉంఛవృత్తికవి (హరిగోపకవి). (5) కర్ణామృతకవి (లీలాశుకుఁడు). (6) 'కర్ణికార' మంఖుఁడు. (7) కర్ణోత్పలకవి. (8) కలమకవి. (9) క్రీడాచంద్రుఁడు. (10) కాపీనకవి. (11) 'ఘంటా' మాఘుఁడు. (12) ఘటకర్పరుఁడు. (13) చండాలచంద్రుఁడు. (14) చంద్రోదయకవి. (15) 'ఛత్ర' భారవి. (16) 'ఛమచ్ఛమికా' రత్నకవి. (17) జఘనచపల. (18) జానుదఘ్నకవి. (19) 'ఝలజ్ఝల' వాసుదేవుఁడు. (20) 'తాళ' రత్నాకరుఁడు. (21) 'తురంగ' బాణుఁడు. (22) దగ్ధమరణుఁడు. (23) 'దీపశిఖా' కాళిదాసుఁడు (రఘుకారుఁడు). (24) 'దోర్లతికా' భీముఁడు. (25) నగ్నాచార్యుఁడు. (26) నిచులుఁడు. (27) నిద్రాదరిద్రుఁడు. (28) 'నిశా' నారాయణుఁడు. (29) పికనికరకవి. (30) భవభూతి [శ్రీకంఠుఁడు]. (31) మార్జారకవి. (32) 'యమునా' త్రివిక్రముఁడు. (33) రండానందకవి. (34) రత్నఖేటదీక్షితుఁడు. (35) వక్షస్థలాచార్యుఁడు. (36) వాగ్వీణాకవి. (37) వికటనితంబ. (38) 'వీణా' కవి. (39) వేణీకృపాణామరచంద్రకవి. (40) సీత్కారరత్నకవి.

మైసూరునగరమునఁ దెలుఁగులిపిలో ముద్రింపఁబడిన 'అనర్ఘరాఘవము'న మురారికి 'సకలతంత్రస్వతంత్రుఁడు, సంగీతసాహిత్యపారదర్శి, విద్వత్కవిసార్వభౌముఁడు'[1] అను విశేషణములు గానవచ్చుచున్నవి. ఈబిరుదములు మురారి కేపండితప్రభువైన నొసఁగినవో, లేక ముద్రాపకప్రసాదితములో తెలియుటలేదు. సకలతంత్రస్వతంత్రుఁ డనఁగా నన్నిశాస్త్రములయందును నిరంకుశ ప్రజ్ఞకలవాఁడని యర్థము. అనఁగా నాఁటికి శాస్త్రత్వగౌరవమునందిన యన్నివిద్యలలో నీతఁ డఖండపాండిత్యము గలవాఁడని

1. 'తత్రభవతా సకలతంత్రస్వతంత్రేణ సంగీతసాహిత్యసరతాపారదృశ్వనా విద్వత్కవిసార్వభౌమేన శ్రీభట్టమురారిణా విరచితమనర్ఘరాఘవాభిధం నాటకమ్'.

భావము. ఈతనికి శబ్దతర్కమీమాంసాదివివిధశాస్త్రములయందుఁ గల వైదుష్య మనర్ఘప్రకరణమునఁ గననగును. భవభూతి, మాఘుఁడు, శ్రీహర్షుఁడు, వేదాంతదేశికులు, అప్పయదీక్షితులు, వేంకటాధ్వరి మొదలగు సంస్కృతకవీంద్రు లిట్టి పాండితీపాటవము గలవారే.

ఈతని సంగీతసాహిత్యపారదృశ్వత్వము: సాహిత్య మనఁగా సారస్వతము (వాఙ్మయము, *Literature,*) సాహిత్యశాస్త్రము (అలంకారశాస్త్రము, *Poetics*) అని యర్థము. ఈ రెంటియందు నీతని దండె వేసినచేయి యని వేఱె చెప్పనక్కఱలేదు. ఈతఁడు సంగీతశాస్త్రనిష్ణాత యనుటకు బ్రమాణములు లభింపలేదు.

ఈతని విద్వత్కవిసార్వభౌమపదము: ఈతఁడు మహావిద్వాంసుఁడు, కవిచంద్రుఁడు ననుటకు సంశయము లేదు. నాఁటి కవులలో నీతఁడు సార్వభౌముఁడుగా నెంచఁబడుచుండె ననుకొందును.

పిమ్మట మురారికవి పండితప్రపంచమున నెట్టి యామోదము నందెనో యరయఁదగును.

౧. 'శ్లో. దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవః సారం తు సారస్వతమ్
జానీతే నితరా మసౌ గురుకులక్లిష్టో మురారిః కవిః
అబ్ధి ర్లఙ్ఘిత ఏవ వానరభటైః కిం త్వస్య గమ్భీరతా
మాపాతాళనిమగ్నపీవరతను ర్జానాతి మన్థాచలః'.

ఈశ్లోకము 'సదుక్తికర్ణామృతము'[1]న మురారికృతముగాఁ గన్పట్టుచున్నది. 'రసికజీవనము[2]'నఁ గూడ మురారికే యారోపింపఁబడియున్నది. 'అలంకారకౌస్తుభము'[3]నఁ గవినామరహితముగా నుదాహరింపఁబడియున్నది. ఇట్లే 'కువలయానందము[4]'న 'సూక్తిరత్నావళి[5]'యందును 'సారసంగ్రహము' [III-90]న

(1.) 296 పు. (2.) 222 పు. (3.) 290. పు. (4.) 55 పు. (5.) 78. పు.

నుదాహరింపఁబడి యున్నది. 'అబ్ధిర్లఙ్ఘిత ఏవ' అను నది మొదటిచరణముగా 'సుభాషితరత్నకోశము' నందును [II. 31.] 'సుభాషితహారావళి' యందును [32 ఆ-18], 'అలంకారశేఖరము' (75పు)నందును 'రసగంగాధరము' నందును (338 పు) నుల్లేఖింపఁబడియున్నది. దీనిని మురారి రచించినట్లే పండితలోకమునఁ బ్రసిద్ధి. నిర్ణయసాగరప్రకటితమగు 'అనర్ఘరాఘవము' నఁ బీఠికలో నీశ్లోకము కర్తృనామరహితముగ నుదాహరింపఁబడియున్నది. క్రీ. 13 వ శతాబ్దిప్రారంభమున రచింపఁబడిన 'సదుక్తికర్ణామృతము' ననే యీశ్లోకము మురారి కారోపింపఁ బడుటచే నిది మురారి దనియే నమ్మఁదగును.

ఇందు మురారిపాండిత్యప్రౌఢి ప్రశంసింపఁబడి యున్నది. వాగ్దేవి ననేకు లుపాసన మొనర్చినను గురుకులవాసమునఁ గఠోర వ్యాసంగ మొనర్చిన మురారికవికే సారస్వతతత్త్వము తెలియును. వానరభటు లనేకులచే సముద్రము దాఁటఁబడినది; కాని సాగరము యొక్క గాంభీర్యము పాతాళమువఱకు వ్యాపించిన పీవరతనువు గల మాథాచలమునకే తెలియును గాని వానరభటులకేమి తెలియునని దీనిభావము. ఇట్లాత్మస్తవమునకు మురారి పాల్పడునా యని శంకింపఁజనదు. భవభూతి, బిల్హణుడు, వేదాంతదేశికులు, జగన్నాథపండితరాయలు, వేంకటాధ్వరి మొదలగు సంస్కృతకవీంద్రు లనేకులు స్వప్రతిభావిష్కారము నొనర్చుకొనిరి.

౨. 'శ్లో. మురారిపదచిన్తాయాం భవభూతేస్తు కా కథా
భవభూతిం పరిత్యజ్య మురారి మురరీకురు.'

3. 'శ్లో. భవభూతి మనాదృత్య నిర్వాణమతినా మయా
మురారిపదచిన్తాయా మిద మాధీయతే మనః'.

ఇట భవభూతికంటె మురారియాధిక్యము వర్ణింపఁబడినది. భవభూతి: అనఁగా భవభూతికవి యనియు, ఐహికైశ్వర్య మనియు

నర్థము. మురారిపదచిన్తా: అనఁగా విష్ణుపాదధ్యానమనియు, మురారి కవివాక్యాలసమాలోచన మనియు నర్థము.

౪. ' శ్లో. మురారిపదచిన్తా చే త్తదా మాఘే మతిం కురు
మురారిపదచిన్తాచే త్తదా మాఘే మతిం కురు. '

మాఘే=మాఘకవి ' శిశుపాలవధ ' యందు, మతిం కురు=మనస్సు నుంచుము-మతియు,అఘే=పాపమునందు, మతిం మా కురు=మనస్సును బోనీకుము.

విష్ణుపాదధ్యానము వలయుచోఁ బాపమున బుద్ధిపోనీకుము; మురారికవిశబ్దచమత్కృతి నెఱుఁగఁదలఁచినచో మొదట మాఘ కావ్యమును బఠింపుము—అని భావము. ఇక్కడ నొకవిశేషము: మురారి మహాశాబ్దికుఁడు; వ్యాకరణసంప్రదాయములను, వ్యాకరణ చమత్కారములను దనకృతియం దనేకముల సూచించెను. ఈ వ్యాకరణప్రయోగచమత్కారమును జక్కఁగ నెఱుఁగఁదలఁచినచో వ్యాకరణచమత్కారప్రచురమగు మాఘకృతిని మొదటఁ బఠింప వలెనని తాత్పర్యము.

మురారి తనకృతియందు విశేషపదజాలమును బ్రయోగించెను. బహునిఘంటుపరిశీలనమునఁ గాని యీతనికృతి బోధపడదు. ఈ విషయమున గూడ మురారికిని మాఘునకును సామ్యము గలదు. మాఘమును దొమ్మిదిసర్గములవఱకుఁ బఠింపుచో నిఁకఁ గ్రొత్త పద ముండఁబోదని సూక్తి-' నవసర్గగతే మాఘే నవశబ్దో న విద్యతే'.

ఇందువలనఁ గూడ ననర్ఘరాఘవమును జదువఁదలఁచినచో మొదట మాఘమును జదువవలె నందురు. కవితాప్రౌఢినిబట్టి చూచినను మాఘమును బఠించి, పిమ్మట మురారికృతిని బఠింప వలె నందురు.

౫. ‘ శ్లో. యైర్బోధాయనసూక్తిపుష్పకలికాః కర్ణావతంసీకృతాః
యేషాం బిల్హణసూక్తిమౌక్తికసరాః కణ్ఠే నలఙ్కుర్వతే
మాధుర్యైకభువాం మురారివచసా మాస్వాదయైః స్వాదిమా
సంతుష్యన్తి త ఏవ నూతనసుధావేణీషు వాణీషు నః ’.

అని సుకుమారకవి ‘ రఘువీరచరితనాటకము ’ నఁ బ్రస్తావనలో నుడివియున్నాఁడు [1] దీనిని బట్టి మురారికవిత మధురమధురమైనట్లు సుకుమారకవి యభిప్రాయముగాఁ దెలియుచున్నది.

౬. శ్లో. సుకవిహితమురారిబోధముద్రః
విలసదగస్త్యమహోవికాసిబాణః
విలసతిభువి శారదావతారో
విహితమయూరవిజృమ్భణో విచిత్రమ్. ’

అని రాజచూడామణిదీక్షితులు తన ‘ కమలినీకలహంస ’ నాటికలో మురారిని బేర్కొనియున్నాఁడు.

౭. ‘ శ్లో. హృదయాకలితాశేషశబ్దశాసనసంపదః
మురారేరిహ శబ్దార్థతత్త్వం కో వేద తద్వద. ’

అని హరిహరపండితుఁడు ‘ అనర్ఘరాఘవ ’ వ్యాఖ్యలో [II అ. 312 పు] నుడివియున్నాఁడు.

ఆంధ్రకవులు గూడ ననేకులు మురారిని బ్రస్తుతించియుండిరి. వారి ప్రశంసలలో నొండు రెండు—

౧. కాకమాని మూర్తి: ‘ రాజవాహనవిజయము ’ 1 ఆ.

‘ ఉ. చోరు నలంక్రియావిహృతిసొంపు, మయూరుని సౌకుమార్యమున్
భారవి కాంతిసంపదయు, బాణు గుణాఢ్యతరప్రయోగ మా
దారి మురారి కోమలపదంబు ప్రసాదముఁ, గల్గునట్లుగా
భారతి యిచ్చుఁగాతఁ బ్రతిభారతి మత్కృతికిం జమత్కృతిన్. ’

1. బోధాయనుని ‘ భగవదజ్జుకము ’ ను దెలిఁగించి తాము వ్రాసిన పీఠిక [4 పు] లో శ్రీయుతులు వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి చరణులు.

ఇట మురారికోమలపదప్రయోగము, ప్రసాదగుణమును చేర్కొనఁబడినవి. (విష్ణువువిషయమున నైనచోఁ బైపదములకు మృగుపదములు, ననుగ్రహము నని యర్థాంతరము.) మురారికవిత మాధుర్యగుణాన్వితమను సుకుమారకవివాక్యము నిదివఱకే చూపి యున్నాము. రుచిపతి 'నిద్రావృత్యాహ', 'విరమతి' (౧ అ. 1-2.) అను శ్లోకములకు వ్యాఖ్య వ్రాయుచు వీనిలోఁ బ్రసాదమను వాక్యార్థగుణము కలదని యిట్లు వ్రాసియున్నాఁడు:

'అనయోః పద్యయోః ప్రసాదనామా వాక్యార్థగుణః. తథా చ సరస్వతీ కంఠాభరణే- యత్తు ప్రాకట్య మర్థస్య ప్రసాదః సోఽభిధీయతే.'

ప్రసాదమనఁ బద్యమైనను గద్యమైనను జదివినవెంటనే యర్థస్ఫురణమగుట. ఇది యుత్తమకవితాలక్షణములలోఁ బ్రధానమైనది.

'శ్లో. సా కవితా సా వనితా । యస్యాః శ్రవణేన దర్శనే నాపి
కవిహృదయం యువహృదయమ్ । సరళం తరళం చ సత్వరం భవతి'.

దేనిని విన్నమాత్రముననే కవిహృదయము సరళమగునో యదియే కవిత్వము. కాని మురారికవనము బహుశాస్త్రసంప్రదాయప్రచుర మగుటచేఁ బెక్కుస్థలముల దుర్బోధముగా నుండునని చెప్పకతీరదు.

౨. అయ్యలరాజు నారాయణకవి : 'హంసవింశతి', I. ఆ.

'తే. * * ధ్యానబద్ధమురారి మురారి గాత్రి
పటువిభారవి భారవిఁ బ్రస్తుతింతు । సర్వశబ్దార్థవిజ్ఞానసరణి కొఱకు.'

౩. చెళ్ళపిళ్ళ నరసకవి: 'యామినీపూర్ణతిలకావిలాసము.'

'తే. దండి భవభూతి భవభూతి పండితాచి । ర ప్రసన్నమురారి మురారి'

ఇందు మురారికవిత పండితబోధ్యమని చెప్పఁబడియున్నది.

౪. రామరాజభూషణుఁడు: 'నరసభూపాలీయము' I ఆ. 15 ప.
'మురారి శయ్యనేర్పు'-అనియితని శయ్యాకౌశలముఁ జేర్కొనెను.

6. మురారి—సుభాషితగ్రంథములు.

మురారిశ్లోకము లనేకములు సుభాషితగ్రంథములలో నుల్లేఖింపఁబడియున్నవి. దీనివలన నాయాగ్రంథములు రచింపఁబడు కాలమున కీర్తనికవన మేనినఁ బండితలోకమున నెంతయాదరము గలదో తెలియఁగలదు. వీనియం దుదాహృతములగు శ్లోకములఁ జూపినచోఁ పాఠభేదము లెట్లున్నవో తెలియును. వారెంచిన శ్లోకములఁబట్టి నాఁడు పండితలోకమున నభిరుచు లెట్లున్నవో విశదమగును. కాని గ్రంథగౌరవభీతిచే మురారినాటకమున లేక, సుభాషితగ్రంథములఁ గన్పట్టు శ్లోకముల నుదాహరించి, తక్కినవాని సంఖ్య మాత్రము చూపెదను.

(అ). క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దికంటె నవీనము కాని 'కవీంద్రవచనసముచ్చయము' నందు మురారిశ్లోకములు 9 యుదాహరింపఁబడియున్నవి.

IV అ. 3,6 శ్లో. V అ. 6. శ్లో. VII అ. 80,81,82,90,107 శ్లో.

'శ్లో. వన్దే భుజభ్రమితమన్దరమథ్యమాన । దుగ్ధాబ్ధిదుగ్ధకణవిచ్ఛురితచ్ఛవీకమ్
నక్షత్రకర్బురవియత్ప్రతిరోధినిన్ద్ర । ముష్టిద్రవకైరవతడాగ ముఖో మురారేః' 29. శ్లో.

ఇట మురారి తనపేరు నినుద్ఘుకొనెను

(ఆ). లక్ష్మణభట్టాంకోలకరుని 'పద్యరచన' యందు 3 శ్లోకములు మురారికృతములుగా నున్నవి:

౧. అనర్ఘ. V అ. 20 శ్లో. ౨ 'శ్యామాతణ్డులవిలోప'.

3. 'శ్లో. కించిత్కోపకలాకలాపకలనాహంకారబిభ్రత్స్ఫురి-
ర్విక్షేపా దశరో దసా రఘుపతిర్లజ్కాపతేః పత్తనమ్
కృన్దత్స్ఫేర రటత్కఠోర విఘటద్ద్వార స్ఫుటద్గుగ్గుల
ప్రక్రీడత్కపి నిఃశ్వసత్ఫణి రణజ్ఝిల్లి భ్రమద్వ్యాపిచ'.

—పద్యర. XIII. 21. [శా. ప. 4070]

(ఇ). వేణీదత్తుని 'పద్యవేణి' లో 1 శ్లోకము.

సంగ్రామాఙ్గణ మాగతే దశముఖే' (VII తరంగము, 1 శ్లో.) ఇది 'పద్యరచన' యందు భానుకరున కారోపితము.

(ఈ). గదాధరభట్టు: 'రసికజీవనము' న 30 శ్లోకములు.

అనర్ఘ: I అ. 2,11,29,54 శ్లో. II అ. 2,3,5,30,51. ['అతఃసర్వతః' అను శ్లోకము మైసూరుప్రతియందు (264 పు.) అధికము గాఁగలదు.]

III అ. 5 శ్లో. IV అ. 1,2,20,32,33,35,37,52 శ్లో. V అ. 49 శ్లో. VI అ. 43 శ్లో. VII అ. 39,79,81,115. (నిర్ణయసాగరప్రచురణమున 79 వ శ్లోకమునకుఁ బిమ్మట నధికపాఠములుగా నొసంగఁబడిన రెండింటిలో 'గీయన్తే యది' అనునది గూడ నిందుఁగలదు.)

మురారికారోపితములకు నీక్రిందిశ్లోకము లనర్ఘరాఘవమునఁ గానరావు.

౧. 'కాళిన్ది బ్రూహి' (20 పు.) ఇది 'సదుక్తికర్ణామృతము'న (III. 1,2. 187 పు.) ఛిత్తపున కారోపితము.

౨. 'దేవం వాచమ్' (222 పు.)

3. 'శ్లో. తాత త్వం నిజకర్మభిర్యద గమితః స్వర్గం యది స్వస్తి తే
బ్రూహి మస్త్వేకమిదం వధూహృది కథాం తాతాన్తికే మా కృథాః
రామోఽహం యది తద్దినైః కతిపయైర్వ్రీడానమత్కన్ధరః
సార్ధం బన్ధుజనైః సురేన్ద్రవిజయీ వక్తా స్వయం రావణః' (205 పు.)

౪. 'శ్లో. వీరోఽసౌ కిము వర్ణ్యతే'–ఇది 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు బిల్హణున కారోపింపఁబడియున్నది.

(ఉ). శార్ఙ్గధరుని 'శార్ఙ్గధరపద్ధతి' యందు 12 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. III అ. 5,41 శ్లో. IV అ. 18,37,52 శ్లో. VII అ. 74, 80,81, 115 శ్లో. మురారికృతియందుఁ గానరానివి 3 శ్లోకము లిందున్నవి.

(ఊ). శ్రీధరదాసుని 'సదుక్తికర్ణామృతమున' 21 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 29, 78 శ్లో. III అ. 1,54 శ్లో. V అ. 20 శ్లో. VII. అ. 38, 43, 61, 79. 114, 115 [నిర్ణయసాగరప్రచురణమున 79 వ శ్లోకమునకుఁ దరువాత నధికపాఠములుగా నున్న 'అద్య స్వర్గి', 'గీయన్తే యది'-అను రెండు శ్లోకములును గూడ నిందుదాహృతములు.]

(ఋ). భట్టగోవిందజిత్తు: 'సభ్యాలంకరణసంతోషాగశృంగారము' లేక 'సారసంగ్రహసుధార్ణవము'- 6 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II అ. 1,5,52,75 శ్లో. III. అ. 7 శ్లో. VII. అ. 115 శ్లో.

(ౠ). హరికవి: 'సుభాషితహారావళి'-7 శ్లోకములు.

అనర్ఘ III అ. 5 శ్లో. VII అ. 49, 53, 80, 114 శ్లో.

(ఌ). వల్లభదేవుఁడు: 'సుభాషితావళి'—5 శ్లోకములు.

అనర్ఘ. II. అ. 2 శ్లో. IV. అ. 12 శ్లో. V. అ. 23 శ్లో. VI. అ. 6 శ్లో. VII. అ. 79 శ్లో.

(ౡ). జల్హణుఁడు: 'సూక్తిముక్తావళి'—68 శ్లోకములు.
"అనర్ఘరాఘవము" న లేని శ్లోకములఁగూడ నాటింటి నీతఁ డుదాహరించియున్నాఁడు. అందొకటి-

శ్లో. పురా ప్రాలేయశైలోఽయ మస్మి న్మకరకేతవే ।
మృతసంజీవనీ దుర్గా మహౌషధి రజాయత ॥

7. మురారి - సాహిత్యవాఙ్మయము.

జయరథుఁడు: 'అలంకారవిమర్శిని'[1] లోను, హేమచంద్రుఁడు 'కావ్యానుశాసనవివేకము'[2] నను, రామచంద్రసూరి 'నాట్యదర్పణము'[3] నను, శారదాతనయుఁడు 'భావప్రకాశము'[4] నను

---

1. (75. పు=II. 9; 76 పు. =IV. 6.) 2. (17పు=I. 58; 174 పు=I. 400.) 3. (193 పు.) 4. (233 పు.)

పండితరాయలు 'రసగంగాధరము'[1]న, భానుదత్తుఁడు 'రసతరంగిణి'[2]లోను, సర్వజ్ఞసింగభూపాలుఁడు 'రసార్ణవసుధాకరము'[3] నను, విశ్వనాథకవిరాజు 'సాహిత్యదర్పణము'[4] నను, అచ్యుతరాయలు, 'సాహిత్యసారము'[5] నను మురారినాటకము నందలి శ్లోకముల నుదాహరించుకొని యున్నారు.‡

8. శబ్దశాస్త్రము, నిఘంటువాఙ్మయము

మురారి వ్యాకరణశాస్త్రమును గూలంకషముగ వ్యాపగము చేసెను. ఈతనినాటకమును జదివిన, శబ్దశాస్త్రమర్మము లనేకములు విశదమగును. ఇట్టి మర్మము లనేకములకు వ్యాకరణశాస్త్రకారులు మురారిప్రయోగముల నుదాహరణములుగాఁ జూపిరి.

ఉజ్జ్వలదత్తుఁడు 'ఉణాదిసూత్రము*' న మురారిప్రయోగములఁ గొన్నిటిఁ జూపెను. భట్టోజీదీక్షితులుకూడ సిద్ధాంతకౌముదిలో వ్యాకరణచమత్కారములకు మురారికృతినుండి యనేకప్రయోగముల నుల్లేఖించి యున్నాఁడు. శబ్దశాస్త్రపరిమళము నాఘ్రాణింపక, వ్యాకరణమర్మభూయిష్ఠమును గంభీరమును నగు తన కృతియందు గుణదోషచారము నొనర్పఁదగదని మురారి యిట్లు చెప్పుకొనియున్నాఁడు:

---

1. (388 పు.) 2. (44 పు.) 3. (72 పు.=V. 44, 45; 83 పు.=V. 7 261-62 పు.=I. 25, 26; 266 పు.=I. 1; 274 పు.=I. 21.)
4. (278 పు.=I. 1.) 5. (183 పు.=IV. 32; 184 పు.=IV 36; 329 పు.=I. 23; 437 పు. 'దేవీం వాచ ముపాసతే' అను శ్లోక మనర్ఘరాఘవము లోని దని పేర్కొనఁబడెను.)

‡ సాహిత్యప్రపంచమున సార్వభౌముఁడగు మురారి యేలకో యాలంకారికుల చే విశేషముగాఁ బ్రమాణీకరించుకొనఁబడలేదు. భోజుఁడు మొదలగు సుప్రసిద్ధ సాహిత్యవేత్తలు మురారి శ్లోకములఁ జేర్కొని యుండలేదు.

* (1) IV. 171.= IV. అం. 69 శ్లో. (2) V. 19=II. అం. 83

" శ్లో. సమున్మీలత్సూక్తస్తబకమకరన్దైః శ్రవణయో
రవిశ్రామ్యద్ధారాసవన ముపచిన్వన్తు కవయః
న శబ్దబ్రహ్మోత్థం పరిమళ మనాఘ్రాయ చ జనః
కవీనాం గమ్భీరే వచసి గుణదోషౌ రచయతు.' (VII అ. 151.)

' శ్లో. యే శబ్దశాస్త్రనిష్ణాతాః యే శీలితనిఘంటవః
తేషా మేవాధికారోఽస్తి మురారికృతినాటకే.'

అను సూక్తి యించుకమార్పుతో హరిహరదీక్షితుని వ్యాఖ్యావసానమునఁ (IV అ. 526 పు.) గలదు. శబ్దశాస్త్రమున జితశ్రములై, నిఘంటువులు జిహ్వాగ్రమునఁ గలవారికే మురారికృతిని బఠించుట కధికారము గలదని భావము. 'హంతా దాకృష్టానాం కతిపయపదానాం రచయితా' అనునట్లు ప్రయోగభ్రష్టములై, నిఘంటువులయందే లభించు మాఱుమూలపదముల నీతఁడు ప్రయోగించె ననఁజనదు. అపారమగు సంస్కృతపదజాలము నధిగమించిన వశ్యవాక్కగుటచేఁ దాను ప్రయోగించు నేపదమును నీతనికి దుర్బోధమైనట్లు తోఁచదు. మఱియు విద్వత్కవులకు స్వకృతులయందుఁ దమ పాండితీప్రౌఢిని జూపవలెనని కుతూహలము మెండుగా నుండును.*

9. మురారి వైదుష్యము.

మురారి వ్యాకరణ సాహిత్య మీమాంసా మంత్రశాస్త్రాదులయందుఁ బ్రవీణుడని యీతనికృతివలననే విశదమగుచున్నది.

*సర్వానందుఁడు, లింగాభట్టును 'అమరకోశమునకు' దాము రచించిన వ్యాఖ్యలలో మురారిప్రయోగముల నుదాహరించుకొనియున్నారు. రాయముకుటుఁడు గూడ 'అమరకోశవ్యాఖ్య' (II.8-38) లో 'ఐషీకమస్త్ర మధికృత్య తదా తమస్త్రా' అను మురారిశ్లోకపాదము (II. అ- 83) నుదాహరించుకొనెను.

కాళిదాసు, భవభూతి, శ్రీహర్షుఁడు, వేదాంతదేశికులు, వేంకటాధ్వరి, మొదలగు సంస్కృతసాహిత్యనిర్మాతలు కావ్యనిర్మాణముననేఁ గాక, వివిధశాస్త్రపరిజ్ఞానమునఁ గూడ నిరంకుశప్రచారము గలవారు.

ఈతని వ్యాకరణశాస్త్ర పరిజ్ఞానము: వ్యాకరణసాంప్రదాయములఁ జమత్కారముగఁ గావ్యముల నిముడ్చుట కాళిదాసు నుండియుఁ గన్పట్టుచున్నది.

‘ శ్లో. రామాదేశా దనుగతా సేనా తస్యార్థసిద్ధయే ।
పశ్చా దధ్యయనార్థస్య ధాతోరధి రివాభవత్ ’ (రఘు. XV. 9.)
ఇట్లే రఘు. XII. 58; XI. 56; కుమార. II. 27;
కిరాతార్జునీయము, XIII. 19; మాఘము. X. 15.

మురారియుఁ బాణినిసూత్రములఁ దనకృతియందు జమత్కారముగఁ గూర్చియుండెను

‘జని కర్తుః ప్రకృతిః’ అను సూత్రమును ‘జయతి జనికర్తుః ప్రకృతితా.’ [I అ. 58.] అనుచోటఁ బ్రయోగించెను. ఇట్లే ‘ శ్లో. ప్రకృష్టకర్తృభిప్రాయక్రియాఫలవతో విధీన్ ప్రియయజ్వానః’, [II. 86] అనుచోట ‘ స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే, అను సూత్రమును, ‘ స్థానివద్భావేన క్షత్త్రి కార్యం నజహాతి ’ [IV. 151 పు.] అనుచోట వ్యాకరణశాస్త్రసంకేతమగు స్థానివద్భావమును. ‘ శ్లో. కుర్య్యశ్శస్త్రకథా మమీ యది మనోర్వ్యంశే ’ [IV. 44.] అనుశ్లోకమున వైయాకరణప్రసిద్ధమగు వాకృతిగణమును, జొప్పింపఁబడినవి.

‘ తద్ధితమూఢో వైయాకరణ స్తద్ధితేనమూఢోఽవైయాకరణః ’ అనునట్లు శాబ్దికులకుఁ దద్ధితప్రయోగమునందు వ్యామోహమధికము. అందునను, ‘ ప్రియతద్ధితా దాక్షిణాత్యాః ’ అను న్యాయమున, దాక్షిణాత్యకవులగు మురారి మొదలగు వారికృతులు తద్ధితప్రయోగప్రచురములుగఁ గానవచ్చును.

ఉదా :-ఐణేయ్యాం త్వచి, [78. పు] త్రైశఙ్కవం చరితమ్ [82 పు.] ఐషీక మస్త్రమ్ [189] త్రైయమ్బకం కార్ముకమ్. [115.] ఇట్లనేకములు గలవు.

'య దధికరణం ధర్మస్థీయం తవైవ వచాంసినః' [93 పు.] ఇట మీమాంసా పరిభాషయు, 'చతురక్షరో పి రాక్షసశిక్షాసిద్ధమన్త్రః' [66 పు.] ఇట మన్త్రశాస్త్రపరిభాషయు నుపయోగింపఁబడియున్నవి.

'బిభ్రతీం కైశికీం వృత్తిమ్' [702 పు.] అను శ్లోకమున సాహిత్యశాస్త్రపరిభాష కనఁబడుచున్నది.

10. మురారికృతులు-అనర్ఘరాఘవము.

ఇక్కవి బహుశాస్త్రజ్ఞుఁడైనను, తత్కృతులలో ననర్ఘరాఘవమొక్కటియే మనకు లభించినది. మైసూరుప్రతిలో నాటకాంత గద్యమున (920 పు.) 'సమాప్త మిదం మౌద్గల్యాన్వయస్య భట్ట మురారేః కృతి మనర్ఘరాఘవంనామ నాటక' మ్మని కలదు. దీనివలన నీతఁడు బహుగ్రంథములు నిర్మించినట్లును, నం దీనాటక మొకటి యనియుఁ దెలియుచున్నది.

సాహిత్యగ్రంథములయందును, సుభాషితగ్రంథములయందును మురారికృతములుగాఁ గనవచ్చు శ్లోకము లనేకము లీనాటకమునఁ గన్పట్టుటలేదు. అందువలన నీశ్లోకములుగల మురారికృతులేమయిన నుండవచ్చునని యూహింపఁజనును. 'బెరిడేల్ కీత్' పండితుని 'సంస్కృతవాఙ్మయచరిత' మను బృహద్గ్రంథమున (412 పు.) మురారి యొకసంస్కృతనిఘంటువు రచించినట్లు కలదు. ఈతఁడు మన కవియే కావచ్చును. ఈనడుమ యస్. కే. రామనాథశాస్త్రి వర్యులు మురారిమిశ్రుని 'త్రిపాదీనీతినయన' మను నొకదర్శన గ్రంథమును బ్రచురించిరి. ఈగ్రంథకర్తయు మనకవియు భిన్నులా, కారా, యనువిషయము విచారణీయము.

'మురారే స్తృతీయః పన్థాః' అను సూక్తి పూర్వమీమాంసా దర్శనమునం బ్రసిద్ధులగు కుమారిలభట్ట ప్రభాకరుల భాట్టప్రాభాకర ప్రస్థానములకంటె విలక్షణమగు మార్గమున రచింపంబడిన యీ గ్రంథమును దత్కర్తను సూచించును గాని మనకవిని సూచింపం జాలదని శ్రీశాస్త్రిగారలు తత్పత్రికయందు వ్రాసియున్నారు.[1]

ఈనాటకమునకు 'అనర్ఘరాఘవ' మను నామ మన్వర్థముగా నున్నది. అనర్ఘ మనంగా నమూల్యము, పూజ్యము. పూజ్యుండగు రాఘవునికథ యిట వర్ణింపంబడుటచే నిది యెంతయు సమంజసము. ఈయనర్ఘతకు హేతువు కవియే యిట్లు నుడివియున్నాండు. మీయాజ్ఞను దలందాల్చుట హేతువుగా మారఘుకులమున 'ననర్ఘత' కల్పాంతము విలసిల్లుంగాక' యని దశరథుండు విశ్వామిత్రునితో రామలక్ష్మణులం బంపునపుడనును. ('ఏతాభి స్తవ * * అనర్ఘతా రఘుకులే కల్పాంత మున్మీలతు'. I అ. 34.) విశ్వామిత్రుండు శ్రీరాముని దీసికొనిపోవు కథ మొదలు శ్రీరామపట్టాభిషేకమునకుం గల కథ యేడంకములలో నిందు వర్ణింపంబడియున్నది. కథ పెద్దదియు నాటకము చిన్నదియు నగుటచే ననేకకథావిశేషములు రంగముపైం జూపవీలులేక విష్కంభాదులలోం బాత్రలచేం జెప్పింపంబడవలసి వచ్చినవి.

I. అం. 'మునీంద్రసంవాదము.' విశ్వామిత్రుండు దశరథునియొద్దకు వచ్చి, రామలక్ష్మణులం గొనిపోవుట యిందలికథ. 59 శ్లోకములు.

II అం. 'కౌమారవిక్రమము'. రాక్షసులను సంహరించి విశ్వామిత్రుని యజ్ఞమును సంరక్షించుట. శ్లోకములు 87. భవభూతి యుత్తరరామచరితమున V. అం. 'కుమారవిక్రమ' నామకము.

---

1. '*Journal of Oriental Research*' Vol. II, Part iii-iv. [July- Oct. 1928, Madras]. Pp. 266-78.

III. అం. 'పినాకభంగము.' శివధనుస్సును ద్రుంచుట. శ్లో. 61.

IV. అం. 'దశరథవిప్రలంభము.' శ్రీరాముఁ పరశురాము సమాగమము, పరశురామగర్వభంగము నిందు వర్ణింపఁబడియున్నవి.

'శ్లో. జేతారం దశకన్ధరస్య' [VII. 146.] అను శ్లోకమునఁ జెప్పఁబడినట్లు దశకంఠుని జయించిన కార్తవీర్యార్జునుని నోడించిన పరశురాముని, బాలకుఁడయ్యు శ్రీరాముఁడు జయించె ననుచో శ్రీరాముని విజయకథ సమాప్తి నొందినట్లే. పరశురాముని జయించుట రావణుని జయించుటను సూచించుచున్నది. ఉత్తరకథ శ్రీరాముని యందలి గౌరవముచేతను, జగదానందముకొఱకును రచింపఁబడిన దఁట. ఇట్లే మన యాంధ్రకర్తలును నీ నాలుగంకములవఱకుఁ బూర్వార్థమును దెలిఁగించియుండిరి. శ్లోకములు 69.

అం. 'సుగ్రీవాభిషేకము.' శ్లోకములు 55.

VI. అం. 'దశగ్రీవనిగ్రహము.' శ్లోకములు 84.

VII. అం. 'నాయకానందము.' శ్రీరామాదులు విమానము నెక్కి యయోధ్యకు వెళ్ళుచుఁ గ్రిందఁ గనఁబడు పట్టణాదుల వర్ణించుట. శ్రీరామపట్టాభిషేకము. శ్లో. 152.—మొత్తము 567 శ్లోకములు.

వీరరసప్రధానమగు నీనాటకమునందలి వస్తువు భవభూతి మహావీరచరితమునందలి యితివృత్తమును జాలవఱ కనుసరించి యుండును. భవభూతికృతిని మించవలె నని మురారి తనకృతిని రచించిన ట్లీనాటకమున నుదాహరణము లనేకములఁ జూపనగును. ఉత్తరరామచరితానుసరణములు గూడ నిం దెడ నెడఁ గానవచ్చును. మురారికంటె భవభూతియం దొకవిశేషము: మహావీరచరితము

మాట యటుంచి, యుత్తరరామచరితము కొలఁదిమార్పులతోఁ బ్రదర్శనయోగ్యము కాఁగలదని చెప్పనగును. మురారికృతియన్ననో నాటకరూపముననున్న యతిప్రౌఢమగు శ్రవ్యకావ్యము. గురుముఖమున వ్యాఖ్యానసాహాయ్యముననే దీనిఁ బఠింపనగును.

స్వర్గత 'కళాప్రపూర్ణ' వేదము వేంకటరాయశాస్త్రిపాదుల సమాలోచన[1] మిటుఁ గనఁదగును. 'భవభూతికృతనాటకములను వ్యాఖ్యాతలకన్న అనుకర్తలే చక్కఁగా గ్రహించినారు. * * మహావీరచరితమును వీరరాఘవునికన్న మురారి చక్కఁగా గ్రహించినాఁడు. ఇందులకు నిదర్శనమును 'అపి తాటకారేః' అను దానిపై మదీయవిమర్శవినోదభాగమునం గనవచ్చును. పరశురామాభియోగమును వీరచరితయందుం గని బాలరామాయణానర్ఘరాఘవ ప్రసన్నరాఘవాదులందు తత్కర్తలు నిబంధించుకొనిరి. ఇతని యొరవడి దొరకిన తర్వాత పూర్వరామచరితము నధికరించి పలువురు రామనాటకములను రచించినారు. * * వీరందఱును వశ్యవాక్కులే. ఇందఱిలోను అనర్ఘరాఘవకారుఁడు మురారి పాండిత్యపరమోచ్ఛపదంబున దీపించుచున్నాఁడు. పరశురామాభియోగములో భవభూతిని మించినాఁడు'.

కథాసంవిధానమున మురారి భవభూతి ననుకరించె ననుట కొండు రెండుదాహరణములు:

౧. గురుధనుర్భంగమునకుఁ గుపితుఁడై పరశురాముఁడు రఘురాము నెదుర్కొనుట రెండునాటకముల సమానమే. 'మహా

---

1. ఉత్తరరామచరితనాటకమున నుపోద్ఘాతము, ౧౧ పు.

వీరమున 'మాల్యవ[త్కర]ణమున భార్గవుఁడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను. అనర్ఘమున శివధనుర్భంగము సలన నుగ్రుఁడై పరశురాముఁడు శ్రీరాము నెదుర్కొనెను.

పరశురామాభియోగప్రకరణమున మురారి భవభూతిని మించెనని (శ్రీ) వేంకటరాయశాస్త్రిగారనిరి. ఇట్టి యభిప్రాయమునే 'కీత్' పండితుఁడును, 'విల్సన్' పండితుఁడును వెలిపుచ్చిరి. కాని శ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రిలవారు 'సంస్కృతవాఙ్మయ చరిత్ర' [II సం. 376పు.] లో నేలకో 'చతుర్థాంకములోని రామ జామదగ్న్యసంవాదము చదువునపుడు వీరముకంటె హాస్యము ముందు కనఁబడును. ఈవిషయమున భవభూతికంటె నితఁ డెక్కువ చూపిన చాతుర్యము కనరాదు.' అని వ్రాసియున్నారు. కాని యిది సమంజసముగఁ జూపట్టదు.

౨. మహావీర: ఒరునితో యుద్ధము చేయుచున వాలిని రాముఁడు చెట్టుచాటునుండి సంహరించె ననుచో మహావీరుఁడగు

---

1. 'The following scene [IV Act.] shows us Rama and Parasu-rama in verbal contest; Rama is even more polite than in the *Mahavira-carita* which is obviously imitated, while the friends of Rama carry on a vituperative dialogue behind the scene without actually appearing.' [*Sanskrit Drama,* P. 228.]

2. 'The next scene introduces Parasu-rama, in the same strain as the *Mahavira-carita*, but more extravagantly. Rama's humility is more excessive, and the other characters carry on a vituperative dialogue with Parasurama without appearing, speaking successively from behind the scenes.' [H. H. Wilson: *The Theatre of the Hindus,* Vol. II.]

రాముని యుదాత్తతకు భంగము వాటిల్లును. అట్లు కాకుండుటకై వాలి రాములకు ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడినది. 'ఉదాత్త రాఘవము' న మాయురాజకవి కూడ వాలివధావసరమున నిట్లే శ్రీరాముని యపప్రథను దొలఁగించెను. అనర్ఘమునను వాలి రాముల ద్వంద్వయుద్ధము కల్పింపఁబడెను.

3. మహావీర: రావణసంహారానంతరము రామాదులు విమానముపై లోచనలోభనీయములగు దృశ్యముల నవలోకించుచు నయోధ్య కరుదెంచిరి. భవభూతిని మించు నుద్దేశముతో 'అనర్ఘమున' నీసన్నివేశము కూడఁ గూర్పఁబడినది. 'బాలరామాయణము' న దశమాంకమున దీనికిఁ బ్రతిబింబము చూపట్టుచున్నది. ప్రసన్న రాఘవకారుఁడు కూడ వీరి ననుసరించెను.

మురారికృతియందలి లోపములు: ఇంచుమించుగా నొక్క శతాబ్దమునకుఁ బూర్వము సంస్కృతనాటకవాఙ్మయమును గుఱించి వ్రాయఁబడిన 'విల్సన్' పండితుని గ్రంథరాజమునుండి మురారి నాటకవిమర్శము సారము నవలోకింపఁ జనును: "అనర్ఘమున స్వభావోన్మీలనము గాని, చేష్టితము (చలనము) గాని, హృదయావర్జకములగు కథాసన్నివేశములు గాని, కౌతుకోద్దీపనము గాని లేకపోవుటచే నాటకీయదృష్టిని బరిశీలించుచో దీనియం దుత్కర్ష మృగ్యమని చెప్ప వలెను. కావ్యదృష్టిని జూచినను నెక్కడనో కాని కవితాకల్పనములు గానరావు; ఆ కొలఁదికల్పనలైనను సుదీర్ఘములు రసవిహీనములు నగు సామాన్యవిషయవర్ణనల నడుమను, నసంగతభావనల మధ్యమునను, నపరిమితములగు నతిశయోక్తులలోనను నిగూఢములగు నితి

హాసములయందును మఱుఁగుపడియున్నవి. అట్లయ్యు, నుత్తమకవితా సురభిళములగు కాళిదాస భవభూతుల కృతులున్నను, నేఁటి పండిత లోకము దీనిని దలఁదాల్చుచున్నది. దీనికి హేతువులు వీరిలో సామాన్యముగఁ జూపట్టు రసజ్ఞతాలోపము, రసాపకర్షయు నన వలెను. నేఁటిభారతీయు లెంతసేపును గవియొక్క శయ్యను విమర్శించుటయందే తమ సమాలోచనమును వినియోగింతురు కాని భావనలవైపు దృష్టిని బోనీయరు. భావనానైర్మల్యమునుగాని, రస మాధుర్యమును గాని, కల్పనౌజ్జ్వల్యమును గాని నిర్ణయించుప్రజ్ఞ వీరి యెడ మృగ్యము. మురారి భావములవలెనే యాతనిభాషయుఁ బ్రశ స్యము కానేరదు. కాని యిందొకగుణము గలదు: బహుశ్రమతో జాగ రూకతతో రచింపఁబడిన కావ్యములలో నిది యగ్రగణ్యము. దుర్ గ్రాహ్యము లైనను సమావేశమున శ్రుతిసుఖావహములగు నీతని పదములరచనను జూచుచో నీతఁ డెంతటి కఠోరవ్యవసాయ మొనర్చి దీనిని నిర్మించెనో, సంస్కృతభాష యతని కెంత విస్మయజనకముగ వశ మయ్యెనో తెలియఁగలదు. దీనికి ఫలమేమన నీకృతియం దెక్కడను బ్రసాదగుణము లేకపోవుటయే. కూలంకషముగ వ్యాసంగ మొనర్చినఁ గాని యీనాటక మామూలాగ్రముగ బోధపడునని చెప్పుటకు వీలులేదు. [V అ.] రావణుఁడు సీతను హరించుట చూచి జటాయు వాతని వెంబడించును. మొత్తముమీఁద నీ పట్టున భాష సరళము గాను సుబోధముగాను నున్నది; కాని యిటఁ గవితావైభవ మేమియుఁ గానరాదు. ఎడనెడ వర్ణనలు గలవు. కాని యిట్టి సందర్భ ముననే భవభూతి కృతియందలి వర్ణనలం జూచినచో మురారిపద్య ములు దివిటీయొద్దనున్న దీపములవలె నుండును. 'మహావీరము' న

నున్న జటాయుసంపాతుల సంవాదమునకు మురారిలోని జటాయు జాంబవంతుల సంలాపము ప్రతిధ్వనివలెఁ జూపట్టును. దానిని జూచి దీనిని జూచినచో రాజును జూచిన కన్నులతో మొగుని జూచి నట్లుండును'. * * * * "

'విల్సన్' పండితుని యీాసమాలోచనము నవీనపాశ్చాత్య దృష్టిని బట్టి చూచినచోఁ గొంతవఱ కుచితముగా నేయున్నది. కాని భారతీయసహృదయులదృష్టి కీవిమర్శము సముచితముగఁ గన్పట్టదు. నిష్పాక్షికముగ నాలోచించిన 'నఘ్దము' నాటకత్వయోగ్యత బహుస్వల్పము. ఇందలి కావ్యత్వమాలోచింతుమా- దేశకాలపరిచ్ఛేద మున కతీతులైన వాల్మీకి భాస కాళిదాస భవభూత్యాది మహాకవుల కృతులకుఁ బిమ్మట గణింపఁదగి, జీవము, జవము గలిగిన కావ్య 'మనర్ఘము'. అతిశయోక్తులందుమా—సంస్కృత కావ్యములఁ గల సామాన్యదోషమే యిది. ఈలోపము మురారి జీవించియుండిన కాలమునకుఁ జెందును గాని కేవల మీాతనికిఁ జెందదు. ప్రాచ్యులును పాశ్చాత్యులును నభిరుచులలో విలక్షణులు. అందువలన వీరికి హృదయంగమముగఁ జూపట్టునది వారికి రుచింపదు. వారికి హృద యావర్జకమైనది, వీరికి నీరసముగా నుండవచ్చును.

11. అనర్ఘరాఘవము—ఆంధ్రీకరణములు.

'అశేషమనీషిహృదయంగమంబుగా, శబ్దం బనుసరించియు, నభిప్రాయంబు గుతెంచియు, భావం బుపలక్షించియు, రసంబు పోషించియు, నలంకారము భూషించియు, నౌచిత్యం బాదరించియు, మాతృకానుసారంబున,' రచింపఁదగు నని శ్రీనాథుఁడు 'శృంగార

నైషధము' నఁ [VIII. ఆ. 202 వ.] జెప్పియున్నాఁడు. ఈసూత్రము నుత్తమమైన యనువాదమునకు నాదర్శముగాఁ గైకొనఁదగును. ఈలక్షణములన్నియు మన యాంధ్రకృతియం దెంతవఱకు నొప్పి యున్నవో చర్చించుట యావశ్యకమైనను నవకాశము లేకుండుట చేతను, శతవధానులు శ్రీ చెళ్ళపిళ్ళ వేంకటశాస్త్రిచరణు లీవిషయమును విపులముగఁ జర్చించియుండుటచేతను నొండు రెండు విషయములు మాత్ర మిట ముచ్చటింపఁబడును.

గురుకులవాసమున మురారినాటకమును గఠోరముగ వ్యాసంగ మొనరించి శుద్ధాంధ్రభాషయందుఁ జక్కని జ్ఞానము నార్జించినఁ గాని బ్రహ్మశ్రీ పండిత వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి పాదులయాంధ్రీకరణము సుబోధము గాఁజాలదు. వారికృతి మూలమునఁ గల సొగసులను, శాస్త్రసంప్రదాయములను గలిగియుండి, వేంకటశాస్త్రులవారిచేఁ బ్రౌఢ మనఁబడినను, వారనినట్లు కావ్యమున ముఖ్యగుణములలో నొకటి యగు ప్రసాదగుణ మందు బహుస్వల్పము. పద్యములు ధారావాహికముగాఁ బ్రవహింపక యడుగడుగునకును గుంటువడుచుండును. శ్రీకామేశ్వరకవిగారి కృతియం దీప్రసాదగుణము సుప్రచురముగ నున్న దనవచ్చును. సామాన్యముగ వీరికృతియందు సంస్కృతకవి హృదయము సులభముగ గోచరించును.

'ఔచిత్యం రససిద్ధస్య స్థిరం కావ్యస్య జీవితం'—రసోత్తరమైన కావ్యమున కౌచిత్యము జీవితము వంటిది—అని సాహిత్యవేత్తల మభిప్రాయము. 'అనౌచిత్యాదృతే నాన్య ద్రసభఙ్గస్య కారణమ్'-అనౌచిత్యముకంటె రసభంగహేతువు వేఱొకటి లేదందురు. శ్రీకామేశ్వరకవిగా రనౌచిత్యమును బరిహరించి యౌచిత్యమును బాటించిరి.

ఆధునికులదృష్టిలోఁ గటికుచాదికవర్ణన లసభ్యములుగ నెంచఁబడును. అందువలన నట్టిశ్లోకముల నేడింటిని రావుగారు మూలమునఁ జేర్పక, యనుబంధమున ననువాదములతోఁ జూపియుంసిరి.

విశ్వామిత్రుని శిష్యులపేళ్ళశ్లీలార్థద్యోతకములుగా నుంటుటచే వీరు 'వక్రనాసుఁడు, హ్రస్వబాహుఁడు' అని మార్చిరి. వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలవారు పెద్దవాఁడు, పిన్నవాఁడు నని మార్చిరి.

ఇఁక మురారిభావములతోఁ దత్పూర్వుల భావములకు, నవీనుల భావములకుఁ గల సామ్యమును జూపుటకును, నాంధ్రీకరణములలోఁ బరస్పరతారతమ్యమును జూపుటకును దిఙ్మాత్రముగఁ గొన్ని యుదాహరణము లొసఁగఁబడును-

I. 1. శ్లో. 'దేవీం వాచ ముపాసతే హి బహవః'—మురారి.

2. శ్లో. 'అంబు న్యంబునిధే రనన్యగతిభి ర్మగ్నైః కియ ద్దృశ్యతే
క్లేశేనాపి కియ ద్వ్యలంఘి రభసోత్తుఙ్గైః ప్లవఙ్గేశ్వరైః
విజ్ఞాతా కియతీ పునః క్షితిభృతా మంథేన గంభీరతా
కిం తైః కేశవపాదుకాగుణమహామ్భోధే స్తటస్థా వయమ్.'
శ్రీవేదాంతదేశికులు : 'పాదుకాసహస్రము.' [3. ౧3 శ్లో.]

II. 3. శ్లో. 'నిష్ప్రత్యూహమ్ ** నాభీపల్వలపుండరీకముకుళః.' మురారి [1.౧]

4. శ్లో. 'నాథే న స్తృణ మన్య దన్యదపి వా తన్నాభినాళీకినీ
నాళీకస్పృహణీయసౌరభముచా వాచా న యాచామహే.'
శ్రీవేదాంతదేశికులు: 'రహస్యత్రయసారము,' [17 అధ. ౨౨3 పు.]

5. మ. 'ఎవి నాభీసరసీరుహంబు దరసాదృశ్యంబు నొందంచె న
ర్ధవికాసార్ధనిమీలనంబుల గదాధార్యత్తు లూగార్ప జ
క్కవల న్వెన్నెలపుల్గుల న్దనుప దక్షంబైన తేజోప్ప న
య్యవి మీ కీప్సితవిష్ణు భూధరసురేంద్రాస్త్రంబులౌఁ గావుతన్.'
—వ్యాసమూర్తిశాస్త్రిలవారు. [౨ పు.]

6. శా. 'కోకానీకము చొక్క, వెన్నెలపులుంగుల్ సొక్క, జ్యోతిష్మదా
లోకంబు ల్వెలయించి సా విడుపుపోల్పున్ సామమోదప్రాప్చి నా
భీకాసారసితాబ్జకోశమును నిల్పెన్ శంఖమల్లెద్ది యా
శ్రీకాంతావరు నక్షియుగ్మము నెడన్ సేవింతు విఘ్నమ్మడన్.'

—కామేశ్వరకవిగారు (3 పు.)

శ్రీమద్వేదాంతదేశికులకు మురారికవితయందు వ్యామోహ మధికము. తత్కవితాచ్ఛాయలు దేశికులకృతులయం దనేకములు గలవు. 'అహో, సకలకవిసార్థసాధారణీ ఖల్వియం వాల్మీకీయా సుభాషితనీవీ' [అనర్ఘ. 10 పు.] ఇందలి 'సుభాషితనీవి' యను సమాసమును శీర్షికగాఁ గొని దేశికు లొకకృతిని రచించిరి.

III. 7. శ్లో. 'యదితుష్ణీం పూర్వైరితి' —మురారి [1 అ. ౬ శ్లో.]

8. శ్లో. 'స్వసూక్తీనాం పాత్రం రఘుతిలకమేకం కలయతాం
కవీనాం కో దోషః స తు గుణగణానా మవగుణః
యదేతై ర్నిశ్శేషై రపరగుణలుబ్ధై రివ జగ
త్యసా వేక శ్చక్రే సతతసుఖసంవాసవసతిః.'

—జయదేవుఁడు: ప్రసన్నరాఘవము.' [1. ౧౨.]

9. చ. 'మునుపటివారు వాడి నదె, పో యని వీడిన రామసత్కథ;
న్గొనము లెసంగునే నయనకు న్భవి నన్యన కిన్ని యొన్న; మా
నినఁ దమ సాహితీపటిమ నేర్తు రెటు ల్ప్రకటింపఁ గీర్తిచే
తను దివి నింపుఁ జెంప గుణధన్యపదార్థపరు ల్గవీశ్వరుల్.'

—ఆకుండివారు. [౪ పు.]

10. ఉ. 'వాడిరి పెక్కురంచు రఘువర్య పవిత్రవిచిత్రసత్కథన్
వీడినచో నెఁకెన్నఁ బృథివీస్థలి నిన్నిగుణమ్ము లయ్యెఁడి
వ్వాఁడు వహించి మించు? మతి వారల చారుగభీరవాక్తతిం
బోఁడిమిఁ జూపనోపు రెటు? పూర్ణగుణాళిపరుల్ కవీశ్వరుల్.'

—సత్యవోలువారు. [౧౩ పు.]

11 ఉ. 'తొంటి బుధాళి, రామవిభుఁ దోరముగా వినుతించె నంచుఁ దా
నంటుక మానినన్ జగతి నట్టి గుణోజ్జ్వలుఁడైన నాయకుం
డుంట ఘటిల్లునే కవుల కొప్పగు వాగ్విభవంబు తల్ప నే
వెంట భజించు ధన్యతను వీరు కృతార్థత గాంచు టెట్లొకో.'
—శ్రీమాన్ మేడేపల్లి వేంకటరమణాచార్యులవారు.

12. ఉ. 'తొల్లిటివారు రాముకథ తొంబది రీతుల వ్రాసిరంచుఁ దా
రొల్లర యేని రామునకు నుజ్జగ నాయకుఁ డెందుఁ గల్గునే
సల్లలితప్రభా మధురసంపదుదారగభీరవాణి యె
ట్లుల్లసిలున్ గవీశ్వరులు నొందెద రెట్లు కృతార్థభావమున్.'
—కవిరాజు మల్లాది వేంకట విశ్వనాథశర్మగారు.

IV. 13. శ్లో. 'జాతాః పక్వపలాండుపాండుమధుర చ్ఛాయా' మురారి. [2. అ]
శా. 'జాతాపక్వపలాండు పాండిమ* ధరచ్ఛాయం గనెన్ దారలు
ఖ్యాతిం గైకొనెఁ బ్రాచి కొన్ని కిరణంబుల్ పద్మజీవాతువుల్
లూతాతంతువితానవర్తులనభోలోలాత్మబింబంబుతోఁ
బ్రాతఃప్రోషితరోచియై డిగియెఁ దారానాథుఁ డస్తాద్రికిన్.'
—చిజ్జుళ తిమ్మభూపాలుఁడు.

14. శా. 'ఆమె స్పందిన వెల్లయుల్లి జిగి హృద్యం బల్లునాఁ దారకల్
సేయునొమ్మల్వెఁగఁ దూర్పుఁ గొన్నిరుచు లాజీవౌషధు ల్దమ్మికిన్
బాయన్వెల్గుల సాలెగూఁడు గుడుసొప్ప న్బింబమున్దాల్చుచు
న్బోయెన్జ్ఞొందిట మింట నస్తశిఖరమ్మున్ దాఁకఁగా వేకువన్.'
—వ్యాసమూర్తిశాస్త్రులవారు. [౧౭. పు]

15. శా. 'చుక్కల్ పక్వపలాండుపాండురతరాంశుల్ గ్రక్కెడున్ బ్రాచిఁ బెం
పెక్కెన్ దమ్మికి జీవనౌషధములౌ నేవేరుచుల్ స్వాంశువుల్
సుక్కన్ గుండ్రని సాలెపట్టువడువై సాం పేముబింబాననీ
చక్కన్ వేకువ నింగినుండి శశి యస్తగ్రామమున్ జేరెడున్.'
—కామేశ్వరకవిగారు. [౫౭. పు]

* 'పాండుమధుర'?

V. 16. శ్లో. 'ఉద్దామద్యుమణిద్యుతివ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాఙ్గలతటీనిష్కూజకోయష్టయః' మురారి [2 3.]

17. శా. 'మాళింగోహళి సంఘటించినక్రియన్ మధ్యాహ్నవేళన్ మహా
కాళం బైననభోవిభాగమున వీఁకం గాసె బీరెండ యా
ప్రాలేయాహితసంప్రదీప్తకిరణప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీవాచాలకోయష్టియై.'
శ్రీనాథుడు: 'హరవిలాసము' [7. ఆ. ౧౦౯ ప.]

18. శా. 'ప్రాలెకెదిక్కుల భానుభావ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీవాచాలకోయష్టులై'.
శ్రీనాథుడు: 'క్రీడాభిరామము.' 52 పు.

పై శ్లోకమునకు ఆకుండివారు సత్యవోలువారు వ్రాసిన పద్యములను గూర్చినచర్చ చెళ్ళపిళ్ళవారి యుపోద్ఘాతమునఁ గననగును. [8.9 పు]

VI. 19. శ్లో. 'తీర్త్వా భూతేశమౌళిస్రజమ్ * *
వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిః శబరయువతిభిః (మురారి 5. ఆ ౨ శ్లో.)

శ్రీనాథునకు మురారికృతి యనినఁ బ్రాణము. పలుతావుల మురారిరచనముల నీతఁడు పుడికిపుచ్చుకొని యున్నాఁడు. ఈతని 'వ్యామగ్రాహ్యస్తనీభిః' అను పద బంధమున శ్రీనాథునకు వ్యామోహ మెక్కుడు. పెక్కుతడవ లీతఁ డీపదమును దన కృతులయందు వాడెను. [చూ. 'శృంగారనైషధము', 8 ఆ. ౯౮ ప; కాశీఖండము. 3 ఆ. ౫3 ప; 'హరవిలాసము.' 5 ఆ. 3౨ ప; 'క్రీడాభిరామము' 66 పు. ప్రభాకరశాస్త్రిగారి ప్రతి-'శివరాత్రిమాహాత్మ్యము.' (౪ ఆ. ౮౭ ప.)

VII. 20. శ్లో. 'మహీభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టి
స్తస్మిన్నపత్యే న జగామ తృప్తిమ్
అనంతపుష్పస్య మధోర్హి చూతే
ద్విరేఫమాలా సవిశేషసఙ్గా.' 'కుమారసం'. [1. ౨౭.]

21. శ్లో 'సాధారణో రఘూణాం
గురుర్భవన్నపి విశేషదృష్టిస్తే
నామోదయతి కిమిందుః
కుముదం పునరస్య సర్వస్వమ్.' మురారి [1. ౧౬.]

22. క. 'దొరఁగ రఘునృపుల కెల్ల
న్గురుఁడయ్యు విశేషదృష్టిఁ గూరుచు నీపై
ధరణి నలరింపఁడెది చం
దురుఁ డీతని కగును దెల్లతొఁగసాత్త్వెల్లన్.' శాస్త్రిలుగారు [౫ పు.]

23. చ. 'సరిగనె మీరఘుప్రవరసంతతి కంతకు నొజ్జ యయ్యుఁ దాఁ
గర మనురక్తి గౌరవముఁ గాంచును నీయెడ సంతతంబు, నౌ
నరయఁగఁ జందురుండు మూద మందగఁ జేయనిదెద్ది యైన నా
నురచిరకైరవ మ్మతనిసామ్మఖిలమ్మయి నెమ్మి గాంచదే.'
—రావుగారు [౧౬ పు.]

VIII. 24. శ్లో. 'పాత్రవిశేషే న్యస్తం గుణాన్తరం వ్రజతి శిల్ప మాధాతుః
పయ ఇవ సముద్రశుక్తౌ ముక్తాఫలతాం పయోదస్య.'
—'మాళవికాగ్నిమిత్రము.' [1 అం. ౬. శ్లో.]

25. శ్లో. 'అథోపనీతం విధివ ద్విపశ్చితో, వినిన్యు రేనం గురవో గురుప్రియమ్
అవధ్యయత్నాశ్చ బభూవు రత్ర తే, క్రియా హి వస్తూపహితా ప్రసీదతి.'
—'రఘువంశము' [3. ౨౯.]

26. శ్లో. 'వితరతి గురుః ప్రాజ్ఞే విద్యాం యథైవ తథా జడే
నతు ఖలు తయోర్ జ్ఞానే శక్తిం కరో త్యపహన్తి వా
భవతి చ తయో ర్భూయా న్భేదః ఫలేప్రతి త ద్యథా
ప్రభవతి శుచి ర్బిమ్బగ్రాహే మణి ర్న మృదాదయః?'
—భవభూతి: 'ఉ. రా. చ.' [2 అం. ౪. శ్లో.].

27. శ్లో. 'దీయతే బాలిశస్యాపి సత్ క్షేత్రపతితా కృషిః
న శాలేః స్తమ్బకరితా వప్తుర్గుణ మపేక్షతే.'
—విశాఖదత్తుఁడు: 'ముద్రారాక్షసము' [1 అం.]

28. శ్లో. 'స్థానేషు శిష్యనివహైః.' — మురారి. [2. ౯.]
ఈశ్లోకమునకు శాస్త్రిలవారి యనువాదము [వారి కృతిలో 21 పు.]
రావుగారి యనువాదము [78 పు.] చూచునది.

IX. 29. శ్లో. 'భూయ స్తరాణి య దమూని' —మురారి [2. ౮౧.]

30. తే. 'ప్రమరకతములు చీఁకటిరాత్రుల, నివి
ప్రవిరళంబులు వెన్నెలరాత్రుల నవుఁ
గనుక మినుమూస సంజచిచ్చునఁ గరంచి
చుక్కలను పోఁతపోసె నీ శుభ్రకరుని.' వ్యాస. [3౫పు.]

31. ఉ. 'ఎన్నొయుగుల్ దపస్వినుల, నిన్నియె వెన్నెలరేల, సుంటఁగ
న్గొన్నపు డాయుడు ప్రజముఁగూడను జేరిచి సాంధ్యవహ్నిచే
విన్నను మూసలోఁ గఱగి వేధ నిశిన్నిశిఁ బెంచుచుండునో
యిన్నలినారి నంచు మది నెంచఁగ నయ్యెడ మాకుఁ జూడఁగన్.
—రావుగారు. [౧౧౮ పు.]

గ్రంథవిస్తరభీతిచే నింతటితోఁ బద్యముల నుదాహరించుటమాని సాదృశ్యముగల ప్రాచీనకవులరచనలను, మురారిశ్లోకములను, నవీనులపద్యములను దిఙ్మాత్రముగ సూచించెదము.

మురారి.	ఇతరకవులు.
౧. 'జటాంధత్తే' [4. ౨౭.]	'పిత్ర్యమంశమ్.'-[రఘు. 11. ౬౪.] 'జ్యోతిర్జ్వాలా'-[మహావీర. 2. ౨౬.]
౨. 'సవిధ ముపసరణ్'-[4. ౨౮.]	'అన్విష్యతః'-[మహావీర. 2. 3౧.]
3. 'ఆదేష్టా భగవాన్'-[4. ౨౯.]	'ఉత్పత్తిః'-[మహావీర. 2. ౩౯.]
౪. 'వ్యసనే పతితే'-[5. ౧౫.]	'వజ్రాదపి కఠోరాణి'-[ఉ. రా. చ. 2. ౭.]
౫. 'శంభో రాధారమ్'-[3. ౫౦.]	'సముత్క్షిపన్'-[మాఘము. 1. ౫౦.]
౬. 'వరం తాదృక్'-[8. ౫౨.]	'ప్రభు ర్బుభూషుః'-[- 1. ౪౯.]
౭. 'మఘోనః'-[3. ౪౦.]	'తస్యాన్వయే'-[రఘు. 6. ౪౧]
౮. 'కేరళీచికురభంగిభంగురం'.[2. ౨౫.]	'ధున్వల్లంకావనాలీర్ముహురలకలతా తాసయ స్కేరలీనామ్.' ['కావ్యమీమాంస'-100 పు.]

౯. భీమేశ్వరస్తుతి [7. ౧౦3-౫] భీమేశ్వరస్తుతి [రాజశేఖర 'బాలరామాయణ' తిరుపతివేంకటకవుల తెనుఁగు. 10 అం. ౯3 పు.]

౧౦. ' గిరిశే నారార్ధం '-[3. 3౨.] 'ఏత త్తద్దుర్విగాహామ్' [ప్రసన్న. 3. 3౦.]
౧౧ ' పీయూషాశ్రవణమ్ '-[7. ౮3] ' ఏతత్శ్లోక ' [,, 2. 3౬.]
౧౨. 'యద్యేవ ముపయుజ్యమాన మిన్ద్రియాణాం మపేక్ష్య సుగ్రీవేణోపయోక్ష్యమాణేన సంధిరితి వక్రః ఖల్వయం పన్థాః' [205.] ' ధిక్కృత్యైవ దశాస్యదర్పదమనం ధీశాలినం వాలినం'-[వేంకటాధ్వరి. 'విశ్వగుణాదర్శము'. 37 పు.]

12. ప్రకీర్ణకము.

(అ.) అనర్ఘరాఘవము — ముద్రితప్రచురణములు :—

౧. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) ప్రేమచంద్రుని టీకతో. (1860)
౨. కలకత్తాప్రతి: (నాగరి) జీవానందవిద్యాసాగరసంస్కృతము.
3. మద్రాసుప్రతి: (నాగరి ?) [1870]
౪. బొంబాయిప్రతి: (నాగరి, నిర్ణయసాగరప్రచురణము) రుచిపత్యుపాధ్యాయుని టీకతో (1908).
౫. తంజావూరుప్రతి: (నాగరి) మ. మ. లక్ష్మణసూరి 'ఆకర' వ్యాఖ్యతో. (1902).
౬. మైసూరుప్రతి: (తెలుఁగు). రామానందాశ్రమముని 'ఇష్టార్థకల్పవల్లి'-విష్ణుభట్టు 'పంచిక'-హరిహరదీక్షితుల 'అనామిక'లతో (1905).

(ఆ.) మురారి వ్యాఖ్యాతలు, వ్యాఖ్యలు : అముద్రితములు-

౧. వ్యాఖ్యాతపేరు. ? (బొంబాయిప్రతిలోఁ బేర్కొనఁబడెను.)
౨. త్రిపురారి. 3. ధనేశ్వరుఁడు. ౪. నరచంద్రసూరి. ౫. పూర్ణసరస్వతి ౬. మిశ్రభవనాథుఁడు. ౭. లక్ష్మీశేఖరుఁడు. [=రామానందాశ్రమముని ?] ౮. హరదత్తుఁడు.

ముద్రితములు :-౯. ప్రేమచంద్ర తర్క-వాగీశుఁడు.
౧౦. రామానందాశ్రమముని. [=లక్ష్మీధరుఁడు?] ౧౧. రఁచిపతి.
౧౨. లక్ష్మణసూరి. ౧౩. విష్ణుభట్టు. ౧౪. హరిహరదీక్షితులు.

(ఇ.) 'అనర్ఘరాఘవము'నకాంధ్రీకృతులు :

౧. చిజ్జుళ తిమ్మభూపాలుఁడు. (క్రీ. 1700; పద్య-ముద్రిత.)
౨. కూచి సత్యనారాయణకవి. (ప్రబంధ; అముద్రిత.)
[శ్రీమంత్రిప్రగడ భుజంగరాయాంకితము.]
౩. కురుగంటి సూర్యనారాయణశాస్త్రి. (నాటకము; అము.)
౪. కవిరాజు మల్లాది వేంకటవిశ్వనాథశర్మ. (,, ,,)
౫. అకుంఠి వ్యాసమూర్తిశాస్త్రి. (నాటక. ముద్రితము.)
౬. సత్యవోలు కామేశ్వరరాయకవి. (,, ,, 1-4 అం.)

(ఈ.) ఈ వ్యాసరచనమునఁ బరిశీలింపఁబడిన ప్రతులు-

౧. అనర్ఘము, ప్రసన్నరా., ఉ. రా. చ. మహావీర., సాహిత్యదర్పణము, అలంకారవిమర్శిని, రసగంగాధరము, కువలయానందము. [నిర్ణయసాగరప్రకటనములు.]
౨. రసార్ణవసుధాకరము (తిరువనంతపురప్రకటన.)
౩. కావ్యమీమాంస (బరోడాప్రతి.)

ఈయుణ్ణి వేంకటవీరరాఘవాచార్యుఁడు, యం.ఏ.,
అధ్యక్షుఁడు: 'ఆంధ్రగీర్వాణసాహిత్యపరిషత్తు',
ఆంధ్రగీర్వాణభాషోపన్యాసకుఁడు,
పిఠాపురరాజకళాశాల.

కాకినాడ,
15.9.1936.

శ్రీ

అనర్ఘరాఘవము

— జగదీశ్వరస్తుతి —

చ. సకల చరాచరేశ్వరుఁడసంగుఁ డెవండో యతండె దైవ మే
టికి నిఁక నన్యదైవముల డెబ్బదికోట్లఁ దలంచి వారి వా
రికి వివిధాకృతుల్ వివిధరీతులు వృత్తులు సొమ్ము లెమ్మెలున్
సకలమునుండు నెంచి నుతిసల్పఁ? బరాత్పరుఁడొక్కఁడే యనన్॥

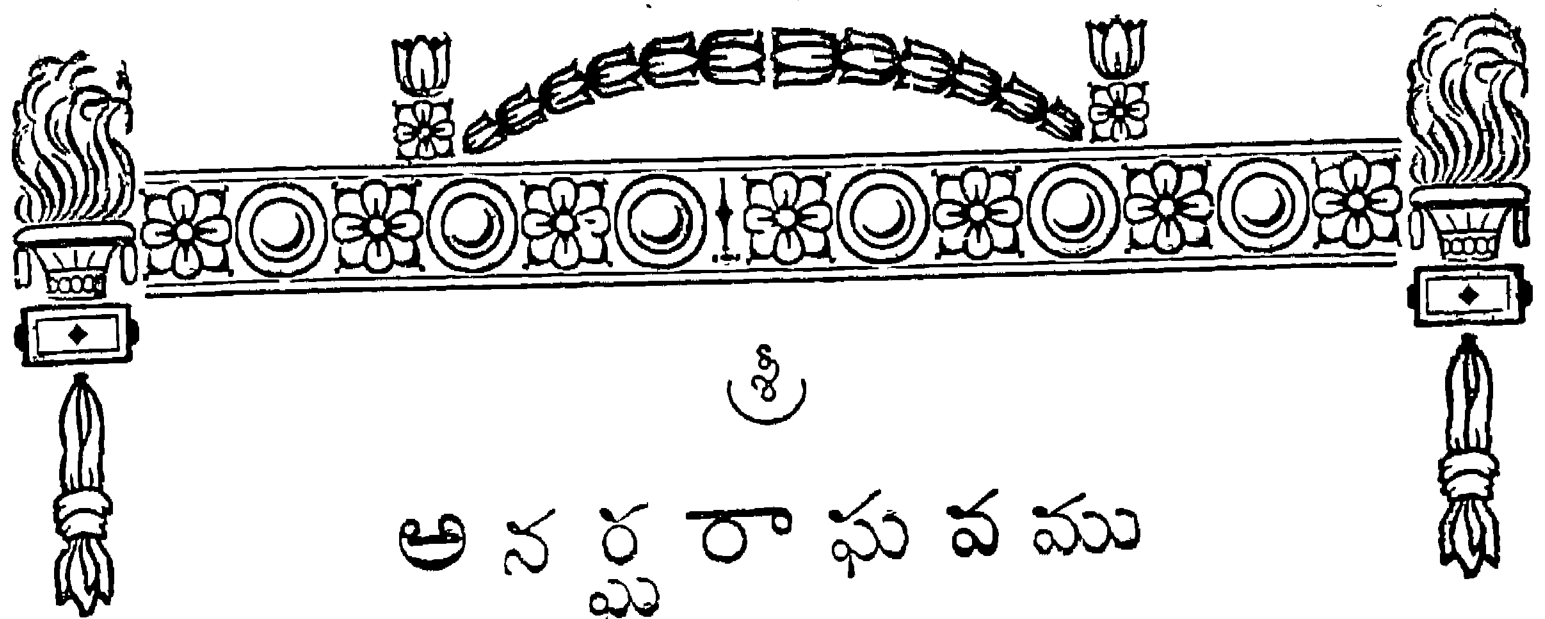
శ్రీ ర స్తు.

భట్టమురారిప్రణీతే - అనర్ఘ రాఘవే

ప్రథమోఽంకః

శ్లో॥ నిష్ప్రత్యూహ ముపాస్మహే భగవతః కౌమోదకీ లక్ష్మణః।
కోకప్రీతిచకోరపారణపటుజ్యోతిష్మతీ లోచనే ।
యాభ్యామర్ధవిబోధముగ్ధమధురశ్రీ రర్ధనిద్రాయితో ।
నాభీపల్వలపుండరీకముకుళః కంబో స్సపత్నీకృతః॥

శ్రీ

అనర్ఘరాఘవము

ప్రథమాంకము.

శా. కోకానీకము చొక్క వెన్నెలపులుంగు ల్మెక్క జ్యోతిష్మదా
లోకంబు ల్వెలయించి సావిడుపుపొల్పున్ సాము మోదమ్పొప్పినా
భీకాసారసితాబ్జకోశము నిల్పెన్ శంఖమల్లద్ది యా
శ్రీకాంతావరునక్షియుగ్మము నెదన్ సేవింతు విఘ్నమ్మడన్. 1

పాఠాంతరములు:—

ఉ. కోకముదాస్పదంబును జకోరకపారణపూరణంబు నా
నాకృతిదీప్తి నర్థహాసనార్థనిమీలనముల్ ఘటించి, నా
భీకమలంబుఁ గంబు వనిపించెడి వెన్నుని కన్నుదోయి శో
భాకరలీల నేలుత నపారకృపాకస పూరమై మమున్.

మ. ఘనహామోదము సాదమున్ గొని రథాంగంబుల్ చకోరంబు లే
పునఁ బొంగంగని నాభిపల్వల సితాంభోజాతపుంగుట్మలం
బున కొక్కేతరి నర్థబోధ మరమోద్భంగూర్చి కంబూపమం
బును గావించిన వెన్నుకన్నుగవ మోమునన్ మమ్మువిఘ్నమ్ముగన్

చ. బలుప్రమదంబపారమగు పారణ చక్రచకోరకాళికొ
వెలుఁగులయేపుసూపి యరవిప్పరమోద్దు ఘటించి నాభిప
ల్వలవరపుండరీకముకుళంబును గంబుసమంబుఁ జేయు శ్రీ
చెలువుని కన్నుదోయి గనఁజేయుత హాయి నిరంతరాయమై.

అపిచ,

ప॥ విరమతి మహాకల్పే నాభీపద్మైకనికేతన
స్త్రిభువనపురశ్శిల్పీయస్య ప్రతిక్షణమాత్మభూః
కిమధికరణం కీదృక్కస్యవ్యవస్థితి రిత్యసా
వుదరమవి శద్ద్రష్టుంతస్మై జగన్నిధయే నమః॥

పాఠాంతరము— 2

ప॥ విరమతిమహాకల్పేనాభీకద్మైకని కేతన ।
స్త్రిభువనపునశ్శిల్పీయస్య ప్రతిక్షణమాత్మభూః
కిమధికరణం కీదృక్కస్యవ్యవస్థితి రిత్యభూ
దుదరమివసంద్రష్టుం తస్మై జగన్నిధయే నమః॥
నాంద్యంతే సూత్రధారః॥

భోభోలవణోదధివేలావనాళీతమాలకందళ్యస త్రిభువనమాళి

సీ. కోకసంతతుల కస్తోకమై తగు ప్రీతి
యును జకోరవ్రజంబున కపార
పారణయు నొసంగఁ బటువులౌ వెలుఁగుల
పూన్కిచే నర్ధవిబోధితమును
నర నిమీలితమును నయి నిల్చునటు ఘటిం
పుచు నాభిపల్వలపుండరీక
ముకుళంబు శంఖంబుపోలిక వహియింపఁ
గల్పించి యభిరామ కలనచేఁ జె

తే॥ గీ. లంగుదాని గామోదకీలత్స్మనలరి
యతిశయిలు భగవంతునిదైనదాని
నాయతశ్రీయుతాత్యద్భుతాక్షియుగిని
మోదమలర నిర్విఘ్నమ్ముగాఁ దలంతు.

మఱియును

మ॥ ఘనకల్పమ్ములఁ గ్రిమ్మఱన్ ద్విజగముల్ గల్పింప నాభీపదం
బున వర్తింపు చనుకుణమ్మోవని పెన్బొజ్జన్ బ్రవేశించి క
న్గాని యే దెందెటులుండు నేది మొదలంచున్దాను లోనూను శం
కను వీడు న్విధి యాజగన్నిధి కెడన్ గై మోడ్పుగావించెదన్. 2

పాఠాంతరము—

తే॥ గీ॥ సృష్టికల్పాంతమునఁ బునస్సృష్టినొదవు
శంకలఱనేని గర్భంబుసారెఁజూడ
ననువనియొ నాభిపథమునం దధివసించె
నాజగద్గర్భునకు నతులాచరింతు.

మండనమహానీలమణేః కమలాకుచకలశకేలి కస్తూరికాపత్రాంకురస్య భగవతః పురుషోత్తమస్య యాత్రాయాముపస్థానీయాః సభాసదః- కుతశ్చిద్ద్వీపాంతరాదాగతేన కలహకందళనామ్నా కుశీలవాపసదేన రౌద్రబీభత్సభయానకభూయిష్ఠంకమపి ప్రబంధ మభినయతానిత్యంకిలాయ ముద్వేజితోజీవలోకః-తత్ కస్యచి దభిమతతరసభాజః ప్రేక్షణికస్య ప్రయోగానుజ్ఞయా నాట్యవేదోపాధ్యాయ బహురూపాంతేవాసీ మధ్యమదేశీయ స్సుచరితోనామ భరతపుత్రోహం భవద్భిరనుగ్రాహ్యః॥

శ్లో॥ ప్రీతిర్నామసదస్యానాం।
ప్రియా రంగోపజీవినాం।
జిత్వా తదపహర్త్రార।
మేవ ప్రత్యాహరామి తాం॥ 3

గ॥ (అకాశేకర్ణందత్వా) కింబ్రూథ-, వైదేశికోభవా ననసము గ్రపాత్రః కథ మీదృశేకర్మణి ప్రగల్భతఇతి(విహస్యసప్రశ్రయ మంజలింబధ్వా-) హంత భోకిమేవముదీర్యతే భవద్విధానామారాధనే ప్రవృత్తిరేవ మేపాత్రాణి సమగ్రయిష్యతి॥

యతః

శ్లో॥ యాంతిన్యాయప్రవృత్తస్య
తిర్యఞ్చోపి సహాయతామ్।
అపన్థానంతు గచ్ఛంతం
సోదరోపి విముంచతి॥ 4

(నాందియైన తరువాత.)

సూత్ర — పూర్వవనధివన-జాలంబునకు మొలకతమాలంబును భువన జాలంబునకు మకుటేందనీలంబును నగు నీ జగన్నాథదేవుని సేవింపవచ్చిన సభ్యులారా! కొండొక ద్వీపాంతరమునుండి వచ్చిన కలహకందళుండును కుశీలవాధముఁ డొకఁడు రౌద్రి భీభత్సభయానక భూయిష్టంబగు నెద్దియో ప్రబంధమును బ్రయోగించి లోకమునుమిగుల వ్యాకులపెట్టెను గావున నిపుడు మీకందఱకు నానందంబుగనుండు రసములతో నలరు నాటకమును బ్రదర్శింప సెలవిడి నాట్యవేదోపాధ్యాయునికి బహురూపాంతేవాసినై మధ్యమదేశమునుండి వచ్చిన "సుచరిత" నామకుఁడనగు నన్ను ననుగ్రహింతురుగాక!. ఏమనిన,

తే. గీ సకలసభ్యావళియు మానసమ్ములందుఁ
జెందు ప్రీతిరౌ రంగోపజీవితతికిఁ
*బ్రియ మతిప్రౌఢిఁ దదపహారిని జయించి
యిదిగో! తత్ప్రతిష్ఠాతిగూర్చు నితఁడ కనుఁడు!. 3

(ఆకసమునఁ జెవియొగ్గి)

ఏమనుచున్నారు? విదేశసుఁడవు నసమగ్రపాత్రుఁడవు నగునీవీ కార్యమెట్లు నెరవేర్తువనుచున్నారా?

(నవ్వి, వినయముతోఁ దోసిలిపట్టి)

అయ్యో! తామే యిట్లు సెలవిచ్చుచున్నారేమి? మీవంటి వారి నారాధించుటయే పాత్రముల సమకూర్చును. ఎట్లన,

కం॥ సంతసమున నగుఁ దిర్య
గ్జంతువులును గూడఁ దోడు సన్మార్గునకున్।
సంతతధర్మవిహీనున్॥
వింతగ సోదరుఁడుఁ గూడ వీడుంగాదే! 4

*ప్రియము + అతిప్రౌఢియనియు, ప్రియ + మతి ప్రౌఢియనియు చదువనగును.

(పునరాకాశే కర్ణం దత్వా)

కిం బ్రూథ। "తర్హి ప్రహితోఽయమస్మాభిః పత్రికా" ఇతి
పవిశ్యనటః పత్రికాం దదాతి, సూత్రధారో గృహీత్వా వాచయతి)
యత్రసర్వపురుషార్థరసస్యందిని-

శ్లో॥ చేతశ్శుక్తికయానిపీయ శతశః శాస్త్రామృతాని క్రమా
ద్ద్వ్యాస్త్రై రక్షరమూర్తిభిః సుకవినా ముక్తాఫలైర్గుంభితాః।
ఉన్మీలత్కమనీయనాయకగుణగ్రామోపసంవల్గన
ప్రౌఢాలంకృతయోఽలుఠన్తి సుహృదాంకంఠేషుహారస్రజః। 5

శ్లో॥ తస్మైవీరాద్భుతారంభ
గంభీరోదాత్తవస్తవే
జగదానన్దకన్దాయ
సందర్భాయ త్వరామహే॥ 6

[మరలఁ జెవియొగ్గి]

ఏమీ! "అట్లయిన నిదె మేము పత్రిక నంపుచున్నామ"ను చుంటిరా?

(నటుఁడు వచ్చి పత్రిక నిచ్చుచున్నాఁడు

సూ——(పత్రిక నందుకొని చదువుచున్నాఁడు)

సీ॥ మానసంబను వినిర్మలమహాశుశక్తిచే
సకలశాస్త్రామృతసారములను
వేమాఱుఁ గవిసార్వభౌముండు లెస్సగాఁ
గడఁకతోడుతఁ గ్రోలి క్రమముమీఱ
నక్షరాకారత నలరారు నలచారు
ముక్తాఫలావళుల్ మొనసి కురిసి
కూర్పునేర్పు దలిర్చ రుతరచారుతా
కలితనాయకగుణగ్రామసీమ

తే॥ గీ॥ నెనయఁ జేసిన లసదలంకృతిత నెసఁగి।
మాననీయతరాచ్ఛోక్తి మాలికాళి।
నిరతము సుహృద్గళంబుల నీటుమీఱఁ।
దనరు నెది సర్వపురుషార్థదాయి యగుచు॥

అట్టి

కం॥ వీరాద్భుత సద్రస గం।
భీరంబు, నుదార మమిత విజ్ఞానంబా।
ధారంబతి చారుకథా
పూరంబగు సత్ప్రబంధమున్ వినఁదగున్॥

సూత్ర [విమృశ్య, సహర్షస్మితమ్]

మారిష! రామాయణ మితిశ్శృణోషి తత్రభవతః
కవితావతారప్రథమతీర్థస్య వల్మీకజన్మనో మునేః
సరస్వతీనిర్యాసోయశశ్శరీర మిక్ష్వాకూణామ్

నటః—అథకిమ్?

సూత్ర—తత్ప్రతిబద్ధబన్ధానుబన్ధినీ పరిషదాజ్ఞా।

నటః—(విహస్య) అహో! సకలకవిసార్థసాధారణీఖల్వియం వాల్మీకీయా సుభాషితనీవీ!

సూత్ర... మారిష! కిముచ్యతే ?

శ్లో॥ అపికథ మసౌ రక్షోరాజస్తతాప జగత్త్రయీ।
మపికథ మభూ దిక్ష్వాకూణాంకులే గరుడధ్వజః।
అపికథ మృషే ర్దైవ్యోవాచః స్వైరాః పరిచకాశిరే।
సుచరితపరీపాకః సర్వః ప్రబన్ధకృతామయమ్॥ 7

తత్రితావన్నిరూపయామి రూపక మభిరూప మీదృశమ్।
(ముహూర్త మివ స్థిత్వా। స్మరణమభినీయ। సోల్లాసమ్)
అస్తి మౌద్గల్యగోత్రసంభవస్య మహాకవే ర్భట్టశ్రీ
వర్ధమానతనూజన్మన స్తన్తుమతీనందనస్య మురారేః
కృతి రభినవ మనర్ఘరాఘవం నామనాటకమ్।
తత్ప్రయుఞ్జానాః సామాజికా నుపాస్మహే।
(విచిన్త్య సహర్షమ్)

సూత్ర- (విమర్శించి)

(సంతసముతోఁగూడిన చిరునగవుతో)

మారిష! కవితావతారమునకు మొదటి రేవుగ నొప్పు పూజ్యుఁడైన వాల్మీకిమహర్షి నుండి వెడలిన వచోనిచయములతో నొప్పుచు నిక్ష్వాకులకుఁ గీర్తిశరీరమై యలరారు రామాయణ గ్రంథ మీవెఱిఁగినదేగదా!

నటు—అవు నెఱుఁగుదును.

సూత్ర—ఆకథననుసరించిన నాటకమును బ్రకటింపుమని సభ్యుల యభిప్రాయము.

నటు—(నవ్వి) ఔరా! యీ వాల్మీకి సుభాషిత మెల్ల కవిజాలమునకును మూలధనమై యలరారుచుండునే!

సూత్ర—మారిష! అందులకు సందియమేమి?

ఉ॥ ఏటికి ముజ్జగాల నలయించెనో యాదనుజాధినాథుఁ డే
ల్లేటికి మాధవుండు జనియించెనో యారఘువంశమందు నా
డేటికెసంగెనో ఘనమునీశ్వరవాగ్వితతుల్ తమంత, మ
మ్మాటికదెల్ల సత్కవిసమాజము పున్నెపుఁ బాటయేసుమీ! 7

అందును మిక్కిలి చక్కనగు నొక్క రూపకమును నిరూపింతును.

(కొంచెమూరకుండి జ్ఞాపకము నభినయింపుచు నుల్లాసముతో)

ముద్గలగోత్రోద్భవుండును దంతుమతీవర్ధమాన తనయుండును నగు "భట్టమురారి" మహాకవి రచించిన "యనర్ఘరాఘవ"మను నాటకమును బ్రదర్శించి సభ్యులను సంతోషపెట్టుదును.

(యోచించి సంతోషముతో)

అహహో! రమణీయాఖల్వియం సామగ్రీ

పరిషదారాధనస్య। యతః।

శ్లో॥ మద్వర్గ్యా రసపాఠగీతిగతిషు ప్రత్యేక ముత్కర్షిణో।

మౌద్గల్యస్య కవే ర్గభీరమధురోద్గారా గిరాం వ్యూతయః।

ధీరోదాత్తగుణోత్తరో రఘుపతిః కావ్యార్థబీజం ముని

ర్వాల్మీకిః ఫలతిస్మ యస్య చరితస్తోత్రాయ దివ్యాగిరః॥ 8

అయంతు ప్రాచేతసీయం కథావస్తు బహుభిః ప్రణీతమపి ప్రయుఞ్జా

నోనాపరాధ్యతిశ్రోత్రియ పుత్రః। పశ్య।

శ్లో॥ యదిక్షుణ్ణాపూర్వైరితిజహాతి రామస్య చరితం।

గుణైరేతావద్భి ర్జగతిపునరన్యో జయతికః।

స్వమాత్మానం తత్తద్గుణగరిమగంభీరమధుర।

స్ఫురద్వాగ్బ్రహ్మాణః కథముపకరిష్యంతి కవయః॥ 9

ఉపక్రమమాణశ్చసకవిః స్వనిర్భాసశబ్దబ్రహ్మాణ మాచార్యం

ప్రాచేతసం గిరంచ దేవతా మేవముపశ్లోకితవాన్।

శ్లో॥ తమృషిం మనుష్యలోక।

ప్రవేశవిశ్రామశాఖినం వాచామ్।

సురలోకాదవతార।

ప్రాంతరఖేదచ్ఛిదం వన్దే॥ 10

శ్లో॥ ధాతుశ్చతుర్ముఖీకంఠ।

శృంగాటక విహారిణీమ్।

నిత్యం ప్రగ్భవాచాలా।

ముపతిష్ఠే సరస్వతీమ్॥ 11

ఆహా! నాకు గల సామగ్రి యంతయు మిక్కిలి చక్కనిదై సభ్యులనానందపెట్టుటకుఁ దగినదై యున్నది గదా! ఎట్లన—

శా. పాత్రజ్ఞుల్ రసపాఠగీతిగతులన్ వర్ణ్యాళియందెల్లరున్,
చారూక్తిజ్ఞుఁడహో! మురారికవి, యీసత్కావ్యనిర్మాత, మున్
సారోక్తుల్ దగ వామలూరుజమహాపద్మాని బేర్కొన్న యీ
ధీరోదాత్త గుణోత్తముం డిన కులోద్భవుండె, వర్ణ్యుండిటన్॥ 8

పెక్కుఱచేఁ బ్రయోగింపఁబడిన వాల్మీకివిరచితంబయిన యీ రామకథనే మఱలఁబ్రయోగించుటవలన నిక్కవిశపరాధమును లేదు.

ఉ॥ వాడిరి పెక్కురంచు రఘువర్యపవిత్ర విచిత్ర సత్కథన్
విడినచో నికెన్నఁ బృథివీస్థలినిన్నిగుణమ్ము లన్యుఁ డె
వ్వాఁడు వహించి మించు? మఱి వారల చారుగభీరవాక్తతిం
గోడిమిఁ జూపనోపు నెటు? పూర్ణగుణాళిపరుల్ కవీశ్వరుల్॥ 9

గ్రంథారంభమున నిక్కవి స్వయముగ వెడలిన శబ్దబ్రహ్మము గల యాదికవియగు వాల్మీకిమహర్షిని, మరియు వాగ్దేవతను నిట్లు వర్ణించి యుండెను.

ఉ. నాకమునుండి మర్త్యభువనంబునకుం డిగివచ్చు వాణి క
స్తోకపథశ్రమాపనుతిఁ జూపఁగనోపి తదీయపూర్ణ సౌ
ఖ్యైకనిదానమై మిగుల నింపలరారు విశాలవిశ్రమా
నోకహమై చెలంగిన ఘనున్ ముని నాదికవి న్నుతింపుదున్. 10

కం. నలువనలుమొగములందగు
నల గళశృంగాటకంబునందుఁ దిరుగుటన్
బలుకుల నెలజాణ తనం
బలవడు నప్పలుకు కలికి ననయముఁ గొలుతున్. 11

నటః—(సహర్షమ్) భావ, తత్ప్రస్తూయతామ్। అస్యహి మహాద్గల్భ్యా
నాం బ్రహ్మర్షీణా మన్వయమూర్ధన్యస్య మురారినామధే
యస్య బాలవాల్మీకేర్వాఙ్గ్మయ మమృతబిందునిష్యన్ది కన్దల
యతి కౌతుకం మే॥

సూత్ర—మారిష! స్థానే భవతః కుతూహలం ఈదృశమేవైతత్।
తథాహి॥

శ్లో॥ తత్రాద్య గుజ్జ్వలకథుద్ధ్వకులప్రశస్తి
సౌరభ్యనిర్భరగభీరమనోహరాణి
వాల్మీకివాగమృతకూపనిపానలక్ష్మీ
మేతాని బిభ్రతి మురారికవేర్వచాంసి॥ 12

(నేపథ్యే గీయతే).

శ్లో॥ దినకర కిరణోత్కర్షః
పరిజాగరః కోఽపి జీవలోకస్య।
కమలముకుళాంకపాళీ
గతమధుకరకర్షణవిసర్గః॥ 13

(ఆకర్ణ్య)

సూత్ర—కథ ముపక్రాన్తమేవ నర్తకైః, యదియం దశరథోత్సంగా
ద్రామభద్రాకర్షిణో విశ్వామిత్రస్య ప్రావేశికీధ్రువా॥

(పురోఽవలోక్య ససంభ్రమమ్)

అయే, కథమత్రైవ తత్రభవతః కమలయోనిజన్మనో మునే
రాయతనాత్ప్రతినివృత్తేన ఋత్విజా వామదేవేన కిమపి తద్వాచి

నటు—(హర్షముతో) బావ! జాలమేల? వేగ ముపక్రమింపుము. ముద్గలాన్వయశిరోమణియు బాలవాల్మీకియు నగు మురారి కవిశేఖరునమృతోపమానములగు చక్కని వాక్కులు నాకు మిక్కిలి మక్కువను గలిగింపుచుండును.

సూ—మారిష! అగును. నీవేమక యుక్తమే. అతని వాగ్ధోరణి యట్టిదియే.

కం. నిరుపమకాకుత్స్థయశ
స్సురభిళములు, ప్రథమసుకవిశుభవాగమృతా
కరరూపనిపానమ్ములు,
సురుచిరలముహో! మురారిసొబగుంబలుకుల్. 12

(తెఱలో ధ్రువాగానము చేయఁబడును)

కం. సరసతరం బతిసురుచిర
సరోజముకుళాంకపాళిసంగతమధులి
ట్స్వరకర్షణచణ మెద్దియొ
సరసిజహితకరము జీవజాగరమొసఁగుఁగ్. 13

సూత్ర—(విని) నర్తకు లాడనారంభించిరి, కాఁబోలును, దశరథు నంకమందుండు రామభద్రు నాకర్షించు విశ్వామిత్రు రాకను సూచించు ధ్రువాగానము వినవచ్చుచున్నది.

(ఎదుటఁజూచి తొట్రుపాటుతో)

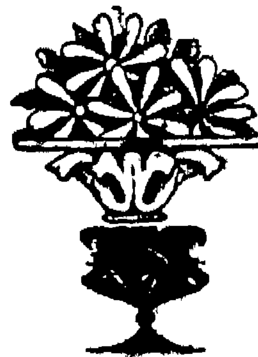
ఇదిగో! దశరథమహారాజు పూజ్యుఁడును బ్రహ్మమానస పుత్త్రుఁడునగు వశిష్ఠు నాశ్రమమునుండి తిరిగివచ్చిన ఋత్విక్కఁగు

కమభిధీయమానో మహారాజో దశరథ స్తిష్ఠతి। తదేహి ! సద్వయో స్తృతీయేన భవితవ్యమిత్యావామప్యన స్తరకరణీయాయ సజ్జీభవావః॥

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)।

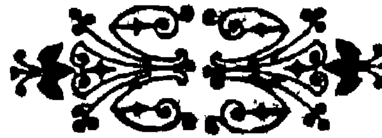
—* (ప్రస్తావనా) *—

వామదేవుఁడు చెప్పుచున్న గురుసందేశముల నాలకింపుచుఁ గూర్చు న్నవాఁడు. కాఁబట్టి యిఁక నిచ్చ్చటనున్నకడ మూడవవాఁడుండరాదు. రమ్ము! మనమును దానికగు ననంతర కరణీయములు సిద్ధము చేయుదము.

(వెళ్లుదురు.)

—: ఇది ప్రస్తావన :—

అనర్ఘరాఘవే

—(O)—

(తతః ప్రవిశతి యథోపదిష్టో దశరథో వామదేవశ్చ)

దశరథః॥— అహో! బహుధా శ్రుతమపి భగవతో వశిష్ఠస్యాను
శాసనం నవం నవమివ ప్రమోదయతిమాం।

వామదేవః॥

శ్లో॥ మధుకైటభదానవేంద్రమేదః।
ప్లవనిస్రావిణమేవ మేదినీయం।
అధివాస్య యదిస్వకైర్యశోభి॥
శ్చిరమేనాముపభుంజతేనరేంద్రాః॥ 14

దశ—(సవిమర్శస్మితమ్) సఖే! వామదేవ!

శ్లో॥ తస్యాజ్ఞయైవ పరిపాలయతః ప్రజామే।
కర్ణోపకంఠపలితంకరణీ జరేయమ్।
యద్గర్భరూపమివ మాం మనుశాస్తి సర్వ
మద్యాపి తన్మయి గురుర్గురుపక్షపాతః॥ 15

వామ—మహారాజ! కిముచ్యతే? సమానవృత్తేఽపి క్వచిదేవ కస్య
చిత్తాదరామ్రేడితమ్। తథాహి తత్రభవాన్।

శ్లో॥ సాధారణో రఘూణాం।
గురుర్భవన్నపి విశేషదృష్టిస్తే।
నామోదయతి కిమిందుః।
కుముదం పునరస్య సర్వస్వమ్॥ 16

అనర్ఘరాఘవము

— ప్రథమాంకము —

(తరువాత కూర్చుండిన దశరథ వామదేవులు ప్రవేశింతురు.)

దశ—ఔరా! పలుమారు వినియున్నదే యైనను బూజ్యుఁడైన యా వసిష్ఠుని యాదేశము క్రొత్త క్రొత్తదియై సంతోసపెట్టుచున్నది!

వామ—

ఉ॥ ఆమధుకైటభాసురులదా మొదటన్గడు నామగంధియా।
నామిషమే సుమీ, యరయ నాదిని మేదిని, గానదీపికిన్ ।
భూమిభుజుల్ నిజాచ్ఛతరభూరియశంబులచే సువాసనల్ ।
వేమరు నింతు రే ననుభవింతురు, సూనసమొప్ప నెప్పుడున్॥ 14

దశ—ఋషీ! వామదేవ!

చ॥ అనయమునుం దదాజ్ఞ నె ప్రజాళుల నేలుచు నెంతో సంతసం
బునవయి యుండఁ గర్ణముల యొండ, నిదేపలితంబుఁ జూపఁ జొ
చ్చెను జరయైన మానకిటు చెప్పెడు నిప్పుడు నన్ని చిన్ని బా
లునకును బోలెనౌ! యతిలోలతరుండు గురుండు నాయెడన్॥ 15

వామ—రాజచంద్రమా! అట్టుల నెద నేమి? సమానవర్తనునకైనను నొక్కొక్కరిచోఁ గనుచెల్మి మెండుగానుండుట లోకస్వభావమే అట్లే యిమ్మహాత్మునకును

చ॥ సరిగనె మీరఘుప్రవరు సంతతి కంతకు నొజ్జయయ్యుఁ దాఁ
గర మనురక్తి గౌరవముఁ గాంచుచు నీమెడ సంతతంబు, నా
నరయఁగఁ జందురుండు ముదమందఁగఁ జేయనిదెద్ది? యైననా
సురుచిరకైరవమ్మునని సామ్ముఖ్యమ్ము నెమ్మిగాంచదే! 16

దశ—వామదేవ! మమహి గురువచనశ్రవణ తృష్ణామంకుశీకరోతి శ్రోత్రవృత్తిరింద్రియానుసారిణో హృదయమహాగజస్య। తన్న కించిదపరమవశిష్యతే।

వామ—మహారాజ! నిశ్శేషమభిహితమ్। ఇదాంతు సర్వసందేశ సంగ్రహకారికాం కారికామతి ప్రియత్వేన భగవాన్ భవంత మనుస్మారయతి।

దశ—(సాదరమ్) అవహితోఽస్మి। కిమాజ్ఞాపయతి।

వామ—

శ్లో॥ హుతమిష్టంచ తప్తంచ।
ధర్మశ్చాయం కులస్య తే।
గృహాత్ప్రీతి నివర్తంతే।
పూర్ణకామాయదర్థినః॥ 17

దశ—(సహర్షమ్) సుష్టు శిరసి కృతమాచార్యవచనం। కించ।

శ్లో॥ అస్మద్గోత్రమహత్తరః క్రతుభుజామద్యాయమాద్యోగురవి।
ర్యజ్వానో వయమద్యనో భగవతీ భూరద్య రాజన్వతీ।
అద్యస్వం బహుమన్యతే సహచరైరస్మాభిరాఖండలో।
యేనైతావదరుంధతీపతిరపి స్వైరాను గృహ్ణాతినః। 18

వామ—రాజర్షే, సహజానుభావగంభీరమహిమానో యూయమేవ తాదృశాయయశసే। వయంతు కేవలముపదేష్టారః।

దశ—ఇదె నాశ్రోత్రవృత్తి వేర్వేరు తలంపులకుం జొరంబారుమానస మను నేనుగునకు గురువాక్యములు వినుటయందలి యాసక్తి నంకుశముగాఁ జేయుచున్నది. కావున నింకను నాయన సెల విడిన దేనియైన నుండినఁ జెప్పుము.

వామ—రాజోత్తమా! అంతయుఁ జెప్పివైచితిని. అయిన నన్నిటికిని మిక్కిలి ముఖ్యమగు నీయంశమును మాత్రము మిమ్ము బాగుగా జ్ఞాపకముంచుకొనుమన్నారు.

దశ—అత్యాదరమున వినుచున్నాఁడ నేమి సెలవిచ్చిరి ?

వామ—

ఉ. కోరికమీరఁ జేరి, తనకోరిక దీరినఁ దేగ, యర్థి నీ।
ద్వారమునుండి వెండియు మదమ్మునఁ గ్రమ్మఱ నీకదే సదో
దారమగు మ్మఘమ్ము బ్రతమ్ము, హుతమ్ము, సతమ్ము నీ కులో
దారులు దారు గోరెడువిధమ్మగు ధర్మపథమ్ము, నమ్మవిరా॥ 17

దశ—గురువాక్కులు శిరసావహించితిఁ ఆహా! యమ్మహాత్ముఁడు తనకుఁ దాసరైన మాయందెంత ప్రేమాతిశయమునుజూపెను!

చ॥ ఇపుడుగదా, మదన్వయమహిష్ఠుఁడు సూర్యుఁడు దేవముఖ్యుఁడౌ టిపుడుగదా, మునంబుగొనుటింద్రుఁడు మా చెలిమింపలంచి; మే మిపుడుగదా, సదున్నతి వహించి రహించుట యజ్వలందు; దా నిపుడుగదా, యుదారవిభవ యిలకుంట, గుమండిటుంటచేఁ॥ 18

వామ—రాజర్షి! మిమ్మువంటి సహజానుభావగంభీర స్వభావులగు మహారాజులు కువలయమును దమంతనె తాము చక్కగ

దశ—వామదేవ! మమహిగురువచన శ్రవణ తృష్ణామంకురీకరోతి శ్రోత్రవృత్తిరింద్రియానుసారిణో హృదయమహాగజస్య। తన్న కించిదపరమవశిష్యతే।

వామ—మహారాజ! నిశ్శేషమభిహితమ్। ఇదాంతు సర్వసందేశ సంగ్రహకారికాం కారికామతి ప్రియత్నేనభగవాన్ భవంత మనుస్మారయతి।

దశ—(సాదరమ్) అవహితో౾స్మి। కిమాజ్ఞాపయతి।

వామ—

శ్లో॥ హుతమిష్టంచ తప్తంచ।
ధర్మశ్చాయం కులస్యతే।
గృహాత్ప్రీతి నివర్తంతే।
పూర్ణకామాయదర్థినః॥ 17

దశ—(సహర్షమ్) సుష్ఠు శిరసి కృతమాచార్యవచనం। కించ।

శ్లో॥ అస్మద్గోత్రమహత్తరః క్రతుభుజామద్యాయమాదిత్యరవి।
ర్యజ్వానో వయమద్యనో భగవతీ భూరద్య రాజన్వతీ।
అద్యస్వం బహుమన్యతే సహచరైరస్మాభిరాఖండలో।
యేనైతావ దరుంధతీపతిరపి స్వేనాను గృహ్ణాతినః। 18

వామ—రాజర్షే, సహజానుభావగంభీరమహిమానో యూయమేవ తాదృశాయయశసే। వయంతు కేవల ముపదేష్టారః।

దశ—ఇదె నాశ్రోత్రవృత్తి వేర్వేరు తలంపులకుం జొరంబారుమానస మను నేనుగునకు గురువాక్యములు వినుటయందలి యాసక్తి నంకుశముగాం జేయుచున్నది. కావున నింకను నాయన సెల విడిన దేమయిన నుండినం జెప్పుము.

వామ—రాజోత్తమా! అంతయుం జెప్పివైచితిని. అయిన నన్నిటికిని మిక్కిలి ముఖ్యమగు నీయంశమును మాత్రము మిమ్ము బాగుగా జ్ఞాపకముంచుకొనుమన్నారు.

దశ—అత్యాదరమున వినుచున్నాండ నేమి సెలవిచ్చిరి ?

వామ—

ఉ. కూటమిమిాగం జేరి, తనకోరిక దీరినం దేగి, యర్థి నీ
ద్వారమునుండి పెండియు ముదమ్మునం గ్రమ్మఱ నీకదే సదో
దారమఘమ్మఘమ్మఱుప్రవత్మ్ము, హుతమ్ము, సతమ్ము నీ కులో
దారులు దారు గోరెడువిధమ్మగు ధర్మపథమ్ము, నమ్ముమిా॥ 17

దశ—గురువాక్కులు శిరసావహించితిం ఆహా! యమ్మహాత్ముండు తనకుం దాసనై మాయందెంత ప్రేమాతిశయమునుజూపెను!

చ॥ ఇపుడుగదా, మదన్వయమహిష్ఠుండు సూర్యుండు దేవముఖ్యుండౌ
టిపుడుగదా, మునంబుగొనుటింద్రుండు మా చెలిమింపలంచి; మే
మిపుడుగదా, సదున్నతి వహించి రహించుట యజ్వలందు; దా
నిపుడుగదా, యుదారవిభవం బిలకుంట, గుకుండిట్టుంటచే॥ 18

వామ—రాజర్షీ! మిమ్మువంటి సహజానుభావగంభీర స్వభావులగు మహారాజులు కువలయమును దమంతనె తాము చక్కగ

శ్లో॥ ఉన్నిద్రయతిహి కుముదాకర
మశరన్నిశానిశాతనిస్తుషోఽపి తుషారకిరణః।
సపునస్తుకిముచ్యతే భగవా
న్ద్వితీయ పరమేష్ఠీ వసిష్ఠః॥ 19

అపిచ।

శ్లో॥ ఇదం వోయాజ్యానా ముదితముదితం యత్కులమభూ।
ద్యదిష్టం వా కుర్వ న్నకృత సగరః పూర్త ముదధిమ్।
అసౌపూర్వేషాం తే సుచరితపతాకా యదమర।
స్రవంతీ కృతోఽస్యాం త్రిభువనగురో స్తస్య విభవః॥ 20

కించ-

శ్లో॥ కౌశికస్వీకృతస్యాపి।
యదాజ్ఞాతిక్రమా దభూత్।
త్రిశంకోరుపభోగాయ।
నద్యౌరపి న భూరపి॥ 21

నేలుచు నీలాటి యశస్సమాజములకు భాజనములగుచుందురు మాబోంట్ల ముపదేశించువారముచూతిమే; అయినను,

తే. గీ. సలుపు హిమరశ్మి యశరన్నిశానిశాతి।
రహితతుషుఁడయ్యెఁ గుముదాకరప్రబోధ।
మనఁగ నిఁక భగవంతుఁ డన్యాబ్జసూతి।
యగు వశిష్టుఁ డొనర్పునా నబ్బురంబె!

(పాఠాంతరము)

ఉ॥ ప్రీతిదలిర్ప నెప్పుడును వింతవికాసము మీఱఁ గైరవ
వ్రాతము నేలఁజాలు స్వకరప్రకరమ్ము కరమ్ము విమ్మచుక్
శీతకరుండు, శారదనిశీథిని పేరిటిసాగరాప్తునక్॥
వీతతుషుండుఁ బూర్ణుఁడయి వెల్గమునప్డికఁ జెప్ప నేటికిక్॥ 19

ఇంతియగాక,

చ॥ అగును నిరంతరోచ్ఛ్రయము, యాజ్యులకైతగుమీకులంబునా
సగరకృతేష్టపూర్తమయి, సాగరమొప్పెడునాఁ బతాకయై
తగును భగీరథాభిదు నుదారచరిత్రకు వేల్పుటేఱనా,
నగణితమా త్రిలోకగురువైన వసిష్టు విశేషమేసుమీ!॥ 20

మరియు పెక్కులేల!

క॥ ఆకౌశికమునిఘనకృప
కాకరమైనను దిశంకునను భవమునకా।
నాకము, నీలోకమునుం।
గాకుంమట యితనియానఁ గడచుట నెగడా!॥ 21

ప్రతీహారీ—జయతు జయతు దేవః। దేవ! భగవాన్ కౌశికో
ద్వారమధ్యాస్తే।

దశ—(ససంభ్రమమ్) కిం। కౌశికః।

వామదేవః—అహ ముపైత్య శ్రౌతేన విధినా పురస్కృత్య
ప్రవేశ్యామి తపోనిధిమ్। (ఇతి ప్రతీహార్యా సహ నిష్క్రాన్తః।)

దశ—(సహర్షమ్)

శ్లో॥ యః క్షత్రదేహం పరిశోధ్య టంకై
స్తపోమయైర్బ్రాహ్మణ ముచ్చకార।
పరోరజోభిః స్వగుణై రగాధః।
స గాధిపుత్రోఽపి గృహానుపైతి॥ 22

(తతః ప్రవిశతి వామదేవోపదిశ్యమానవర్త్మా విశ్వామిత్రః॥)

విశ్వా—సఖే! వామదేవ! త్వమధునైవ వసిష్ఠాశ్రమాదాగతోఽసి।
కచ్చిత్కుశలీ తావదరుంధతీ నామ్నా పతివ్రతామయేన
జ్యోతిషా సహచరితధర్మా తత్రభవాన్ మైత్రావరుణిః।

వామ—విశేషేణ పునరద్య యాజ్యకుల ముపతిష్ఠమానే
చిరంతనప్రణయిని కౌశికే।

విశ్వా—సఖే! వామదేవ! చిరేణ దశరథో ద్రష్టవ్య ఇతి
సర్వమనోరథానా ముపరివర్తామహే॥

వామ—(సవినయమ్) భగవన్! కుశికనందన! ధన్యః ఖల్వయం
రాజా సావిత్రో య మేవమనురుధ్యంతే భవంతోఽపి।

(ప్రవేశించి) ప్రతీహారి—దేవా! జయముగుంగాక! పూజ్యులగు విశ్వా
మిత్రులు ద్వారమువద్దకు వచ్చియున్నవారు.

దశ—ఏమి? విశ్వామిత్రుఁడా!

(అని తొందఱగా లేచుచు ఇటు నటుఁ జూచుచున్నాఁడు)

వామ—నేను వెళ్ళి యాతపోనిధిని శ్రౌతవిధిచేఁ బురస్కరించుకొని
వత్తును. (ప్రతీహారితోఁ గూడ వెళ్లును)

దశ—ఆహా! యెంతపున్నెము!

చ. తపములపేర మీరు నిశితంపుటులుల్ కొని, క్షత్రగాత్ర మే।
నిపుణుఁడు చెక్కిమిక్కిలి యనింద్యతరంబగు దీప్రవైప్రస।
ద్వపువునుఁ జేసె, నానుగుణభవ్యతరుండు, రజఃపరుండు బల్
విపులయశుండు గాధిజుఁడె! వే యిదె నాయిలుఁ సొచ్చివచ్చునే! 22

(తరువాత వామదేవుఁడు చూపు మార్గమున విశ్వామిత్రుఁడు
ప్రవేశించును)

విశ్వా—మిత్ర! వామదేవ! నీవిప్పుడే వసిష్ఠాశ్రమమునుండి వచ్చితి
నఁటివి. అరుంధతి పేరితపోజ్యోతితోఁ గూడ ధర్మములు నాచ
రించుచుఁ బూజ్యుఁడైన వసిష్ఠమహర్షి కుశలముగ నున్న
వాఁడు గదా?

వామ—విశేషించి యిప్పుడు! చిరకాలమిత్రుఁడైన కౌశికుఁడు
యాజ్యునింటికి విచ్చేయుటవలన,

విశ్వా—వామదేవా! బహుకాలమునుండి దశరథుని జూడవేడుక
యెల్లకోర్కెలకు మొట్టమొదటిదై గట్టిగ మనసునం బట్టియున్నది

వామ—(వినయముతో) ఆర్యా! కుశికనందనా! మీరిట్టి ప్రేమాతిశయ
మునఁగనుబరచుటచే నీరవికులతిలకమగుదశరథుఁడు ధన్యుఁడై నాఁడు

విశ్వా—సఖే! ధన్య ఏవాయమ్ ।

శ్లో॥ నమన్నృపతి మండలీ మకుట చంద్రికా దుర్దిన ।
స్ఫురచ్చరణ పల్లవ ప్రతిపదోక్త కోప పదా ।
అనేన ససృజే ధరాం తురగమేధ ధుర్య భూమి ।
తురంగఖుర చంద్రిక ప్రకర దంతురా మేదినీ ॥ 23

(పురోవలోక్య సహర్షమ్)

శ్లో॥ చిరాదక్ష్ణోర్జాడ్యం శమయతి సమస్తానుగవధూ ।
కచాకృష్టిక్రీడా ప్రసభ సుభగంభావుక భుజః ।
త్రిలోకీ జంఘాలోజ్జ్వల సహజ తేజా రఘుకుల ।
ప్రసూతిః సుత్రామ్ణో విజయ సహకృత్వా దశరథః॥ 24

సఖే, వామదేవ, ఇయమనేనపీయూష తుషార
సీకరాసారవర్షిణీ సుజన సంవాద కౌతుక మేఘలేఖా
పౌరస్త్యేనేవ మరుతా లోకనాథేన సహాస్రి శిఖరీ క్రియతే।

వామ—భగవన్! అద్యఖలు దిలీపకుల కుశల కల్పలతా సహాం
కురగ్రంథిభిరుద్గీర్యంతే కిసలయాని। యన్నత్ర భవానపి త్రిభు
వన సనాతన గురురేవ మస్మైన్నరేంద్రాయస్పృహయతి।
(ఇతి పరిక్రామతః।)

విశ్వా—నెచ్చెలీ! ఇతఁడెప్పుడును ధన్యుఁడే.

లయగ్రాహి॥

మ్రొక్కెడు నృపాలకుల చొక్కపు కిరీటములఁ
జెక్కినమణిద్యుతులఁ బిక్కటిలు జ్యోత్స్నన్।
జక్కఁగ వహించి తళుకెక్కు పదపల్లవమొ।
నిక్కపు భుజాబలము నెక్కుడుగఁ దెల్పన్।
మిక్కిలి జగద్వినుతి కెక్కు హయమేధతతు।
లక్కజపులీలఁగను మక్కువ నొనర్పన్।
బెక్కులు గురాలు తమ డెక్క గుఱుతుల్ వఱల।
నొక్కియుల యాత్రయును ద్రొక్కియిడి యుంటన్॥ 23

(ఎదుటఁజూచి సంతోషముతో)

మ॥ సురవైరిప్రమదాకచగ్రహకలాశుంభన్మహాబాహుఁ డ
క్షురకీర్త్యాంచితుఁ డుజ్జ్వలత్త్రిజగతీజంఘాలతేజుండు, ని
ర్జరలోకేడ్జయమిత్రకుండు, మనువంశప్రోద్భవుండైన పం
క్తిరథుండద్దిరె! పెద్దకాలమునకున్ దృగ్మాంద్యమున్ మాన్పెఁగన్ 24

ఆహా! అమృతరసబిందువులను జిమ్ము నీసుజనసంవాదకౌతుకమను మేఘలేఖను తూర్పుగాలివలె నీలోకనాథుఁడు సహస్రశిఖరముల నందించు చున్నవాఁడు.

వామ—త్రిభువనసనాతనగురువులగు మీరలిట్టులీ నృపతిని బ్రేమించుటచే నేఁడీదిలీపకుల పూర్వపుణ్యకల్పలత చిగుర్చు చున్నది.

(ఇట్లిరువురు నడచుచున్నారు.)

దశ—(సహర్ష సంభ్రమ మాసనాదుత్థాయ ఉపసృత్యచ)

భగవన్ । కుశికనందన । ఐక్ష్వాకః పంక్తిరథోభివాదయతే ।

విశ్వా—స్వస్తి భవతే సపరివారాయ ।

(ఇతి సర్వే యథోచిత ముపవిశన్తి)

దశ—(సప్రశ్రయమ్ భగవన్, విశ్వామిత్ర!

శ్లో॥ కచ్చిత్కాంతారభాజాం భవతి పరిభవః కోపిశో వాపదో వా।

ప్రత్యూహేన క్రతూనాం నఖలు మఖభుజో భుంజతేవాహవీంషి।

కర్తుంవా కచ్చిదంతర్వ్యసతి వసుమతీదక్షిణాః సప్తతన్తుః।

యత్సంప్రాప్తోసి కింవా రఘుకుల తపసామీదృశో యఃవివర్తః 25

విశ్వా—(విహస్య)

శ్లో॥ జనయతి త్వయి వీర దిశాంపతీ

నపిగృహాంగణమాత్ర కుటుంబినః।

రిపురితి శ్రుతిరేవ నవాస్తవీ

ప్రతిభయోన్నతి రస్తు కుతస్తునః॥ 26

అపిచ।

శ్లో॥ దత్తేంద్రాభయవిభ్రమాద్భుతభుజాసంభారగంభీరయా।

త్వద్వృత్త్యాశిథిలీకృతస్త్రిభువనత్రాణాయ నారాయణః।

అంతస్తోషతుషారసౌరభమయశ్వాసానిలాపూరణ।

ప్రాణోత్తుంగభుజంగతల్ప మధునా భద్రేణ నిద్రాయతే॥ 27

దశ—(హర్ష సంభ్రమములతో ముందుకు నడచి సమీపించి)

మహాత్మా! ఇక్ష్వాకువంశ్యుఁడగు పంక్తిరథుఁడు నమస్కరింపుచున్నాఁడు (నమస్కరించును)

విశ్వా—(వినయముగ) ఆర్యా! విశ్వామిత్రమునిసత్తమా!

మ॥ విపినావాసులొ లేకనే మృగములో పీడించునో, లేక హ

వ్యపరుల్గారొ మఖాశనుల్, సవనవిఘ్నావాప్తిఁ జేఁ గాక శా

శ్వపిచేఁ గూర్తొమఖంబెదే నొదవి తీవ్రై, కాదిదస్మత్కులా

ప్తపురాపుణ్యపురాశికిట్లగు పరీవర్తంబు పెక్కేటికిఁ॥ 25

విశ్వా—(నవ్వి) రాజోత్తమా!

చ॥ నిరతమునుం గుటుంబములు నిర్భయలీల నిజాంగణమ్ములఁ

స్థిరముగనుండు మేలుగనఁజేసి దిగీశులఁగూడఁ గాచునీ

యురుపరిపాలనం బెసఁగు చుండఁగ నెందును విఘ్నమైన లే

దరియనిమాకుఁ దత్ప్రతిభయంబిఁక నెట్లగునయ్యా! యారయఁ 26

మరియును

చ॥ అలసురభర్తకైన నభయంబును జూపగనోపు నీ భుజా

బలమున శౌరి లోకపరిపాలనభారముదీఱి లోని పే

రెలమిని జల్లనై వలపులీనెడు నూర్పులగాలిఁ గ్రోలి బల్

బలుపును జూపు పాపదొరపాన్పున హాయిగఁజేయునిద్దురఁ 27

శా॥ దత్తేంద్రాభయదానదక్షిణభుజాత్తత్రాణతఁ మీరు నీ

వృత్తిఁ సంశిథిలీకృతాఖిలజగద్బృందావనుండై హృదం

చత్తోషాతిసుశీతసౌరభమయశ్వాసానిలాపూరణా

త్యుత్తుంగోరగశయ్య నిద్ర హరి యొత్తో హాయినిద్రించెఁ 27

దశ—(సవైలక్ష్యస్మితమ్) భగవన్, విశ్వామిత్ర।
అభ్యమిత్రీణస్య తత్రభవతః సునాసీరస్య
నాసీరపూరకేణ పదాతిపరమాణునా మయాపి
కదాచిదుద్ధృతం ధనుః తన్మామాలోయ మలీక లోక
పరివాదో భవంతము పాశ్రయతి।

విశ్వా—(సోత్ప్రాసస్మితమ్) సఖే,

శ్లో॥ త్రైలోక్యాభయలగ్నకేన భవతా వీరేణ విస్మారిత।
సజ్జీమూతముహూర్తమండనధనుఃపాండిత్య మాఖండలః।
కించాజస్రమఖార్పితేన హవిషా సంఫుల్లమాంసోల్లస।
త్సర్వాంగీణవలీవిలుప్తనయనవ్యూహః కథం వర్తతే॥ 28

వామ—మహారాజ. భూః కాశ్యప, యథాహ భగవాన్ కౌశికః।
స్వయమనేకధా సుధర్మాయా మస్యైకశ్రుత మహామునిభిః।

శ్లో॥ త్వయ్యర్ధాసనభాజి కిన్నరగణోద్గీతై ర్భవద్విక్రమై।
రన్తఃసంభృతమత్సరోపి భగవా నాకారగుప్తస్మృతి।
ఉన్మీలద్భవదీయదక్షిణభుజారోమాంచవిద్ధోచ్చర।
ద్బాష్పైరేవ విలోచనై రభినయ త్యానంద మాఖండలః॥ 29

దశ—(సస్మితమ్) వామదేవ, త్వమపి భగవన్తం గాధినందన
మను ప్రవిష్టోసి ?—

శ్లో॥ ఏతస్మైత్ర సమరాంగణప్రణయినే తిష్ఠేత కః ప్రజ్వల।
ద్దంభోళిద్యుతిమండలోద్భటభుజస్తంభాయ జంభారయే

దశ—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిరునగవుతో) ఆర్యా!

శత్రుసంహారదక్షుఁడగు నాసునాశీరుని సేనాపూరణమాత్రముకొఱకుగాఁ దీసికొనఁబడిన యొకసామాన్యపు కాలిబంటునగు నేనును నొకపరి విల్లెక్కువెట్టితిని. అంత మాత్రమున లోకులూఁక కల్పించిన గొప్పదనము మిమ్ముఁగూడ నానందపెట్టుచుండెఁగావచ్చును.

విశ్వా—(సోత్ప్రాసముగా) ఔనౌనది నేనెఱుఁగనిది కాదు,

చ॥ అరులఱ నీవె లగ్నకుఁడవై కొజనేలుచు నూట వింట, నే
ర్పలరి యుదీ మింట మబ్బుతోడవంట జనింప నిలింపభర్త నీ
యురుమఖభవ్యహవ్యతతు లూరుచు సారెకుఁ జక్కఁ మెక్కఁమై
కరమురువై వళుల్ కనులు గప్పఁగ, తెప్పలెవిప్పఁడెప్పుడున్॥ 28

వామ—(నవ్వి) భూలోక దేవేంద్రుఁడఁనఁదగు నో మహారాజా! కౌశికమహర్షి చెప్పినది యథార్థమే. నేనును బలుమారు దేవసభలోఁ జూచియున్నాను.

మ॥ దివి సర్ధాసనవాసు విన్ సురలు కీర్తింపన్ మదిన్ గుల్గు నీ
ర్ష్యవెసం గప్పి త్వదీయదక్షిణభుజాసంజాతరోమాంచవి
ద్ధవివృద్ధోచ్చలదశ్రువారికణసంతానమ్ములం గ్రమ్మ చ
క్షువులంబట్టియె గుట్టుమై నభినయించున్ శక్రుఁడానందమున్॥ 29

దశ—(చిరునగవుతో) వామదేవా! నీవును విశ్వామిత్రమహర్షి నే యనుకరింపుచుంటివా! ఆలకింపుము.

చ॥ రణమునుగోరి ఘోరభిదురంబు కరంబునఁబట్టి నెట్టనన్
కణకణమండుచుండు బలు గాటవు టగ్గి కణంబు లొల్కఁ, నీ

నిర్యద్భిర్బహిరేవ రోష దహన జ్యోతి స్ఫులింగై రివ।
స్వైరజ్యద్భిరపీక్షణైః సమతనో దాగ్నేయ మస్త్రంద్విషామ్॥ 30

విశ్వా—(సగౌరవం దశరథబాహూ మామృశన్)
రాజర్షే! వశిష్ట శిష్య!

శ్లో॥ సంవృత్తోఽయం యది తవభుజచ్ఛాయయాసంప్రతీందోః
నిర్విఘ్నశ్రీరియమభినవా కీదృశీ తే ప్రశస్తిః
ఇక్ష్వాకూణాం లిఖితపతితా స్వర్వధూగండపీఠ।
క్రీడాపత్రప్రకరమకరీపాశుపాల్యంహి వృత్తిః 31

దశ—భగవన్; సర్వాద్భుతనిధే! భగవంత మనుగంతు ముక్తి
ప్రత్యుక్తి కయా కేవయమ్। ఏవంకిల త్రిశంకు సంకీర్తనోపా
ఖ్యానపారదృశ్వానః పౌరాణికాః కథయంతి।

శ్లో॥ తాంత్రిసోత్కంపితత్రిదశపరిషన్మౌళిమాణిక్యమాలా।
బాలాదిత్యప్రకరకిరణస్మేరపాదారవిందే।
ప్రాచీమేనాం భువనరచనామన్యథా నిర్మిమాణే।
కార్పణ్యోక్తిస్త్వయిరచిత వానంతరాయంమహేంద్రః॥ 32

(విహస్య)

శ్లో॥ జవాదారాద్ధుం త్వాముపనమతి వర్గే దివిషదా!
మపవ్యస్తో మంద్రై రజనిరథహంసైః కమలభూః।
నియచ్ఛామోజిహ్వాం నతవ చరితేభ్యః కిముతతే।
సుధాసధ్రీచీనామతిపతతి వాచా మవసరః॥ 33

(అంజలింబధ్వా) భగవన్, ప్రసీద తావత్।

క్షణముల బారికైవెరులు లుర్కఁ జ్వలనాస్త్రముగాఁగ రోషభీ
షణత నెసంగు జంభరిపుసంగరరంగమొవండు దొ్రక్కెడున్॥ 30

విశ్వా—(దశరథుని భుజముమీఁదఁ దట్టుచు)
వశిష్ట శిష్యుఁడవగు నోరాజర్షీ !

మ॥ అకలంకస్థిరలక్ష్మి నీభుజము చాయఁడాయునాయద్రి భే
దికనన్నెడిది మీకుఁగొ్రత్తయకమే ? తెల్లంబె యిక్ష్వాకుజా
తికి స్వర్గప్రమదాకపోలతలభిత్తిప్రస్ఫురత్కేలికా
మకరీపాలనవృత్తిప్రాసి పరిఖింపంబడ్డదే, యెప్పుడున్॥ 31

దశ—సర్వావద్భుతావధీ! తపోనిధీ! మిమ్ముత్తరపి్రత్తురములతోనైన
ననుసరింప మే మెంతవారము ! త్రిశంకు చరితముఁ బౌరా
ణికు లిట్లు చెప్పుచుందురు.

చ॥ అలుకవహించి తొంటిగతి కన్యగతిన్ జగతిన్ రచింపుచో
బలువెరపొంది వేలుపులు భవ్యభవత్పదపద్మయుగ్మమున్
విలసితమౌళిసన్మణిరవిపి్రభలఁ వికసింపఁజేయ, వే
ల్పులదొర దీనవాక్కులను మ్రొక్కుక యాపని నాపనోపెనే॥ 32

(నవ్వి)

చ॥ అమరసమూహమెంతో రయమూరగనిర్గొలువంగఁజేరుచోఁ
గమలజు తేరు చాలవెనుకంబడె సంచలమందయానతన్
విమలములౌ భవత్కథలు పెక్కులవన్నియు నెన్నుచున్న నీ
యమృతరసపి్రసారకము లౌపలుకుల్ విన వేళమించెనున్॥ 33

(దోయిలిపట్టి) మహాత్మా ! అనుగ్రహింపుము !

ఉత్తరోత్తరేషాం మహోత్సవానాం కదాచిదపిన తృప్యంతి పుంసాం హృదయాని యదియంత్వదుపస్థానసులభసంభావనాతిప్రసంగసంగీతనర్తకీ మే చిత్తవృత్తిర్నియోగానుగ్రహా యస్పృహయతి। అపిచ।

శ్లో॥ ఏతాభిస్తవకౌతుకోక్తిభిరపి త్రైవిద్యమూర్తేరివ।
త్వష్టుస్త్వామరశిల్పినా దినకృతో వచ్ఛేదవేదాక్షరైః।
పూతాస్మో యదుద్యయ్యపి శిరసా ఆజ్ఞామపిస్వామహం।
వోఢుం విప్రర్షి రనర్ఘతా రవికులే కల్పాంతమున్మీలతు॥ 34

విశ్వా—ఇందుమతేయ! కిమన్యన్నియోజ్యమ్!

శ్లో॥ నిర్ముక్తశేషధవలై రచలేంద్రమాథ।
సంక్షుబ్ధదుగ్ధమయసాగరగర్భగౌరైః।
రాజన్నిదం బహుళపక్షదళన్మృగాంక।
చ్ఛేదోజ్జ్వలైస్తవ యశోభి రశోభివిశ్వమ్॥ 35

పునరిదానీమపి॥

శ్లో॥ యశస్తోమా నుచ్చై రుపచినుచకోరప్రణయినీ
రసజ్ఞాపాండిత్యచ్ఛిదురశశిధామభ్రమకరాన్
అపిత్వత్తేజోభిస్తమసిశమితేరక్షతుదిశా
మనాయాతాం మైత్రీం నభసినితరామంబరమణిః॥ 36

గ॥ కింతు కతిపయదివసానాయుధసద్ధ్రీచా రామభద్రేణ సన్నిహితవైతానక్రియాణా మస్మాకమాశ్రమపదంసనాథీకరిష్యతే॥

అపిచ॥

ప॥ మధ్యేకృత్యఘునంధినోతిజలధిస్సైన్యైరంబుభిర్మేదినీం
హంతిస్వైఃకిరణై స్తమిస్ర మరుణం కృత్వాంతరాళే రవిః
త్వం రామాంతరితశ్చపాలయ నిజై రేవ ప్రతాపైః ప్రజా
మీదృక్కోఽపి పరోపకారసుహృదా మేవ స్వభావోహినః॥ 37

కించ॥

ప॥ దృష్టస్నానయోదసురవిజయీ నాకినాంచక్రవర్తీ।
మాత్రోస్యన్యాయ్యఃకథయతి యథావారుణీ దండనీతిః।
పాతాళేంద్రా గహీభయ మథాస్త్యేవ నిత్యానుషక్తం।
తన్నః పుణ్యైరజని భవతా వీరరాజన్వతీ భూః॥ 38

దశ॥ సవిషాదం-స్వ గ॥ కథమిదమస్మాకం సకలలోకశోకశం కూద్ధరణశీతళేభ్యః కౌశికపాదేభ్యో రామభద్రప్రవాసవైమనస్యము పృత్పత్స్యతే—దృష్టంవానిశ్శేషామృతనిష్యందినీనా మిందుకిరణకం దళీనాం కమలినీనిమీలన మాత్రకస్థానం — (విమృశ్య) శాగతిః— (ప్రకాశం)॥

ప॥ కూర్మరాజభుజగాధిపగోత్ర
గ్రావదిక్కరిభిరేకధురీణః
మాంప్రసూయకథమన్యవిగీతో
హాపరార్థవిముఖోరఘువంశః।39

విశ్వా॥ గ॥ రాజర్షే మమకాపోహి రాజపుత్రేషు రాజ్ఞా ముపలాలనక్లేశాయ కేవల ముపయోగస్తుప్రజానామేవయత్తే తత్॥

చ॥ ఇల! కల మేఘమధ్యనిడి యిచ్చు నిజాంబులెవార్ధి, సూర్యుడున్
బలుతమమాత్మదీప్తులనె వాఘ్ననమారునిమధ్యనిల్పి, మ
ర్త్యులనటునీసమర్థతనె బోఁ్రవుముతాముని మధ్యనుంచి, యా
నలఘుపరోపకారపరులై తగుమీకిదినై జమేకదా !॥ 37

మరియు,

మ॥ అసురానీకజయుండె యల్లసురలోకాధీశ్వరుం డాప్రిచే
తను దండంపునినీతిరీతి నలమాత్స్యన్యాయమే తెల్పు, సా
ధ్వసదంబే యహిబాధనెప్పుడును బాతాళం, బటుల్గాక యీ
రస రాజన్వతియయ్యెనిక్ బడసిపీరా! పుణ్యసాంప్రాప్తిచేక్॥ 38

దశ——(విషాదముతోడనలో) లోకములశోకములనెల్ల నిర్మూలించం
జాలు నీ కౌశికమహర్షి వలనను రామప్రవాసరూపకమైన
వైమనస్యము సంభవింపనున్నదేమి? అవును, సుధారసధారా
పూరములం జిల్కు చంద్రకిరణముల వలననైనను గమలినికి
నిమీలనము గలుగుచుండుటం జూచుచుంటిమిగదా! అకటా!
యిపుడేమిచేయుదును ? (ప్రకాశముగ)

చ॥ చిలువలరేనితోఁ గమఠశేఖరుతో ఘనదిగ్గజాళితో ।
కులగిరిపాళితో సరిగఁ గుంభిని నూనఁగఁ దానె చాలుచున్ ।
బలుయశమందె యిప్పురఘువంశ మయో! ననుగాంచి నేటితోఁ
జులకదనంబు నొందెడునె! చూచుచునుండఁ బరార్ధహీనమై॥ 39

విశ్వా——రాచతపసీ! రాజులకుఁ బుత్రులందలి మమకారము కేవ
లము నుపలాలన క్లేశమునకే, యుపయోగమునఁబ్రజలదే!

ప॥ కష్టా వేధవ్యథా కష్టో
సిత్యంచ వహానక్లమః।
శ్రవణానామలంకారః।
కపోలస్యతు కుండలం॥ 40

దశ—సవినయోపరోధం గ॥ భగవన్ పరమనుగృహీతావయ మేవ మత్రభవతాసంభావ్యమానాః కింతుపునరకృతాస్త్రః క్షీరకంఠశ్చ మేవత్సోయమితి పరిముగ్ధోస్మి॥

విశ్వా—గ॥ విహస్య సఖే తత్రభవంతం మైత్రావరుణి మృషిం పురోధాయా చరితబ్రహ్మచర్యస్య ధనుర్వేదసంస్కారా స్తావదస్య భృశాశ్వప్రసాదా దస్మాస్వాయతం తే॥

దశ—(సవినయోపరోధం) భగవన్నుచ్ఛ్వసితమపి రఘురాజబీజానాంత్వదాయత్త మేవ కిముతకార్ముక విద్యాసంప్రదాయః శంకే సహస్రకిరణకులైకపక్షపాతే నైవ సహస్రపరివత్సరాన్ భగవంతం భృశాశ్వముపాసీనో దివ్యాస్త్రమంత్ర మధ్యగీష్ఠాః

విశ్వా—గ॥ అలంచ తేరామభద్రోపి బాలోయమితి సంభావనయా ద్యావాపృథివ్యో స్తిమిరతిరస్కారిణీం తరణికిరణకరోపి నిజతేజసా తిరస్కరోతి

దశ—భగవన్ కుశికనందన కస్యతాన్మశీతలిన జిహ్వయాత్మా మపి బ్రువాణమధరోత్తరేణ (అపవార్య) వామదేవ! ఎవమత్రభవాన్ కౌశికో బ్రవీతి॥

క॥ కొండొక వేధవ్యధయు, న
ఖండపువహనశ్రీమంబుఁ గర్ణములొందన్ ।
గుండలములమండనతను ।
గండతలంబులె వహించుఁ గాదె! నృపాలా! 40

దశ—(వినయముతో నిర్బంధింపుచు) పూజ్యులరైన మీరిట్లు మమ్ము బహూకరించుటచే ధన్యులమైనారము. కాని మా రాముఁడింకను నకృతాస్త్రుఁడగు పసికూనగానుంటచే నాకేమియును దోచకున్నది.

విశ్వా—(నవ్వి) మిత్రుఁడా! పూజ్యుఁడైన వశిష్ఠునిచే బ్రహ్మచర్యము నందియున్న యీతని ధనుర్వేదసంస్కారములు భృశాశ్వ ననుగ్రహమున మాయధీనములై యున్నవిగదా!

దశ—(వినయముతో నుపరోధింపుచు) ఆర్యా! కార్ముకసాంప్రదాయము మాత్రమేకాదు. రఘురాజబీజముల యుచ్ఛ్వాసము గూడ మీయధీనమే. రఘుకులపక్షపాతము చేతనే వేయు వత్సరములు భృశాశ్వనుపాసించి దివ్యాస్త్రమంత్రాధ్యయన మొనర్చి యుందురని తలఁచెదను.

విశ్వా—రామభద్రుఁడు బాలుఁడని నీవు సందియమునొందఁ బని లేదు. తరణి యణుతరుండయ్యును దన తేజమున భువికిం దివికిం బన్నియున్న దట్టమగు చీకటి తెఱను దెరలించుచుండలేదే!

దశ—మహాత్మా! అట్లుకానిమ్ము. నీవు కోరుటయు మేము లేదనుటయునా? అట్లు చెప్పుటకు సాహసించునంతటి తేలికనాలుక యేరికైననుండునా? (చేచాటుగా, వామదేవునితో) వామదేవా! కౌశికుఁడీలాగున నడుగుచున్నాఁడు!

వామ—రాజర్షే! కినుతత్ప్రష్టవ్యావయ

ప॥ కౌశికోర్థీ భవాందాతా
రక్షణీయోమహాన్ క్రతుః
రక్షితారామ భద్రశ్చే
దనుమన్యామహేవయం॥

అపిచ,

ప॥ జగతీభార ఖిన్నానాం
విశ్రామో భవతామయం
యద్యథా కామసంప్రాప్తి
ప్రీతార్థిముఖదర్శనం॥

కించ విశేషేణచ,

ప॥ పూరయితుమర్థి కామాన్
మైత్రావరుణి నగోత్రగురుణాతే
సందిశతా సందిష్ట
స్సమాధి దృష్టస్సఏవార్థః॥

దశ—ఏవమేతత్,

ప॥ ధ్యానమయదృష్టిపాత
ప్రముషితకాలాధ్వవిప్రకర్షేషు
విషయేషు నైష్ఠికానాం
సర్వ్వపథీనా మతిఃక్రమతే॥

విమృశ్య,

వామ—రాజోత్తమా! ఇంక మమ్మడుగవలసినదేమున్నది ?

చ॥ అడుగునతండు కౌశికమహాముని రాజట! కీర్తిమీఱంగా
నిడిమెడివాఁడవీవట! యహీనమఖంబు సురక్షితంబు గాఁ
బడునట! పూనిదాని పరిపాలనచేయునతండు రామభ
ద్రుఁడెయట! సంతసింపక నిరోధ మొనర్తుమె? మే ము దీనికిన్ 41

మఱియు,

కం॥ తగఁగోర్కెఁ దీర్చి ప్రీతుం
డగునర్థి మొగంబు చూడనయ్యెను నేనీ
జగతీభర పరఖిన్నుల
రగుమీకిది విశ్రమమ్ము మగుఁజుమ్మీ! నృపా! 42

మఱియు విశేషించి,

కం॥ ముందుగ సర్థులకోరిక
లందించుమటంచు నస్మదాచార్యుఁడు, ప్రీ
తిందగ నాచేననిచిన
సందేశంబిదె, నృపాల! సందియమేలా ? 43

దశ—అగునాలాగున నే,

కం॥ ధ్యానమున దృష్టి కలిమిం
బూని నిరాఘాటవృత్తిఁ బొల్చును వెస నెల
దేనియు నెప్పుడేనియునగు
వానిం బొడగందురు నిష్ఠఁబడయు మహాత్ముల్ ॥ 44

(విమర్శించుకొని)

ప॥ క్రియాణాం రక్షార్థైదశరథముపాస్థాయవిముఖే ।
మునౌవిశ్వామిత్రే భగవతిగతే సంప్రతిగృహాత్ ।
తపోలేశక్లేశా దుపశమితవిఘ్నప్రతిభయో ।
ప్రవృత్తేవాయజ్ఞే రఘుకులకథైవా స్తమయతె ॥ 45

(మునింప్రతి) జగద్గురో గాధినందన,

ప॥ త్వంచదీక్షిష్యమాణోమే
రామభద్రం ప్రతీక్షసే
తన్నఃపతివ్రతావృత్తి
మియంచరతి మేదినీ॥ 46

(నేపథ్యాభిముఖ మవలోక్య) కః కోత్రభోః

(ప్రవిశ్య దౌవారికః) కిమాజ్ఞాపయతి దేవః

దశ—ఆహూయతాం రామభద్రః

వామ—లక్ష్మణశ్చ

దశ—(సస్మితం) గ॥ పృథక్ప్రయత్నాపేక్షీ నాయమర్థః నఖలు
ప్రకాశమంతరేణ తుహినభానురుజ్జిహీతే

(దౌవారికో నిష్క్రాంతః)

(తతః ప్రవిశతో రామలక్ష్మణౌ)

రామః—(సహర్షస్మితం)

ప॥ సురాధీశక్రోధా జ్జగదపరమాకర్తుమపరే
పురాణబ్రహ్మాణో భువనపితర స్సప్తచక్రతాః
ధృతాస్తుష్టేనామీబహిరపిచ వైశ్వానరపథా
త్కథాపౌరాణీయచ్చరితమితి హాస్యప్రథయతి॥ 47

శా॥ శశ్వత్ప్రీతిన హీనయజ్ఞములకున్ సంరక్షగావింప బల్ ।
విశ్వాసంబునఁగోరియున్ దశరథోర్వీనాథుచేరెక్కుఁడా ।
విశ్వామిత్రుని దత్తపాలవమొ నిర్విఘ్నాధ్వరుం జేయుచో ।
విశ్వంబందిక రాఘవాన్వయకథావిఖ్యాతి వర్తించునే? 45

(మునితో) జగద్గురూ! గాధినందనా!

మ॥ మరియుం బెక్కులు వాక్కులేమిటికిఁకన్ మా రామభద్రుండు కా
పరిగానీ వేదో దేవతావ్రతముసల్పన్ మానసంబందుఁ ద।
త్వరతన్ జెందెదవేని మాధరణియున్ బంతానదానుంగకున్
బరమంబౌ పతిదేవతావ్రతము సల్పన్ గోరెదన్ మా యెడన్॥ 46

(తెరవంకఁజూచి) ఎవఁడురా? అక్కడ?

ద్వారికుఁడు—(ప్రవేశించి) దేవా! ఏమి సెలవు?

దశ—రామభద్రుని తీసికొనిరమ్ము!

వామ—లక్ష్మణునిగూడను!

దశ—(చిరునగవుతో) దానికి వేరు యత్నమక్కరలేదు. చంద్రుఁడు
ప్రకాశమును విడచియుండఁడుగదా!

(ద్వారికుఁడు వెళ్లును.)

తరువాత రామ లక్ష్మణులు ప్రవేశింతురు)

రామ—(సంతోషముతో)

ఉ॥ వేలుపుఱేనిపై నలిగి వేఱుగతిన్ జగతిన్ రచింపుచో ।
వేలుపు లార్య! మానుఁడవి వేఁడెదవేలకొ ధాతృసప్తకం ।
బోలిసృజించియుంచె మహిమోన్నతినంచుఁ బురాణమెంచునా।
మేలివ్రతాలపేటియగు మేటికి మాయుపచారమేటికో!॥ 47

గ॥ కథంసోపి భగవానస్మాభిరుపచరిష్యత (ఇతిపరిక్రామన్ పురోవలోక్యహర్షాతిశయం నిరూపయన్) నూనం వినయ విస్రమయోః తాత వామదేవయోః తృతీయా ప్రశాంత పావనీయ మాకృతిస్సభగవాన్ విశ్వామిత్రో భవిష్యతి॥

లక్ష్మణః—(సాశ్చర్యస్మితం) ఆర్య!

ప॥ అయమయమీదృశప్రశమ విశ్వసనీయతను
ర్భువన భయంకరీః కథమదత్త రుషోపిమునిః
స్థితమిద మేవవా మృదుమనోజ్ఞ తుషారతమా
స్తమసిసతిజ్వలంతిసహసైవ సుహశామధయః॥ 48

రామః—వత్స! లక్ష్మణ! ఏవం దురవగాహ గంభీర చరితాశ్చిత్రీయంతే మహాంతః

అపిచ,

ప॥ వ్రతవిహితకరీభిరప్సరోభి
స్సహజగదస్య నిగృహ్ణతో గృణంతి
సమదమరశిరః కిరీటరోచి
ర్ముకుళితరోషతమాంసి చేష్టితాని॥ 49

వామదేవః—(దృష్ట్వాసహర్షం) కథమాగతో రామభద్రః (మునిం ప్రతి) భగవన్॥

ప॥ బ్రహ్మజ్యోతిర్వివర్తస్య
చతుర్థాదేహయోగినః!
ఋశ్యశృంగ చకోరంశః
ప్రథమోయం మహాభుజః॥ 50

(ఇట్లు నడచుచు సంతోషాతిశయములతో సరూపించుచు) ఇదిగో నాన్నగారును, వామదేవుఁడు గారును, ముక్కలి వినయావనమ్రులై యుండ నెంతయు శాంతమూర్తియై యొప్పు నమ్మాడవయతఁడమ్మహామునియకా వచ్చును.

లక్ష్మ—(అబ్బురముతోఁ గూడిన చిరునవ్వుతో) అన్నయ్యగారూ!

ఉ॥ వింతగు నింతశాంతరస విశ్వసనీయతనుర్ఘ ఘునున్మునిన్।
దొంతరగాజగాల్పణకి తొణ్కెడు కిన్కలునెట్టునట్టె? నా।
సంతతమెంతో మార్దవమెసంగు సుశైత్యనిధుల్ మహౌషధుల్।
సుంతమంబుఁదోపవడి చూపుచుమండవె? చండదీప్తులన్॥ 48

రామ—లక్ష్మణా! దురవగాహములైన గంభీరచరితములు గల యీలాటిమహాత్ములెంతయు నద్భుతచర్యలుగలిగియులరు మందురు

మఱియును,

చ॥ సతతముఁ దెల్పుచుండురుచు సద్వ్రతనిష్ఠుకృశానుద్ధతాప్సరః।
పవిత్రతులబొంగడంగ దివిభస్మముసేయగడంగియున్ నమ
ద్దితిజసపత్నమౌళిమణిదీప్తుల తాకునలోకభీకరా।
తతనిజరుట్టమంబఱిముదంపడు నిమ్మునిచేష్టితమ్ములన్॥ 49

వామ—(మూచిసంతోషముతో) అదుగో! రామభద్రుఁడు వచ్చినాఁడు. (మునితో)

చ॥ ఘనుఁడగు ఋష్యశృంగముని కల్పనచేసిన యద్భుతాధ్వరం।
బున నలుమేనులెంతయును బొల్పునుగాంచి యొసంగునట్లుగా।
జనిఁగను బ్రహ్మతేజపులసద్ఘన సత్పరిణామమందు నీ।
యనఘగుణౌఘశాలి తొలియంశమునుమ్మ! మునీంద్రచంద్రమా॥ 50

విశ్వా—గ॥ (సహర్ష సంభ్రమమువలోక్య) వామదేవకిముచ్యతే॥
ఆరణ్యకేషుప్రకృష్టతమంకిమపి బ్రాహ్మణ్యమృష్యశృంగస్య
న కేవలమమునా వత్సేన బ్రహ్మర్షిర్విభండకః పుత్రివతాం
ధురమారోపితః రాజర్షిర్దశరథోపి।

వామ—భగవన్నేవమేవ॥

విశ్వా—వామదేవం ప్రతి

ప॥ యేమైత్రావరుణిః పురోహితవతో వంశే మనోర్జజ్ఞిరే।
తాస్తావైనయికీః క్రియావిదధిరే యేషాంతుయుష్మాదృశః।
తేషామంచలమేష తే దశరథస్సంప్రత్యమీ యేపునః
జాతాస్తేధ్రువమృశ్యశృంగతపసా మైశ్వర్యమిక్ష్వాకవః॥ 51

(రామ లక్ష్మణా వుపసర్పతః॥)

వామ—వత్సౌ భగవానశేష భువన మహనీయో మహాముని
పరిణమ్యతాం.

(రామ లక్ష్మణావుపసృత్య)-భగవన్ విశ్వామిత్ర సావిత్రౌ రామ
లక్ష్మణా వభివాదయేతే।

విశ్వా—గ॥ వత్సౌ వాయుష్మంతౌ భూయాస్తా (మితి భుజాభ్యాం
పరిగృహ్య సరోమాంచంనిర్వర్ణ్య-సబహుమానం॥)

విశ్వా—(సంతోష సంభ్రమములతోఁ జూచి) వామదేవా! చెప్పెడి దేమి? వనవాసులంకటి యందును నీ ఋష్యశృంగమహర్షి దగు బ్రాహ్మణ్యము మిగుల శ్రేష్ఠతరమైనదిగదా! యీ తనివలన కేవలమును నా బ్రహ్మర్షియగు విభండకుఁడు మాత్రమే కాక రాజర్షియగు నీదశరథుఁడుఁగూడఁ బుత్రవంతులలో నగ్రేసరుఁడైనాఁడు.

వామ—ఆర్యా! అగునది నిశ్చయమే.

విశ్వా—వామదేవా!

చ॥ గురుఁడు వసిష్ఠుఁడౌ మునిని గోత్రమునందగి మిమ్ముఁబోటులే
ర్పరచిన సద్విధుల్ గొనిన వారలలోఁ దుదివాఁడు మాకుఁ బా
క్త్రిరథుఁడె; పైనిటఁ బొడమి తేజము గాంచఁగనున్న వారలె
ల్లరునల ఋష్యశృంగుపరిబల వ్రతసంపద పెంపనఁ జరున్॥ 51

(రామ లక్ష్మణులు సమీపింతురు.)

వామ—బాలురారా! ఎల్లలోకములకు వందనీయుఁడగు నీమహర్షికి నమస్కరింపుఁడు.

రామలక్ష్మణులు—(సమీపించి) మహాత్మా! విశ్వామిత్రా! రవి వంశజులగు రామ లక్ష్మణులు నమస్కరించుచున్నారు.

విశ్వా—చిన్నికొమరులారా! దీర్ఘాయువునంది పెంపొందుదురు గాక! (భుజములతోఁ గౌఁగలించుకొని) (పులకాంకురములతో బహూకరించుచు రాముని నుద్దేశించి) (తనలో)

స్వ॥ ప॥ వసిష్ఠోక్తైస్సూక్తైర్దధతిజగతామాభ్యుదయికీం
ధురం సంప్రత్యేతే దినకరకులీనాః క్షితిభుజః
గృహే యేషాం రామాదిభిరపి కలాభిశ్చతసృభిః
స్వయం దేవో లక్ష్మీస్తనకుతుకచారీ విజయతే॥ 52

కించ,

ప॥ త్వం తాంస్తాన్స్మృతవాన్నృచో దశరథయాస్త్వత్ప్రీతయే యజ్వభిః
స్వాహాకారముపాహితం హవిరపి త్రేతాగ్నిరాచామతి
త్వాం క్షీరోదజలేశయం క్రతులిహః పృథ్వీమవాతీతర
న్నుద్వృత్తాదశకంధరప్రభృతయో నిగ్రాహితారస్త్వయా॥ 53

వామ—సస్మితం వత్సావయమత్రభవాన్ భవంతౌ నేతుమాగతః

రామలక్ష్మణౌ—యదభిరుచితం భవతే తాతపాదాయ చ॥

ఉ॥ శ్రీరమణిన్ సదామొదనుజేర్చి ముదంబుధిఁ దేలు వేలుపే
పేరలయుంట రామముఖవిశ్రుతనామ కళాచతుష్టయం
బై రహిమీఱె, నీరవికులాగ్రణులింక వసిష్ఠసూక్తులన్
భారముఁబూని లోకములబాధలడంత్రుగదా! ముదంబునన్॥ 52.

ఇంతియ కాక,

సీ॥ నీవేకదా! వేడ్కనెగడనీరైదంగ
ములనొప్పుచుందు రుక్కులదలంతు।
నీకైకదా! యజ్వలోకంబుమోదఁబు
దగవేల్చుహవ్యముల్ బాల్చునగ్ని।
నిన్నేకదా! పాలమున్నీటిలోనుండి
యిలకుడిగ్గఁజేసి రెల్లసురలు!।
నీచేగదా! యింక నిగ్రహింపంబడఁ
గలరు రావణముఖ్యఖలసురాసు।

తే॥ గీ॥ లకట! నిను మానవునిగాఁగ ననుదినమ్ము।
దలఁచుచుందు రెఱుంగక ధరణి నరులు।
మహితగుణములప్రోవ! సేమముల తావ!
మాననీయప్రభావ! మహానుభావ!॥ 53

వామ—(చిరునవ్వుతో) వత్సలారా! ఇమ్మహర్షి మిమ్ముఁదోడ్కొని
పోవచ్చినాఁడు.

రామలక్ష్మణులు—నాన్నగారును మీరు నానతిచ్చిన నభ్యంతర
మేమున్నది?

దశ—తౌ సస్నేహమాదాయ కౌశిక ఇత్యర్ధోక్తే మన్యూత్పీడనిగృహ్యమాణ కంఠో వామదేవస్య ముఖమీక్షతే॥

వామ—ఇమౌ తే రామలక్ష్మణావిత్యర్పయతి

(విశ్వామిత్రః సాదరం ప్రతిగృహ్ణాతి) (నేపథ్యే శంఖధ్వనిః)

వామ—(నిమిత్తమను మోదయమానో దశరథముల్లాసయతి.)

(పునర్నేపథ్యే) వైతాళికః॥ సుఖాయ మాధ్యందినీ సంధ్యా భవతు దేవస్య॥ సంప్రతిహి,

ప॥ కిరతిమిహిరేవిష్వద్రీచః కరానతి వామనీ
స్థలకమఠవద్దేహచ్ఛాయా జనస్య విచేష్టతే
వనగజముఖోత్క్షిప్తైః రాప్యైరపి త్రిసరేణుభి
శ్శిశిరమసృణామేణాః కచ్ఛస్థలీమధిశేరతే॥ 54

అపిచేదానీం॥ గ॥ పటీరతరుకోటరమధ్యమధ్యాసీనాః॥

ప॥ ప్రత్యక్షరస్రుతసుధారసనిర్విషాభి
రాశీర్భిరభ్యధికభూషితభోగభాజః
గాయంతి కంచుకవినిర్గత రోమహర్ష
స్వేదోర్మయస్తవగుణానురగేంద్రకన్యాః॥ 55

విశ్వామిత్రః—సఖే! దశరథ! ప్రియమపితథ్యమాహ వైతాళికః

ప॥ మందోద్ధూతైశ్శిరోభిర్మణిపరగురుభిః ప్రౌఢరోమాంచదండ
స్థాయన్నిర్మోకసంధిప్రసరదనిగళశ్శ్లక్ష్ణస్వేదపూరాః

దశ——(వారినిరువురను స్నేహముతోనందుకొని కౌశికునితో) ముని వర్యా! (ఇట్లనవలెనని తగ్గుత్తికతోఁ బలుకలేక వామదేవుని మోమువంకఁజూచుచున్నాఁడు.)

వామ—మహాత్మా! ఇదిగో! మీరామలక్ష్మణులు (ఇచ్చుచున్నాఁడు)

విశ్వా——(సాదరముగాఁ బ్రతిగ్రహించుచున్నాఁడు)

(తెఱలో శంఖధ్వని).

వామ——(శుభశకునమునకు సంతసించుచు)

(దశరథుని సంతోషపెట్టుచున్నాఁడు.)

(మరల తెఱలో వైతాళికుఁడు) మాధ్యందినసంధ్య దేవరకు సుఖమును గలిగించుఁగాక. ఇపుడు

తే॥ గీ॥ నట్టనడిమింట రవియుంటఁ బొట్టిదగుచు।
మెట్టతాఁ బేటి వలెనాడ మేనినీడ।
వనకరులు నోటితుంపురుల్ వరపఁజలువ।
నెనయుమనను బచ్చికలఁబడుకొనను లేళ్లు॥ 54

మరియు, నిపుడు చందనతరుబృందకోటరంబులఁజేరి,

తే॥ గీ॥ అక్కరములెల్ల నమ్మృతేముల్ గ్రక్కవిసము।
దక్కకోరలు పడగలఁ జక్కవరలఁ।
బొరలఁబుల్కలుఁ జెమ్మటల్ పొరయనురగ।
బాలికలు నీగుణములఁ బాడుచుండ్రి॥ 55

విశ్వా——మిత్రమా! దశరథా! వైతాళికుఁడు ప్రియమునకుఁ జెప్పుచున్నను, అది యథార్థమేసుమీ!

సీ॥ ఉరుపులొందతనాల బరువులొనొందల
లోక్కింతమెల్లగా నూఁగుచుండ।

జిహ్వాద్వయయుగ్మాభిపూర్ణాననవిషమసముద్గీర్ణవర్ణాభిరామం
వేలాశైలాంకభాజో భుజగయువతయస్త్వద్గుణానుద్గృణంతి॥ 56

దశ—స వై లజ్జాస్మితమధోముఖస్తిష్ఠతి॥

విశ్వామిత్రః రాజర్షే! ప్రత్యాసీదతి దీక్షాప్రవేశకాలః — తదే వంవిధ మధురగోష్ఠీభంగనిష్ఠురాణాం ప్రథమే వయం తావద్భవితు మిచ్ఛామః॥

దశ—గ॥ (రామలక్ష్మణా వవలోక్య) (బాష్పభరతరంగితలోచనో మునింప్రతి) భగవన్నిత్యర్ధోక్తే వాక్ స్తంభం నాటయతి॥

వామదేవః—(ససంభ్రమం) భగవన్ కుశికనందన! సాధయ శివాస్తే పంథానో వత్సయోశ్చ రామలక్ష్మణయో (రిత్యుత్థాయ సర్వే యథోచితమాచరంతి॥)

విశ్వా—ఏవమాస్యతాం భవద్భిరితి (రాజపుత్రాభ్యా మనుగమ్యమానో నిష్క్రాంతః)॥

దశ-గ॥ (దీర్ఘముష్ణంచ నిశ్వస్య) వామదేవ! నూనమిదానీ మస్మానివ భగవంతమపి కౌశికమకారణవత్సలం వత్సలయతి వత్సో రామభద్రః॥

మేఁగగుర్పాటు నాటికించుకసంకు
లందుఁబుట్టియుఁ జాలునందకుండు।
బలుహర్షపుంజెమ్మటల పూరములుమీఱఁ
గడకొండలందుండు కలికిచిలువ।
చెలువలు చెలువంబు వెలయఁగాఁబలుచనౌ
నిరునాలుకలకల్మి నెనయునోళ్ల।
తే॥ గీ॥ నక్కరంబుల యసమత్వఫక్కిఁ దోఁప।
నవియునివియును బెనఁగొనియల్లుకొనఁగ।
నొక్కమారుగ నిరుగీతు లుగ్గడించి।
పాడుదురుహాళి, నీమేలిపటుగుణాళి! ॥ 56

దశ—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిరునగవుతోఁ దలవంచుకొనుచున్నాఁడు)

విశ్వా—రాజర్షి! దీక్ష పూనవలసిన సమయము సమీపించుటచేత నీలాటి మధురమైన సద్గోష్ఠికి భంగముకల్గించు కఠినులలో మేమే మొదటివారము కావలసివచ్చినది.

దశ—(రామలక్ష్మణులనుజూచి కన్నీరుగ్రమ్మఁగా, మునితో) ఆర్యా
(ఇట్లుపలుకుతో వాక్స్తంభనమును బొందును)

వామ—(తొట్రుపాటుతో) అయ్యా! కుశికనందనా! నీకును రామలక్ష్మణులకును మేలగుఁగాక!
(అందఱును లేచి యథోచితముగా నిలచియుందురు.)

విశ్వా—సరే! మీరుండుఁడు! (రామలక్ష్మణులతోఁగూడ వెళ్లును.)

దశ—(నిట్టూర్పుబుచ్చుచు) వామదేవా! రామభద్రుఁడు నిజముగ మనకుఁబలెనే యకారణవత్సలుఁడగు నాకౌశికునకుఁగూడఁ బ్రేమాస్పదుఁడైనాఁడు. కాని,

వ॥ కశ్చిదస్మద్వియోగార్తి
దుఃఖీదుఃఖాకరిష్యతి
అపూర్వవిషయాలోక
సుఖీవాసుఖయిష్యతి॥ 57

వామ—రాజమేవవయం కౌశికో వేతిక్వపున రేష కల్యాణాభిజనో రామభద్రో మాధుర్యస్యపశ్య॥

ప॥ యదిందోరన్వేతి వ్యసన ముదయంవానిధిరపా
ముపాధిస్తత్రాయంజయతిజనికర్తుః ప్రకృతితా
అయంకస్సంబంధోయదను హరతే తస్యకుముదం
విశుద్ధాశ్శుద్ధానాంధ్రువమనభిసంధిః ప్రణయినః॥ 58

దశ—విమృశ్య ఏవమేతత్,

ప॥ రత్నాకరోజనయితాసహజశ్చవర్గః
కింకథ్యతామమృతకౌస్తుభపారిజాతాః
కింత్వైరచిత్యమిహతత్పునరన్యదేవ
తత్త్వాంతరంకుముదబంధురయంయదిందుః॥ 59

గ॥ పురోవలోక్య కథంలోచనపథ మతిక్రాంతస్సరామలక్ష్మణో భగవాన్ తద్వయమపి వత్సప్రవాసదుర్మనసం దక్షిణకోసలేశ్వరదుహితర ముపేత్యదేవీం సాంత్వయామః॥ ... ... *

ఇతి నిష్క్రాంతాస్సర్వే—ప్రథమోఽంకః.

కం॥ మనల నెడఁబాయుకతమునఁ ।
బెనువగవును బూని మునిని విసివించునొ ? మఱి
గనని విషయములఁ గనుగొని।
ఘనసౌఖ్యముపూని సుఖముకలిగించెడునో ?॥ 57

వామ—రాజర్షి పుంగవా! రామభద్రుని మంచితనమునకు మనము నియుఁ గౌశికుఁడనియు భేదమేమి ? చూడుము !

మ॥ జనికర్తృత్వము కారణంబగుట నాసందర్భింబనఁ జాదుపో
పునక స్తంగతికుబ్బుసుశ్రీకా॰లను దెల్పున్యాయమార్గా కి దే
యనుబంధంబలక్కై రవంబు నటులేయాచుండెడుఁ గాన నెం
దునువిశ్వేతుహితుల్ నిజంబుగ విశుద్ధుల్ శుద్ధులందెంతయున్॥58

దశ—(విమర్శించి) అగును నిజమే.

కం॥ జనకుఁడు రత్నాకరుఁడట !
యను జన్మముల స్మృతిశాస్త్రభాద్యములట ! యై।
నను జంద్రుఁగుమదబంధుం।
డనుటకచింత్యమెదొ కారణాంతరముండుఁ॥ 59

(ఎదుటఁజూచి) ఏమీ ! రామలక్ష్మణులతోఁగూడ సమ్మోని వరుఁడు కన్నొరఁగి దూరమరిగినాఁడు ! కావున మనమును నంతిపురి కేగి బాలురయెడబాటునకు మిగుల మదికలగియుండు కోసలపుత్రి యగు దేవి ననునయింపుదము. రమ్మి !

(ఇట్లిదరును వెళ్లుదురు.)

(ఇదిప్రథమాంకము)

సంపూర్ణము.

అనర్ఘరాఘవే

—ి ద్వితీయోఙ్కః ి—

(తతః ప్రవిశతి యజమాన శిష్యః)

శిష్యః—అయే! ప్రభాతప్రాయైవ రజనీ! తథాహి

శ్లో॥ తమోభిః పీయన్తే గతవయసిపీయూషవపుషి ।
జ్వలిష్యన్మార్తాండోపలపటలధూమైరివ దిశః ।
సరోజానాం కర్షన్నళినయ మయస్కాంతమణివత్ ।
క్షణాదన్తః శల్యం తపతిపతిరద్యాపినరుచామ్ ॥ 1

అపి చ,

శ్లో॥ జాతాః పక్వపలాండుపాండుమధురచ్ఛాయాః కిరస్తారకాః ।
ప్రాచీమంకురయంతి కాఞ్చనరుచో రాజీవ జీవాతవః ।
లూతాతన్తువితానవర్తులమితో బింబందధచ్చుంబతి ।
ప్రాతః ప్రోషితరోచి రంబరతలాదస్తాచలం చంద్రమాః ॥ 2

(సర్వతో వలక్ష్యచ)

అనర్ఘరాఘవము

—ద్వితీయాంకము—

(తరువాత దర్భలుపట్టుకొని యజమాని శిష్యుఁడు ప్రవేశించి యెదుటఁజూచి)

ఔరా! రాతిరి తెల్లవారవచ్చినదే! అదిగో!

ఉ॥ ఎంతయు వాసివాసెశశి యెల్లెడనల్లను మాడనుండుభా
స్వంతుశిలాళిగ్రక్కుపొగ చాట్పునఁజీఁకటిపెంపు, పద్మినీ
కాంతుఁడు కంజగర్భగతగాఢతరాళి శరాళినయ్యయ
స్వాంతములాగులాగునవెసన్ వెడలింపజనింపఁడెంకనున్॥ 1

(పాఠాంతరము)—

ఉ॥ ఎంతయుఁబెంపువాసె రజనీశుఁడు; చీఁకటి, మాడనుండుభా
స్వంతుశిలాళిగ్రక్కు పొగచాడ్పున దిక్కులఁగప్పె; నబ్జినీ
కాంతుఁడు కంజగర్భములఁగల్గు నళివ్రదరాళి, నయ్యయ
స్వాంతశిలంబలెంగడు వెసన్వెడలింపుచుఁ దోఁచఁడెంకనున్॥ 1

శా॥ చుక్కల్ శక్వపలాండుపాండురతరాంశుల్ గ్రక్కెమున్ బాఁచెఁబెం
పెక్కన్ దిమ్మికిజీవనౌషధములౌనే వేరుచుల్ స్వాంశువుల్
స్రుక్కన్ గుంద్రవిసాలెపట్టువడువై సొంపేఱుబింబాననీ
చక్కీఁ వేకువనింగినుండి శశియస్తగ్రావమున్ జేరెడున్॥ 2

—(అంతటను గలయఁజూచి)—

ప॥ దిజ్మాండలీ మకుటమండనపద్మరాగ
రత్నాంకురేకిరణ మాలినిగర్భితేపి
సౌఖప్రసుప్తిక మధువ్రతచక్రవాళ
వాచాలపంకజవనీ సరసాస్సరస్యః॥ 3

అపిచ,

ప॥ ప్రాచీవిభ్రమకర్ణికాః కమలినీసంవర్తికాస్సంప్రతి
ద్వేతిసోర్రమణీయమంబరమణేర్ద్యా ముచ్చరంతేరుచః
స్తోకోచ్ఛ్వాసమపీదముత్సుక తయాసంభూయకోశాద్బహి
ర్నిర్యాతుమగ్రృమరౌఘసంభ్రమవశాదంభోజముజ్జృంభతే॥ 4

అపిచ,

ప॥ ఏకద్విత్రిచతుఃక్రమేణ గణనామేషామివాస్తంయతాం
కుర్వాణాస్సమకోచయద్దశ శతాన్యంభోజసంవర్తికాః
భూయోపిక్రమశఃప్రసారయతితాః సంప్రత్యమూనుద్యత
స్సంఖ్యాతుంసకుతూహలేవ నళినీభానోస్సహస్రంకరాన్॥ 5

కించ,

ప॥ ప్రత్యాసన్నసురేంద్రసింధుర శిరస్సిందూరసాంద్రారుణా
యత్తేజస్త్రిసరేణవోవియదితః ప్రాచీనమాస్వతే
శంకేసంప్రతియావదభ్యుదయతే తత్త్వష్టృటంకోన్మృజా
రజ్యద్బింబరజశ్ఛటావలయితోదేవ స్త్విషామీశ్వరః॥ 6

పురోవలోక్య,

గ॥ కథమిద ముదయాచల మౌళిమాణిక్య మర్కమండల
మద్యాపి నవిహాయస్థల మలంకరోతి — తదస్మద్గురోర్విశ్వామిత్రాయమాన

మ॥ సకలాశాపటలీశిరోమకుట భాస్వద్రత్నపున్మాల్యకు, యు
ష్ణకరుండింకను గర్భితుండయయు యుండన్నిండుసౌఖ్యప్రసు
ప్తికభృంగార్భటులన్ సరోజవనులెంతేఁ బ్రౌఢవాచాలతన్।
బ్రికటింపన్ సరసంబులౌచు సరసుల్ బల్ సందడుల్చెందెడున్॥ 3

మరియు,

మ॥ సవిదిగ్విభ్రమకర్ణికా కమలినీసంవర్తికా పాళియముల్।
రవికాంతుల్ దివిరెండొ మూడొరుచిమీర న్దానిచేఁదమ్మి సుం।
తవికాసంబెవహించియున్నదుఁ బ్రిమోదంబూనిలోనుండియెం।
తొవడిన్వోల్వడు తేంట్లు సందడులనస్తోకంబుగావిచ్చెడున్॥ 4

మరియును,

ఉ॥ ఒక్కటి రెండు మూడు మరియొక్కటియంచినుమిన్కులిన్కన।
ప్డొక్కరుక్క లెక్కిడఁగనోయనమోడ్చిన వేయి రేకులే।
యక్కరముల్ సహస్రమిపుడ ల్లనరాఁగములమ్ముగ్రమ్మఱన్।
లెక్కిడుమక్కువంబలె, బలే! విడుమంద్రొడఁగెంగ్రమమ్ముగాన్॥ 5

ఇంతియగాక,

చ॥ హరిహయకుంభికుంభసముదంచితకుంకుమపంకమైత్రిచే।
నరుణిమహెచ్చుతేజుపరమాణులు ప్రాచినిదోఁచనొప్పుచొ।
ప్పురయఁగఁ ద్వష్ట్రృశాణకషణారుణబింబలపద్రిజశ్ఛటా।
పరివృతుఁడై వడిం గమలబాంధుఁడుతోఁచునటంచుఁ దోఁచెడున్॥ 6

(ఎదుటనుజూచి)

ఇదియేమి? యింకనుఁ బొడుపు కొండకుఁ దలమూనికంబై వే
వెలుంగు, వెలుఁగకున్నవాఁడు. పోనిమ్ము, యీయువకాశమునందే

వటు—శుక్తిణోమియాజనకవంశ పురోహితస్య తత్రభవతశ్శతానంద స్యజననీ॥ తతస్తతః,

హారిస్వ—సేయం పురుహూతఖండితచారిత్రస్య దీర్ఘతపసో ము నేర్మన్యానా నిజమేవతదింద్రియదౌర్బల్యమేవం వివర్తమాన మనుభవంతీసంప్రత్యస్య రఘురాజపుత్రస్య తేజసా తస్మా దంధకారాన్నిరముచ్యత-తదలమావేగేన

వటు—అహో! ఆర్యప్రసాదేనపునరపిజీవలోకేప్రతిష్ఠాపితోస్మి-తథా పిశంకాజ్వరోద్వ్యాపిమాం నపరిత్యజతితస్మాదార్య! ముహూ ర్తం విశ్రామ్యతాం॥

హారిస్వ—సఖే! భయమితికిమేతద్బ్రాహ్మణస్య తత్పర్యవస్థాపయా త్మానం (మిత్యుపవిశతః)

వటు—(చిరం విమృశ్య సవిస్మయం) కథం విషయమృగతృష్ణార్ఘుశిం రఘుశ్యాంభగవతా హారిణాపిహారిణతా విడంబ్యతే॥

హారిస్వ—సఖే! సానుబంధీతిభవాన్ - అప్రియాన్ ఖల్వయంలోకః॥ కథమైహికసుఖాస్వాదలుబ్ధై ర్భూభుయస్యో రాత్రియః పరా హాణ్యాంతే - * * * *

* * * * *

వక్రి—ఔను, వినియున్నాను, ఆమె యిప్పుడు జనకవంశమునకుఁ
బురోహితుఁడై యున్న శతానందుని తల్లి గాదా? తరువాత,

హ్రిస్వ—అవునామె పూర్వమింద్రుని వలనఁ బాతివ్రత్య భంగము
నొంది మహాతపశ్శాలియగు నాగౌతముని కోపముచే నట్టి
దుస్థితిని బొందియుండెనుగాదా? ఆమె మరల నిపుడీ రఘు
రాముని తేజోవిశేషమున నయ్యంధకారమునుండి తప్పింపఁ
బడియెంగావచ్చును. కావున నీవిట్లు జడియఁబని లేదు. ఇఁక
నది విడువుము.

వక్రి—(కన్నులువిప్పి యెదుటఁజూచి) ఆర్యా! నీయనుగ్రహమువలన
మరల జీవలోకమునఁ బ్రవేశింపఁగలిగితిని. కాని యింకను
నన్ను శంకాంకురము విడువకున్నది. కావున నింక నొక
ముహూర్తకాలమిట్లు నిలువనిమ్ము.

హ్రిస్వ—నెచ్చెలీ! బ్రాహ్మణునకు భయమననేమి? స్థిమితపడుము!
స్థిమితపడుము! (కూర్చుండురు.)

వక్రి—(చాలసేపు విమర్శించి యాశ్చర్యముతో) ఆర్యా! ఏమిది!
భగవంతుఁడగు నమ్మఘవంతుఁడుఁగూడ విషయమృగతృష్ణికల
యందు లేడియై సంచరించినాఁడు.

హ్రిస్వ—మిత్రమా! బాగుగానడిగినావు. యేమిచెప్పుదును? లోక
మునిక్కిలి నీచతమమైనది. బొత్తిగా దూరదృష్టిం దక్కి
మిక్కిలిపొగరెక్కి యసత్యములయ్యును నిక్కముగాఁదోఁచు
నతితుచ్ఛతరంబులగు సుఖపరంపరలందాయు పశుప్రాయులగు

వశి—మన్యే ఏతస్యాః మునిగృహిణ్యాః పుణ్యపరిణామో రామ ప్రవాసే కారణం।

హరిస్వ—ఇదం తావత్ప్రథమం।

వశి—(సప్రార్థనమ్) ఆర్య! ద్వితీయమపి శ్రోతుమనేన తే వచనేన పర్యుత్సుకోఽస్మి యత్కథనీయమ్-

హరిస్వ—సఖే! త్వయికిమకథనీయంనామ - అస్తి కిష్కింధాయాం పురందరస్యనందనో వాలీనామ ప్లవంగరాజః - తంచరజ్య చరచక్రవర్తినా దశకంధరేణ ప్రవృద్ధమైత్రీక నీమవలోక్య వానరాచ్ఛభల్లగోలాంగూల ప్రభృతీనామాచార్య స్సర్వామాత్యానుమతో జాంబవా నిద మవాదీత్।

వశి—(సకౌతుకం) తతస్తతః॥

హరిస్వ—రాజన్ మాయావినీ రాక్షసజాతిః విశేషతశ్చసుహేం ద్రావస్కంద కందళితవిక్రమః పితృవైరీ తవాయంరావణః అపిచ త్వదీయదోర్మూలనిపీడనగళిత పౌరుషోనవిశ్వజయిాతి స్వయమాశంకనీయః నాపిసామంతాంతర జఘృతాయా మాతరాళవర్తిని సముద్రోల్లంఘనసమర్థః తదనేనసురాసుర విజయినాపి విరుద్ధమండలేనరాక్షసరాజేన మైత్రీవ్యాసకార

మూఢమానవులెన్నెన్ని రాత్రులను నిరర్థకముగాఁ గడపుచుండుటలేదు ? సామాన్యమానవులే యిట్లుండ త్రిలోకాధిపత్యమును వహించిన యిట్టి భోగపరాయణుల మాటజెప్పనేల ?

వక్రి—ఆర్యా ! ఇప్పటికీ రామచంద్రునిరాక కుకారణ మీమునిపత్నిపుణ్యపరిపాకమని తలఁచెదను.

హ్రస్వ—ఇది మొదటిది.

వక్రి—(సప్రార్థనముగ) ఆర్యా! నీచెప్పినమాటచే నతనివలనఁ గలుగనున్న రెండవ కార్యముఁగూడ వినవేడుకవొడముచున్నది.

హ్రస్వ—మిత్రమా ! నీకును జెప్పఁగూడనిదెద్ది? వినుము. కిష్కింధయనుపురంబున నింద్రుని కొమరుఁడగు వాలియను వానరరాజొకఁడుగలఁడు. అతనికి సర్వరాక్షస చక్రచక్రవర్తియగు రావణాసురునితో గాఢమగుమైత్రి యుంటంజూచి తక్కిన యెల్లమంత్రుల సమ్మతినిఁబడసి యాకపిభల్లుకములకు గురువగు పెద్దమంత్రి జాంబవంతుఁడవ్వాలితో నిట్లు చెప్పినాఁడు.

వక్రి—(వేడుకతో) తరువాత ! తరువాత !

హ్రస్వ—"రాజా ! రక్కసులు మిక్కిలి మోసగాండ్రు. అందును విశేషించి నీతండ్రితోడి యుద్ధంబుననగు కపటవిజయమును నిజపరాక్రమంబుచేనని ప్రగల్భములాడు నీరావణుఁడు నీకు పితృవైరియు నవిశ్వసనీయుఁడునై యున్నవాఁడు. ఇంతియగాక వెనుక నీవీతనిని జంకనిరికించికొని మిక్కిలి నొక్కివిడచుటచే స్రుక్కి పౌరుషంబుదక్కి యున్నవాఁడే కావున నితఁడు

నుబంధినీ కించ సర్వథైయమనుపకారిణీ పౌలస్త్యేష్వపీతి రితి భగవానిహోదాహరణం హరిణాంకశేఖరః॥

తథాహి॥

ప॥ ఉత్సారధోభూషణ మస్థిమాలా
భస్మాంగరాగో గజచర్మవాసః
ఏకాలయస్థేపి ధనాధినాథే
సఖ్యాదశేయం త్రిపురాంతకస్య॥ 7

వక్ర—అహో! స్థవిరభల్లూకస్యమంత్రోపన్యాసః పరిహాసకుశలతా చ!
తతస్తతః।

హరిస్వ—తతశ్చతద్వచనంజరాపరిలపితమిత్యపహసతిహరీశ్వర ఉపాంశుతదనుత్యా మహామాత్యస్య కేసరిణః పుత్రో హనూమాన్ కుమారం సుగ్రీవమాదాయ ఋశ్యమూకంనామ పర్వతదుర్గమనుప్రవిష్టః

త్రిలోక విజయుండను సందియమును గూడ నొందఁబనిలేదు గదా! మరియు నీకు సామంతరాజులతోఁ దటస్థించు యుద్ధములందు సాయపడు ననుకొనుటకైనను నెక్కడనో మహాసముద్రమున కవ్వలనున్న యీతనివలన నదియును నదను నకు సంభవించుట దుస్తరము. కాఁబట్టి యతఁడెంత సురాసుర విజయుఁడైనను దుష్టసమాజముతోఁ గూడిన వాఁడగుటచే నీతనితో మైత్రి యేరికైనను ముప్పుఁదేక తప్పదు; ఇంతియకాదు. ఈపౌలస్త్యులెందఱునందుఁ బరోపకారబుద్ధి యించుకయునుండదనుట కలయీశ్వరుఁడె యుదాహరణము చూడుడు.

శా॥ కట్టం జట్టనదంతిచర్మ, మలదం గందం బనాబూది, మైఁ
బెట్టంసొమ్ములటన్న నెమ్మి, లెటకేవిచ్చేయ నెద్దే రథం
బ, ట్టే కాసనహాసిమైధనదుసఖ్యం బెంతయుంబూని లోఁ
జుట్టాబైన పురాసురారికి; భళీ, చోద్యంబు లీసఖ్యముల్ !॥ 7

శక్రి—ఆహా! యేమి! యీముదుసలి భల్లుకము నంత్రోపన్యాస ప్రౌఢిమయుఁ బరిహాసకౌశలంబును! తరువాత, తరువాత.

హ్రస్వ—తరువాత ముదిమిని మదిదప్పి చెప్పచొప్పని యప్పలుకు లొక్కింతయు లెక్కసేయక యక్కపినాధుఁడు వెక్కిరించి నంతట మిక్కిలి రహస్యముగ నాజాంబవంతు ననుమతిఁబడసి మహామాత్యుఁడగు కేసరియనువాని కొమరుఁడగు హనుమంతుఁడు యువరాజైన సుగ్రీవుందోడ్కొనిపోయి మునిశాపమున వాలికిఁ జొరశక్యముగాని ఋష్యమూకమను పర్వతంబునం బ్రవేశించినాఁడు.

వక్రః—ఆర్య! సమారుతిర్నామ త్రైలోక్యైకమల్ల ఇతిశ్రూయతే।

హారిస్వ—అథకిమ్,

వక్ర—ఆర్య! యథాతథా వాభవతు స్వామీనాస్వామ్యేవ. తంపరిత్యజ్య నసదృశస్తాదృశస్యమహాభాగస్య ప్రతికూలప్రతిగ్రహః॥

హారిస్వ—(విహస్య) సఖే! పురైవకిలాయమాంజనేయో భగవతస్సహస్రకిరణా ద్వ్యాకరణవిద్యా మధీయాన స్తదాత్మజన్మనో వానరయానే స్సుగ్రీవస్య సాహాయక మభిప్రాయజ్ఞో గురుదక్షిణీచకార॥

వక్ర—హుం తదనుచితమేవ గురుపుత్ర స్సబ్రహ్మచారీ వానువర్త్యత ఇతి తతస్తతః

హారిస్వ—తతశ్చ అహింభయో పజాపజర్ఝరం సుహృల్గ్రహా ఇత్యుపశ్రుత్య రాక్షసరాజః ఖరదూషణత్రిశిరోభిర్మహామాత్యైర ధిష్ఠితమాత్మబలైకదేశం సింధోరుదీచీకూలే వాలిపరిగ్రహాయ ప్రాహిణోత్॥

వక్ర—కథమపరిహీన మిత్రధర్మోఽపి రాక్షసః॥

హారిస్వ—సఖే కిముచ్యతే॥

వక్రి—(సాకూతముగా) ఆర్యా! ఆయాంజనేయుఁడు త్రైలోక్యమల్లుఁడని చెప్పుకొనుచుందురు.

హ్రిస్వ—సందియమేమి?

వక్రి—(అనుమానముతో) ఆర్యా! ఎట్టివాఁడయిన నగుఁగాక! ప్రభువు ప్రభువేకదా! యతనిని విడిచి యాతవానితోఁ బ్రతికూలతవహించుటమాత్రమంత యుక్తముగా నుండలేదనుకొనెదను.

హ్రిస్వ—(నవ్వి) సఖా! మొదలనె యాయాంజనేయుఁడు సూర్యభగవానునియొద్ద శబ్దశాస్త్రాధ్యయనమొనర్చి తదభిప్రాయమెఱిఁగి యతనికి వానరస్త్రీయందు జనించు కుమారసుగ్రీవునకు సాహాయ్యమొనర్చుచుంటయే గురుదక్షిణగానిచ్చియున్నాఁడుగాదా!

వక్రి—అట్లయిన సరియే. గురుపుత్రునకతఁడు తోడునీడయైయుంట యుక్తముగానే యున్నది. తరువాత, తరువాత!

హ్రిస్వ—తరువాత నెచ్చెలియగు వాలియింట నీలాటి గృహకలహములనఁ గలిగిన వెత్తి నెఱిఁగి యారాక్షసరాజగు రావణుఁడు మిత్రుఁడగు వాలికిఁ గాపుగా నుండుటకుగాను ఖరదూషణ త్రిశిరుల యాధిపత్యముతోఁ గొంతసైన్యమును సంద్రమున కుత్తరభాగమునందు విడియించి యున్నాఁడు.

వక్రి—ఇదియేమి! రక్కసిజేనికి మిత్రధర్మజ్ఞతకూడ నుండెనా?

హ్రిస్వ—నెచ్చెలీ! యేమనవచ్చును? అతనికినచ్చిన నేమిచేసినను జేయఁగల మహాసాహసుఁడుగదా!

రావణః ఖల్వసౌ॥

శ్లో॥ ప్రియాకర్తుఃకంఠే స్మరచన నిజశిరఃకర్తనరస

ప్రహృష్యద్రోమాంచ స్నపరమిహ లంకాపరిబృఢః

విలక్షవ్యాపారం కిమపి దధురస్య దశమం

శిరస్తే మూర్ధానః క్షణహృతపునర్జన్మసుభగాః॥ 8

వటుః—(సకౌతుకం) తతస్తతః॥

బ్రాహ్మ్య—సుకేతుసుతా నాగసహస్రబలధారిణీ తాటకా నామ రాక్షసీ

తస్మాదనీకాదాగత్య మనుష్యమండలవిహారకౌతుకాదిమా

మస్మదీయాం భూమిమధివసతి॥

వటుః—నాగసహస్రబలా స్త్రీ తిమయా అశ్రుతపూర్వం ఖల్విదం॥

తతస్తతః॥

బ్రాహ్మ్య—తతశ్చాస్యాశ్శంకమానశ్శ్రౌతవిధేః ప్రత్యూహాం కులప

తిరిమాం రామలక్ష్మణౌ వ్యానీతవాన్॥

వటుః—జానే రామ ఇతి రాక్షసానాముపాన్త్య నటీనాం ఖల్వేషః॥

బ్రాహ్మ్య—సఖే ఏవమేవైతత్ రామభద్ర ఇత్యయాం కోఽపి చతురక్షరో

రాక్షసశిక్షాసిద్ధమంత్రః విశేషతః పునరిదానీం కౌశికేన భగ

వతా బ్రహ్మజ్యోతిష స్తాదృశం వివర్తనం దివ్యాస్త్రమంత్ర

పారాయణ మాశ్చర్యమధ్యాపితః॥

చ॥ ఎతనికొప్రీతిగాఁ బులకలే తమిఁ దెల్పెడురీతిగాఁ ద్రుటిన్
హ్రుతిపునరుద్భవంబులు వహించెడు తొమ్మిది, కల్గదయ్యెఁద
ద్గతియనివిన్న నొపదవదానిహసించెడుభాతిగా న్వశీ
ర్షతతినె దుంచుకొన్న యలరావణుఁ డేవిధికింకజం కెడుఁ?॥ 8

వక్రి—(కుతూహలముతో) తరువాత, తరువాత.

హ్రస్వ—తరువాత సుకేతుఁడను దైతేయుని తనయ వేయేనుగుల బలముగల తాటకయనునొక మోటురక్కసివచ్చి మనుజ మండలములందు విహరించువేడుక కలదియై మనయీప్రాంత భూములందె సంచరించుచున్నది.

వక్రి—ఏమి! యెంతయు వింతగానున్నది! నాగసహస్రబలయగు నొకయబల యుండునని యెన్నడును వినియుండలేదు. తరువాత, తరువాత.

హ్రస్వ—తరువాత నాకూళ రక్కసినలనఁ దనచేయుజేన్న మునకే మైన నంతరాయము సంభవించునో యను సందియమునంది మన గురువుగారి రామలక్ష్మణులను దోడ్కొని వచ్చినారు.

వక్ర—ఈ రామభద్రుఁడీ రాక్షసవధార్థమై యుద్భవించెనుకొనెదను.

హ్రస్వ—అగునాలాగుననే, "రామభద్ర" యనునది రాక్షస సంహారకమగు నెదియొ నాలుగక్షరముల ప్రసిద్ధ మహామంత్రము. పైగానిప్పుడు పూజ్యుఁడగు కౌశికమహర్షి బ్రహ్మ తేజో వివర్తమగు నత్యద్భుత ప్రభావముగల దివ్యాస్త్రమహామంత్రమును గూడ నితనికిఁ బూర్తిగా నుపదేశించి యున్నాడు.

వక్రి—మన్యేమంత్రి మాయాభిరత్ర దేవతాభిస్సమం బలాతిబలేశక్తి రామేసంక్రమిష్యత ఇతి॥

హాస్య—అథకిం తదసంవృత్తమేవ॥

వక్రి—ఆర్య! సనుభణామినిజా ఏవమంత్రశక్తయో నిజా ఏవాత్ర విద్యాఃతత్ కిమిత్యాత్మనః క్రతువిఘ్నోపశమే రాఘవస్య గౌరవమర్పయతి తత్రభవాన్ కౌశికః? అథవా ప్రామాణిక హస్తేనసర్పమారణం ఖల్వేతత్॥

హాస్య—సఖే అనభిజ్ఞోసిస్వయంప్రయోగాదంతేవాసిభిః ప్రయోగోమహిమానమాచార్యాణా ముపచినోతి॥

పశ్య,

వ॥ స్థానే స్వశిష్యనివహైర్వినియుజ్యమానా ।
విద్యా గురుం హిగుణవత్తరమాతనోతి ।
ఆదాయశుక్తిషువలాహక విప్రకీర్ణైః ।
రత్నాకరో భవతివారిభిరంబురాశిః ॥ 9

వక్రి—ఆర్య! శోభనంమంత్రయసే అన్యత్పృచ్ఛామి పృష్టాకామోస్మి॥

హాస్య—తత్కిం॥

వక్రి—కథం సర్వథాసగూఢంవానరాణాంప్రాధాన్యమార్యేణ ప్రతిపన్నం॥

వశి—అట్లయిన నమ్మంత్రి స్వరూపిణులగు నస్త్రాధిదేవతలతోఁ గూడ బలాతిబలలను శక్తులుగూడ నీరామభద్రునియందు సంక్రమింపఁగలవను కొనెదను.

హ్రస్వ—కాకేమి? అదియునైనది.

వశి—(అనుమానింపుచు) ఆర్యా! నాకొక సందియము వొడము చున్నది. తనదయిన శక్తియుఁ తనవయిన యస్త్రవిద్యలును గదా! అట్టులయిన నిప్పుడు మన గురువుగారు తన యజ్ఞ సంరక్షణగౌరవము నారాఘవునియం దారోపించు చున్నారేమి? (నవ్వి) ఇది యింటికరుదెంచిన పైవానిచేఁ బాము చంపించుటకావచ్చును.

హ్రస్వ—అయ్యయ్యో! మిత్రమా! నీవు తెలియకున్నావు. స్వయముగానొనర్చినచేతకంటెఁ దనశిష్యులచేఁజేయించినయదిమె గురువునకు కరంబు ప్రీతిభాకరంబై వరలుచుండును.

చూడుము,

తే॥ గీ॥ తగినచోటొంది శిష్యసంతతుల విద్య।
యరయ నాచార్యునే గుణోత్తరునిజేయు।
తనజలమె మబ్బులిడ శుక్తులనుగ్రహించి।
యబ్ధి రత్నాకరుండయి యలరుఁగాదె॥ 9

వశి—ఆర్యా! అగును నిక్కమే నీవు చక్కఁగా వక్కాణించితివి. ఇఁకనొక్కటిగూడ నడుగ వేడుకపడుచున్నాఁడను.

హ్రస్వ—అదియేది?

వశి—అంత మహారహస్యముగఁ జరిగిన యావానరుల మంత్రమంతయు నీకెట్లు తెలియవచ్చినది?

వా్రిస్వ—సర్వమేతదయోధ్యాయాత్రాయాం సమాధిమయేనచక్షు
షాసాక్షాత్కృత త్రిభువనవృత్తాంతస్య తాతవిశ్వామిత్రస్య
ముఖా దశ్రౌషం

(సర్వతోవలోక్య) అహో! ప్రాభాతికీ త్రిభువనలక్ష్మీః

తథాహి॥ ప॥ ప్రత్యగ్రజ్వలితైః పతంగమణిభిర్నీరాజితా భానవః
సావిత్రాః కురువిందకందళరుచః ప్రాచీమలంకుర్వతే
ప్రౌఢధ్వాంతకరాళితస్య వపుషశ్ఛాయాచ్ఛలేనామునా
దక్షక్షాళితనిర్మలం జగదహిర్నిర్మోక మున్ముంచతి॥ 10

ప॥ పీత్వాభృశంకమలకుట్మల శుక్తికోశా
దోషాతనీంతిమిరవృష్టి మథస్ఫుటాంతః
నిర్యన్మధువ్రతకదంబమిషాద్వమంతి
బిభ్రంతికారణ గుణానివమౌక్తికాని॥ 11

అపిచ॥ ప॥ వికసితసంకుచితపున
ర్వికస్వరేష్వంబుజేషుకులటాఖ్యాః
కలికాః కథయతినూతన
వికాసినీర్మధులిహామఘుణః॥ 12

(ఆదిత్యంనిర్వర్ణ్య॥)

ప॥ కటుభిరపికఠోరచక్రవాకో
త్కరవిరహజ్వరశాంతిశీతవీర్యైః
తిమిరహతమయుం మహోభిరంజన్
జయతిజగన్నయనౌఘముష్ణభానుః॥ 13

హారిస్వ—నాకిదియంతయు నయోధ్యకరుగునప్పుడు తన దివ్యజ్ఞాన సంపత్తివలనఁ ద్రిభువనవృత్తాంతవేదియై యలరుచుండు మన గురువుగారె సెలవొసంగి యున్నారు.

(అంతటను దిలకించి) ఆహా! ప్రాభాతిక త్రిభువనశోభ!

చ॥ అవుర, నవీనసద్రుచుల నర్కశిలాళి నివాళిఁగూర్పఁగా।
నవెకురువిందసుందరములౌ నిను రోచులు ప్రాచిఁదోఁచెడున్।
భువన భుజంగమిర్ల నలుపుగ్గొను మేపారనీడపేరఁ దా।
నవలను వీఁడు; క్షాళనమునందకె లోడనె స్వచ్ఛమైతగన్॥ 10

చ॥ తమిఁదిమిరంపు వృష్టిఁగొని తామర మొగ్గలపేరిశుక్తికో।
శములిపుడొప్పు విప్పనెసంగుచు నీర్యదళివ్రజంబు పే।
రమరగనోలిఁ గారణగుణాప్తిని గాంచినలీలఁగ్రాలు ము।
త్తెములపరంపరల్వెరపుతీరదె! మెచ్చకతీరదెంతయున్॥ 11

తే॥ గీ॥ విచ్చిముకుళించి క్రొన్నెల విడువఁబోడఁగు।
నంబుజంబులలో నూతనంబుగాఁగ।
విడుచుమొగ్గలఁ గనఁజాలు వీలుఁగూర్పఁ;।
దుమ్మెదల జుమ్మురనిక్రిమ్మనుమ్మరమ్మ!॥ 12

(పైనిఁజూచి సూర్యుని నిరూపించి)

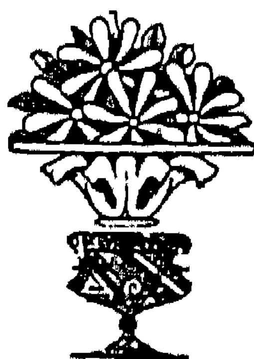
చ॥ అమరెను, నష్టరోచికలువయ్యు స్వరుక్తతి పోకి కోకిక।
త్యమిత కఠోరఘోర విరహ జ్వరతాపముఁ బాపనోపు నై।
త్యమె వడిఁజూపు బల్మహిమ నంది యమందపులీలఁ గ్రాలుచున్।
దిమిరహతంబులైన జగతీనయనమ్ముల కంజనమ్మిడన్॥ 13

తదనుజానీహి మాం సమిదాహరణాయ,

వటుః—అహమపి క్షత్రియకుమారయోర్దర్శనే ఉత్కణ్ఠితోఽస్మి తత్కథయ కథం ప్రేక్షే॥

హాస్య—(విహస్య) నన్వేతావేవ యజ్ఞవాట ముత్తరేణ విహారభూమిషు క్రీడతః తదుపేత్య నిశ్శఙ్కమవలోకయ (ఇతి నిష్క్రాన్తౌ)

(మిశ్రవిష్కమ్భః)

పాఠాంతరము—

చ॥ తిమిరహతంబులైన జగతీనయనంబుల కంజనంబులై
యమరు నిజద్యుతుల్ కటువులయ్యెను వింతగఁగోకపాళిక
త్యమిత కఠోరఘోరవిరహ జ్వరతాపము బాపనోపు నై
త్యమె వెసఁజూపజాల్మహిమనంది వెలుంగ నినూడెసంగెడున్॥ 13

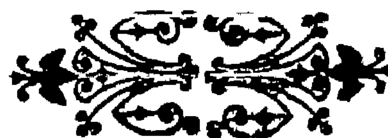
కాఁబట్టి యిప్పుడున్న సమిధలుకొనివచ్చుటకు విడిదిపెట్టుము

వక్రి—నాకారాకొమరులం జూడ వేడుక మెండుగానున్నది. కావున నెక్కడ వీలుగానుండునో కొంచెము చెప్పుము.

హాస్య—(నవ్వి) ఇదిగో! ఇక్కడనే యీయజ్ఞవాటిక కుత్తరపు వైపుననున్న విహారభూముల యందాడుకొను చున్నవారు. అక్కడకు వెళ్లి చక్కఁగ జూడవచ్చును.

(అని వెళ్లుదురు,)

—(ఇది మిశ్ర విష్కంభము.)—

తతః ప్రవిశతో రామ లక్ష్మణౌ॥

రామ— విచిత్రమిదమాయతనం సిద్ధాశ్రమంనామ భగవతో గాధినందనస్య॥

ప॥ తత్రాద్యక్ర్మణపూల కోపనయనక్లేశాచ్చిరద్వేషిభి
ర్మేధ్యావత్సతరీవిహాస్య వటుభిస్సల్లుంఠమానభ్యతే।
అప్యేష ప్రతనూభవత్యతిథిభిస్సచ్ఛాఖ్యసనాసాపుటై
రాపీతోమధుపర్కపాకసురభిః ప్రాగ్వంశజన్మానిలః॥ 14

లక్ష్మ— ఆర్య అత్రైవకిల॥

ప॥ దేవః కౌస్తుభకింజల్క
నీలోత్పలమయోహరిః।
స్వయం కిమపితత్తేపే
తపః కపటవామనః॥ 15

ప॥ ఇత్థమేతన్మహాతీర్థ
మధ్యాసీనా ద్విజాతయః
అకుతోభయ సంచారా
షట్కర్మాణి ప్రయుంజతే॥ 16

(అన్యతోదృష్ట్వా॥) ఆర్య,

ప॥ పశ్యైతే పశుబంధవేదివలయై రౌదుంబరీదంతురై
ర్నిత్యవ్యంజితగృహ్యతంత్ర విధయోరమ్యాగృహాస్థాశ్రమాః
యత్రామీగృహమేధినః ప్రచలితస్వారాజ్యసింహాసనా
వైతానేషు కృపీటయోనిషు పురోడాశం వషట్కుర్వతే॥ 17

(తరువాత రామ లక్ష్మణులు ప్రవేశించుచున్నారు.)

రామ—ఆహా! పూజ్యుఁడగు నీగాధినందనుని సిద్ధాశ్రమమను మం
దిర మెంత సుందరముగా నున్నది!

ఉ॥ ఆయతవక్షా పగన్నగి తృణానయన శ్రమమూను నేటితోఁ।
బోయెనటంచు యజ్ఞపశుపున్వటువుల్ గొనివత్తు, హేళనన్ ।
సేయుచు; కమ్మనై పరిమళించెడు తత్పలపాకజాతస ।
ద్వాయువు నాసికాపుటులఁదద్దయుఁబీల్చి సుఖింతు రాగతుల్॥ 14

లక్ష్మ—అన్నయ్యగారూ! ఇక్కడనే కాదా?

తే॥ గీ॥ వక్షమునఁనొప్పు కౌస్తుభ ప్రభలు కేస ।
రములునాఁగ్రాల నీలోత్పలమునుఁబోలె ।
వరలు దేవుండు కపటంపు వామనుండు ।
వ్రతమెవో యొనర్చెనని జనుల్ పలుకుచుందు ॥ 15

ఉ॥ అక్కరణిన్నిరంతరము నక్కజమౌనియమంపుఁ బెంపుతో ।
నెక్కరణిన్భయంబొదవు, నిక్కడనంచును నెమ్మనమ్ములం ।
దెక్కుడునమ్మకమ్ములను నిచ్చుమెయిన్ ఘటియింతురిచ్చటన్ ।
జెక్కులు మిక్కుటంపుఁ బృథివీదివిజుల్ యజనాదిషడ్విధుల్॥ 16

(మరియొకవైపు గనుఁజూచి)

శా॥ ఔరౌరా! పశుబంధవేదికలనౌదుంబరశ్రేణులే ।
వాగల్గూడుచు నిత్యకృత్యములఁ దోపన్జేయ మున్యాశ్రమా ।
గారంబుల్ చెలువారుఁగంటె, యిటవేషన్ వ్రేల్చెడిన్ హవ్యముల్
స్వారాజ్యాసనమిట్టటూగఁగ గృహస్థశ్రేణి యాగాగ్నులన్॥ 17

రామః—(సహర్షస్మితం) ఇతోఽపి తావత్కృతార్థ యావశ్చక్షుషీ.
ప్రసన్నపావనోఽయమృషీణాం సమవాయః ।

ఇదమమీషాం॥ ప॥ పూరయిత్వేవ సర్వాంగ
మతిరిక్తాస్సిరాతతీః
జటారూపేణ బిభ్రాణై
శ్శిరోభిర్గహనంసదః ॥ 18

ప॥ తపః కృశతమైరంగై
స్స్రష్టుమాకారితైరివ
సాయంప్రాత రమీపుణ్యా
మగ్నిహోత్రముపాసతే ॥ 19

లక్ష్మణః—(సహాసం) ఆర్య! రమణీయమితోఽవర్తతే।

ప॥ బాలేయతండులవిలోపకదర్థితాభి
శీతాభిరగ్నిశరణేషు సధర్మిణీభిః
ఉత్త్రాసహేతుమపి దండముదస్యమాన
మాఘ్రాతుమిచ్ఛతి మృగే మునయో హసంతి॥ 20

రామ—(పరిక్రమ్య సకౌతుకానురాగం) వత్స! ఇతోఽపి తావత్ ॥

రామ—(సంతసముతోఁగూడిన చిరునగవుతో) తమ్ముఁడా ! యిటు రమ్మిందుఁగూడఁ గన్నులకు విందొనరించుకొందము. ఆహా! చూడుమీపరిసన్న పావనమగు మహర్షిసముదాయ మెంత పరిమోదదాయకమై యలరుచున్నది.

కం॥ ఒడలెల్ల నల్లి మఱిపైఁ।
బడి నాడులు ప్రాకితలలపైఁ బెనగొనిన।
జొడమీని జడల జొంపపు।
టడవులడరఁ బొల్తురి మునులహా! వాకిటిలోఁ॥　　18

ఆ॥ వె॥ సృష్టి దివ్యదేహసృష్టికిఁ దొరకొని।
తొలుతవారియు నాకృతులొ యనంగఁ।
దపములను గృశించు తనువులతో వీరు।
వెల్తురగ్ని నుభయవేళలందు॥　　19

లక్ష్మ—(నవ్వుచు) అన్నయ్యగారూ! యీవైపు చూడుము! కొంతయుఁ జెలువొప్పుచున్నది!

చ॥ బలులకునగ్గి యింట మునిపత్నులు దాచినఁజూచి తండులం।
బులు దినుకొండ గండమునుబూని యుపాత్తని వారదల్పఁగాఁ।
దలకక వే యొనూయికతఁ దత్కరదండమె మూరుకొంచు నిం।
పులుదులకించు బాలమృగము న్నగుచు న్గనుచుండి రమ్మునుల్॥20

రామ—(మరియొకవైపునకుఁ దిరిగి యత్యాసక్తితో) తమ్ముఁడా! యిటుచూడుము!

శ్లో॥ ఆదర్శపస్రూతి రియమాకణయజ్ఞవేది
నేదిష్ఠమేవ హరిణీ తృణుతే తృణంచ
వత్సీయతాపసకుమారకరోపనీత
నీవారనిర్వృత మపత్యమవేక్షతేచ॥ 21

ఇతశ్చ,

శ్లో॥ విష్వక్తపోధనకుమారసమర్ప్యమాణ
శ్యామాకతండులభృతాంచ పిపీలికానాం
శ్రేణీభి రాశ్రమపథాః ప్రథమానచిత్ర
పత్రావలీవలయినో ముద ముద్వహంతి॥ 22

లక్ష్మ—అహో! పశూనామపి ప్రసవవాత్సల్యం అహో! శిశూనా
మపి స్వకర్మతాచ్ఛీల్యం॥

రామ—(అన్యతోవలోక్య)

శ్లో॥ మునివినివేయోగవిలూన।
ప్రరూఢమృదుశాద్వలాని బహీంషి।
గోకర్ణతర్ణకోయం।
తణోత్యుపకంఠకచ్ఛేషు॥ 23

(ఇతిపరిక్రామతః॥)

లక్ష్మ—(అన్యతోవలోక్య) ఆర్య!

శ్లో॥ ఇయమేభిరాలవాలైః
పదే పదే గ్రంథిలాసు కుల్యాసు।
తీవ్రరయా జలవేణీ।
ప్రవహతి విశ్రమ్య విశ్రమ్య॥ 24

చ॥ హరిణి వినూతనప్రసవమై మఖవేదికచెంతనే తృణో।
త్కరముల నందికొంచు నల తాపసబాలకులెంతయేనియు న్
మురియుచుఁబెట్టునివ్వరులు ముద్దెనయందిని యాడు వత్స నే।
మరకదె! మాటిమాటికసమానపుఁ బ్రేమనుగన్చు మించెడిన్॥ 21

ఇదిగో, ఇటు, ఇటు.

చ॥ బలుకుతుకంబుగాల మునిబాలురు వేమరుఁ జాముబియ్యముల్।
గలయఁగ నెల్లెడన్చరపఁగానవినోళ్లను బట్టి యిట్టటుల్।
సెలఁగుచుఁబారు చీమగమి చెల్వపు బారులమీరునాశ్రమం।
బుల తెరువుల్ విచిత్రగతిఁబొల్చు; సజీవఁపుముగ్గులంబలెన్॥ 22

లక్ష్మ—ఔరా! పశువుల ప్రసవవాత్సల్యంబును శిశువుల సత్కారా
చరణ బుద్ధియుఁ దద్దయు రమణీయముగా నున్నవి!

రామ—(వేరొకవంకఁ జూచి)

కం॥ మును మునులెవో సత్కర్మల।
కని తులిమిన, మలఁబెరుగు నతిమృదుకుశముల్ ।
దను కప్పిపిల్ల యాశ్రమ।
వనముననదె! కనఁగ వచ్చుఁ బచ్చికపట్లన్॥ 23

(ఇట్లు పరిక్రమింపుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(వేరొకవైపుఁ జూచి) ఆర్యా!

కం॥ కడువేడ్క నిడుచు నుడుగక।
వడివడి జేను పిల్లకాలువలు పాదులలోఁ।
బడి బడిబడి విశ్రాంతిం।
బడయుచు వెండియును వడిగఁబొలుచుమీరున్॥ 24

రామ—వత్స ! సాధుదృష్టం ॥

శ్లో॥ ఆలవాలవలయేషు భూరుహాం
మాంసళ స్తిమిత మంతరాంతరా
కేరళీచికురభంగిభంగురం
సారణీషు పున రంబుదృశ్యతే ॥ 25

తదేహి భగవతీం కౌశికీమవలోకయంతౌ ముహూర్తమా త్మానం పునీవహే (పరిక్రమ్యావలోక్యచ) క్వచిత్సాంక్రామికోపి విశేషో నైసర్గిక మతిశేతే॥

తథాహి॥

శ్లో॥ జడస్వచ్ఛస్వాదుప్రకృతి రుపహూతేంద్రియగుణో।
గుణోయద్యప్యాసామయ మయుతసిద్ధో విజయతే।
తథాప్యుత్కర్షాయస్ఫురతి సరితామాశ్రమసదా।
మిదానీం వానీరద్రుమకుసుమజన్మా పరిమళః ॥ 26

లక్ష్మ—ఆర్య ! పురస్తా దనుకౌశికీతీర మవలోకయ !

శ్లో॥ త్రైశ్త్రైధాజనన వ్రతప్రణయిభి ర్వ్యాస్రైర్వటూనా మియం।
సిక్తా నిత్యవసంతవిభ్రమవతీ రమ్యా పలాశావళిః।
ఏతస్యాం హరిణారిపాణిజ స్రుణిశ్రేణిశ్రియః కోరకా।
గోపాయంతి తపోవనం వనకరిక్రీడాకరాకర్షణాత్ ॥ 27

(నేపథ్యే)

రామభద్ర ! కిమచ్చిరమవలోకనేన కృతార్థీక్రియంతే తపోవనవిహారభూమయః॥

రామ—లక్ష్మణా! అవును, నీవు బాగుగఁ గనిపెట్టినావు.

క॥ నిక్కమదె పిల్లకాల్వల।
నెక్కొని వలయములఁబలసి నీరముపాఱున్।
జక్కఁగఁ గేరళనారుల।
చొక్కపునెఱికురుల యొప్పుసూపు నలలతోఁ॥ 25

రమ్ము! ఒకముహూర్తమిప్పుణ్యరాశియగు కౌశికింజిలకించి యంతరాత్మలను బావనముగావించికొందము.

(కొంచెము నడచిచూచి)

ఒక్కొకచో నిట్లు సంక్రమించిన విశేషమే స్వాభావికమును గూడ మించి యలరుచుండును.

చూడుము!

చ॥ చెల్లఁదనంబుమాధురియు స్వచ్ఛతయుక్ సహజప్రవృత్తులై।
యెల్లర హాళిఁదేల్చు గుణమెప్పుడు నొప్పెడు, వీని కైనబల్।
కొల్లగనల్లు ప్రబ్బలుల కోమలపుష్పపరీమళమ్ముచే।
నుల్లసితంబులై యిచటనున్న నదుల్గడునున్నతిన్గనుక్॥ 26

లక్ష్మ—ఆకౌశికీ తీరమంగఁ జూడుఁడు!

మ॥ తమిమేధా జననప్రతాశ, వటు బృందమ్మెల్ల నీర్జల్లసి।
క్త్రములై నిత్యవసంతవిభ్రమముతోఁ గన్పట్టు న వ్వాతపో।
ధములన్, సింగపు గోళ్ల చందమున నందంబొందు బలోఁకర కౌ।
ఘము కాల్జెన్గులు దుంచకుండ వనముల్గాపాడు చేహారెడున్॥ 27

(తెఱలో)

రామభద్ర! మిక్కిలి వేడుకతోఁ దపోవనభూములను గృతార్థములఁజేయుచు నింకను నెంతతడవవలోకించ నెంచితివి ?

రామ — వత్స! సాధుదృష్టం ॥

శ్లో॥ ఆలవాలవలయేషు భూరుహాం
మాంసలస్తిమిత మంతరాంతరా
కేరళీచికురభంగిభంగురం
సారణీషు పున రంబుదృశ్యతే ॥ 25

తదేహి భగవతీం కౌశికీమవలోకయంతౌ ముహూర్తమాత్మానం పునీవహే (పరిక్రమ్యావలోక్యచ) క్వచిత్సాంక్రామికోఽపి విశేషో నైసర్గిక మతిశేతే॥

తథాహి॥

శ్లో॥ జడస్వచ్ఛస్వాదుప్రకృతి రుపహూతేంద్రియగుణో ।
గుణోయద్యప్యాసామయ మయుతసిద్ధో విజయతే ।
తథాప్యుత్కర్షాయస్ఫురతి సరితామాశ్రమసదా ।
మిదానీం వానీరద్రుమకుసుమజన్మా పరిమళః ॥ 26

లక్ష్మ — ఆర్య! పురస్తాదనుకౌశికీతీర మవలోకయ!

శ్లో॥ త్రైస్త్రైధాజనన వ్రతప్రణయిభిర్వ్యాప్యైహైర్వటూనా మియం।
సిక్తా నిత్యవసంతవిభ్రమవతీ రమ్యా పలాశావళిః।
ఏతస్యాం హరిణారిపాణిజ సృణిశ్రేణిశ్రియః కోరకా।
గోపాయంతి తపోవనం వనకరిక్రీడాకరాకర్షణాత్ ॥ 27

(నేపథ్యే)

రామభద్ర! కియచ్చిరమవలోకనేన కృతార్థీక్రియంతే తపోవనవిహారభూమయః॥

రామ—లక్ష్మణా! అవును, నీవు బాగుగఁ గనిపెట్టినావు.

కం॥ నిక్కముమదె పిల్లకాల్వల।
నెక్కొని వలయములఁబలసి నీరమువాఱున్।
జెక్కుఁగఁ గేరళనారుల।
చొక్కపునెఱికురుల యొప్పుసూపు నలలతోఁ॥ 25

రమ్ము! ఒకమువహార్తమిప్పుణ్యరాశియగు కౌశికిం జిలకించి యంతరాత్మలను బావనముగావించికొందము.

(కొంచెము నడచిచూచి)

ఒక్కొకచో నిట్లు సంక్రమించిన విశేషమే స్వాభావికమును గూడ మించి యలరుచుండును.

చూడుము!

చ॥ చెల్లఁదనంబుమాధురియు స్వచ్ఛతయుఁ సహజప్రవృత్తులై।
యెల్లర హాళిఁదేల్చు గుణమెప్పుడు నొప్పెడు, వీని కైనబల్।
కొల్లగనల్లు పర్బ్బలుల కోమలపువ్వుపరీమళమ్ముచే।
నుల్లసితంబులై యిచటనున్న నమల్గడునున్నతిన్గనుఁ॥ 26

లక్ష్మ—ఆకౌశికీ తీరమంగాఁ జూడుఁడు!

మ॥ తమిమేధా జననప్రతాశ, వటు బృందమ్మొల్ల నీరల్లసి।
క్తములై నిత్యవసంతవిభ్రమముతోఁ గన్పట్టు న వ్వాతపో।
ధములన్, సింగపు గోళ్లచందమున నందంబొందు బల్కొర కొ।
ఘమె కాఱేన్గులు దుర్కించకుండ వనముల్గాపాడు చేహారెడున్॥27

(తెఱలో)

రామభద్ర! మిక్కిలి వేడుకతోఁ దపోవనభూములను గృతార్థములఁజేయుచు నింకను నెంతతడ నవలోకించ నెంచితివి ?

సంప్రతిహి॥

శ్లో॥ పరిణమయతిజ్యోతి ర్వృత్త్యా యజూంషి రుచాంపతిః
కిమపి ఋమిసః సావిత్రాఖ్యం రహస్యముపాసతే
గురు రయ మనుష్ఠాస్య న్మాధ్యందినీం సవనక్రియా
మిహ మఖవిధా నేదీయాంసం భవంత మపేక్షతే॥ 28

రామ—(ఆశ్రుతి మభినీయ సానురాగం)

శ్లో॥ వారాంస్త్రీనభిషుణ్వతే విదధతే వన్యా శ్శరీరస్థితీ
ర్త్రైణేయ్యాం త్వచి సంవిశంతి వసతేచాపిత్వచం తారవీం
తత్పశ్యంతి చ ధామ నాభిపతతో యచ్చార్మణే చక్షుషీ
ధన్యా వీతరజస్తమా భగవతీ చర్యేయ మాహ్లాదతే॥ 29

(పునర్నేపథ్యే పునస్తదేవ పఠ్యతే 'పరిణమయతీ' త్యాది॥)

రామ–(శ్రుత్వా ససంభ్రమమూర్ధ్వమవలోక్య) కథంగగనమధ్య మధ్యాసీనోనిదాఘదీధితిః। తదేహియజ్ఞవాట మధిష్ఠాయ భగవతః క్రమేణకృతాహ్నికస్య కౌశికస్య ప్రత్యనంతరీ భవావః॥

(ఇతి పరిక్రామతః)

లక్ష్మ—(సర్వతోదృష్ట్వా) ఆర్య! పశ్య!

శ్లో॥ ఉద్దామద్యుమణిద్యుతివ్యతికరప్రక్రీడదర్కోపల
జ్వాలాజాలజటాలజాంగలతటీనిష్కూజకోయష్టయః
భ్రామోష్ణప్లవమానసూర్యకిరణక్రూరప్రకారా దృశో
రాయుష్కర్మ సమాపయంతి ధి గమూ ర్మధ్యాహ్న
శూన్యాదిశః॥ 30

ఇదిగో ! యిప్పుడు,

ఉ॥ మిత్రుఁడిదే యజుర్మయతమించి రహించును; మానులెల్ల సా
విత్రము చేరి మంత్రము జపింతురెదో మనులర్; విశుద్ధ చా
రిత్ర ! భవద్గురుండుచితరీతిని మధ్యదినాధ్వర క్రియా 28
సూత్రము నిర్వహించఁదలఁచున్, దలఁచున్ననుజాతనుంటకున్॥

రామ—(వినిపించుకొనక, మిక్కిలి యనురాగముతో)

చ॥ సలుపు మరిచ్చ మున్కలు త్రిసంధ్యలఁ, బాడుమరిట్ట్రితోళ్లఁ, జీ
రలుగ ధరింతు ప్రట్ల, మొఱురంజిలఁదాల్తురుబూది, పండ్లో
యాకులొ భుజియింత్రు, కన్నులకగోచరమైన వెలుంగె కంద్రహా!
దళితరజస్తమమ్ము లతిధన్యతమమ్ములు మానిధర్మముల్॥ 29

(మరల తెరలో "మిత్రుఁడిదేయజు" అని చదువుచున్నాఁడు.)

రామ—(ఆలకించి తొట్రుపాటుతోఁ బైకిఁ జూచి) ఏమీ ! అప్పుడే వెలుఁగులఱేఁడు నడిగగనంబు నెనసి యొనరుచున్నవాఁడా? అట్లయినఁ దమ్ముఁడా ! రమ్ము ! యజ్ఞవాటమ్మునకుం బోయి క్రమముగ మాధ్యాహ్నిక క్రియలు నెరపు గురువుగారికి సన్నిహితుల మాదము.

(ఇరువురును నడచుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(అంతటఁజూచి ఆర్యా ! చూచితిరా !

సీ॥ కడుఁదీక్ష్ణతరములై యుడుకుఁజూపుచునుండు
చండభానుని దీప్తిమండలముల ।
గాటమౌ కూటమి నాటి మెంతయు మండి
పడుచుండు రవిశిలాపటలివలన ।

అంతికతమా చేయం యజ్ఞభూమిః తదేతన్న్యగ్రోధచ్ఛాయా మండల మధ్యాసీనా నృత్విజః ప్రత్యవేక్షావహే. గళితయావనే పునరంహాని భగవంతం ద్రక్ష్యావః॥

రామ—ఏవమస్తు॥

(ఇతి పరిక్రమ్య నాట్యేనోపవిశతః)

లక్ష్మ—(పార్శ్వమవలోక్యచ)

శ్లో॥ మధ్యేవ్యోమ క్రీడయిత్వా మయూఖా-
న్భానోర్బింబే లంబమానే క్రమేణ
స్వైరం స్వైరం మూలతః పాదపానాం
పశ్యచ్ఛాయాః కశ్చిదాకర్షతీవ॥ 31

రామ—వత్స ! మధ్యందిన అతీతే దినమప్యతీతమేవ॥

గలిగి యార్పంగరాని బలుమాటలం బగ్గు
మనుచుండు పెనుపట్టులందుడస్సి।
తీతువుల్ నోళ్లెండి కూంతలువిడంగా
నిలంగల్గు నావిరియునకరాళి।

తే॥ గీ॥ మిళితమై కన్నులకు మిరిమిట్లుఁగొలిపి
గట్టు పుటల వివరంబు గాననీక।
చూపుమాపు నిసీ! కడు శూన్యములగు
దిక్కుమాలిన, దిక్కులు దినమునడుమ॥ 30

యజ్ఞవాటిక యిక్కడకు మిక్కిలి చేరువుగానే యున్నది గదా! కనుక యీమఱ్ఱిచెట్టు నీడనుఁజేరియున్న ఋత్విజులం దిలకింపుచు నిక్కడఁ గొంతతడవుండి యెండయుడుగు గొంత శాంతించిన పిమ్మటంజేని యమ్మునివరుంజూతము.

రామ—అగునట్లే చేయుదము.

(ఇట్లు పరిక్రమించి కూర్చొనుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(ప్రక్కగాంజూచి)

చ॥ పడిమినుఁ జుక్కఁ జెక్క నలినప్రియు బింబము రుక్కదంబమున్।
బడిబడి నాడఁజేసి యటఁబాసి క్రముంబుగ లంబమానమై।
బుడిబుడి యూనమూని చనఁబోఁదరుపాళి మొకళ్లనుండి యే।
తఁడొవడిఁదక్కి నీడలను ద్రాడిడిలాగెడు లాగుదోఁచెడున్॥ 31

రామ—(అంతటం బరికించి వత్సా! మధ్యాహ్నసమయమతిక్రమించినది. ఇఁకఁ బవలంతయుఁ జెరిగిపోయినట్లే అదిగో! చూడుము!

శ్లో॥ గగనశిఖా ముదయాద్రే
రధిరూఢాః కష్టమర్కరథహారయః
అస్తమహీధర మమునా
ఝటితి సుఖేనావరోహంతి॥ 32

లక్ష్మ—ఆర్య! నూనమస్యపరాపతిష్యంతి రక్షాంసి యదయమధ్వర వేదికాసన్నిధానే హరిస్వబాహుముఖేన భగవానుపాధ్యాయః పరిశాస్తి॥

రామ—(సరోషహుంకారం) వత్స! యద్యేవంస్యాత్!

శ్లో॥ కల్పాంతకర్కశ కృతాంతభయంకరం మే
నిష్ప్రత్యూహతః క్రతువిఘాత కృతామమీషాం
నీరాక్షసాం వసుమతీ మపికర్తుమద్య
పుణ్యాహమంగళమిదం ధనురాదధాతు॥ 33

లక్ష్మ—(విహస్య) కథం రజనీచరవినాశోత్కంఠా విసంష్ఠుల మార్య హృదయ మతిదీర్ఘదర్శినం కౌశిక మపి నసంభావయతి॥

శ్లో॥ అవిద్యాబీజవిధ్వంసా
దయమార్ద్రేణ చక్షుషా
కాలౌ భూతభవిష్యంతౌ
వర్తమాన మివీక్షత్॥ 34

రామ—కిముచ్యతే తత్రభవాన్ విశ్వామిత్రః॥

ఆ॥ వె॥ పొడుపుఁగొండనుండి కడుఁగష్టముగమింటి।
మీఁది కెక్కినట్టి మిహిరురథపు।
టశ్వములు రయాన నస్తాద్రిపైకిఁ దు।
చెక్కుఁదిగుచునుండె శ్రమము దక్కి॥ 32

లక్ష్మ—అన్నయ్యగారూ! నిక్కముగ రక్కసులువచ్చి పడునట్టివేళ యైనట్టులున్నది. కావుననే మిమ్ము గురువుగారు యజ్ఞవేదిక కడకు రమ్మని హారిస్వబాహునిచేఁ బిలిపించుచున్నారు.

రామ—(రోషముతోఁగూడిన యహంకారముతో) వత్స! అట్లగునేని!

మ॥ ఖలవృత్తిం బ్రథితాధ్వర క్రియలుశిష్టుంబొందఁగాఁజేయు వీ।
రల ఖండించుటెకాదు భూస్థలిని నైరాక్షస్యమొందింపఁగాఁ
బ్రబలయోగ్రాకృతిభాక్కృతాంత భయకృత్ప్రఖ్యాతిఁబెంపొందు నా
విలు పుణ్యాహసుమంగళాచరణ మిష్టేచేయుఁగాఁ జేయుదున్॥ 33

లక్ష్మ—ఆర్యా!, రాక్షససంహారమునందలి యతి సంభ్రమమునఁ గలఁగిన మీహృదయ మీదీర్ఘదర్శియగు కౌశికమహర్షి యౌన్నతినిగూడ మన్నింపనీయకున్నది. కాని,

కం॥ సదమలమతియై మాయను।
మొదలంట నశింపఁజేసి మును వెనుకలనా।
నదనులను వర్తమానపు।
టదనెగ నొదవించు నీతఁడాంతరదృష్టిన్॥ 34

రామ—అగు నిమ్మహాత్ముఁడట్టివాఁడే, చెప్పెడిదేమి?

శ్లో॥ పరిజ్ఞాతబ్రహ్మైతత్త్వోపి
స్వర్గీణామై రేష ఖేలతి
గృహస్థసమయాచార
పరికాంత్యై స్వప్తతంతుభిః॥ 35

అపిచ,

శ్లో॥ ఆదీర్ఘకృత్తో వినయనమ్రమహేంద్రమాళి
మందారదామమకరందరసైరివాయం
పరికాంతకుండలితనూతనభూతసర్గ
స్త్రైశంకవం చరిత మస్మృత మాతతాన॥ 36

లక్ష్మ—(పురోవలోక్య సహర్షం)

శ్లో॥ స్వాభి రధ్వరచర్యాభి
ర్ధౌత మర్థం కృతార్థయన్
అయే కులపతిస్సోయ
మితఏవా భివర్తతే॥ 37

(తతః ప్రవిశతి దీక్షితవేషో విశ్వామిత్రః)

రామ—(నిర్వర్ణ్యసబహుమానం) వత్స! లక్ష్మణపశ్య॥

శ్లో॥ కర్మణాశూన్యమానస్య
వ్యంజనై రధికోజ్జ్వలాం
తపస్తేజోమయీం లక్ష్మీ
మద్య పుష్ణాతి మే గురుః॥ 38

విశ్వా—(పరిక్రమ్య సహర్షం) హంత! కృతకృత్యప్రాయమాత్మానం
పశ్యామః॥

ఆ॥ వె॥ బ్రహ్మవేత్తయయ్యు స్వర్గకాముకులై గృ।
హస్థవిధులనందు, నందఱట్టు।
లితఁడు నధ్వరముల నిటు పూని విహరించు;।
నింతెకాని స్వర్గమితని కేల ?॥ 35

ఇంతియకాక,

ఉ॥ నాకవిభుండె పాదనళినద్వయి వ్రాలఁ దదీయమస్తకా।
స్తోకసురద్రుమప్రసవసుందరదామమరందధార నా।
ర్ద్రీకృతుఁడైనరీతి జగతీకృతి నంతటితో నెమాని, యై।
క్ష్వాకుచరిత్రమద్భుతముగా నొనరింపఁడె! నాఁడె ప్రోడయై॥ 36

లక్ష్మ—(ఎదుటనుఁజూచి సంతోషముతో)

కం॥ శ్రోత్రార్థంబు కృతార్థం।
బై తగఁదన యధ్వరక్రియల నెంతేనిం।
జాతుర్యమలరఁ గడు వి।
ఖ్యాతి మెయిన్నెరపి మౌని యదె, యిటువచ్చున్॥ 37

(తరువాత దీక్షితవేషముతో విశ్వామిత్రుఁడు ప్రవేశించును.)

రామ—(నిరూపించి మన్ననతో) వత్సా! లక్ష్మణా! చూడుము.

కం॥ శ్రౌతవిధానము నెరపుట।
కై తగు చిహ్నములు మేన నలవరచి తపో।
జ్యోతిర్మయ లక్ష్మికినిదు।
నాతతమగు శోభ, నస్మదాచార్యుఁడహో!॥ 38

విశ్వా—(సమీపించుచు సంతోషముతోఁ దనలో) ఆహా! కృత
కృత్యప్రాయుఁడనయినాను గదా! ఏమన,

శ్లో॥ నిర్వృత్తో బహుతావదధ్వరభుజా మాతర్వణోయం విధి
ర్దాయాదేనసమం సుకేతుతనయా చాద్యైవ ఘాతిష్యతే
పాణౌకృత్య పున ర్వృషధ్వజధనుర్ధ్వంసైకశుల్కాం వధూ
మైక్ష్వాకే సురకార్యదిక్షు చలతి స్వాస్థ్యం విధాతాస్మహే॥ 39

(రామలక్ష్మణౌ వుత్థాయోపసర్పతః)

విశ్వా—(రామమతిచిరం నిర్వర్ణ్య సస్నేహ కౌతుకం)

శ్లో॥ ఏష వైహారికం వేష
మాదధానో రఘూద్వహః
తత్వ మాంతర మస్మాక
మమృతై రివ లింపతి॥ 40

(ఉభావుపసృత్య) రామలక్ష్మణౌ దాశరథీ అభివాదయేతే॥

విశ్వా—(ఆలింగ్య) వత్సౌ! కిమన్యదాశాస్మహే॥

శ్లో॥ యువాభ్యా మభినిర్వృత్త
యోగక్షేమస్య వజ్రిణః
ఐశ్వర్యస్య ప్రక్రియామాత్ర
కృతార్థా స్సంతు హేతయః॥ 41

(ఉభౌ తూష్ణీమధోముఖౌ స్తః)

విశ్వా—(విహస్య) కచ్చిద్వత్సౌ సమంతాదుపశీలితోయం సన్నివేశః

ఉ॥ ఆయ్యెను బూర్తి చాలవరకధ్వర, మిప్పుడ యాసుబాహులో।
మాయలమారి తాటకయు మాయు నిఁకశ్ హరువిల్లు సజ్యమున్।
జేయుచెు శుల్కమా వధువుఁజేకొని రాముఁడు దేవకార్యముల్।
చేయుచునుండ, నిండుతమిఁ జిత్తమునందు వహింతునెంతయున్ ॥39

రామలక్ష్మ—(లేచి యెదురుగా వెళ్లుదురు.)

విశ్వా—(చాలసేపు రాముని నిరూపించి స్నేహకౌతుకములతో)

కం॥ వైహారిక వేషంబున।
నాహా! కోదండధారియై నిల్చి మహా।
బాహుఁ డితఁడమృతవీచి స।
మూహములన్ నామనంబు మునుఁగన్ జేయున్॥ 40

(ఇరువురును సమీపించి)

రామలక్ష్మ—దాశరథులగు రామలక్ష్మణులు నమస్కరించుచున్నారు!

విశ్వా—(కౌఁగిలించుకొని) వత్సలారా! ఇఁక నింతకన్నను మాకుఁ
గావలసిన దేమున్నది?

అర్కటవృత్తము—(కోకిలకాకము)

ఒనరఁగ మీరలిర్వురును యోగము క్షేమమునున్
గనుఁగొని తీర్చుచు న్వెలయఁగా దివిజేంద్రుఁడు దాఁ
దన కులిశాదికాయుధకదంబము లూరక త
ద్ఘనవిభవోరు చిహ్నములై కొఁగొని యుండనగున్॥ 41

రామలక్ష్మ—(తలవంచుకొని యూరకుందురు.)

విశ్వా—బాలులారా! యీ యాశ్రమపదమంతయుఁ జూచితిరా?

కచ్చిదస్మదీయా స్తపోవన విహారభూమయో రమయంతి
ఉపస్నేహయంతివా గార్హస్థ్యమృషీణాం॥

(ఉభౌసప్రశ్రయం) భగవన్ !

శ్లో॥ రమ్య మేతదరమ్యం వా
కః పరిచ్ఛేత్తు మర్హతి
కింతు ద్వయాతిగం చిత్త
మద్య నౌ పశ్యతోఽభూత్॥ 42

(ఇతియథోచిత ముపవిశతః)

విశ్వా—(సాకూతస్మితం) వత్సౌ !

శ్లో॥ ఇహావనేష్వ స్కైతవ వామనో
మునిరతప్త తపాంసి పురాతనః
తమివ వా మనలోక్య తపస్వినో
నయనమద్య మనాగు దమీలయన్॥ 43

(ఉభౌముహూర్త మున్మనీ భవతః)

మాతపోవనభూములు మీకేమైనరమ్యముగా నున్నయవియా?
ఇమ్మునుల గృహస్థధర్మములు ప్రేమాస్పదముగానున్నవా ?

రామ లక్ష్మ—(వినయముతో)

తే॥ గీ॥ రమ్యమనుచును గాక యరమ్యమనుచు।
నెన్ని నిర్ణయ మొనరింప నెవఁడునేర్చు।
దీనిఁగనుఁగొన్న మాత్రి మా మానసములు।
పూనె ద్వంద్వాతిగపు చర్య! మానివర్య! ॥ 42

విశ్వా—(అభిప్రాయగర్భమగు చిరునవ్వుతో)

శ్లో॥—కా॥

వనమున నిందొకై తవపు వామనుఁడైన పురా।
తన ముని తొల్లి సల్పెను వ్రతం, బతనింబలె మి।
మ్మును గననయ్యెనేడని తపోధనులెల్లరునున్।
గనులను విప్పిరిప్పుడధికమ్మగు నిమ్ములరన్॥ 43

పంచచామరము—(పాఠాంతరము)

ఘనుండు దంభవామనుండొ కానొకప్డు తొల్లి యి।
వ్వనమ్మున మ్ముదమ్మునం దపం బొనర్చె న త్తపో।
ధనుం బలెన్నిమ్ముంగనంగఁ దన్వి దీఱ. నేటి క।
ట్టైనంచు నెంచి కన్నులిప్డు విప్పి రెల్లమానులుల్॥ 43

(రామ లక్ష్మణులు ముహూర్తకాల ముత్సుకతనొందుచుందురు.)

విశ్వా—(స్వ) అయేకిమప్యుత్సాహవర్ధనాయ ప్రాగ్భవీయమంతః కరణ మనుస్మారిత మనయోః తదేతావదేవాస్తు అన్యథా క్షిపామి (ప్రత్యగవలోక్య) కథముదయగిరికాశ్మీరకేదారస్య ప్రభాతసంధ్యాలతాయాః ప్రథమ స్తబకో గభ స్తిమాలీ హస్తా నుహ స్తికయా కుతూహలినీభి ర్దిగంగనాభిః వారుణీం యావ దుపనీతః॥

శ్లో॥ అయమపి ఖరయోషిత్కంఠ కాషాయమాణ
ప్రసృమరతిమిరోర్ణాజర్ఝరోపాంత మర్చిః
మదకళకళవింకీ కాకునాందీకరేభ్యః
క్షితిరుహశిఖరేభ్యో భానుమా నుచ్చినోతి॥ 44

అపిచ,

శ్లో॥ మంత్రసంస్కార సంపన్నా
స్త్వన్వాదాదన్వతీ రపః
ఏతత్త్రయీ మయం జ్యోతి
రాదిత్యాఖ్యం నిమజ్జతి॥ 45

రామ—(సర్వతోవలోక్య) వత్స! లక్ష్మణ!

శ్లో॥ తాపసై రివ తేజోభిః
పుష్టనిర్వాణమేచకాః
దిశో జాతాః ప్రతీచీ తు
సముదాచరతి క్రమాత్॥ 46

విశ్వా—(తనలో వీరి యంతఃకరణములు కొంచెముత్సాహమునొం దుటకుఁగాఁ బూర్వచరితము నించుక జ్ఞాపకము చేసితిని. ఇదిచాలును. ఇఁక వేరుతలఁపునకుఁ ద్రిప్పనగును. (పడమటి వైపుగాఁజూచి ప్రకాశముగా) ఓహో! ఉదయాద్రియను కాశ్మీర కుంకుమపుఁ బంటపొలము నందలి ప్రభాతసంధ్యా లతకుఁ గలిగిన రవిబింబంబను తొలి పువ్వుగుత్తి యత్యాసక్త లగు దిక్పతులచే హస్తాను హస్తికముగా వారుణీకాంతచెం తకుఁ జేర్పఁబడినది. అదిగో!

చ॥ ఎరుపగురంగు పైపయి నొకించుక చీఁకటినల్పు పొల్పడన్।
నిరుపమతన్వహించురుచి నించెమునర్చి, నినుండుఁ దా మదా।
శరకరవింకికానికర కల్పితకాకుమభోక్తియుక్తమా।
నురుతర భూజరాజిశిఖరోపరిభాగముచుంచి డించెమ॥ 44

మఱియును,

చ॥ నిగమపు సంస్కృతిం బటపి నిత్యపవిత్రతఁగూర్చి యొంతయున్।
నెగడఁగఁజేయుచు న్జలధినీళులయందుఁ ద్రియీామయాత్మతన్।
దగు మహనీయ భాస్వదభిధానమున న్విహరించు తేజ ము। 45
ప్పొగఁ జరమాద్రినుండి డిగి మున్గుచునుండెను దా నుదారతన్॥

రామ—(అంతటం గలయంజూచి)

ఉ॥ కానఁగనొచునుండె నవెకంటివె! లక్ష్మణ! దిక్కులెంతయున్।
భాను ననూనతేజమున బగ్గున మండినవై ప్రశాంతత।
బూనుటఁ జేసినాఁగ నలుపుం గొని యుండె నదే, ప్రతీచియున్,
మానక యిప్పుడిప్డగుఁ, గ్రమమ్మున సన్నిటితోటిపాటుగాన్॥ 46

కించ,

శ్లో॥ కాంచిద్బిభ్రతి భాతి మాఽశ్రిమభువో వైతానవైశ్వానర
జ్వాలోపప్లవమానధూమవలభీవిభ్రాంతదిగ్భిత్తయః
శ్రూయంతే వటవ స్తృతీయసవనస్వాధ్యాయదీర్ఘానపి
స్పర్ధా బద్ధమనోహరం ప్రతి ముహుస్సాన్వ దాఘయుత
స్స్వరాన్॥ 47

విశ్వా—వత్స! రాఘవ!

శ్లో॥ ఉన్ముక్తాభిర్దివసముఖునా సర్వత స్తాభి రేవ
స్వచ్ఛాయాభి ర్నిచులితమివ ప్రేక్ష్యతే విశ్వమేతత్
పర్యంతేషు జ్వలతి జలధౌ రత్నసానౌ చ మధ్యే
చిత్రాంగీయం రమయతి తమస్తోమనీలా ధరిత్రీ॥ 48

లక్ష్మ—(సాశ్చర్యం)

శ్లో॥ తేజోమయంతమోమయ
మన్యతరస్యాం తదేవ దిక్చక్రిం
కిమపి విచిత్రా ధాతు
స్సృష్టి రియం భువనకోశస్య॥ 49

(సర్వతోఽవలోక్య)

శ్లో॥ చూడారత్నై స్స్ఫురద్భిర్విషధరవివరా ణ్యుజ్జ్వలా న్యుజ్జ్వలాని
ప్రేక్ష్యంతే చక్రవాకీమనసి నివిశతే సూర్యకాంతా త్కృశానుః
కిం చామీ శల్కయంత స్తిమిరముభయతో నిర్భరాహాస్తమిస్రా
సంఘట్టోత్పిష్టసంధ్యానలకణనికరస్పర్ధినో భాంతి దీపాః॥ 50

ఇంతియగాక,

చ॥ జ్వలనగృహమ్ములన్విడి దివమునఁ గ్రమ్మెడు హోమధూమపుర్।
వలభులు దిక్సుకుడ్యములపైఁ దగ వ్రాలుచుఁ గ్రాల నాశ్రిమ।
స్థలు లలరుౘ్ శ్రుతిన్ స్వరము సంజెను దీర్ఘమయ్యెనఁ బంత మే।
పలర మఱింత దీర్ఘముగ నధ్యయన మ్మొనరింత్రిటన్ వటుల్॥47

విశ్వా—వత్సా! రామభద్రా!

మ॥ పవలెల్లన్ దొలగించి వెండి యిపుడా స్వచ్ఛాయలం దాల్చుకొ।
న్నవిధాన స్జగమొప్పెడున్ దమముఁ బల్నల్పొన్న లో రత్నసా।
నువుఁ బర్యంతములందు రత్ననిధులున్ భూరిప్రభల్ గొల్పఁగా।
భువి యెంతేనియు వింతమీఱు రుచితోఁ బొల్పారుఁ జిత్రింగిమ్మై॥ 48

లక్ష్మ—(సాశ్చర్యముగా)

కరిబృంహితవృత్తము.—

ఒక్కపుడు వెలుఁగొప్పెడును మఱియొక్కపుడు బలు చీఁకటుల్।
పిక్కటిలుచును దిక్కులలమెడుఁ బెక్కు వితముల నక్కటా!।
యక్కజముగను గాన నగు నల యబ్జజుని దగుచర్య దా।
నెక్కరణి సృజియింపఁ గలిగెనో యిజ్జగము నిటు నేర్పుతోన్॥49

(అంతటం గలయంజూచి)

ఉ॥ పుట్టలు వ్యాళవాళిమణిపుంజపు రుక్కులఁ గ్రిక్కు, నగ్ని వేఁ।
బుట్టెడుఁ జక్రివాకి మదిఁ బొద్దుశిలన్విడి, గాటపుందమం।
బట్టటుఁ ద్రోసి దీపనివహంబు లహోరజనీపరిఘట్టనన్।
బుట్టిన సాంధ్యరాగ హుత భుక్కణజాలములీలఁ గ్రాలెడిన్॥ 50

రామ—(విలోక్య)

శ్లో॥ విశ్వం చాక్షుష మస్తమస్తి హి తమః కైవల్య మాపాదిక
పాత్రిచ్యాదివ్యవహారబీజరహితం దిఙ్మాత్ర మేవ స్థితం
గృహ్యంతే భయహేతవో పటుభి రప్యక్షోత్త రై ర్భాతి చ
ధ్వాంతేనాతిఘనేన వస్తు వచసా జ్ఞాతః స్వరేణాముకః॥ 51

లక్ష్మ—(సనిర్వేదం)

శ్లో॥ అస్సర్వతస్స్ఫురతు కైరవ మాపిబంతు
జ్యోత్స్నాకరంభముదరంభరయ శ్చకోరాః
జాతో య దేష చరమాచలచూడచుంబి
పంకేరుహ ప్రకర జాగరణ ప్రదీపః, 52

కించ,

శ్లో॥ ఘనతరతిమిరఘుణోత్కర
జగ్ధానామివ పతంతికాష్ఠానాం
ఛిద్రై రమీభి రుడుభిః
కిరణవ్యాజేన చూర్ణాని, ॥ 53

రామ—(చూచి)

సీ॥ కాంచనంచితమగా ప్రపంచమెల్లను బొంచు
గాఢాంధకారమొక్కటియె మించు।
నైంద్రాదిదిగ్వ్యవహారమెల్లఁ గృశించుఁ
గడలెల్లఁగూడి యేకత నటించు।
నెంత దృష్టిపటుత్వమేనియు నశియించుఁ
గలవెల్ల భయహేతువులనె పెంచు।
నెఱచీఁకటులు కంటితెఱ మాదిరి వహించు
రూప భేదపు చూపు మాపు గాంచు।

తే॥ గీ॥ నిట్టులుంటను జనులకు నిదియొ యదియొ।
వీఁడొ వాఁడొ యటన్న విభేద మెన్న।
స్వరము స్పర్శాదికంబులె సాధనత నె।
సంగు లోకమలోక లోచనత నెనయ॥ 51

లక్ష్మ—(విసువుదలతో)

ఉ॥ ఆయెఁకశంక దక్కి కుముదాళి ముదంపడ వచ్చె నిచ్చమై।
ఆయెఁక జొబ్బవచ్చుఁ బెరుగట్లుపరంభరముల్ చకోరముల్।
హాయిగఁ దీయవెన్నెలల, నంబుజజాగరణప్రదీప మ। 52
త్యాయతరూపమిష్టు చరమాచలకూటము మాటు నొందెడున్॥

మఱియును,

మ॥ బలితంబౌ తిమిరంబుపేరిటి యలివ్రాతంబు కాష్ఠౌఘముల్।
దొలువన్ గలిన చిల్లులట్టులుడు సందోహంబులూహింపనై।
యల రంధ్రంబులలోననుండి పడు చూర్ణౌఘుంబులంబోలెనిం।
పలరారున్వివరింప నయ్యుడుమయూఖానీకముల్గాంచితే॥ 53

(నేపథ్యే కళకళః)

(సర్వే ససంభ్రమమాకర్ణయంతి)

(పునర్నేపథ్యే)

శ్లో॥ నిర్మజ్జచ్చుతురంతభ్రమిత కపిలితక్రూర తారానరాస్థి
గ్రంథిం దంతాంతరాళ గ్రథిత మవిరతం జిహ్వయా ఘట్టయంతీ
ధ్వాంతే పివ్యాత్తవక్త్ర జ్వలదనల శిఖాజర్ఝరే వ్యక్తకర్మా
నిర్యాంతీ గృధ్రశాద్రీం దివ ముపరి పరిక్రీడతే తాటకేయం॥ 54

కించ,

శ్లో॥ త్రేతాగ్ని కుండపూరంచ
వర్షంతో రుధిరచ్ఛటాః
హింస్రాస్సుబాహు మారీచ
ముఖ్యా నః పరివృణ్వతే॥ 55

విశ్వా—కథం తాటకా! వత్స! రామభద్ర!

శ్లో॥ వితాన మానుశ్రవికం గృహేషునః
ప్రతిష్కరంతీ కిమియం ప్రతీక్ష్యతే
సుబాహుముఖ్యై స్సమ మాతతాయిభి
ర్గృహాణ చాపం నిగృహాణ తాటకాం॥ 56

రామః—(సఘృణాతిరేకం) భగవన్ స్త్రీయమిమాం॥

(నేపథ్యే)

అబ్రహ్మణ్య మబ్రహ్మణ్యం తాత విశ్వామిత్ర రాక్షసైః కి
యచ్చిరం పరిభూయామహే ప్రహీయతా మధిజ్యధన్వా దాశరథిః

(తెఱలోఁ గలకలము)

(అందఱును బొబ్బపడుచు నాలకించుచున్నారు.

(మరలఁ దెఱలో)

మ॥ కనుదోయిన్మిడి గ్రుడ్లు పర్వ, బలునాల్కన్గోరలన్జిక్కఁ గొ।
న్ననరాస్థుల్వడలించి వేసమలుచుచున్ ధ్వాంతమ్ముఁ దద్వక్త్రభా
గనలార్చుల్ దొలగింప నోర్దెఱచి, గృధ్రానీకరావంబుగా।
వినుఁ గల్పించుచు నాడుఁ, దాటక యదే! పెన్భీతికిన్హేతువై॥ 54

మరియు,

శా॥ అండన్ హోమపుటగ్నికుండములు రక్తాసారపూరంబులన్।
నిండంజేయుచుఁ గ్రూరకర్ముఁడగు నన్నించుండు మారీచుఁడు।
ద్దండుండైన సుబాహుఁడు న్మొదలుగా దైత్యాళులుగ్రాకృతి।
న్జండారావములొప్ప నుప్పరమున న్మామీఁది కుంకించెడిన్॥ 55

విశ్వా—(ఆలకించి సాభిప్రాయముగ) ఏమీ! తాటకయేనా!
వత్సా! రామభద్ర!

తే॥ అనఘ! మామకయజ్ఞపుఁ గ్రియ కంతరాయమొనర్చు నీ।
పెను నిశాచరి నింకఁ జూచెదవే త్వదీయపుఁ జాపమున్।
గొనుము వేఁబఱిగొన్న తద్దయుఁ గ్రూరచిత్తులు దుష్టవ।
ర్తనులునైన సుబాహుముఖ్యులఁ దాజితోడను దాటకన్॥ 56

రామ—(మిగులఁ గనికరముతో) మహాత్మా! యియ్యబలనా!

(మఱలఁ దెఱలో)

అయ్యో! అయ్యో! రక్షింపుము! రక్షింపుమో తాత!
విశ్వామిత్ర! ఇంకను నెంతతడవిట్లు పరిభవమందుదుము? వేగముగా

రామ—(విహస్య, నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య) బాలస్త్రే! హ్రస్వబాహో!
ముహూర్తం ధీరో భవ!

శ్లో॥ అలం కృశిత్వా గురురల్పకోయం
విధిస్త్వదాజ్ఞైవగరీయసీనః
నకౌశికస్య త్వయి ధర్మపుత్రే
పుత్రే మధుచ్ఛందసి వా విశేషః॥ 57

విశ్వా—(విహస్య) వత్స! కృతముత్తరోత్తరేణ నన్వయం నేదీయా
నాశ్రిమోపఘాతః॥

లక్ష్మ—(సవ్యథమివ) స్వగతం

శ్లో॥ మీమాంసతే కిమార్యోయం
కౌశికే హ్యనుశాసతి
వాచమేషా మృషీణాంహి
శాస్త్రమే వానువర్తతే॥ 58

రామ—(స్వగతం)

శ్లో॥ గుర్వాదేశాదేవ నిర్మీయమాణో
నాధర్మాయ స్త్రీవధోపిస్థితోయం
అద్య స్థిత్వా శ్వో గమిష్యద్భి రల్పై
ర్లజ్జాస్మాభి ర్మీలితాక్షైర్జితైవ॥ 59

కింతు,

శ్లో॥ దీర్ఘంపరిజాభిగతికౌతుకినీభి రాభి
రస్మిన్నకీర్తిపటహే మమ తాడ్యమానే

నెక్కుడిన వింటితో దాశరథిని బంపవేమి ?

రామ—(నవ్వి, తెలివంకఁజూచి) బాలమునీ! హా స్వబాహా! ఇఁక నొక్క నిముస మోర్చుకొనుము!

కం॥ తొందరనొందకు మిది మా।
కుం దలపనలంతి యయ్యుగ్రప్పుడె; గురుఁడే ?
నండనుఁబలె నినుఁజూచు న।
నం, దగునిను గారవింప నాకం తేనిన్॥ 57

విశ్వా—వత్స! ఉత్తరోత్తరములతోఁ బనిలేదు. జాలము చేయ వలదు. ఆశ్రమోపరోధము సమీపించుచున్నది.

లక్ష్మ—(సబాధకముగాఁ దనలో)

తే॥ గీ॥ కౌశికుం డానతిచ్చిన కార్యమునకె।
యన్న, యేమొకో! వెన్కముందాడుచుండె ?
నెన్నిచూచిన శాస్త్రంబె, యిట్టిరైన।
ఋషుల వాక్యానుసరణంబు నెనయుచుండ!॥ 58

రామ—(తనలో)

తే॥ గీ॥ దేశకుని యాజ్ఞచేనగు స్త్రీవధయును।
బాపమనరాదు, నేడుండి రేపుపోవు।
నస్మదాముల కలఁతులకై నసిగ్గు।
పోయినట్టులె సుంత కనో్మద్దుమనిన॥ 59

కాని,

ఉ॥ దిక్కుల వారు వారుఁగడుఁ దీరని కూరిమి నాదు దుర్యశో
ధక్కనుఁ బ్రోయఁజేయ నకటా! ప్రకటుండు, మహోమయుండునొ

జ్యోతిర్మయేన వపుషా జగదంతసాక్షీ
లజ్జిష్యతే కులగురు ర్భగవాన్ వసిష్ఠః॥ 60

(నే ప థ్యే)

శ్లో॥ అలమిష్ట్వా మఖా న్యూర్ఘ్యాః
ఖడ్గధారేయ మస్తినః
అటవీయా నయం పంథాః
స్వర్లోక ముపతిష్ఠతే॥ 61

రామ—(శ్రుత్వా సరోష సంభ్రమముత్థాయ సవినయమంజలిం బధ్వా॥)

జగద్గురో గాధినందన,

శ్లో॥ దశరథకులే సంభూతం మా మవాప్య ధనుర్ధరం
దినకరకులాస్కందీ కోయం కళంక నవాంకురః
ఇతిహి వనితా మేనాం హంతుం మనో విచికిత్సతే
యదధికరణం ధర్మస్యాయం తవైవ వచాంసి నః॥ 62

నక్కల దేశికుండు జగదంతములన్గను సాక్షియౌచుఁ దెం।
పెక్క వశిష్టమౌనివరుఁ డీ పెనుసిబ్బితి కెట్లు సైచునో ॥ 60

(తెఱలో రక్కసులు)

కం॥ చాలు నిఁక మూర్ఖులారా!
యేలా? త్రిదివంబు గోరి యిష్టులొనర్పన్ ।
జాలెదు మా యసిధారయె ।
యాలోకముఁ జేరు చేరువగు దారినిడన్ ॥ 61

రామ—(విని, క్రోధముతోఁ దొట్రుపడుచు, వినయముతో నంజలిపట్టి)

సీ॥ స్త్రీవధ యొనరింపగా వచ్చుటయె విష
యం బది దశరథునన్వయమున ।
వఱలెదు నొక ధనుర్ధరుఁడ నే నొనరింప
నాసూర్యపర్యంత మగునొ పంక ।
మను శంక ధర్మశాస్త్రనిషిద్ధమని పూర్వ
పక్షము రెండవ బ్రహ్మవనఁగఁ।
దగు నీదు నాజ్ఞ సిద్ధాంతము మఖరక్ష
తగు నుపయోగ మాధార మీవ।

తే॥ గీ॥ యనుచు ధృతిగాంచి మది సందియము నడించి ।
నీను పలుకెంచి, భరము నీమీఁదనుంచి।
చాపము ధరించి శరమును సంఘటించి ।
తాటకనుద్రుంచి వత్తు శాంతము వహించి ॥ 62

(ఇతి ప్రణిపత్య) మూర్భైష్ట తపోధనాః !

శ్లో॥ రజని చరచమూ రమూ రపాస్య
న్నయ మహా మాగతఏవ రామభద్రః
కుశికసుతకుశాగ్రితోయబిందో
రిదమనుకల్ప మవైత కార్ముకం మే॥ 63

(ఇతి ధనురారోపయన్ నిష్క్రాంతః)

లక్ష్మ—(సాశంకం స్వగతం) దిష్ట్యాక్షాత్రేణ ధర్మేణ కౌమార మప్య శూన్య మార్యస్యతావదాసీత్ (నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య) (హర్షం నాటయన్ (ప్రకాశం) భగవన్! కౌశిక! పశ్య! పశ్య! పురస్తాదార్యే ధృతధనుషి,

శ్లో॥ వాయవ్యాస్త్రవ్యతికరనిరాలంబన స్తాటకేయః
ప్రాస్తో జీవన్ మరణ మసుభి ర్విప్రయుక్తస్సుబాహుః
కృత్తోన్యస్త్రకాస్త్రా భువి చ కరుణాశ్చర్యబీభత్సహాస
త్రాసక్రోధోత్తరళ మృషిభి ర్దృశ్యతే తాటకేయః॥ 64

విశ్వా—(విలోక్య) వత్స! లక్ష్మణ! విస్మయేన ప్రమోదేనచ పర వంతోనయం నవాచా మధీశ్మహే వక్తవ్యం వా కిమస్తి నఖ ల్వియ నః ద్యతనీ వః ప్రతిష్ఠా॥

శ్లో॥ దిక్పాలకషకీర్తిధాతవియతో నిర్వ్యాజనీరోద్ధతా
స్తే యూయం రఘవః ప్రసిద్ధమహసో య్యై సోపి దేవాధిపః
బిభ్రాణై రసురాధిరాజవిజయక్రీడానిదానం ధనుః
పౌలోమీకుచపత్రభంగ రచనాచాతుర్య మధ్యాపితః॥ 65

[మొ్రొక్కి, తెఱవంకఁజూచి] తపోధనులారా!

తే॥ గీ॥ విడువుఁడిఁక భీతి రాఘవుండిదొగో వచ్చె!।
డీకొనిన సోఁకుమూఁకల ఢాక వీడఁ।
గౌశికుకుశాగ్రి జలబిందు కల్పమనుచు।
మనమున నెఱుంగుఁడీ ధను వెనయునను ! ॥ 63

(అని ధనుష్టంకారము చేయుచు వెళ్లును.)

లక్ష్మ—(సఁదియముతోఁ దనలో) ఆహా ! అన్నయ్యగారు వయస్సునఁ బిన్నలయ్యును క్షాత్రధర్మమునకు సుంతయు లోపము రానీయకుండుటెంతయు భాగ్యవశముగదా ! (తెఱవంకఁ జూచి హర్షమునటించుచు, ప్రకాశముగా)
మహాత్మా ! కుశికాత్మజా! చూడుము! చూడుము! అదిగో! అన్నయ్యగారు ధనువు చేఁబూనినతోడనే,

శా॥ ఘోరంబై తగు మారుతాస్త్రముగతింగూర్పన్ మృతప్రాయుఁడై
మారీచుండు తొలంగెఁ; బ్రాణములకున్ బాసెన్ సుబాహుండును
న్నారణ్యంబును గ్రోధ మబ్రిము భయోత్కంపంబు న వ్వేవ యున్
మీరన్నానులుగాంచెఁ దాటకయు భూమింగూలెఁ గృత్తాంగియై 64

విశ్వా—వత్స ! లక్ష్మణ ! అద్భుత ప్రమోదములచేఁ బరవశులమై యున్న మేమిప్పుడేమియు ననఁజాలము. అయిన ననుటకు మాత్రమేమున్నది ? ఇది మీకుఁ గ్రొత్త ప్రతిష్ఠ కాదు.

శా॥ లీలామాత్ర సుదారిజైత్రమగు బల్విల్లూని శైలారికిన్।
బాలోమీ సుకపోలపత్ర రచనా పాండిత్య శౌండత్వమున్।
జాలం గ్రొలఁగఁజేయు చాయత యశస్సారంబు లన్మీరుచు।
న్మీలద్ధామయుతుల్ త్వదన్వయగతుల్ నిర్వ్యాజధీరోద్ధతుల్॥ 65

లక్ష్మ—భగవన్ ! పశ్య !

శ్లో॥ అద్య నైశాచరీం సేనా
మేనా ముల్లోలయన్నయం
ఆధానం వీరధర్మస్య
నిర్మాయ త్వాముపస్థితః॥ 66

రామః—(పరివిశ్య) (స్వైలక్ష్యం)

శ్లో॥ పూషా వశిష్టః కుశికాత్మజోయం
త్రియస్త్రపతే గురవో రఘూణాం
మహామునే రస్య గిరా కృతోపి
స్త్రైణో వధోయం న సుఖాకరోతి॥ 67

(ఆశ్రమమవలోక్య)

శ్లో॥ పరిత్యాసన్నతుపారదీధితికరక్లిశ్యత్తమోవల్లరీ
బల్ల్యాభిర్మఖధూమవల్లిభి రమీ సమ్మీలితవ్యంజనాః
శ్వస్సంచీవరయివ్యమాణ వటుకవ్యాఘూతశుష్యత్త్వచో
సిద్ధాశ్రిణాతిధయ స్తపోధనగృహాః కుర్వంతి నః కౌతుకం॥ 68

(పురోవలోక్య)

శ్లో॥ స్ఫురతిపురతోమాద్య న్మాక్యచ్ఛకోరవిలోచన
పరికరకిరణశ్రేణీసత్త్వస్వహస్తఘనం మహః
హృదయలఘిమా మాభూత్తేషు యోదృశాం ప్రతిభూరయం
కువలయదృశా మిందు ర్నేత్రై సుధాభి రనక్తి నః॥ 69

శ్లో॥ ఉన్మీలంతి మృణాళకోమలరుచో రాజీవసంవర్తికా
సంవర్తప్రితవృత్తయః కతిపయే పీయూషభానోఃకరాః

లక్ష్మ—చూడుఁడు ! మహాత్మా ! అన్నయ్యగారు

కం॥ టక్కరి రక్కసి మూఁకలఁ ।
దక్కక చెక్కాడి వీరధర్మము గడుఁ బెం ।
పెక్కెడు పక్కికి మొదలిడి ।
యక్కజముగ మొక్కవత్తురదె ! మీకడకున్॥ 66

రామ—(ప్రవేశించి) (వెల్లదనముతో)

ఆ॥ వె॥ రఘుకులీనులకును రవియు, వశిష్టుండుఁ,।
గుశికజుండు, ముగురు గురులై, యందుఁ ।
గుశికజుని యనుజ్ఞఁగొని చేయు స్త్రీవధ ।
యును గలంచు నేమొకో ! మనంబు ! ॥ 67

(ఆశ్రమమువంకఁ జూచి)

ఉ॥ చేరువనొందు చందురు రుచిం దఱుగందు తమంబుఁ బెంచు చే
పారెడు హోమధూమమున వ్యంజనముల్ మఱుఁగంద, నాగతు
ల్గూరుకునంద, శుభ్రతనుఁగూర్చి వటుల్మఱునాడు గట్టఁగా
నాఱఁగవైచు బట్టలలరంద మునీంద్రుల యిమ్ము లిమ్మెడున్॥ 68

(ఎదుటం జూచి)

చ॥ కడు నే పొందెడు చెందమామ పులుఁగుం గాటంపు కన్గొంపు డా
లిడు చేయూతను దేజుపెంపుఁగొన నింకిందీవరాక్షుల్భయం ।
పడ కుండిప్డెప్రియాగమంబగును దద్భారంబు నాదంచుఁ జా ।
లెడు రేతేడదె కన్నుదోయి నిడు దుండెన్ బల్పుధారాధారలన్॥69

ఉ॥ కంజదళంపుఁ బెంపుసపఁ గంకణమూని బిసోపమంబులై
రంజిలు కొన్ని యింపుని కరంబు లగాగ్రములం దగుం తమః ।

జ్యోత్స్నైర్ధవళీభవత్సు గిరిషు ధ్యేయ మున్మజ్జతా
విశ్వేనేవ తమోమయో నిధిరహో మహ్న్యాయ ఫేనాయతే॥70

(సనిర్వేదం)

శ్లో॥ ఇందుర్యద్యుదయాద్రిమూర్ధ్ని న విభాత్యద్యాపి తన్మాత్మస్మభూ
న్నాసీరేపి తమస్సముచ్ఛ్రయ మమూ రున్మీలయంతి త్విషః
అప్యక్ష్ణోర్మ్న ముద్గిరంతి కుముదై రామోదయంతే దిశ
స్సంప్రత్యూర్ధ్వమసౌ తు లాంఛనమభివ్యఙ్క్తుం ప్రకాశిష్యతే॥

(సహర్షం)

శ్లో॥ కాశ్మీరేణ దిహానమంబరతలం బాహుభుర్వా నూనన
ద్వైరాజ్యంవిదధాన మిందుదృషదాం భిందాన మాభస్సరాః
పర్యుత్యక్తోత్పుకుహూకపత్త్రనవఘూదత్తార్ఘదూర్వాంకుర
గార్భిసక్షీబకురంగ మైందవ మిదం బింబం సముజ్జృంభతే॥ 72

ఏతాశ్చ

శ్లో॥ పౌలోమీకుచకుంభ కుంకుమరజస్సావ్రజన్య జన్మోద్ధతా
శ్శీతాంశో ర్ద్యుతయః పురందరపురీసీమ్నా ముపస్కుర్వతే
ఏతాభిర్గ్లహాతీభి రంభతమసాన్యుద్గ్రథ్నతీభి ర్దిశః
క్షోణీ మాస్తృణతీభి రంతరతమం వ్యోమేవ మోజాయతే॥73

అపిచ,

శ్లో॥ నైవాయం భగవానుదంచతి శశీ గవ్యూతిమాత్రీ మపి
ద్యామద్యాపి తమాంసి కైరవకులశ్రీచాటుకారాః కరాః
మథ్నంతి స్థలసీమ్ని శైలగహనోత్సంగేషు సంరుంధతే
జీవగ్రాహ మివ క్వచిత్క్వచిదపి చ్ఛాయాసు గృహ్ణంతి చ॥ 74

పుంజముపేరి వారిధిని మున్గిన విశ్వము వేగ నిప్డు పై
కిం జనఁబోఁగలంగి కలిగె న్నరుగుం గములంచు నెంచెనై॥ 70

(నిర్వేదంబుగా)

శా॥ ఇంకన్దోఁచెడ తోంటిమెట్టనెల, పోనిమ్మేతదగ్రాంశులే
యింక న్జేసెడి నిర్గఁ గన్నులకు హాయిం గూర్చెడి న్గల్వలన్
బొంకం బొందఁగఁ జేసి చేసెడి దిశామోదంబిఁకీ తండ నా
నంకంబు న్బ్రకటించు మాత్రిమునకే యభ్రింబునిష్టాందెదున్॥71

(సంతోషముతో)

ఉ॥ కుంకుమపూతనింగికళికుంతలిమోమునకు న్ద్వితీయ రా
జ్యాం కద మిందుకాంతములకప్పుల కోత్రివులవిప్పు నాచునే
శాంకుని బింబమొప్పు నమరాయతద్యుక్పరి కల్పితార్ఘ్య దూ
ర్వాంకుర మత్తవృత్తమయి యంకకురంగమెసంగు భంగితోన్॥72

ఇదిగో!

మ॥ ఎరుపుందాల్చి శచీ సతీ వదనమందింపారు కాశ్మీర పు
న్నురువుం బోల్తావజేని వాల్నురల పోల్చున్స్తానుగావించెడిన్
దఱుచౌ చీఁకటి మానఁగా దెసల భేదమ్మానఁగా క్షోణిపైఁ
బారయుం బూనెడు దీన నంతరతమవ్యోమంబు భాసిల్లెడున్॥ 73

మఱియును,

చ॥ కువలయ నాథుఁడింక నిరుక్రోసులు మాత్రిపు దూరమేనియున్
దివికెగఁబ్రాక లే డపుడె దీప్తులు కల్వలఁదట్టు నిర్గఁ ద
వ్వవలకుఁ గొట్టుఁ, బెట్టు నగమాటవి పట్టులఁ బట్టుగొన్నిటిన్
జవమునఁ బ్రాణభీతి నవి చాయల గుంపులనాఁ జలింపఁగాన్॥74

(జ్యోత్స్నాతిశయం నిరూప్య)

శ్లో॥ కింను ధ్వాంతపయోధి రేష కతకక్షోదైరివేందోః కరై
రత్యచ్ఛోచ్ఛ్రయమధఃశ్రిత పంకిల ఇవ చ్ఛాయాపదేశాదభూత్
కిం వా తత్కరకర్తరీభిరభితో నిష్కృత్తా దుజ్జ్వలం
వ్యోమ్నైవేదమితస్తతశ్చ పతితా శ్ఛాయాచ్ఛలేన త్వచః॥ 75

(పరిక్రమ్య పార్శ్వతోవలోక్య)

శ్లో॥ దలవితతి భృతాం తలే తరూణా
మిహ తిలతండులితం మృగాంకరోచిః
మదచపలచకోర చంచుకోటీ
కబళితతుచ్ఛమివాంతరాంతరాభూత్॥ 76

(విభావ్య)

శ్లో॥ త్రిభువనతమోలుంటాకీనా మహో మిహిరత్విషా
మభిపిధిరసా కోకశ్రేణీ మనస్యవశిష్యతే
క్షుధమపితమసాంతస్సాంద్రతః ప్రవిశ్య వినిష్కృత
శ్శశధరకరా నచ్ఛిన్నాగ్రాం శ్చరంతి చకోరకాః॥ 77

(అపిచేదానీం)

శ్లో॥ తథాపౌరస్త్యాయాం దిశి కుముదకేదారకలికా
కవాటఘ్నీమిందుః కిరణలహరీ ముల్లలయతి
సమంతా దున్నిద్రద్రవబహుళజలబిందు స్తబకినో
యథా పూజాయంతే ప్రతిగుడక మేణాంకమణయః॥ 78

(పరిక్రమ్యాన్యాన్యోర్ధ్వమవలోక్య)

(వెన్నెలపెంపు నిరూపించుచు)

భాస్కరవిలసిత వృత్తము—

చందురు కరకతకంబులచేఁ స్వచ్ఛంబగు తిమిరజలధియొ యిదంకున్।
గ్రిందగు బురదలో నీడలుకాకా ఘృష్టుల నెడు నులులోనరఁగఁజెక్కం
జెందిన ధగధగచే నిటులెంతేఁజెల్వగు నమరపథమొ యిదియా రీ 75
తిందెగి యిటునటుఁదూలిన వైధా త్రింబడి కనఁబడుతొలుకలోనీడల్॥

(తిరిగి ప్రక్కగాఁజూచి)

చ॥ తరుచయియొప్పు పత్ర సముదాయము లెంతయుఁ గల్గియున్నయీ।
తరువులక్రింద నిందురుచి తద్దయునుం దిలతండులక్రియన్।
బరగెడు; నందునందు మదవత్తమములు చపలంబులైన చం।
దురుపులుగుల్ దినంగడఁగి తొట్రులఁజిల్లులు వెట్టెనోయన్॥ 76

(విశేషముగా భావించి) అక్కటా!

ఉ॥ పూని జగత్త్రియానఁ దమముద్దొలఁగింపుచె దేమొ పద్మినీ।
జానికరాళి జెక్కవలస్వాంతములన్నిగిలెన్ శశిప్రభల్ ।
లోనికిఁ దామెపోయి తృటిలోనహరించును క్షుత్తమంబు ల।
ట్లైనను దుశ్చకోరకముల య్యో! యవే మొదలంటమెక్కెడున్॥77

(మఱియునిప్పుడు)

చ॥ గురుజలబిందు బృందముల గుత్తులు గుత్తులు గట్టుటన్ సుధా।
కరమణు లొక్కటొక్కటియుఁ గన్గొనఁగాఁ బెద పెద్దప్రోవులై।
పరఁగెడునట్లు తొద్దెన నపారముగాఁ బ్రవహింపఁ జేయు రే।
దొరకిరణౌఘముల్గలువదొడ్డికవాటపు మీట మీటుచున్॥ 78

(తిరిగి పైగఁజూచి)

శ్లో॥ తరుణతమాలకోమలమలీమస మేతదయం
కలయతి చంద్రమా నను కళంక ఇతి బ్రువతే
తదనృతమేవ నిర్దయవిధుంతుద దంతపద
వ్రణవివరోపదర్శిత మిదం హి విభాతి నభః॥ 79

కించ,

శ్లో॥ రుచిభి రభిత స్తంకోత్కీర్ణై రివ త్రిసరేణుభి
ర్వ్యదుదుభి రపి స్థూలై శ్ఛిద్రై రివ భ్రియతే నభః
ప్రకృతిమలినో భాస్వద్బింబోన్మృజా కృతకర్మణ
స్తదయమపి హి త్వష్టుః కూటే భవిష్యతి చంద్రమాః॥ 80

లక్ష్మ—(సర్వతో దృష్ట్వా)

శ్లో॥ భూయస్తరాణి యదమూని తమస్వినీషు
జ్యోత్స్నీషు చ ప్రవిరళాని తతః ప్రతీమః
సంధ్యానలేన భృశ మంబరమూషికాయా
మావర్తితై రుడుభి రేవ కృతో యమిందుః॥ 81

(విహస్య) యథాధర్మమేవైతత్,

శ్లో॥ యత్ప్రియామమయూఖమాలిని తమస్తోమావలీఢాయుషాం
నేత్రాణా మపమృత్యుహారిణి పున స్సారోద్యథ ఏవాత్రథా
అంభోజాని పరాంచి తన్నిజమఘుం దశ్యేన తేభ్య స్తతో
గౌరాంగీవదనోపమా సుకృత మాదత్తేపతి ర్యక్ష్వనామ్॥ 82

విశ్వా—(సర్వతోవలోక్య) అహహ! నామధేయ మాధుర్య మాత్రా దపరమార్థపారదృశ్వానో విప్రలభ్యంతే!

మ॥ కోమరుం జీఁకటి చెట్టులట్టు గనుఁ దళ్కుల్దేర నైల్యంబు చం
ద్రమబింబంబునఁ దోఁచెఁ జూచి జనులారా! యేదో కొందదు ర
క్రిమ మామాట దయావిహీనుఁడగుచున్ రాహుండు
క్రూరంపుదం
తములన్జేయు వ్రణంపుఁదూటుల ననంతం బట్టు కన్పట్టుడున్॥ 79

మరియు,

మ॥ ఉళులన్బట్టుఁట బట్టి తూలునణులట్లొప్పారు తేజంబులం
బలు ముక్కల్వలె నొప్ప రిక్కలను నభ్రిం బొప్పటంజేసి ము
న్నల యుష్ణాంశుని సానదీర్చి చతురుండౌ త్వష్ట నైజంపుఁ జె
న్నలినం జెందుదుఁగూడ సానవెనయింపంబోలు నా నొప్పెడున్॥80

(అంతటంజూచి)

ఉ॥ ఎన్నొ యుదుల్దమస్వినుల, సిన్నియొ వెన్నెలరేల, నంట గ।
న్గొన్నపుడా యుడు వ్రజముఁగూడను జేరిచి సాంధ్యవహ్నిచే।
వి న్నను మూసలోఁగరఁగి వేధ నిసిన్నిసి బెంచుచుంతునో। 81
యి న్నలినారి నంచు మదినెంచఁగ నయ్యెను మాకుఁజూడఁగన్॥

(నవ్వి) యిట్లు కాదగినదే,

చ॥ అసదృశుఁడా సుధాంశుఁడిరు లాయువుఁగప్పిన కన్నుదోయికా।
ననమయు మృత్యుహారి దివసాంతమునం దతిథిత్వమందిఁ రాఁ।
గసరి యుపేక్షసేయు నల కంజములం।దన దోసముంచి బ।
ల్వెసఁగనుఁదాను వానిదగు లేమల మోములఁబోలు మేలిమిన్॥82

విశ్వా—(అంతటంజూచి చిరునవ్వుతో) అకటా! పేరి మాధుర్య
మాత్రముచేతనే నిక్కమెఱుంగక భోగపరతంత్రు లెంతయు
భ్రాంతిజెందుదురుగాని

తథాహి,

శ్లో॥ స్మేరా దిశః కుముదముద్భిదురం పిబంతి
జ్యోత్స్నాకరంభ ముదరంభరయ శ్చకోరాః
ఆః కీదృ గతిమునిలోచనదూషికాయాం
పీయూషదీధితి రతి ప్రథితోనురాగః॥ 83

(రామంచదృష్ట్వా సహర్షస్మితం) కథ మయం కౌమారాంక విజయ పరిత్యాగతోపి తాటకానిగ్రహేణ ఘృణీయమాన స్సహ సానోపతిష్ఠతేవత్సః (లక్ష్మణం ప్రతి) వత్స! సౌమిత్రే! అస్మాక మనేన వృత్తాంతేన ప్రదోషలక్ష్మీ రియమనూద్యతే. పశ్య!

శ్లో॥ నిశాచరాణాం తమసాం నిహంతా
పురోయ ముద్గచ్ఛతి రామచంద్రః
అథోల్లసద్భి ర్నయనై ర్మునీనా
మయం కుముద్వా నజనిప్రదేశః॥ 84

రామః—(విభావ్య)

శ్లో॥ మదయతి యమిత్పన్నో దుగ్ధాంబుధే రయ మాంబుధీ
న్నయతి నయనాద త్రిర్జాతో ముదం నయనాని చ
తదఖిలసుర శ్రేణీసాధారణప్రణయా శచీ
సహచర చరుస్థాలీ సోమ స్సమంజస మీహతే॥ 85

(సంజ్ఞముపసృత్య) భగవన్! కుశికనందన! అభివాదయే,

చ॥ కలువలవెంతయేనియు వికాసముఁ జెందినఁ జెందనిమ్ము, ది 83
క్కులకిపు డెంతయుం దెలివి గూడినఁ గూడఁగఁ నిమ్ము కాంతిపం।
క్తుల నుదరంభరుల్ మదచకోరము లానిన నాననిమ్ము కన్
నలుసితఁ డత్రి, కేటికో జనంబు మహానుహుఁడన్పుఁ బొంగఁగాని॥

(రామచంద్రునిఁజూచి సంతసముతోఁ గూడిన చిరునగవుతో)
ఏమి! యితఁడు పిన్నవయసున కున్నతిఁ జూపు నిజేమగు విజయమును గడువడిం బడసి వచ్చియుఁ దాటకను గీటడంచితి నను సిగ్గుచేత వేగముగా నన్నుఁ జేరకున్నాఁడు. (లక్ష్మణునితో) వత్స! లక్ష్మణ! మన యిప్పటి చెంద మా ప్రదోషలక్ష్మి యందము ననుకరింపుచున్నది. చూడుము!

పృథ్వీవృత్తము—

క్షపాచరతమోనిహంతృత నెసంగు నీరామచం।
ద్రుపొల్పుఁ దిలకించు సన్మునుల తుష్టిమద్వృక్చయం।
బుపస్వటను నీప్రదేశము కుముద్వనంబట్టులై।
యపారరుచిపూరముం బడసి యూర! రంజిల్లెడున్॥ 84

ఉ॥ ఇందుఁడు దుగ్ధవార్ధి నుదయించుటచే ముద మెల్లవార్ధులం।
బొందఁగఁ జేయు; నత్రిమునిపుంగవు కంట జనించి యుంట నా।
నందమొసంగు నెల్లనయనమ్ములకున్; సహపాఠియైన సం।
క్రందనునట్లు వేల్పునికరంబును బ్రోచు సుధాప్తి నొఁదగున్॥85

విశ్వా—(సస్నేహ బహుమానమాలింగ్య) వత్స! రఘునందన! ఇత్థమేవ.

శ్లో॥ ప్రకృష్టకర్త్రిభిప్రియ
క్రియాఫలవతో విధీన్
ప్రయుంజానా స్త్వయా వీర!
పరిపాల్యామహే వయం॥ 86

రామః—శిరసాగృహీత మాచార్యవచనమ్,

విశ్వా—(సమరధూళి ధూసరం రామస్య కపోలమున్మార్జయన్) వత్స! యత్ సత్య మధునా సక్తంచరచక్రవ్యతికరేణ ప్రియసుహృదా సీరధ్వజేన వితన్యమానే వైతానే కర్మణి కంపిత మివ మేహృదయం॥

రామ—(సగౌరవం) భగవన్! కఏషసీరధ్వజోనామ? య మద్య తే త్రిభువన దుర్లభోయం ప్రియసుహృచ్ఛబ్దప్రయోగః కమపి మహిమాన మారోపయతి।

విశ్వా—వత్స! శృణోషి విదేహేషు మిథిలాం నామ నగరీం॥

రామః—యత్రిపవిత్రమాశ్చర్యద్వయంజనాః కథయంతి సకలరాజ దుర్ధర్షమైంద్రశేఖరం ధను ర్లాంగలముఖోల్లిఖిత విశ్వంభరా ప్రసూతి రగర్భసంభవా చ మానుషీ।

రామ—(సిగ్గుతో సమీపించి) మహాత్మా ! కుశికనందనా ! నమ
స్కారము.

విశ్వా—(స్నేహబహుమానములతోఁ గౌఁగలించుకొనుచు) వత్స !
రఘునందన ! యిప్పుడు మేము,

కం॥ కోరిన కోరిక కర్తకుఁ
గూరుపఁగాఁ జాలునట్టి గురుయజ్ఞ విధు
ల్గూరుచు కొనుచుందుమో
వీర ! రిపుల దున్మి నీవు విశ్రాంతి నిడన్॥ 86

రామ—గురువచనముల నిదె శిరసావహించి నాఁడను.

విశ్వా—(సమరధూళి గ్రమ్మిన రాముని కపోలమును దుడుచుచు)
వత్సా ! యిపుడీ రక్కసిమూకల రాక చూచిన నాప్రియ
మిత్రుఁడగు సీరధ్వజుని జన్న మెట్లున్నదో యని నా మనసు
మిగులఁ గలవరపడుచున్నది.

రామ—మహాత్మా! యీ సీరధ్వజుఁడను నాయన యెవరు? ముల్లో
కములకుఁ నొంద నలవిగాని 'ప్రియమిత్ర' శబ్దము మీవలన
నందుటచే నెంతయు మహామహుఁడని తోఁచుచున్నవాఁడు!

విశ్వా—వత్సా! విదేహ దేశములందు మిథిలయను నొక పురముగల
దని వినియుందువు గదా !

రామ—అవునుఁ అక్కడనేకదా, రాజులకెవ్వరికి నెత్తనైన శక్యము
గాని హరువిల్లును నాఁగేటిచాలున బయల్పడిన భూగర్భసంభ
వయగు మనుజకన్యయునను నద్భుతములు రెండు గలవని
జనులెందఱో చెప్పుచుందురు.

విశ్వా—(విహస్య) అథకిం ?

రామ—(సకౌతుకం) తతః కింతస్యాం ?

విశ్వా—

శ్లో॥ అసౌ సీరధ్వజో రాజా
యో దేవా ద్ద్యుమణే రపి
అధ్యైష్ట యాజ్ఞవల్క్యస్య
ముఖేన బ్రహ్మసంహితాం॥ 87

తస్యచ న్యస్తశస్త్రస్య పురాణరాజర్షేర్జనకవంశజన్మనో దీక్షావిలోపశంకా పర్యాకులయతి మాం తదేన మాయుష్మంతౌ విధిశేషమస్మదీయం సమాప్య సహైవ మిథిలాం ప్రతిష్ఠామహే.

రామ—(సహర్షమపవార్య) వత్స ! లక్ష్మణ ! మమాపి తరుణరోహిణీరమణచూడామణిపాణిప్రణయిని బాణాసనే కౌతుకమస్తి.

లక్ష్మ—(సపరిహాసం) ఆర్యాయా మయోనిజన్మని కన్యాయాంచ.

రామ—(సరోషస్మితం) కథ మన్యదేవ కిమపి ప్రహసనం సూత్రయతి భవాన్ (మునింప్రతి) భగవన్ ! ఇక్ష్వాకుకులగురో యదభిరుచితం భవతే !

—(ఇతి పరిక్రమ్య నిష్క్రాంతాస్సర్వే)—

ద్వితీయోఽంకః

శ్రీ ర స్తు.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే

తృతీయోఽంకః

(తతః ప్రవిశతి కంచుకీ)

కంచు—(జరావైక్లబ్య విసంస్థులాని కతిచిత్పదాని గత్వా ఆత్మాన ప్రతి సఖేదోపాలంభం)

శ్లో॥ గాత్రైర్గిరా చ వికలశ్చటు మీశ్వరాణాం
కుర్వన్నహం ప్రహసనస్య నటః కృతోఽస్మి
తన్మాం పునః పలితవర్ణకభాజ మేనం
నాట్యేన కేన నటయిష్యతి దీర్ఘ మాయుః॥ 1

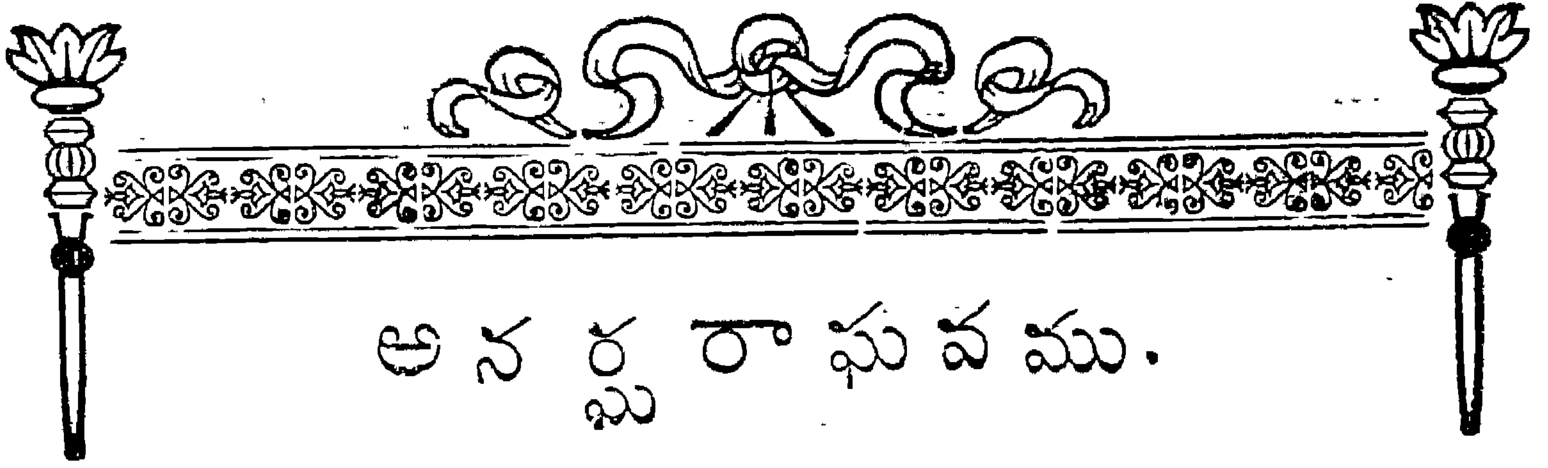
(పురోఽవలోక్య) అయె! సీతాపాదమూలోపజీవినీ! కలహంసికా!

కలహంసికా—(ప్రవిశ్య) ఆర్య! ప్రణమామి!

కంచు—వత్సే! కల్యాణీభూయాః!

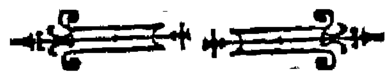
కల—ఆర్య! చిరేణ కుతోఽయాముం!

కంచు—(విమృశ్య) కిన్నుకథ్యతే వత్సే! విదితమేవైతద్భవత్యా తత్రాదృగద్భుతం దారకద్వయ మాదాయ భగవాన్ కౌశికో యజమానం మహారాజం సీరధ్వజ ముపస్థిత ఇతి!

అనర్ఘరాఘవము.

తృతీయాంకము.

(తరువాత కంచుకి ప్రవేశించును.)

కంచు—(ముదిమిచే నొదవిన వణఁకునఁ దడఁబడు నడుగులతోఁ గొంచెమునడచి విసుపుదలతోఁ దన్ను నిందించుకొనుచు)

చ॥ పటుతనడంచి యంగములఁ బల్కులఁ దొట్రుపడించి రాట్సభన్
చటువచన ప్రయోగములు సల్పెడు హాస్యరసప్రబంధపున్
నటునిఁగఁజేసెఁ, బూసె వదనమ్మునఁ గ్రిమ్మర వెల్లరంగు, న
న్నిటు పయినీ చిరాయుష్యక నెట్టునటింప ఘటింపనున్నదో ?॥ 1

(ఎదుటనుజూచి) ఏమిరా ! సీతాకుమారిక యొద్దనుండు కలహంసికయా!

కలహంసిక—(ప్రవేశించి) అయ్యా ! నమస్కారము !

కంచు—ఓసీ ! నీకు మేలగుఁగాక !

కల—అయ్యా! ఏల నేడింత యాలస్యముగ వచ్చుచుండిరి ?

కంచు—(విమర్శించి) ఓసీ ! చెప్పకపోనేల ? నిరుపమానము నత్యద్భుతమునగు బాలకద్వయమును వెంటనిడుకొని కౌశిక మహర్షి మన యజమానుఁడగు జనకమహారాజునొద్దకు వచ్చియున్న సంగతి నీ వెఱిఁగినదే కదా !

కల—ఆర్య! తయోః ప్రభావం నామధేయంచ శ్రోతు మస్తి మే కౌతూహలం

కంచు—వత్సే! కథయామి.

శ్లో॥ త్రయస్త్రింశత్కోటిత్రిదశమయమూర్తే ర్భగవత
స్సహస్రాంశో ర్వంశే జయతి జగదీశో దశరథః
యదస్త్రై రస్నిగ్ధై రసురయువతిశ్వాసపవన
ప్రకోపే సిద్ధే నస్ప్రృశతి శతకోటిం శతముఖః॥ 2

శ్లో॥ ఇమౌ తస్య విశాంపత్యు
రాత్మజౌ రామలక్ష్మణౌ
యయో ర్భరతశత్రుఘ్నా
వనుజౌ ద్వంద్వచారిణౌ॥ 3

కల—యథాస్మాకంగృహే భర్తృదారికా సీతా ఊర్మిళా మాండవీ శ్రుతకీర్తిశ్చ (విచింత్యహర్షం నిరూపయంతీ) కథం మహాకుల ప్రసూతాః ఖల్వేతే కుమారాః (ముహూర్తమివస్థిత్వా దీర్ఘముష్ణంచనిశ్వస్య) కుతో అస్మాకమీదృశం భాగధేయం?

కంచు—భవతి! మా విషీద! సర్వం భద్రం భవిష్యతి దేవబ్రాహ్మణ ప్రసాదాత్.

కల—తతస్తతః

కంచు—తతశ్చ వృద్ధాంతఃపురాణా మభ్యర్థనయా తౌ వికర్తనకుల కుమారౌ దృష్ట్వా నివర్తమానః పురోధసా గౌతమేనా హూయ రాజపుత్రీణాం సౌభాగ్య దేవతారాధనాయ ప్రహితోస్మి.

కల—అగునగును. అయ్యా! వారి జన్మనామాదు లెట్టివియో వినఁ
దలఁతు నించుక సెలవిచ్చెదరా ?

కంచు—ఓసీ! చెప్పెదను నాలకింపుము.

మ॥ అమరు ల్మున్నప్పుడమూఁడుకోట్లు నిజదేహంబా సహస్రాంశు వం
శమునం బొల్చు నజేయుఁడై దశరథ క్ష్మాపాలుఁడాత్మైక దు
ర్దమ యాత్రాస్త్రపరంపరం దనుజ కాంతాశ్వాస వాతప్రకో
పముఁగల్పించి శతక్రతు స్వర్గతశంబస్పర్శనుం జేయుచున్॥ 2

తే॥ గీ॥ ఆమ్మహీపాలు నాత్మజు లలఘుమతులు
రామలక్ష్మణు లన్యోన్య రక్తియుతులు
దోయిగఁ జరింతురు భరతశత్రుఘ్నులనుఁగుఁ
దమ్ములై తమ్ముఁ బలెఁగన దాల్చి మెలఁగ॥ 3

కల—మనయింట రాచకన్నియలగు సీతోర్మిళలు మాండవీ శ్రుత
కీర్తులుఁ బలెను, (చింతించి సంతోషముతో నిరూపించుచు)
ఆహా! మహాకుల ప్రసూతులెకదా! యిక్కుమారులు.
(కొంచెమూరకుండి నిట్టూర్పువుచ్చి) మనకంత యదృష్టమా?

కంచు—ఓసీ! నీవంతగఁ జింతింప నక్కరలేదు. దేవబ్రాహ్మణానుగ్ర
హమువలన నంతయు మేలే కాఁగలదు.

కల—అయ్యా! తరువాత,

కంచు—పెద్దలగు నంతిపురమునందలి వనితలు కోరుటచే నారవికుల
కుమారులను జూడవచ్చుచుండఁ బురోహితుఁడగు శతానం
దుఁడుగారు మన రాచకన్నియలకగు సౌభాగ్యదేవతలను బూ
జించిరమ్మని నియోగించుటచేత దేవతాగృహమునకు వెళ్లితిని.

కల—ఆర్య! సర్వజనమనీషితం నూనం తత్రభవత శ్శతానందస్య వచనం?

కంచు—వత్సే! ఏవమేతత్ నఖల్వతథ్య మగంభీర మాంగిరసో బ్రవీతి.

కల—తస్మా దార్య! కింమంత్రియసే శంకరశరాసనారోపణవ్యవసాయినో రాజర్షే ర్జనకస్య ప్రతిజ్ఞాసాహసం నిర్వహతి రాఘవః?

కంచు—వత్సే! అస్మాన ప్యయం వితర్క స్తరళీకరోతి,

తథాహి

శ్లో॥ పూర్ణేపి కర్మణి హతేష్వపి రాక్షసేషు
విజ్ఞాయ మైథిలసుతా మపి వీర్యశుల్కాం
బాలః పితుః ప్రియతమం రఘురాజపుత్ర
మేతావతీం భువ మృషిః కథ మానినాయ? 4

కల—(స్మరణ మభినీయ సవిషాదం) ఆర్య! ప్రవృత్తివిశేషలాభేన దుర్మనాయమాన మాత్మానం పాంచాలికాకేళి వ్యాపారేణ వినోదయంతీం భర్తృదారికాం ప్రేక్ష్య ప్రతినివర్తయితు మాగతయా ఆర్యస్య దర్శనేన మయా విస్మృతం అనేన పునారాక్షసనామగ్రహణేన స్మారితాస్మి.

కంచు—(సవిషాదం) కీదృశీ సా ప్రవృత్తిః యా తవ భర్తృదారికా మపి దుర్మనాయమతి?

కల—యథా కిల సీతాదేవీం ప్రష్టుం దశగ్రీవపురోహిత ఆగతఇతి

కల—(సంతోషముతో) ఆశతానందుఁడుగా రానతిచ్చినది యందఱి సమ్మతినేకాదా ?

కం—కాకేమి ? ఆయాంగిరసుఁడెప్పుడును దూరమూరయక పల్కు వాఁడు కాడు.

కల—అట్లయిన మీరేమి యూహించెదరు ? హరుని విల్లెక్కుడవల యునను మనరాజగారు పూనిన సాహసప్రతిజ్ఞ నీ కుమార రాఘవుఁడు నిర్వహింపఁగల్గునా మఱి ?

కంచు—ఓసీ ! నేనును నావితర్కమునసే తొట్రుపడుచున్నాను.

కాని,

మ॥ వధఁజెందెం దనుజాళి; యధ్వరము నిర్వర్తింపనయ్యెన్ యథా।
విధిగా; మైథిలికిం జగంబెరుఁగన్ వీరత్వమే శుల్కము।
త్యధికం బిప్పథ, మైన బాలు జనకాత్యంతప్రియుని వంశవా।
రిధి చంద్రున్నన వీటికేటికి, మహర్షి స్వామి తాఁదెచ్చెనున్॥ 4

కల—(జ్ఞాపకము నభినయించుచు, విషాదముతో) అయ్యో ! కొం డొక వార్తావిశేషమునఁ గలంగిన మనమ్మును బొమ్మల పెండ్ల వేడుకచే వినోదింపఁ జేయుచున్న సీతాకుమారిం జూచి యనేయే మొ తెలిసికొని పోవచ్చియు నిచ్చట మిమ్ముఁ జూచి యది మఱచితిని. యిప్పుడు మరల నీ దనుజనాను గ్రహణముచేతఁ దలఁపునకు వచ్చినది.

కంచు—(విషాదముతో) ఓసీ ! రాజపుత్రి మనసు గూడ నొచ్చు నవార్త యేమి ?

కల—“సీతాదేవి నడుగుటకు దశకంఠ పురోహితుఁడు వచ్చెనని”

కంచు—(తత్రైవజ్ఞాంనాటయన్) సహర్షస్మితం కథ మేతావదపి కార్యం వత్సా జానకీ జానాతి య దనేనోదంతేన దుర్మనీ భూయతే?

కల—నూన మిదానీ మస్యాః కృతావతారమంగళాని అంగాని యౌవనస్య పంథాన మీక్షంతే.

కంచు—(విహస్య) సహర్షం దిష్ట్యాచిరస్య జీవద్భి రస్మాభి ర్యౌవన వతీ వత్సా వైదేహీ ద్రష్టవ్యా సస్మితం తతస్తతః।

కల—భవతు తన్నకిమపియుష్మాభిశ్శ్రుతం మయా కిమపి నకథితం॥

కంచు—వత్సే! నతావదర్థోయ మద్యాపి రాజగోచరీ భవతి? యది చస్యాత్కిమేతావతా పర్యవస్యతి?

కల—హతాశో రావణో దేవీం పరిణేష్యతి!

కంచు—

శ్లో॥ హాస్యే కరిష్యతి జగత్త్రయజిత్వరోపి
క స్తాదృశీం దుహితరం జనకేశ్వరస్య
ప్రాణాధికం విపులబాహుభృతా మపీదం
త్రైయంబకం కిమపి కార్ముక మంతరాయః॥ 5

నాపి దశకంధరానురోధేన స్వయం ప్రతిజ్ఞా మన్యథాకరిష్యతి మహాక్షత్రియో విదేహరాజః త న్నకించి దేతత్.

కల—ఏవం భవతు ఆర్య! కుత్ర సాంప్రతం తౌ రామలక్ష్మణౌ?

కంచు—(ఎఱుఁగనట్టు నటింపుచు) ఈ యుదంతమున మనసు కలఁగు నంతపాటి దయ్యెనా ? జానకి ?

కల—ఆర్యా! అగును అదృష్టవశమున సముద్యద్యౌవనయై విరాజిల్లుచున్నది.

కంచు—సరే, అట్లయిన నీకేఁ జెప్పనేల ? చిరకాలము జీవించి యున్నందుకు మనకీ వేడుక కూడ కనుఁ బడుచున్నది.

కల—కానిండు నే నేదియునుఁ జెప్పనులేను; మీ రేమియును వినను లేదనుకొనుఁడు.

కంచు—ఓసీ! నీ వెప్పిన యివ్వర్తమాన మింకను రాజుగారికిఁ దెలియకుండునా ? తెలిసిన నేమి? యింతమాత్రమున నేమగును?

కల—ఏమగుట యేమి ? వాని యాశ బుగ్గిగాను! ఆ రావణనిశాచరుఁడు మన సీతం బెండ్లి యాడును !

కంచు—(నవ్వి

తే॥ గీ॥ కడఁగి ముల్లోకములు గెల్చుఁగాక వీఁక।
జనకజను గేల గ్రహియింపఁ జాలు నెవఁడు।
విపుల భుజులకె పాణిగ్రాహితపు విధాన।
నడుమ నడ్డుండె! నదె! ఫాలనయను విల్లు !॥ 5

ఇదిగాక మహాక్షత్రికుల సంభవుఁడగు జనకుఁడు రావణుఁ డెంత నిరోధించినను దన ప్రతిజ్ఞను విడుచువాఁడును గాడు. కనుక యిది యట్లెన్నఁడును జేరుగదు.

కంచు—నన్వేతావేవ దేవతాగారవేదికాయాం,

శ్లో॥ మునిః కౌశిక వైదేహ
గౌతమా నభిరాధ్యతః
ఛాకితౌ జ్ఞానకర్మభ్యాం
మోక్షస్వర్గావివస్థ్వయం॥ 6

తద్దేహి కియచ్చిర మస్మాక మాగతానాం కన్యాంతఃపుర మేవ గచ్ఛావః॥

*

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)

—(మిశ్రవిష్కంభః)—

కల—(నిట్టూర్పువుచ్చి) అట్లయగుఁగాక! అయ్యా! ఇప్పుడా రామ లక్ష్మణు లెక్కడనున్నారు?

కంచు—అదిగో! యీ దేవతాగృహవేదియందె లక్ష్మణసమేతుఁడు శ్రీరామచంద్రుఁడు,

తే॥ గీ॥ దములఁ గౌశిక జనక గౌతములఁ దరిసి।
వినయమున నొప్పుచుండె నమ్మునులవైన।
పుణ్య సత్కర్మ సుజ్ఞానములఁ దనంత।
వచ్చు స్వర్గసమేతాపవర్గ మనఁగ!॥ 6

(యథామూలము) అదిగో! దేవతాగారవేదికయందే

పాఠాంతరము—

తే॥ గీ॥ దములఁ గౌశిక జనక గౌతములఁ దరిసి।
వినయమున నొప్పుచుండి రాఘవులవైన
జ్ఞాన కర్మలచేఁ దాము గానెవచ్చి।
పొల్చు నపవర్గమును స్వర్గమును ననంగ!॥ 6

కాఁబట్టి రమ్ము! తడవయ్యె నంతిపురికిం బోవుదము!

(ఇద్దఱు వెళ్లుదురు.)

—(ఇది మిశ్రవిష్కంభము.)—

(తతః ప్రవిశతి జనకో విశ్వామిత్రశ్శతానందో రామలక్ష్మణౌ చ)

జనకః—(సహర్షం) భగవన్ ! విశ్వామిత్ర !

శ్లో॥ లుంప న్నదృష్టజామాతృ
సంపదా శుచ మద్య నః
త్వదాగమనజన్మాయ
మానంద స్సుదినాయతే ॥ 7

అపిచ,

శ్లో॥ అద్య ప్రదక్షిణశిఖావలయః కృశాను
రశ్నాతి మే జనపదేషు వషట్కృతాని
త్వత్తేజసి స్ఫురతి శాంతికపౌష్టికేషు స్వాంచ
స్త్రిచం శిథిల మాంగిరసో బిభర్తి ॥ 8

విశ్వా—సఖే ! సీరధ్వజ ! చిరస్య శాంతః పుష్టశ్చ తవాయం జనపదః॥

శ్లో॥ యత్ర త్వం బ్రహ్మమీమాంసా
తత్త్వజ్ఞో దండధారకః
పురోధా శ్చైవ యస్యాయ
మంగిరః ప్రపితామహః ॥ 9

(సస్మితం) జామాతురదర్శనజన్మా తవాయం శోకః పున రస్మాక ముపశమయితు మవశిష్యతే ? కించ శోకహర్తాతునామ లోకయాత్రైవ భవతః, తథాహి,

(తరువాత జనక, విశ్వామిత్ర, శతానంద, రామలక్ష్మణులు
ప్రవేశింతురు.)

జనక—(సంతసమున విశ్వామిత్రునితో)

తే॥ గీ॥ మౌనిచంద్ర! యదృష్టజామాత్రవాప్తి।
మదినొదవు చింతనంతయు మాన్చఁజేసి।
భవ్యతరమగు నీరాక నవ్యసుఖము।
నించుటను నేఁడె సుదినమై మించుచుండె.॥ 7

మఱియును,

చ॥ అనఘ! ప్రదక్షిణార్చి యయి యగ్ని హవిర్గ్రహణంబొనర్చు, మ
జ్జనపదపాళి నిప్పుడిఁక శాంతిక పౌష్టిక కర్మలం గనుం
గొనఁ దన సుక్రియా గౌతమునకున్ శిథిలమ్ముగఁ బూనెనౌను నీ
ఘనతరమైన తేజము ప్రకాశము నించుచు మించుచుంటచేన్॥ 8

విశ్వా—మిత్రమా! సీరధ్వజ! ఇప్పుడే కా దెప్పుడును నీదేశము
శాంతియుఁ బుష్టియుఁ గలదియే!

తే॥ గీ॥ సకల తత్వ రహస్య విజ్ఞాతవగుచు।
రహిఁ గొనెడు నీవు దండ ధారకుఁడవనఁగ!
నంగిరుఁడు ప్రపితామహుఁ డనఁగ నెగడు।
నీ శతానందముని పురోహితుఁడు ననఁగ॥ 9

(చిరునగవుతో) అల్లుఁడు లభింపమిచే నగు చింతమాత్రము
ముపశమింప మాయెడ మిగిలి యుండునా? లోకానుసరణ మాత్ర
ములుగాని నిజముగ నీకేమి! శోకహర్షము లేమి! అల్లేక దా,

శ్లో॥ యజూంషి తైత్తిరీయాణి
మూర్తాని వమతిస్మ యః
స యోగీ యాజ్ఞవల్క్యస్తాం
వేదాంతా నధ్యజీగపత్॥ 10

లక్ష్మ—(జనాంతికం) ఆర్య! అయం స రాజా వైదేహః పవిత్ర మపరిమేయ మాశ్చర్యద్వయం యస్యాపదాన ముపాధ్యాయా దనుశ్రూయతే!

రామ—(సప్రమోదానురాగం) వత్స! స ఏవాయం శతపథాధికారీ పురుషః ప్రణాయ్యాంతేవాసినే యస్మై భగవాన్ యాజ్ఞవల్క్యః శుక్లాని యజూంషి ప్రోవాచ॥

(ముహూర్తం నిర్వర్ణ్య)

శ్లో॥ నిజాయ తస్మై గురవే యతీనాం
జైత్రాయ విశ్రాణితగోసహస్రం
తం గోసహస్రాధిపతేః ప్రశిష్య
ముపాస్మహే మైథిల మాతిథేయం॥ 11

జన—(సప్రశ్రయం) భగవన్! యదన్యత్కించి దభిదధాసి తత్ర ప్రభవిష్ణు ర్భవానేవ తత్ర భవతస్తు సహస్రమయూఖాంతేవాసినో యోగీశ్వరా ద్భగవతో యాజ్ఞవల్క్యా దధ్యయన మితి మహతీ ఖల్వియ మస్మాకం యశఃపతాకా॥

తే॥ గీ॥ తైత్తిరీయ యజుస్సులే ధన్యమూర్తి।
మూర్తిమంతములుగఁ దాల్చి పొల్చె నట్టి।
యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి నిన్నఖిలవేద।
శిఖర సారంబు గ్రహియింపఁ జేసెఁగాదె!॥ 10

లక్ష్మ—(జనాంతికముగా) అన్నయ్యగారూ! ఈయన యేనా! జనకమహారాజుగారు! అతి పవిత్రము నపరిమేయమునగు నద్భుతద్వయము గలిగి యున్నవాఁడని గురువుగారి వలన మనము వినియున్న యా విదేహదేశాధిపతి?

రామ—(అత్యానందానురాగములతో) వత్సా! సందేహమేమి! శతపథకథా ప్రవృత్తికి ముఖ్యకారకుండును, ఇహాముత్రఫల భోగవిరాగియై పూజ్యుఁడైన యాజ్ఞవల్క్య మహర్షి యొద్ద శుక్లయజుశ్రుతి నభ్యసించిన రాజర్షియు, నగు మహాపురుషుఁ డీతఁడె!

(కొంచెము ధ్యానించి)

తే॥ గీ॥ సర్వయతిజేత యగు నిజాచార్యునకును
గోసహస్రి మొసంగిన గోసహస్రి
నాయకు ప్రశిష్యుని సుహాతిథేయు, గేయు,
జనకు, నత్యంతసంతోష జనకు నెంతు.॥ 11

జన—(విశ్వాసముతో) మహాత్మా! సహస్రాంశు శిష్యుఁడును, బూజ్యుఁడును నగు యాజ్ఞవల్క్య మహర్షివలన నధ్యయన మొనర్చితిమనునది యొక్కటియే మాకుఁగల యశఃపతాక. ఇతరవిషయమున ననఁ దమరె సమర్థులరు.

విశ్వా—(విహస్య) భోమహాయోగిన్,

శ్లో॥ కిం యాజ్ఞవల్క్యో జనకః కి మేవం
నవః స్వరూపం కవయోఽపి విద్యుః
ప్రవాహనిత్యా నధికృత్య యుష్మాన్
సహస్రశాఖాః శ్రుతయః పఠంతే॥ 12

శతానందః—భగవన్! ఏవమీదృశాః ఖల్వమీ త్రిభువనమహనీయమహిమానో మనీషిణః.

జన—(సవైలక్ష్యస్మితం) భగవన్!

శ్లో॥ నిర్మాయ కార్మణ మృచా మధుమర్షిణీనా
మున్మార్జసీ ర్జగ దఘాని తవాద్య వాచః
శ్రోతుం చిరప్రణయకౌతుక మస్తి చేతో
దుఃఖాకరోతి పున రేష మమార్థవాదః॥ 13

తద్విరమ! (ఇతిశిరస్యంజలిం ఘటయతి)

విశ్వా—(సస్మితం అస్యాంజలిముద్ఘాటయన్) సఖే! సీరధ్వజ! సంప్రీయతా మంజలిః అమీ తూష్ణీంభూతాః స్మః కాత్యాయనీకాముకకార్ముకారోపణ పణప్రణయ ప్రవీణేన దుహితుః-పత్యా; సంప్రత్యపర్యుషితప్రతిజ్ఞో భూయాః!

లక్ష్మ—(అపవార్య) ఆర్య! పరస్పర మేషాం పౌరుషోత్కర్షప్రశంసారమణీయః పావనోయ మృషీణాం సమవాయః!

రామః—వత్స! యథార్థ!

విశ్వా—(నవ్వి)

చ॥ అరుదగు యాజ్ఞవల్క్య మిథిలాధిపులిట్టిరటంచొ కించుకే
నెఱుగరు మీస్వరూపమును, సిద్ధ చరిత్రకులౌ కవీంద్రులున్
సరిగఁ బ్రవాహనిత్యత నెసంగెడు మీ యెడనుండి వేదముల్
పరమ సహస్రశాఖలయి పర్వుచునుండె జగంబునింపుచున్॥ 12

శతానందుఁడు— మహాత్మా! కుశికనందనా! అగును వీరలట్టిరే. త్రిజగన్మాననీయ మహిమాభిరాములును బ్రహ్మవిదులును అసమానులును నై యలరుచున్నారు.

జన—(సిగ్గుతోఁగూడిన చిఱునగవుతో)

చ॥ కలుషహారమ్ములౌ నిగమకర్మలు దీర్చి యఘమ్ములాఱ్చు నీ
పలుకులు వీనులార విను భాగ్యము నాకెపుడబ్బు నంచెసన్
బలు తమినుందు, తీర్చితివివాంఛిత, మైన సుదర్ధవాదముల్
గలుగఁగఁజేయకున్నవి సుఖంబ,వి వీడుము వేడుకున్ సినున్॥ 13

(శిరమునందుఁ జేతులు జోడించును.)

విశ్వా—(చిరునగవుతో దోసిలివిప్పుచు) మిత్ర! సీరధ్వజ! అంజలి విప్పుము! ఇదె! యూరకుండును. నీవిప్పుడు హారశరారోపణ దక్షుఁడగు నల్లునిచేఁ బ్రతిజ్ఞానిర్వహణము నంది యలరుగువు
గా

లక్ష్మ—ఆర్యా! వీరల యొండొరుల ప్రజ్ఞావిశేషములం దెలుపు ప్రశంస యెంతయు సంతోష మొదవింపుచున్నది. ఆహా! మహర్షుల సమావేశమెంతయుఁ బావనమైనదిగదా!

రామ—వత్సా! సందియమేమి!

శ్లో॥ స్మరంతి లోకార్థ మమీ కిల శ్రుతీ
రితి ప్రతిష్ఠా మధిగంతు మీశ్మహే
పరం య దేషాం పున రస్తి వైభవం
త దేత ఏవ వ్యతిపద్యతే యది ॥ 14

జన—(సహర్షం) పర మనుగృహీతోఽస్మి.

శ్లో॥ సమస్యా వా సామ్నాం బహిరబహి రంహః పరిమృజా
మృచాం వా సంవాదః కిమపి యజుషాం వా పరిపణః
త్వదాశీర్వాదోఽయం బహువిషయసాక్షాత్కృతఫలో
వరం మేవత్సా న్యూః కథయతి పురోవర్తి న మివ॥ 15

విశ్వా—(సాకూతం) సఖే! సీరధ్వజ ఏవమేతత్.

శ్లో॥ దవీయస్యో దూరా దపథ మిచచాముత్ర చ శుచాం
త్రివేదీవాక్యానా మనతిచిరభగ్నా ఇవ ఖిలాః
శ్రుతిగ్రాహ్యం జ్యోతిః కిమపి బహిరంతర్మలముషో
మృజాయా మజ్ఞానః క్వను వివరియంతి ద్విజగిరః ॥ 16

శతా—(స్వగతం) నూనం రామభద్రమేవ జామాతర మభిసంధాయ భగవా నయం వక్రోక్తిభిః పునఃపున స్సీరధ్వజం పరిమోహయతే భవత్వహ మస్య ప్రరోచనార్థ మసంవిదాన ఇవ పృచ్ఛామి (మునిం ప్రతి) కస్యేదం శకుంతరాజకేతో రివ కౌస్తుభ శ్రీవత్సౌ రత్నద్వయం ?

విశ్వా—(విహస్య, స్వగతం) సాధు! వత్స! శతానంద! య దేతత్ కృతంతీర్థం వివక్షితస్య వస్తున స్సుఖాపతారాయ (ప్రకాశం) వత్స! గౌతమ! కకుత్థ్సకుల కుమారా వేతౌ.

తే॥ గీ॥ అఖిల లోకోపకారార్థ మాగమములు।
మరువరన్న ప్రతిష్ఠమె మనమెఱుంగఁ।
గలము గాని తదన్యమా నలఘుమహిమ।
వారి కొండొరులకె కాక, వశమె, తెలియ॥ 14

జన—(సంతోషముతో) మిగుల ననుగ్రహింపబడితిని.

ఉ॥ సామపు సీమయో, యకలుషంబగు ఋక్కులనిక్కమో యజు
స్తోమముధామమో, యనఁగ శోభిలుచున్న జమ్మె, ఫలంబుల।
న్వేమును బెక్కుచోట్లనిడు నీ ఘనవాక్యము నాకుమాత్రె కి।
ష్టోమునిచంద్రమా యెదుటనుండినవానిగఁ దెల్పెడున్ వరున్ ॥15

విశ్వా—(సాభిప్రాయస్మితముతో) నుచ్చెలీ! అగునట్లె!

ఉ॥ దూరముఁకన్న దూరములు, దుష్పథముల్వ్యథకెంచు, లోకపాలిన్
మీఱునఘంబు లాఱ్చు శుచిమేర, లెదో శ్రుతివేద్యచిన్మయా
స్ఫారపుజ్యోతి, నాతిచిరభగ్నఖిలమ్ములఁబోలు వేద వా
గ్వారము, లెన్న నట్టి ద్విజవాక్కులు వ్యర్థములంట వింటిమే! 16

శతా—(తనలో) అగును నిక్కముగఁ బూజ్యుఁడగు నీతఁడు రామ
చంద్రు నల్లునిగ వెల్లడింపక మఱి మఱి వక్రోక్తులచేత
జనకునిట్లు భ్రమపెట్టుచున్నవాఁడు గావచ్చును. కానిమ్ము
అదియేమొ వెల్లడి యగునట్లు లె ఱుఁగనివానివలె నడిగి
చూతును. (మునితో) ఆర్యా! విష్ణునికౌస్తుభ శ్రీవత్సముల
వలెనలరు నీ శిష్యులిద్దరు నెవ్వరు?

విశ్వా—(నవ్వి, తనలో) బాగుగా నున్నది. యీ శతానందుఁడు
నేను వివరింపనున్నదానినె యడిగి కొంతసులభముచేసినాఁడు
(ప్రకాశముగా) వీరు కకుత్థ్సకుల కుమారులు.

శతా—(సప్రత్యభిజ్ఞమివ)

శ్లో॥ పుత్రార్థే జగదేక జాంఘిక యయూద్దామభ్రమత్కీర్తినా
చాతుర్హోత్రవితీర్ణ విశ్వవసుధాచ క్రేణ చక్రే మఖః
రాజ్ఞా పఙ్క్తిరథేన యత్ర సకలస్వర్వాసిసర్వాతిథా
స స్వేనైవ ఫలప్రదః ఫల మపి స్వేనైవ నారాయణః॥ 17

తత్కిమేతావేవ దాశరథీ యాౌ కిల రామలక్ష్మణౌ విశ్వామిత్ర
తాటకామథన మంగళోద్ఘాత వితీర్ణదివ్యాస్త్రమంత్రపారాయణేన
భగవతైవ వినీతౌ వైతానస్య కర్మణ శ్ఛిద్రాపిధానదక్షిణయా భగ
వంత ముపాసాంబభూవతుః॥

విశ్వా—అథకిం ?

(జనకస్తౌ సస్నేహబహుమానం పశ్యతి)

శత—త దనయోః కతరో రామః కతరో లక్ష్మణః

విశ్వా—(రామం నిర్దిశ్య) వత్స ! ఆంగిరస !

శ్లో॥ యే చత్వారో దినకరకులక్షత్రసంతానమల్లీ
మాలామ్లాన స్తబకమధుపా జజ్ఞిరే రాజపుత్రాః
రామ స్తేషా మచరమభవ స్తాటకాకాళరాత్రి
ప్రత్యూషోయం సుచరితకథాకందళీమూలకందః॥ 18

శతా—(జ్ఞాపకము చేసికొనునట్లు) ఏమీ! అగును, నాఁడు

ఉ॥ పూని సితాశ్వ మెల్లజగముల్ స్వయశమ్మటు సంచరించఁగా
దాన మనంత యంతయుఁగ, దానవవైరులు తృప్తినంద డెం
దాన సుతార్థియై దశరథక్షితిపాలుఁ డొనర్చె జన్న మ
ద్దాన ఫలప్రదాతయును దత్ఫలమున్ జలజేక్షణుండె గాన్॥ 17

వీర లా దశరథుని సంతతులా? వీరే కదా, తాటకామథన మంగళారంభమునకుఁ గా, దివ్యాస్త్రమంత్రముల నెల్ల పఠియించి యజ్ఞరక్షణరూపమగు గురుదక్షిణ నొసఁగి మెసఁగుచుండి రను రామలక్ష్మణ నామకులు?

విశ్వా—సందేహమేమి?

జన—(వారి నిరువురను స్నేహబహుమాన పూర్వకముగాఁ జూచును.)

శతా—ఇందు రాముఁడెవరు? లక్ష్మణుఁ డెవరు?

విశ్వా—(రాముని జూపుచు) వత్సా! గౌతమా!

సీ॥ జలజమిత్రాన్వయ క్షత్రసంతాన వ।
ల్లీ మాలికామ్లాన సౌమగుచ్ఛ।
తుల్యులై రాజపుత్రులు నల్వు రుదయించి
వఱలుచునుండిరి వరుస నందుఁ।
బ్రథమసంభవుఁడు బల్ భవ్యాత్ముఁ డీతండు
రమ్యాకృతి నెసంగు రాముఁడనఁగ।
తాటకానామక దారుణరాక్షస
కామినీరూపంబు గాంచితాన।

(లక్ష్మణంనిర్దిశ్య) అయం చ లక్ష్మణః !

శతా—భగవన్ ! వశిష్ఠ ! ప్రసూతం క్షత్రియముద్ధ్యతే॥

జన—(విహస్య) సాధు! భగవన్నస్మాదృశేషు ప్రజాసు పరివిశ్య క్రీడసి॥

శ్లో॥ క్రోధాగ్నౌ పురుహూతహుంకృతిపరాభూతత్రిశంకు త్రపా
సంపాతజ్వలితే జగత్త్రయమయీం త్వయ్యాహుతిం జుహ్వతి
సంభ్రాంతోపనతస్య నాటిత జరావైక్లబ్యశీర్ణాక్షరాః
ప్రత్యూహాయబభూవు రంబుజభువో దేవస్య చాటూక్తయః॥ 19
తమపి నామ భగవంత మన్యే గోపాయితారః॥

శతా—రాజర్షే! ఏవమేతత్ కింతు పున ర్దీక్షిష్యమాణాః నరుధ్యంతీతి రక్షితారం క్షత్రియము పాదద తే॥

జన—(సవిస్మయం రామలక్ష్మణౌ నిర్వర్ణ్య జనాంతికం) శతానంద !

శ్లో॥ భవతి నతథా భానో శ్శిష్యే గురౌ వసతో మమ
స్వయ మపి మునౌ విశ్వామిత్రే గృహా నధితిష్ఠతి
దశరథసుతౌ వేతౌ దృష్ట్వా యథోచ్ఛ్వసితం మన
శ్శిథిలయతి మే పరిత్యజ్యోతిః పరిబోధసుఖాసికాం। 20

తే॥ గీ॥ నయిన యల కాశిరాత్రి కహర్ముఖంబు।
నఖిలసద్గుణగణముల కాకరంబు।
సకలపాపాపహారణ దక్షపత్రిశస్త్ర।
తరకథాళికి మూలకందంబు నగుచు॥ 18

(లక్ష్మణునుద్దేశించి) తక్కిన యీరెండవ యతఁడు లక్ష్మణుఁడు

శతా—మహాత్మా! అదృష్టవశమున వసిష్ఠునుపదేశముచే క్షత్రికుల మభివృద్ధి నందుచున్నది గదా!

జన—(నవ్వి) బాగు! బాగు! మహాత్మా! కౌశికా! నీవును మా వంటిపత్రిజలతోఁ బాటు నటింపుచుంటివా?

ఉ॥ వేలుపుతేఁ డదల్చెదనను ప్రీడఁ దిశంకుఁడు చోయ నాయత
జ్వాలలు జేగ నాగనిరుపాగ్నిని లోకము లీవు వేల్చుచో
వేలుపుపెద్ద తద్ద ధృతివీడి సదంభజరావిశీర్ణవ
ర్ణాళిగఁ జెప్పుచొప్పుగని యప్పుశికప్పెనుప్రాన్కి మానవే?॥ 19

అట్టి సమర్థుఁడవగునీకును నొరులు సాహాయ్య మొనర్చువారలా!

శతా—(జనకునితో) రాజమునీ! అగును నిక్కంబె, అయినను దీక్షపూనవారు క్రోధమూనరామిని, రక్షకుఁడగు నొక క్షత్రికుమారుం దీసికొనుచుందురు గాదా?

జన—మహాత్మా! శతానందా!

ఉ॥ భానునిశిష్యుఁ డాత్మగురుసర్యుఁడు నైతగు యాజ్ఞవల్క్యుస
న్మానిని గొల్చుచోఁ గుశికనందనుఁడింటికిఁ దాన వచ్చుచో
బూనదు చిత్త మింతటిపత్రిమోదము బ్రహ్మసుఖానుభూతి పెం
పైన గణింప కీదశరథాత్మజులం గని పొంగెదు న్గదున్॥ 20

శతా—రాజర్షే! వైదేహ! ఈదృశమేవైతత్ మమాపి రాజపుత్రా వేతౌ సాక్షాత్కుర్వతో వత్సే సీతోర్మిళే నహృదయా దవతరతః॥

జన—(సఖేదస్మితం విశ్వామిత్రం ప్రతి) భగవన్!

శ్లో॥ ఇదం పయోమూర్తి రియంమనోజ్ఞా
పీఠాద్భుతోఽయం చరితప్రరోహః
ఇమౌ కుమారౌ తవ పశ్యతో మే
కృతార్థ మంత ర్నటతీవ చేతః॥ 21

విశ్వా—(సోత్ప్రాసస్మితం) సీరధ్వజ! హృదయమేవామంత్రయస్వ కిమర్థం కృతార్థమసీతి॥

జనక—(సఖేదస్మితం)

శ్లో॥ యద్గోత్రస్య ప్రథమపురుష స్తేజసా మీశ్వరోఽయం
యేషాం ధర్మప్రవచనగురు ర్బ్రహ్మవాదీ వసిష్ఠః
యే వర్తంతే తవ చ హృదయే సుష్ఠు సంబాధయోగ్యా
స్తే రాజానో మమ పునరసౌ దారుణ శ్శుల్కసేతుః॥ 22

రామలక్ష్మ—(సవిమర్శం) కథమస్మదీయాః కథాః ప్రస్తూయంతే॥

విశ్వా—(సవిమర్శస్మితం) రాజర్షే! యదిశుల్కసంస్థైవ కేవలమంతరాయః తన్న కించిదేతత్॥

శతా—రాజమానీ ! వైదేహా ! అగునిది యట్టిదే ! నాకును వీరిని జూచినప్పటినుండియు రాచకన్నియలగు సీతోర్మిళలు మన సునఁబట్టి విడువకున్నవారు.

జన—(విశ్వామిత్రునితో) పూజ్య ! విశ్వామిత్రా !

కం॥ చరితంబిటు వీరాద్భుత
భరితం బిడివయసు రూపు భవ్యంబునునో
హర, మీచిఱుతలఁగనిమది
చరితార్థంబైనయట్లు సంతసపడెడున్॥ 21

(పాఠాంతరము)

చ॥ వయసన నిద్ది యెంతో యభివాంఛిత, మాకృతి యన్న నిద్ది యెం
తయును మనోహరంబు, చరితంబన నిద్ది యపారవీర వి
స్మయరసపూరితం, బన నమంద ముదంబున నిక్కుమారక
ద్వయమునుఁ జూచి యాను, మది తద్దయు సార్థకమైనయట్లె లోన్

విశ్వా—(మిషతోఁగలసిన చిరునగవుతో) ఎట్లు కృతార్థతనొందితివసి! నీడెందమునే యడుగుము !

జన—(ఖేదముతో)

ఉ॥ ఏరికిఁ వేవెలుంగగు దినేశుఁడు భాసిలు వంశకర్తయో,
యేరికి ధర్మబోధనుఁడు నెప్డు వశిష్ఠుఁడు బ్రహ్మవేత్తయో,
యేరికినీవె యాప్తుఁడవహింఁచితో, వారలె బాంధవాగ్రులౌ
వారును; గాని, పూనితి నవారణ దారుణ శుల్కసేతువున్॥ 22

రామలక్ష్మ—(చేచాటుగ) ఇదియేమి ! మన వృత్తాంతమును బ్రస్తుతించుచున్నారు !

విశ్వా—(నవ్వుచు) రాజర్షీ ! కేవలము శుల్కవిషయమే యంతరాయమని తలఁచెదవేని యది యెంతమోపనిగాదు.

జన—(సఖేదవిమర్శం అపవార్య) భగవన్ ! ఆంగిరస !

శ్లో॥ యద్విదన్నపి విదేహనందనీ
పాణిపీడనవిధే ర్మహార్ఘతాం
ఏవమాహ ముని రేష కౌశిక
స్తేన ముహ్యతి చిరాయ మే మనః॥ 23

శ్లో॥ తదేవ స్థాణవీయం వా
ధను స్స్యా దీదృశం
ఏత దారోపణం నామ
పణో వా మమ జర్జరః॥ 24

శతా—శాంతం ! పాపం ! శాంతం ! పాపం !

శ్లో॥ దుర్లంఘ్య మీశ్వరశరాసన మప్రమోచ్య
శుల్కగ్రహా త్త్వమపి సర్వ మిదం తథైవ
కిం త్వస్య రాఘవశిశో స్సహజానుభావ
గంభీరభీషణ మతిస్ఫుట మేవ వృత్తం॥ 25

జన—(మునింప్రతి) భగవన్ ! కౌశిక ! చిరమపి వికల్పయన్ న భవద్గిరా మభిధేయ మద్యాపినిశ్చినోమి॥

విశ్వా—(విహస్య) తముపదర్శయ ! కార్ముకమైందుశేఖరం, రామభద్ర ఏవ వ్యాకరోతు॥

రామ—(సహర్షం స్వ) కథమలీకవికత్థై రాత్మానం వినోదయామి సన్వయం మహ్యమేవ కౌతుకం పూరయితుమైశ్వరం ధనురభ్యర్థయతే (జనకంచదృష్ట్వా సవిమర్శం) అహహ॥

జన—(ఖేదముతో) (విమర్శించుచు వెనుకకుఁదిరిగి శతానందునితో) అంగిరసుఁడా !

కం॥ సీతాపరిణయవిధి యం
దాతతమగు నాప్రతిజ్ఞ యనిహాతమును నీ
లో తెలిసిగిన కౌశికముని
నేతయె యిటువల్కమనస నిశ్చయమయ్యెన్॥ 23

కం॥ తెలియఁగరాదెయ్యది మదిఁ
దలఁచెనో ? యిమ్మానియిట్లు తానిలిపిన యా
చులకదనము నాపూనిన
బలుపందెమునందొ ? లేక భవ్రువిలునందో ?॥ 24

శతా—పాపము శమించుఁగాక !

ఉ॥ ఈశు శరాసనంబు నోరుఁడెక్కిడ నుక్కునుదక్కు నిక్కమే,
నీశపథంబు వీడమియు నిశ్చయమే, యిదియెల్లనట్లె పా
మ్మాశలనెల్ల నల్లు సహజాంచదుదార గభీరభీషణం
బీశిశువైన రాముఁడొదవించిన చిత్రచరిత్ర రిక్తయే ?॥ 25

జన—మహాత్మా ! మిగుల యోచించుకొనియు మీ వాక్కుల కర్థమును నిశ్చయించుకొనఁ జాలకున్నాను.

విశ్వా—(నవ్వి) అట్లయిన హరశరాసనమును గనుపరుపుము ! దీని యర్థము రామభద్రుఁడే వెల్లడించును.

రామ—(సంతసముతోఁ దనలో) రిక్తసంకల్పములతో మనసు నానందింపఁజేసికొననేల ? యిదిగో పూజ్యుఁడు నాకోరికఁ దీర్చుటకే చాపమునుజూపఁ గోరుచున్నాఁడు. (జనకుని జూచి విమర్శింపుచు) ఆహా హా !

శ్లో॥ బాలే న సంభావ్యమిదం చ కర్మ
బ్రవీతి చ ప్రత్యయితో మహర్షిః
ఇతి ధ్రువం మంత్రయతే నృపోఽయం
దత్తే కిమత్రోత్తర మాకులోఽస్మి॥ 26

జన—(ముహూర్తమివస్థిత్వాదీర్ఘముష్ణంనిశ్వస్య) భగవన్! క్వ తాదృశం భాగధేయమస్మాకం. యేనభగవతా విశ్వామిత్రేణ నాథవంతోఽపయ మేతస్మై రఘుకులకుమారాయ సీతాం ప్రతిపాద్య చిరాయ చరితార్థాభవామః

(రామోలజ్జతే)

జన—భగవన్!

శ్లో॥ యత్కోదండ సమర్పితత్రిభువన చ్ఛిద్రాపిధానవ్రతం
జాతం రోహితమేవ కేవలమపజ్యాబాధ మైంద్రంధనుః
తేపి ప్రేక్ష్యపురా శరాసనమిదం మౌర్వీకిణశ్యామికా
కస్తూరీ సురభీకృతా నబిభరు ర్వ్యర్థంభుజాన్ భూభుజః॥ 27

విశ్వా—సఖే! సీరధ్వజ! కథంపుణ్యరాశిమాత్మానమవమన్యసే!

శ్లో॥ త్వద్భాగధేయ మపితాదృశ ముత్సవానా
మేతాదృశాం వయమపి ప్రసమీక్షితారః
సంత్యేవ విశ్వభువనాభయదానశౌండాః
క్షోణీభుజః పరమమీ న తు రామభద్రః॥ 28

లక్ష్మ—(స్వ) కథముపాధ్యాయేనైవాభిహితం యదస్మి వక్తుకామః॥

శా॥ బాలుండీ పని సేయఁ జాలునని సంభావింప రాదంచుఁ, దాఁ
జాలుం దెమ్మనుచుండె నమ్మదగు నీసన్మౌనిరాజెంచు, నెం 26
తే లోనెంచుచు నుండె నీనృపతి యీ నెట్లుండునో యుత్తరం
బాలోచింపఁగరాక నాదు హృదయం బాలోలమౌచుండెఁ దాన్

జన—(ముహూర్తమాత్రి మూరకుండి వేడి యూహ్నించి) మహాత్మా! నీప్రాపునఁ దీ మాసీత నీరఘుకుల కుమారునకిచ్చి చిరకాలమునకుఁ జరితార్థుల మగునంతటి యదృష్టము మాకుఁ గలుగునా! ఏలయన, ఈవిలు నెక్కిడుట యెంతయు దుస్తరముగదా!

రామ—(సిగ్గుపడును)

జన—

ఉ॥ ఏరల విల్లు ముజ్జగము నెగ్గుచేనం, దన విల్లె యల్లె లే
కూరక నిల్పు వేల్పు టొడయుం డలభూపులె, యీపురారి వి
ల్లారసి నారిచే నిహతులందరటఁ జెందిన కందు పేరి క
స్తూరిని సౌరభం బెనయు దోర్యుగముల్ వృథగా భరింపరే! ॥ 27

విశ్వా—సఖా! సీరధ్వజా! మహాపుణ్యరాశివగు నిన్ను నీవల్లను మానించు కొనెద వేమి?

ఉ॥ అంతటిదా నదృష్టమున కర్హుఁడ నీవు తలంప, నట్టి మే
లెంతయు సంతసంబలర నే మును గాంచఁగనుంటి, ముందు గా
కెంతయు దోర్బలోన్నతి రహిన్ భువనావన దానశౌండుఁడా
నంతటి జేండ్లు పల్కు రెన్నగైనను రాముఁడు గారుగా, నృపా! ॥28

లక్ష్మ—(తనలో) ఏమిది! నేఁజెప్పఁదలఁచుకొనునది యాచార్యుఁడే యానతిచ్చినాఁడు!

జన—సత్య మచింత్యో హి మణిమన్త్రౌషధీనా మివ రఘురాజడిం
భానా మనుభావః పర మేత ద్బ్రవీమి॥

శ్లో॥ గిరీశేనారాద్ధం త్రిజగదవిజైత్రం దివిషదా
ముపాదాయ జ్యోతి స్సరసిరుహజన్మా యదసృజత్
హృషీకేశో యస్మి న్నిషురజని మౌర్వీ ఫణిపతిః
పుర స్తస్మి ల్లక్ష్యం ధనురితి కిమప్యద్భుత మిదం॥ 29

శతా—ఆః కిమనయాపి నాకపరిశస్తి పరిపంథికయా తదేత త్కౌశిక
మేవ ప్రమాణయంతో బహుమన్యామహే అపి కిమశక్యం
రామభద్రస్య॥

శ్లో॥ ఉత్పాదయ న్కమపి రాక్షసకోటిహోమం
తేజో హుతాశనసమింధనసామిధేనీం
యస్తాటకా మకృతబాలసఖైః పృషత్కై-
రీషజ్జయః స్ఫుట మనేన దశాననోఽపి॥ 30

(నేప థ్యార్ధప్రవిష్టః పురుషః)

దేవ! దశాననపురోహిత శ్శౌష్కలో నామ మహారాజం దిదృక్షతే॥

శతా—(సోద్వేగం) ఆః ఆగచ్ఛతు (పురుషో నిష్క్రాంతః)

రామ—(సవ్యథం జనాంతికం) వత్స! లక్ష్మణ! కథమంతరితోఽయమ
నేన దురాత్మనా రాక్షసరాజేన కామారికార్ముక పరిచర్యా
మహోత్సవః॥

లక్ష్మ—న కేవలమి (త్యర్ధోక్తే హసతి)

రామ—(సప్రణయరోషస్మితం తమపాంగేన పశ్యతి)

జన — మహాత్మా! అగును; నిక్కమే. మణిమంత్రాదులయందుఁబలె
రఘురాజడింభకుల యందొప్పు సామర్థ్య మూహింప శక్య
ముగాదు, కాని, యింకనొక్కటియున్నది.

చ॥ సురల త్రిలోకజైత్రమగుజ్యోతి గ్రహించి సృజించె నల్వ, యా
హరుఁడు వహించి మించె, నట నమ్మగ మీరెను శౌరి, నారియై
పరఁగెను బుట్టు పుట్టుదొర, పట్టణపుం ద్రియిలక్ష్మ, మద్భుతా
కరమయి, యొప్పు నిప్పరమకార్ముక రాజ మెకో స్తుతేజమై॥ 29

శతా — ఇఁకను నీహారశరాసనమును మిగులఁ బొగడనేల? ఈకౌశిక
మునివాక్కులనె విశ్వసింతము. ఇంతియకాక రామచంద్రు
నకును నసాధ్యమగునది యేముండును?

చ॥ పలుగుగయాలి రక్కసులపాలిటి హోమ మెదోతలంచియే
వలఁతులమేటి తాటకను బాలసఖాళులపేరి యింధనం
బులను వెలుంగఁ జేయుటకుఁ బూనెను రుక్కఁగఁ జేసె నట్టియా
యలఘుఁ డొకింతలోనన దశాననజేతయు నౌట ఖ్యాతమౌ॥30

(తెఱనుండి సగము గనఁబడుచుఁ బురుషుఁడు).

దేవ! దశకంఠపురోహితుఁడు శౌష్కలుఁడు దేవరవారిని దర్శింపఁ
గోరుచున్నాఁడు.

శతా — (కష్టముగా) సరే! రానిమ్ము! (పురుషుఁడు వెళ్లును.)

రామ — (వ్యథతో, జనాంతికముగా) లక్ష్మణా! ఏమది! యీమురా
త్ముఁడైన రక్కసితేని వలన నా శివధనుస్స్వామహోత్సవ
మడ్డుపడిపోయినది.

లక్ష్మ — అదిమాత్రమేకాదు — (ఇట్లు సగమనినవ్వుచున్నాఁడు).

రామ — (చిఱునగవుతో నతనిని గ్రేగంటఁ జూచుచున్నాఁడు).

శౌష్కలః—(ప్రవిశ్య పరిత్యేకమవలోక్య స్వగతం) కథమత్రైవ జనక శతానందాభ్యాం పురస్కృతో విశ్వేషా మస్మాకమప్యమిత్రో విశ్వామిత్రః (విచింత్య) తిష్ఠతు హతకోఽయం (దక్షిణేన దృష్ట్వా) అయే! కావేతౌ క్షత్రియ బ్రహ్మచారిణౌ॥

శ్లో॥ పుణ్యలక్ష్మ్యైకయో సోఽయ
మనయోః ప్రతిభాసతే
మౌంజ్యాది వ్యంజనైశ్శ్యాంతో
వీరోపకరణం రసః॥ 31

నిసర్గోదగ్రమిదంచ దారకద్వయం

శ్లో॥ పార్శ్వేత్రయాణా మేతేషా
మృక్సామ యజుషామివ
ఉభాభ్యాం విధిమంత్రాభ్యా
మథ శ్శేవ పరిదీప్యతే॥ 32

(విమృశ్య) నూనం లక్ష్మణద్వితీయో రామహతకః కౌశిక మనుప్లవమానో మిథిలాముపస్థితః (సక్రోధ శోకం) హా వత్సే! సుకేతుకులనందిని! తాటకే! కథమీదృశా న్మనుష్యడింభాత్ తాదృశో దైవదుర్విపాక స్తే సంవృత్తః కష్ట మనరణ్యవంశజన్మనః క్షత్రియవటో రనాత్మవేదితా॥

శ్లో॥ సుందాసురేంద్ర సుతశోణిత శీధుపానా
దున్మత్తమార్గణ నిరర్గళ వీరగర్వః
ద్రోహం చకార దశకంఠ కుటుంబకేషి
సోఽయం వటుః కుశికనందన యజ్ఞబంధుః॥ 33

శౌష్క—(ప్రవేశించి, వేఱువేఱుగఁజూచి తనలో) ఇదియేమి ? జనక
శతానందులచేఁ బురస్కరించు కొనఁబడి విశ్వాములకును మా
కును గూడ నమిత్రుఁడగు దురాత్ముఁడీ విశ్వామిత్రుఁ డిక్క
డఁ బ్రవేశించి యున్నవాఁడు ! (యోచించి) ఉండనిమ్ము !
ఇదియేమిటెక్క ! (కుడిప్రైపుగాఁజూచి)

కం॥ వీరేరొకో ! పుణ్యారమా
సారులు, క్షత్రియపుబ్రహ్మచారులు, ధీరుల్
వీరంబున కనుకరణా
బై రంజిలు శాంతరసపు వ్యంజనధారుల్ ॥ 31

ఆహా ! సహజతేజోవిభాసురంబై యీదారకద్వయంబు,

తే॥ గీ॥ ఋగ్యజుస్సామములయట్లు లెసఁగునట్టి
వరముని త్రయమునకుఁ బార్శ్వమున నలరు
రూపుగఁనె విధిమంత్రముల్ రూఢి యనఁగఁ
దనరు నట్టి యథర్వవేదమును బోలి ॥ 32

(విమర్శించి) తప్పక వీఁడు లక్ష్మణద్వితీయుఁడగు రామహత
కుఁడు యీకౌశికునితోఁగూడ మిధిలకు వచ్చియున్నాఁడు కావచ్చు
ను. (క్రోధముతో) అన్నా ! సుకేతసుతా ! తాటకా ! యీమనుజ
నిసువుల వలననె నీకంతటి దైవదుర్విపాకము సంభవించెనా ! యేమి,
యీ యనరణ్యవంశ్యుఁడగు రాచపోతము పోతరము !

శా॥ ఉండెన్ పై నలరావణాసురుఁడటం చూహింప కీకుఱ్ఱ దాఁ
జెండెన్ కోరి తదీయుల, న్మఖము రక్షింపబడెన్ మాని కం
చుండెన్ సుందసుతాంగరక్తమధుపానోన్మత్త బాణాప్తి చే
నిండెన్ వీనికఖర్వగర్వము ! మది న్వీరుండ నంచెద్దిరే ! ॥ 33

భవతు ద్రక్ష్యామ్యస్య భుజశౌండీర్యం! (ఉపసృత్య ప్రకాశం)
అపిసుఖినో యూయం జనకమిశ్రాః॥
జన—స్వాగతం పౌలస్త్యపురోహితస్య ! ఇత ఆస్యతాం !
(శౌష్కలః తథాకరోతి)
కచ్చిత్కుశలం తే రాజ్ఞో రావణస్య ? అథవా॥
శ్లో॥ విపదాం ప్రతికర్తారో
యస్యోపాయైరథర్వభిః
త్వాదృశా స్సంతికింతస్య
కల్యాణ మనుయుజ్యతే॥ 34

శౌష్క—(విహస్య) మహాశ్రోత్రియ ! సీరధ్వజ ! ప్రత్యాకరిష్యామైవ వయం ! యది స్వభుజమండలీమత్త వారణవలయితోరఃపీఠ ప్రాసాద సుస్థిత చతుర్దశభువన విజయలక్ష్మీమహాంతఃపురే లంకాపతౌ కిమపి ప్రతీకార్య మభవిష్యత్ ! పశ్య !

శ్లో॥ యచ్చేష్టా స్సమనీక సీమని పరిత్రస్తః పరాంచన్నపి
ప్రత్యక్షీకురుతే సహస్రనయనః పృష్ఠోద్భవైరక్షిభిః
చక్రే వర్త్మ చ నాగలోకజయినీ యాత్రా మివ ప్రస్తువన్
యః కైలాస ముదస్య కీదృశ మహాదానం తు తస్యాపదాం॥ 35
లక్ష్మ—(సామర్షం జనాంతికం) ఆర్య ! కథమసౌ సహస్రభుజార్జున వాలిభ్యామాలీఢశౌర్యసారో దురాత్మా రావణః ప్రస్తూయతే॥

కానిమ్ము! చూత మీతని భుజశౌండీర్యము! (సమీపించి, ప్రకాశముగా) జనకనృపా! మీకందరకు క్షేమముకదా?

జన—పౌలస్త్యపురోహితునకు స్వాగతము! ఇటురమ్ము!
(శౌష్కలుఁడట్లుచేయును.) మీరాజు రావణుఁడు క్షేమముగ నున్నవాఁడా గునుండ కేమి?

కం॥ సిలుగు లధర్మోపాయం
బులచేఁ దొలగించు మిమ్ముఁబోంట్లటనుండన్
గలిగిన దశగళు మంగళ
కలన న్మతివేత్తయుడుగఁ గడఁగఁగ నేలా?॥ 34

శౌష్క—(నవ్వి) మహాశ్రోత్రియుఁడవగు నో సీరధ్వజా! భుజదండ మండలియను మత్తవేదండ తండములు ప్రాకారముగా నొప్ప నడుమ నలరుచుండు నురఃపీఠమను మేలి మేడయందెంతయుఁ దిరముగ నిలుపఁబడిన చతుర్దశభువన విజయలక్ష్మి కంతఃపుర మగు లంకాధినాథునకును నాపదలు సంభవించి యుండిన నివారించి యేయుందుము. దానికి సందియము లేదు కాని, చూడుము!

చ॥ అనిమొన నోడి పారునపుడైన సహస్రవిలోచనుండు కాం
చును దనవీపు మీది కనుచూపుల నెవ్వని చేష్టలన్ జయం
బును గొన నాగభూగతికిఁ బోలెను శూలిమల న్పెకల్చి చే
సెను పెను తెన్నె వండశేఁషు సిల్గులపట్టగు బెట్టు పుట్టెడున్॥ 35

లక్ష్మ—(క్రోధముతో, జనాంతికముగా) అన్నయ్యగారూ! వీఁడా పాలికా ర్తవీర్యార్జునులచే నింకింపఁ బడిన శౌర్యసారముగల దురాత్ముఁడగు రావణునిగూడఁ బ్రస్తుతించు చున్నాఁడేమి?

విశ్వా—సఖే! సీరధ్వజ! పశ్య! పినాకసందర్శనోల్లాసికా విసంస్థుల
చిత్తవృత్తిరివ వర్తతే రామభద్రః॥

జన—(విహస్య)

శ్లో॥ కిమేతదేవ భగవ
న్నభిధీయే పునస్తరాం
ఇక్ష్వాకవో విదేహాశ్చ
పరవంత స్త్వయా వయం॥ 40

శౌష్క—భో! సీరధ్వజ! కిమిదమస్మాక మాకాశవచనం ఉత
దుష్పరిచ్ఛేద ఏవాయమర్థః యదుత్తరమపి న ప్రతిపద్యసే।
పశ్య!

శ్లో॥ దాతవ్యేయమవశ్యమేవ దుహితా కస్మైచిదేనా మసౌ
దోర్లీలామసృణీకృతత్రిభువనో లంకాపతి ర్యాచతే
తత్కిం మూఢవదీక్షసే ననుకథాగోష్ఠీషు శంసంతి న
స్త్వద్వృత్తాని పరోరజాంసి మునయః ప్రాచ్యా మరీచ్యాదయః॥41

శతా—చిరాయదత్తమేవోత్తరమస్మాభిః॥

శౌష్క—హంత! రాజపుత్రీసమర్పణాదన్యత్కీదృశం తత్।

శతా—

శ్లో॥ శాంభవం చాపమారోప్య
యోస్మా నానందయిష్యతి
పూర్ణపాత్రమియం తస్మై
మైథిలీ కల్పయిష్యతే॥ 42

విశ్వా—సఖా! జనకా! చూడుము! చూడు మీ రాసుతుఁడు ము
క్కంటివింటిని గన్గొంట యందెక్కువ మక్కువతో నున్నట్టు
కన్పట్టుచున్నాఁడు.

జన—(నవ్వి)

తే॥ గీ॥ ఇది యొనర్పు మటంచు నీ వింతనంత
మఱి మఱియుఁ దెల్పవలయునే, మౌనిచంద్ర!
యరయ నిక్ష్వాకులును విదేహావనీపులు
నీదు నానతి జవదాట నేర్తురెట్లు?॥ 40

శౌష్క—ఏమోయీ! జనకా! మాపలుకాకనేము వినవలసిన
దేనా? లేక దీనికన్యాంతరమేమని యంగీకరించి యూరకుంటి
వా? యుత్తర మొసఁగవేమి?

ఉ॥ ఏనికి నేనియుం దనయ నీయక పాయునె? దోర్బలోన్నతిన్ 41
బూని జగత్త్రయంపు గెలుపుం గని రంజిలు సింహళేశ్వరుం
డే నిను వేడ, మూఢునటు లేల వృథాకథనుందు; చెప్పుచుం
ద్రే! నిను జ్ఞానిగాఁ గొని మరీచిముఖర్షులు మాకు నీకథల్!॥

శతా—చిరకాలము క్రిందటనే దీనికి మేముత్తర మిచ్చియుంటిమి.

శౌష్క—రాజపుత్రినర్పించుటకన్న నిఁక దీనికి వేఱుత్తరమేమి!

శతా—

తే॥ గీ॥ ఎవఁడు ముక్కంటి బలువింటి నెక్కు వెట్టి
మా మనమ్ముల కెంతో సమ్మదముఁ గూర్పఁ
గలుగు నతనికిఁ గానుకగాఁగ నొసఁగఁ
బడును జానకి; యిఁకఁ బెక్కు నుడువు లేల?॥ 42

శౌష్క— శాంతం పాపం! అహహ! యుష్మాకమప్యమూన్యక్ష
రాణి॥

శ్లో॥ తేనాంగులీశతనిఘృష్ట కుబేరశైల
కంఠోత్థదోఃకులిశకందళ విక్రమేణ
మాహేశ్వరేణ మహతా దశకంధరేణ
కర్మేద మీదృశ మనార్య మపి క్రియేత ॥ 43

శతా—(విహస్య)

శ్లో॥ బ్రహ్మన్నయం క్షత్రియగోత్రజన్మా
దృఢప్రతిజ్ఞో జనకాధిరాజః
న చాప మారోపయితా దశాస్య
స్త్వ మేవ జానాసి యదుత్తరం నః॥ 44

శౌష్క—(సహాసం)

శ్లో॥ అంగిరాశ్చ పులస్త్యశ్చ
ప్రభవౌ పరమేష్ఠినః
పౌలస్త్యే జ్ఞాతిధర్మోయం
తత్కి మాంగిరసస్య తే ॥ 45

(సామర్షం)

శ్లో॥ మాహేశ్వరో దశగ్రీవః
క్షుద్రాశ్చాన్యే మహీభుజః
పినాకారోపణం శుల్కం
హా! సీతే! కిం భవిష్యసి! ॥ 46

శతా—(సరోషవ్యథం) బ్రహ్మన్నేవమనేన ధనుషా కిమపి వినయాధి కారిక మధ్యాప్యతే యుదద్య పరం మాహేశ్వరస్తే రావణోపి సంవృత్తః ॥

శౌష్క——పాపము శమించుఁగాక ! ఔరౌర ! మీ మొగమునుండి
యే ! యీయక్కరములా ?

చ॥ ధనదు నగంబు నంగుళిశతంబున నెట్టనఁ బట్టి బిట్టు దే
ల్చిన నది కంఠపాఠముగఁ జెప్పెడు దోఃకులిశాంకురప్రథన్
గొని మొనఁజెంది యిందుధరు కూర్మిపట్టగుఁ నట్టి యాదశా
ననుఁడునుపూని మానక నొనర్చునె తప్పన కిప్పు డిప్పుడిన్॥ 43

శతా——(నవ్వి) బ్రాహ్మణుఁడా !

తే॥ గీ॥ ఇతఁడు సుక్షత్రి కులజుండు దృఢతర ప్ర
తిజ్ఞుఁడగు జనకేంద్రుఁడు తెలిసెదీవ
చాప మెక్కిడ దశముఖుఁ డోపఁడేని
యస్మదుత్తర మిఁక చాల నడుగనేల ! ॥ 44

శౌష్క——(నవ్వుచు)

తే॥ గీ॥ అంగిరసుఁడుఁ బులస్త్యుండు నంబుజాత
జాత జాతత నుంట నిశ్చయము గాదె !
అంగిరసుఁడవు పౌలస్త్య నందు నీవు
జ్ఞాతి ధర్మంబు సూపఁగ సంశయంతె ? ॥ 45

(కోపముతో సీత నుద్దేశించి)

కం॥ ఈపంక్తి పక్తుఁ డా నగ
చాపునకు స్వకుటుంబజనపతు లలఁతుల్ ;
నీ పిత కా ఘనచాపా
రోపణము పణమ్ము; సీతరో ! యేమగునో ! ॥ 46

శతా——(కోపముతోఁగూడిన వ్యథతో) పారుఁడా ! నిక్కముగా
నిక్కార్మిక మేదో కొంత వినయబోధ నొనర్చు చుంటచే

శ్లో॥ శంభోరాధారమచల
మున్ క్షేప్తుం భుజకౌతుకీ
మాహేశ్వరో ధనుఃక్లిష్టు
మహో! తే దశకంధరః ॥ 47

(శౌష్కలవర్జమన్యే స్మయంతే)

శతా—(సరోషావష్టంభం) రామభద్ర!

శ్లో॥ తదేతదారోపయ చాపమీశ
ప్రకోష్ఠభస్మప్రతియూషితజ్యం
శౌర్యోష్మభాజాం భజతాం ముఖాని
స్వబాహు మార్వీ కిణకాళి మైవ॥ 48

శౌష్క—(సక్రోధం) ఆశ్చర్యానంద! కింభ్రాంతోఽసి! యదేవమస్మ దగ్రే మహారాజం పౌలస్త్యమధిక్షిపసి! కథం తే మాణిక్య పరిహారేణ గైరికపరిగ్రహః యదేవం దశగ్రీవ మవమన్య మానస్య తే మనుష్యపోతేనురాగః యదివా భగవంతం గౌత మమపహాయ ఫులిచక్షుషి సహస్రాక్షే భవతో మాతురపి కథమహల్యాయాః—

శతా—(సరోషహాసం) కిమాత్థ! రే! 'అస్మదగ్రే' ఇతి ॥

విశ్వా—(సప్రణయరోషమివ) వత్స! గౌతమ! విరమ శుష్క కలహాత్ అతిథిరయ మస్మాకముపాధ్యాయో దశకంధరస్య

(వ్యథమానౌ రామలక్ష్మణౌ దృష్ట్వా విహస్య)

నిపుడు మీరావణుఁ డెంతయు శివభక్తుఁడయ్యె నేమొగాని,

కం॥ హరునకు నాధారంబగు
ధరణీధరముఁ బెల్లగించి, తబ్బిబ్బిడునాఁ
డురుభుజబలకౌతుకియా ?
మరి తద్ధను వెక్కువెట్ట మాహేశ్వరుఁడా ?॥ 47

(శౌష్కలుఁడుగాక యుండఱు నవ్వెదురు.)

శతా—(రోషముతో హేళనగా) రామభద్ర! రమ్మ!

తే॥ గీ॥ హరుని ముంజేతినిడు భూతి నతిశయిల్లు
నల్లెగల విల్లిదెక్కిడుమయ్య ! శౌర్య
గర్వయుతుల ముఖంబు, లఖర్వబాహు
మార్వికా కిణగణకాళిమనె భజింప ॥ 48

శౌష్క—(క్రోధముతో) ఓరీ ! శతానందా ! ఏమి ? మాయెదుటనే మహారాజగు పౌలస్త్యు నాక్షేపించుచున్నట్లు ప్రేలుచున్నావు ? ఏమినీకిది ! మాణిక్యమునువిడిచి జేగురురాతిని గ్రహించినట్లాదశకంఠు నవమానించి యొక నరడింభకునం దెక్కుడనురాగముఁ జూపెదవు ? అవునవును, మీతల్లి గౌతమునిఁ గాదని—(అనుచుండ)

శతా—(వినుపించుకొనక) (రోషముతో) ఏమని ప్రేలుచున్నావు ? మాయెదుటనే యనియా ?

విశ్వా—(ప్రణయరోషముతోఁ బలె) వత్స ! గౌతమ ! విరమింపు మెందుకువచ్చిన శుష్కకలహము ! ఇతఁడు మన కతిథియై వచ్చినవాఁడు. మరియు నారావణాసురునకు గురువు !

వత్స ! రామ ! ధనుర్గ్రహోపి సర్వణమనుజానాతి జనకా న్వయపురోధాః॥

రామ—యదాదిశంతిగురవ (ఇతి సవినయలజ్జాకౌతుకం పరిక్రమ్య లక్ష్మణేనసహ నిష్క్రాంతః)

శౌష్క—రాజర్షే ! సీరధ్వజ ! ధన్యోసి ! పురా ఖలు పరమేశ్వర పరిచర్యాపదానేన కృత్తేషు నవసుమూర్ధసు॥

శ్లో॥ వరం తాదృక్కర్మాస్మృతసదృశ ముత్ప్రేక్ష్య కిమపి
ప్రోహద్వ్యైలక్ష్యం పురవిజయినో యేన దదృశే
తదున్మార్ష్టుం యేన త్రిభువనమపి ప్రార్థిత మిదం
తదేవ త్వయ్యార్ధీ భవతి దశమం రావణశిరః ॥ 49

శతా— (ఉత్థాయ నేపథ్యావలోకితకేన, సహర్షాద్భుతం)
పశ్యంతు భవంతః ! ॥

శ్లో॥ యస్మి న్నేకధనుష్మతో భగవతః ఖట్వాంగపాణే రసా
వాకృష్టో గుణతాంగతో ప్యహిపతిః కర్ణా వతంసాయ తే
ఉన్ముక్తశ్చ పురైవ భూషణపదం యాతి ప్రకోష్ఠాంతరే
(జనక ఔత్సుక్యంనాటయతి)
కాకుత్థ్సేన తదేవ భార్గవగురోః కోదండ మాకృష్యతే॥ 50

(నేపథ్యే కలకలః)

(సర్వే సాతంకం పశ్యంతి॥)

(పునర్నేపథ్యే)

పడుచున్న రామలక్ష్మణులనుజూచి నవ్వి) వత్సా! రామభద్రి! విల్లుఁజూపుటకు శతానందుండు ధనుశ్శాలకు రమ్మనుచున్నాఁడు.

రామ—చిత్తము, గురువుల యానతిపరికారమే (వినయ లజ్జాకౌతుకములతో లక్ష్మణసహితుఁడై వెళ్లును).

శౌష్క—రాజర్షి ! జనకా ! ధన్యుఁడవైతివి. పూర్వమపుర మేశ్వరు నారాధించుటకు దశాస్యునిచే శిరసులు తొమ్మిదియు సఱకంబడినపుడు

చ॥ అసదృశమై యెసంగెడు తదద్భుతకర్మకుఁ దుల్యమౌ వరం
బొసఁగఁగలేమి, సిగ్గుగొనునుగురిని, నేదశమంపు మస్తకం
'బొసఁగుము ముజ్జగంబు' లని యూరక, తత్రిపవీడ వేడె, నీ
దెస నిపుడర్థియయ్యెనదె, తీఱనికోరిక నేలపెక్కెఁకన్ ॥ 49

శతా—(లేచి తెరవైపు చూచుచు నంతో పాశ్చర్యములతో)
చూడుఁడు !

చ॥ జగముల కేకధన్వియగు శర్వునకెం దహిరాజు మౌర్వియై
తగియును, గూర్చిలాగు నెడఁ దద్దయుఁ గర్ణవతంసమౌచు మూ
నఁగఁ గరకంకణంబయి కనంబడు, చెప్పటిచొప్పు చెప్పు నా॥ 50

(జనకుఁడుత్సుకత నభినయించును.)

భృగుతనయోపదేష్టబలువిల్లదెరా ! యదె ! రాముఁడెక్కెడున్ !

(తెఱలో కలకలము.)

(అందఱు డిల్లపడి చూచుచున్నారు.)

(మరలఁ దెఱలో).

శ్లో॥ రుంధన్నష్టవిధే శ్శ్రుతీ ర్ముఖరయన్నష్టౌ దిశః క్రీడయ
న్మూర్తీ రష్ట మహేశ్వరస్య దళయ న్నష్టౌ కులక్ష్మాభృతః
తాన్యక్ష్ణా బధిరాణి పన్నగకులా న్యష్టౌ చ సంపాదయ
న్నున్మీల త్యయ మార్యదోర్బలదళత్కోదండకోలాహలః॥ 51

జన—(సహర్షవిషాదాద్భుతం) కథం! భగ్నమపి ?

శతా—

శ్లో॥ వైదేహీ కరబంధ మంగళ యజుస్సూక్తం ద్విజానాం ముఖే
నారీణాం చ కపోలకందళతలే శ్రీయానులూలుధ్వనిః
పేష్టుం చ ద్విషతా ముపశ్రితిశతం మధ్యే నభో జృంభతే
రామక్షుణ్ణ మహోక్షలాంఛన ధనుర్దంభోళి జన్మారవః ॥ 52

శౌష్క—(సవిషాదాద్భుతమాత్మగతం) అహో! క్షత్రియస్ఫులింగ
స్యదురాత్మనః సర్వకర్మీణమూష్మాయితం॥

జన—(సహర్షం పాదయోర్నిపత్య) భగవన్! గాధినందన!

సీ॥ ఏ గురుధ్వని రేగి నాగేశ్వరుని యష్ట
కర్ణములు ద్ధతఁ గనఁగఁ జేయు
నే యున్నతస్వనం బాయతంబై యష్ట
హరిదాళి మార్గోన్నత నందఁజేయు
నేలసద్ధ్వానంబు ఫాలేక్షణుని యష్ట
తనువులఁ జాంచల్య మెనయఁజేయు
నే భూరి సంరావమేపారి యల యష్ట
కులనగంబుల బీటలూలయఁజేయు

తే॥ గీ॥ నే రవము పారమై కడువిూటి యష్ట
హరికులములఁ గనుచెవుడందఁజేయు
నట్టి కోలాహల మొనర్చు నార్యబాహు
బలిమి కలిమిని భంగంబుఁ బడయువిల్లు!॥ 51

జన—(సంతోషాశ్చర్యములతో) ఏమది? విరిగిపోయినదిగూడనా?

శతా—

ఉ॥ ఆకసమం దనూన రిపుహానికుపశ్రుతి, విప్రనోట సీ
తాకరబంధ మంగళహితశ్రుతి, పుణ్యసతీమతల్లికా
లోక కపోలపాళుల నులూలుశుభశ్రుతి యై వెసన్దెనల్
వ్రాకె రవంబు, రామకరభగ్న గిరీశశరాస నాశనిన్॥ 52

శౌష్క—(వగపు వెరపులతోఁ దనలో) అన్నా! ఏమి! యీదుర్భ
రమగు రాచబిడ్డడను నగ్గికణము ప్రతి క్రియయంపును నమి
తమగు నాపిరిఁ జూపుచున్నది!

జన—(సంతోషముతో, విశ్వామిత్రుని పదములయందొరగి)
పూజ్యుఁడవగు నో గాధినందనా!

శ్లో॥ ఇయ మాత్మగుణేనైవ
క్రీతా రామేణ మైథిలీ
స్వగృహావ్యవహారేణ
లక్ష్మణా యోర్మిళాస్తు నః॥ 53

విశ్వా—(సస్మితం) సఖే! సీరధ్వజ! యదభిరుచితం భవతే॥

శతా—(జనకస్య కర్ణ ఏవమితి కథయిత్వా) భగవన్! కౌశిక! మమాపి చంద్రశేఖర శరాసనారోపణ ప్రథమ ప్రియవాదినోద్య పారితోషికం ధారయసి॥

విశ్వా—(విహస్య) వత్స! దీయతే కిమభిప్రైషి॥

శతా—భగవన్! కుశధ్వజ! దుహితృభ్యాం మాండవీ శ్రుతకీర్తిభ్యాం భరతశత్రుఘ్నౌ వభ్యర్థయే॥

విశ్వా—(శతానందంహస్తే గృహీత్వాసస్మితం) సర్వ మస్మాభిరేవ నిధాతవ్య మాగమయస్వ తావద్దశరథం॥

జనక—తర్హి ప్రహీయతాం భగవానాంగిరసః ప్రియసుహృద ముత్తరకోసలేశ్వర మానేతుం॥

విశ్వా—ఏవమస్తు!

శతా—(ఉత్థాయ) కిమన్యద స్తివాచికం భగవన్!॥

విశ్వా—వత్స! విసృష్టార్థోసిగమ్యతాం॥

(శతానందో నిష్క్రాంతః)

విశ్వా—(హర్షంనాటయన్నాత్మగతమ్)

తే॥ గీ॥ తనదు శౌర్యాతిశయముచేతనె జయించె
నిలసుతను సీత నీరాముఁడికను నేన
యగుచు నాసుత నూర్మిళ నతనితమ్ము
డైన యీలక్ష్మణున కీయ నభిలషింతు ॥

విశ్వా—(చిరునవ్వుతో) సీరధ్వజుఁడా! నీ యిచ్ఛవచ్చినట్లొనర్పుము.
అందులకు సందియమేమి!

శతా—(జనకుని చెవిలో నిట్టట్లనిచెప్పి) ఆర్య! కుశికనందనా! శివుని
విల్లెక్కిడు శుభవార్తను ముందుగఁ జెప్పిన నాకు బహుమాన
మీావలసి యుందువుగాదా?

విశ్వా—వత్సా! ఈయ కేమి? యేమికావలయునో చెప్పుము.

శతా—ఆర్య! కుశధ్వజుని పుత్త్రికలగు మాండవీ శ్రుతకీర్తులను
భరత శత్రుఘ్నులకిచ్చి పరిణయ మొనర్పింపుమని కోరు
చున్నాను.

విశ్వా—(శతానందుని చేయిపట్టుకొని నవ్వుచు) అంతయు మనమే
చేయవలయును. గాన దశరథుని రప్పింపుము!

జన—అట్లయిన నీయాంగిరసుఁడే వెళ్లి ప్రియమిత్త్రుఁడగు దశరథుం
గొని రావలయును.

విశ్వా—అట్లే కానిమ్ము!

శతా—(లేచి) ఆర్యా! ఇంక నేమియైనఁ జెప్పవలసిన దున్నదియా?

విశ్వా—వత్సా! అంతయు నీవెఱిగినదే, వెళ్లిరమ్ము!

(శతానందుఁడు వెళ్లును)

విశ్వా—(సంతసమభినయించుచుఁ దనలో)

శ్లో॥ దోర్ల్లీలా దళితేందుశేఖర ధనుర్వ్యాఖ్యాత విశ్రాంతినా
కాకుత్స్థేన కృతో విదేహన్నృపతి స్తీర్ణప్రతిజ్ఞాభరః
పశ్యామశ్చ సుహృద్గృహాన్నవనవోస్మ్మలద్వివాహోత్సవా
నైక్ష్వాకేషు చ మైథిలేషు చ ఫలం త్వస్మాక మద్యాశిషః॥54

శౌష్క—(వైలక్ష్యరోషాభ్యాంస్మయమానః) భో! సీరధ్వజ! పురుషప్రకర్షాధానే విద్యావృద్ధసంయోగా ద్బహిరంగాని వయాంసి యదనయా ప్రహీణలబ్ధకన్యయా యౌవనసంబంధోపస్థితం పులస్త్యకుల ముపేక్షమాణో వర్షీయా నపి కోమలప్రజ్ఞోసి (మునిం ప్రతి) ఋషే! కౌశిక! నాద్యాపి కించిదతిక్రామతి తవాపి లంకాపతే తాటకావధాపరాధ ముపమార్ష్టు మయమేవ శ్రేయానవసరః॥

జన—(తత్రావజ్ఞాంనాటయన్) భగవన్! ఏహి! స్వయముపేత్య రామభద్రవదనచంద్ర చంద్రికా ప్రవాహే నిర్వాపయామి తావదలీక ధనుర్ధరప్రార్థ్యమాన మైథిలీ కదర్థిత మాత్మానం నహిమిహిరమరీచిపరిచయ పచేళిమస్య హిమకరబింబసంపాతాదపరోపి కశ్చిదగదంకారః కైరవాకరస్య (ఇత్యుక్త్వా ఉపరిక్రామతః)

శౌష్క—(సఖేదమాకాశే) హా! తపస్విని! సీతె! హా తాసి! పౌలస్త్య ప్రార్థితాపి విచార్యసే!

శా॥ బాహాప్రౌఢిమనించె రాముఁడు ధనుర్భంగంబు గావించె నా
త్మోహపూర్తివహించె మైథిలుఁడీఁ కెంతేఁ గాంచనోఁ గాదె! వై
దేహైక్ష్వాక వరుల్పరస్పరము రక్తింగూర్చు కల్యాణ సం
దోహంబుల్బళిరా! ఫలంబుగ నెడుం దోడ్తోనె మాదీవనల్ !॥ 54

శౌష్క—(స్నిగ్ధను గినుకనుంబూనిన వెడనవ్వుతో) ఓయీ! సీర ధ్వజుఁడా! ఆలకింపుము! పురుషుల గుణదోషముల నరయు నెడ నెంతయు మావంటి విద్యావృద్ధులతోనగు యోచనకన్న, వయోవృద్ధులతో నెక్కువదిగాదు. కాఁబట్టియే కదా! కుల గోత్రములెట్టివో యెఱుకపడక, మట్టినబుట్టిన నీపట్టిని, జెట్టఁ బట్టఁ, గోరివచ్చినను, పౌఁలస్త్యకులము నున్నతిని నీవెన్నఁజా లక వయసునఁ బెద్దవయ్యుఁ బిన్ననను గుఱ్ఱతనముఁ జూపు చున్నావు. (మునితో) ఋషీ! కౌశికా! ఇఁక నిపుడైన మి గిలిపోయిన దేమియును లేదు. నీకుఁ గూడ గావణునకుఁ, దాట కను వధించిచేసిన మహాపరాధమును బాపికొన నిదియే చక్కని శ్రేయస్కరమైన సమయము.

జన—(ఆమాటలను లక్ష్యముసేయక) పూజ్య! కుశికనందనా! రమ్ము! కల్లవిలుకాండ్రెల్లరు జానకినిమ్మని చేయు నిరర్థక ప్రసంగమువలన మిక్కిలి యుడికియున్న నామనమును నా రాముని మోముజాబిల్లి వెన్నెల వెల్లువలం జల్లఁబరచు కొం దును. తీక్షణమగు సూర్యకిరణములచే వాడుజెందిన కలువకు చంద్రసందర్శనముకన్న వేఱుమందు లేదుగదా!

శౌష్క.—(దుఃఖముతో ఆకసమున) అయ్యో! తపశ్శాలిని! సీతా!

శ్లో॥ త్రిభువనవిజయ శ్రియస్స్వపత్నీం
జనయతి కో భవతీమనాత్మ తంత్రాం
స్వజనమపి న తేనురూపయామః
కిముపివిపాట్యభువం వినిర్గతాయాః॥ 55

(సరోషం జనకంప్రతి)

శ్లో॥ పౌరాణీభి రనేకవిక్రమకథాగాథాభి రర్థాపితా
స్తే వీరస్య జయంతి రాక్షసపతే ర్దో స్తంభదంభోళయః
యానుత్ప్రేక్ష్య విశోషయ న్మదమయం మైరేయమైరావణో
భూపాసగ్రిగ్ధ రభూదమర్త్యమధుపశ్రేణీషు సాధారణః॥ 56

తేషుసత్సు

శ్లో॥ వృథాసజ్జనసంబంధ
సత్కారేణాసివంచితః
పౌలస్త్యహ స్తవర్తిన్యా
సీతయా హి భవిష్యతే॥ 57

(సాక్షేపం నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య)

పౌలస్త్యుఁడే ప్రార్థించినను నింకను సంకోచింపుచు మీరు నీ
కెంతఁ హానిఁ జేయుచున్నారు!

కం॥ భువనత్రియ జయలక్ష్మికి
సవతిగ నిన్నేవఁడుసేయఁ జాలెడును? స్వతం
త్రివుగావు, నీకుఁబంధుగు
లెవరో తెలియ మవనివాల్చి యెట్లొ నచ్చితినాన్॥ 55

(కోపముతో జనకునితో)

ఉ॥ పెక్కు పురాణరాజములు పేర్కొను నిక్కపుటుక్కుగల్గి పెం
పెక్కు దశాస్యదోరశనులింత స్మరించినయంత నాసుధా
భుక్కరి నిత్యదాన మధుపూరములాఱుటఁజేసి భూషణ
స్రిక్కులతోనె దాను సదృశంబగు స్వర్గ్మధుపాళి పట్టునన్॥

(పాఠాంతరము)

ఉ॥ పెక్కు పురాణరాజములు పేర్కొను నిక్కపుటుక్కుమీఱి పెం
పెక్కుదశాస్యదోరశనులింత దలంచినయంత భూషణ
స్రిక్కులతోనె దాన మధుసారము శుష్కతనొంద నాసుధా
భుక్కరి నాశ్రితభ్రమరపు జఘుపీడి తొలంగెడున్వడిన్॥ 56

అవియుండఁగా,

కం॥ ఈసముచిత సంబంధపు
వాసి యెఱుఁగకీవు మోసపడితివి, యెటులే
నీ సీత యాదశగ్రీ
వాసురకరగతయు; నిక్కమను పెక్కేలా?॥ 57

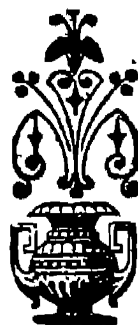
(తెఱవైపుఁజూచి సాక్షేపముగా)

శ్లో॥ సమంతా దుత్తాళై స్సురసహచరీ చామరమరు
త్తరంగై రుస్మిల ద్భుజపరిఘ సౌరభ్య శుచినా
స్వయం పౌలస్త్యేన త్రిభువన భుజా చేతసికృతా
మరే! రామ త్వం మా జనకనృపపుత్రీ ముపయథాః॥ 58

(సవిమర్శమాత్మగతం) అహో! గంభీర మిదముపస్థితం వస్తు తన్మంత్రిణాం మాల్యవంతం పురస్కృత్య లంకేశ్వరస్య నివేదయామి॥

(ఇతి నిష్క్రాంతా స్సర్వే)

ఇత్యనర్ఘరాఘవే - తృతీయోంకః.
సంపూర్ణః.

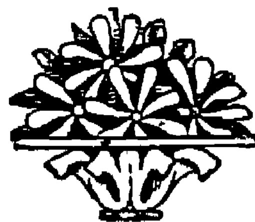
శా॥ సారోదార కచాసుచామర మరుత్సంవ్యాప్త దోర్మధ్యరో
ఛౌరభ్యుండు జగత్త్రయీభుజుఁడు సాక్షాద్దాక్షిక సాధీశుఁడే
దా రక్తి న్వరియించె నీయవనిజాతల్ సీత నోకుత్తు ! యో
రోరీ ! రాఘవ ! చెట్టఁబట్టెదవు సుమ్మోహింపకీహోద్ధతిః॥ 58

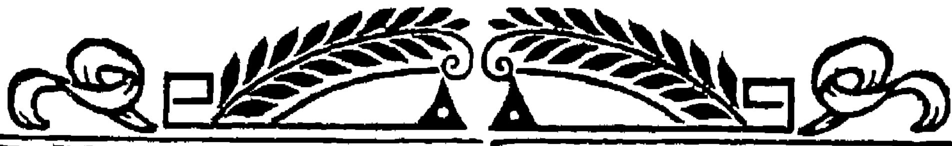
(విమర్శించుకొనుచుఁ దనలో) అన్నా ! యిది చాల గొప్ప విషయము ! గాననిది యామంత్రియగు మాల్యవంతునితోఁగూడ నా లంకేశ్వరుని కెఱిఁగింతును.

(ఇట్లందఱును వెళ్లుదురు.)

(ఇది తృతీయాంకము).

సంపూర్ణము.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే

చతుర్థోఽంకః

తతః ప్రవిశతి మాల్యవాన్ (జృంభమాణశ్చక్షుషీ పరిమృజ్య) అయే! విభాతప్రాయైవ విభావరీ తథాహి॥

శ్లో॥ స్తోకోన్నిద్రనిదాఘదీధితిమహ స్తంద్రాళుచంద్రాతపా
స్త్రాయంతే కకుభో రథాంగగృహిణీ గార్హస్థ్య గర్హాభిదః
అద్యాపి స్వకులాయ శాఖిశిరసి స్థిత్వా రువంతో ముహు
స్తూష్ణీం ప్రత్యభిజానతే బలిభుజో భీతా స్స్వయూథ్య స్వరాన్॥ 1

అపి చ॥

శ్లో॥ ప్రాచీం వాసకసజ్జికా మపగతే భాస్వా దిశాం వల్లభే
పశ్చైతా రుచయః పతంగదృషదా మాగ్నేయనాడింధమాః
లోకస్యక్షణదానిరంకుశరసా సంభోగనిద్రాగృహా
కోకస్తోమకుముద్వతీవిపినయో ర్నిక్షేప మాతన్వతే॥ 2

(సర్వతో నిరూప్య సహర్షం) హంత! సమంతాదామోదమాన సారసంభోగమయీ ఖల్వియం దశగ్రీవస్య భుజార్గళ పరిపాలితా రాజధానీ (ముహూర్త మనుధ్యాయ) అహో! యతః ప్రభృతి వైదేహీ వరణాయ ప్రహితేన పురోధసా కథ్యమానం కకుత్స్థకుల కుమారస్య

అనర్ఘరాఘవము.

చతుర్థాంకము.

(తరువాత మాల్యవంతుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు).

మాల్య—(ఆవులించుచుఁ గన్నులు నులిపికొని) ఏమీ! రాతిరి తెల్ల
వాఱవచ్చినదే! అదిగో!

శా॥ స్తోకంబౌరవిలీల రేవెలుఁగు తేజన్ దోల, వీడ్పాటునన్
కోకద్వంద్వములొందుకుందువిడ దిక్కుల్నెక్కొనన్ దృక్కులన్
గాకాళుల్ తమగూళ్ల చెట్లకొనఁ గాకాయంచుఁ బెల్లార్చుచు
న్వాత్రకంబై వినుచున్ సయూథ్యరుతమున్ గుర్తించెడున్ భీతిచేన్ 1

మఱియును,

శా॥ ప్రాచీవాసకసజ్జికం గదియ దిగ్గ్రామప్రుఁడై పొద్దు రా
కోచిర్భర్తృశిలోజ్జ్వలానల మహార్చుల్గూర్చు క్రొవ్వుల్ ప్రచు
ల్యాభచక్రి ప్రజరేయి హాయిగను బ్యోభగమ్ములన్నిద్రలన్
గాచుంజూచితె! చేక్కజేక్కపకవ ల్కల్హారిణులొప్పెటుగాన్॥ 2

(అంతటం గలయఁజూచి సంతోషముతో) ఆహా! దశగ్రీవ
భుజపరిపాలితమగు నీరాజధాని యెక్కడఁజూచినను సంతోష సమా
క్రాంత పురజన మయంబై కన్పట్టుచుండునుగదా, (కొంతసేపు ధ్యా
నించి) అన్నా! వైదేహినడుగ నంపిన పురోహితునివలన నా రాఘవ

తాదృశం మానుష్యకాతిశయ మశ్రుణవం తతఃప్రభృతి కష్టాం దశా మనుభవామి॥

తథాహి॥

శ్లో॥ తత్తాదృశం కథముదేతి మనుష్యలోకే
తేజోద్భుతం నిరభిసంధి నతావదేతత్
తాన్యేవ చాస్య చరితాని దశాననస్య
ధిక్ చింతయా రజనిరక్షిషు నః ప్రభాతి॥ 3

కించ॥

శ్లో॥ శ్రుత్వా దుఃశ్రవ మద్భుతం చ మిథిలావృత్తాంత మంతః పత
చ్చింతాపహ్నవ సావహిత్థవదన స్తద్దిగ్వితీర్ణస్మితః
హేలాకృష్టసురావరోధరమణీ సీమంతసంతానక
స్రగ్వాసోజ్జ్వలపాణిర ప్యవతి మాం వత్సే న లంకేశ్వరః॥ 4

(విమృశ్య ఆకాశే విహస్య) హంత! వారుణేయమస్మాకం చిరంజీవితా॥

కుమారు నమానుష చారిత్రము వినినయది మొదలు నామనసునకుఁ గుదురుఁబాటు లేకున్నది. ఔఁగదా !

చ॥ నరుఁ డెడనింత తేజముగునా యనుచు, న్మఱియద్ది యూరకే
జరుగునె యంచుఁ గా కితనిచర్యలి టుండె నటంచు, నీనిశా
చరవరుఁగూర్చి చింతిల, వెసన్మది నిల్కడవాసి సుంతయున్
దెలుపియుఁ దెన్ను లేక నిసి దీర్ఘతమంబయి తోఁచెడున్గదున్ ॥ 3

మఱియును

సీ॥ ఆలించిన సహింప నలవిగానిదియును
గరము మహాశ్చర్య కరమునౌచు
మిథిలాపురిని మీఱ ప్రథితమౌవార్తచే
మదిలోన నొదవు చింత మాటుపఱుప
మొగమునందవ్వేపు మొలకనవ్వ వహించి
రహినించు నీవత్స రావణుండు
హేలగాఁ గడునవలీలఁగా నిర్జర
బాలాకచాకృష్టి నోలిఁగూర్చి

తే॥ గీ॥ యచటఁ జెలువారు చారుతరామరావ
నీజసుమదామవాసనల్ నిండుకొనెను
చేతులలరారు త్రిజగద్విజేతయయ్యు
హర్షమొదవింపఁ డిపుడు ! నాకక్కటకట ! ॥ 4

(విమర్శించి) కట్టా ! యీ చిరజీవిత మొంతదారుణముగా నున్నది !
వత్సా ! రావణా !

శ్లో॥ ప్రీతే విధాతరి పురా పరిభూయ మర్త్యా
వవ్రేఽన్యతో యదభయం సభవాన్మహాంయః।
తన్మర్మణి స్పృశతి మాం మతిమాత్ర మద్య
హా! వత్స! శాంత మథవా దశకంధరోసి॥ 5

(సవిమర్శం) అహో! మైథిలస్య నృపతే రకార్యజ్ఞతా!

శ్లో॥ విశ్వామిత్రవశీకృతే హ్యృది వయం మాభూమ సంబంధిన
స్తే దృష్టాని కథం పురాణమునయో మాన్యాః పులస్త్యాదయః
జామాతాపి మహేంద్రమౌళివలభీపర్యంక రత్నాంకుర
జ్యోత్స్నామృష్టనఖేందుదీధితి గయం నాపేక్షితో రావణః॥ 6

(పురోవలోక్య) కథం మిథిలావృత్తాంతముపలబ్ధుం ప్రహితా చిరయతి వత్సా శూర్పణఖా॥

శూర్ప—(ప్రవిశ్య) అహో! సౌమ్యసుందరీవివాహనేపథ్యలక్ష్మీ విచ్ఛురితకాంతి ప్రాగ్భారాణి రఘుకులకుమారాణాం ముఖ పుండరీకాణి పశ్యంతీ జుగుప్సితేనాపి మాయామానుషభావేన కృతార్థీ కృతాస్మి। అహో! తాదృశీ గుణానాంప్రకృతిః య ద్విపక్షహ స్తపతితాపి సుఖయతి॥

మాల్య—(దృష్ట్వాసస్నేహం) కథం వత్సా శూర్పణఖా! వత్సే! అయి మహాం! ఇతఇతో భవతి!

శూర్ప—కథమత్రైవ వాట్టాలశిఖరవర్తి ప్రగ్రీవే మే కనిష్ఠమాతా మహః! అహో! దుశ్శిష్టతా దుష్టకార్యాణాం! యదిదానీం ప్రజాగరక్లాంతాలోచనః ప్రతిక్షణజృంభికా ప్రసారిత ముఖ

కం॥ హరుఁడు వరమిడెను నెడఁ గడు
గురువగు గరువమున నతని గోరితివి న రే
తరజయమె, యైనఁగానీ!
పరికింపగ నీవు పంక్తి వదనుఁడవు గదా! ॥ 5

(విమర్శించి) ఏమి! యీ మైథిలుని యకారజ్ఞత!

శా॥ తానాకాశికు నందధీనమగు చిత్తంబాను, బంధుత్వమున్
బూనన్మెచ్చఁడు మమ్మింతులె మునుల్పూర్వ ల్పులస్త్యాదులా
హా! నాకాధిపమౌళిసంఘటిత రత్నాంకూర చూడాంకిత
స్థానీభూతపదుండు రావణుఁడనన్ జామాతగానొప్పడే! ॥ 6

(ఎదుటఁజూచి) ఏమి! మిథిలాపురవార్త నరయఁబంచిన వత్స శూర్పణఖ యింతయాలస్యము చేసినది?

శూర్ప—(ప్రవేశించి) ఆహా! యీ సౌమ్యసుందరీవివాహ మంగళ మునందగు నలంకార శోభచే నతిశయించిన చెలువంబున నలరారు రాఘవుల మోమును దమ్ముల, మిగుల ననహ్యమగు మాయామానుషీ వేషము నందైయునఁ, గన్నులారఁజూచి కృతార్థురాలనైతినిగదా! ఔరౌర! ఇట్లు పగఱచేఁ బడియును మిగుల సుఖమొనరించినదియకదా! గుణసంపత్తియన!

మాల్య—(చూచి స్నేహముతో) ఏమీ? శూర్పణఖయా? వత్సా! ఇదిగో నేఁ కక్కడ నుంటిని యిటురమ్మి!

శూర్ప—ఏమీ! ఇదిగో! తాతగారికోటకొత్తళము నందున్నవారా? అహా! అకార్యమస్వభావ మిట్టిదేకదా! రేయింబవల్లు బొత్తిగా నిద్దుర లేక యెంతయు నలసి మొత్తఁబడిన కన్నుల

కుహార దృష్టప్ర్యాకయస్థితి కఠినకార్య పాగ్ర్యాభరః కోప్యస్య ఇవ దృశ్యతే కనిష్ఠసూతామహః అథవా సామాన్యోపి గుగుఃఖలు మంత్రిత్వం విశేషణ సాహసైక వ్యవసాయస్య చండచరితస్యాస్మాకం రాజ్ఞో రావణస్య జానామి మామేవ ప్రతిపాలయం స్త్రిషణి యావదేవ ముపసర్పామి॥ (సవిషాద ముపసృత్య) ఆర్య ! వందే !

మాల్య—కల్యాణీభూమాః ఇత ఆస్యతాం అపి భరతశత్రుఘ్నాభ్యాం సహైవ వైదేహ ముపస్థితో దశరథః ?

శూర్ప—ఆర్య ! దశరథే ఆగతే కుమారాణాం గోదానమంగళే సంవృత్తే మయాప్రేషిష్టం మిథిలానగరం॥

మాల్య—(నిశ్వస్య) అతిపరికాశోయమర్థః యథా నిర్వృత్త స్వీకర ణా జానకీ।

శూర్ప—అథకిం ?

మాల్య—(విమృశ్య) అహో ! మ హాత్మనః క్షత్రియబ్రాహ్మణస్య కుశికవంశజన్మనో దుర్నాటకం ! ॥

శ్లో॥ యజ్ఞోపప్లవశాంతయే దశరథో రాజా సుతం యాచిత
స్తం చానీయవినీయ చాయుధవిధౌ తే జఘ్నిరే రాక్షసాః

తో నిమునమైన నెడములేక వెడలుచున్న యూర్పులింతలతోఁ గూడిన తననోటఁ జెప్పకయె చెప్పఁబడిన కొండొక కఠిన కార్యభారము గలిగి మిగుల నొగిలియుంటచే వేఱొకనిం బలె గన్పట్టుచు నానబాలుఁ బట్టుటకు వీలు లేకున్నవాఁడు. అన్నా! ఎట్టులైనను మంత్రిత్వ మతి దుష్కరమైనదిగదా! అందును మిగుల సాహసియై చరియింపుచుండు చండచరితుండగు మన రావణునియొద్ద నెనప్పుడిఁకఁ జెప్ప నేమున్నది? ఇతఁడిప్పుడు నారాకకై యెదురుచూచుచున్నట్టున్నది. కావున వేగముగా సమీపింతును. (విషాదముతో సమీపించి) ఆర్యా! మాతామహా! నమస్కారము!

మాల్య—పుత్రీ! మేలుగనుము. రమ్మిటఁ గూర్చుండుము! భరతశత్రుఘ్నులతోఁ గూడ దశరథుఁడు మిథిలాపురంబున కఱుదెంచెనా?

శూర్ప—(కూర్చుండి) ఆర్యా! దశరథుఁడు వచ్చుటయే కాదు. నేను మిథిలాపురిం జేరునప్పటికే కుమారుల వివాహముల కంకురార్పణముకూడ నైనది.

మాల్య—(నిట్టూర్పువుచ్చి) అట్లయిన సీతా కరగ్రహణ మంయినట్టే.

శూర్ప—ఔనందుకు సందియమేమి?

మాల్య—(విమర్శించి) ఏమి! ఆక్షత్రియ బ్రాహ్మణుఁడగు దుష్ట కౌశికు దుర్నాటకము!

చ॥ తనమఖరక్షకై దశరథక్షితినాథుని పుత్రుఁ దెచ్చి యా
తనికి ఘనాస్త్రవిద్య నిడి దానవులన్ వధియింపఁ జేసి శ

త్రైయక్షం విదళయ్య కార్ముక మథస్వీకృత్య సీతామితో
నో విద్మః కుహనావిటేన వటునా కిం తేన కారిష్యతే॥ 7

శూర్ప—ఆర్య! ఏవమేతత్ స తత్ర మయా బ్రాహ్మణో వసిష్ఠ మహర్షే స్సమీపే విస్ఫురద్దృష్టః ॥

మాల్య—(విహస్య) వత్సే! తపోభిరస్య బ్రాహ్మణ్యాదేశోపి స్థానివద్భావేన క్షత్రధర్మం నజహాతి కించ స్వభావమధురోపి కాకుత్స్థవటు రాత్మవృత్తికేన క్షాత్రేణ బ్రాహ్మేణ బ్రాహ్మణ్యేన చ జన్మనా త్రిజాతకాన్మునే రధీయ న్నధరీణశీలః పరిణంస్యతే తథాహి॥

శ్లో॥ అవినయభువా మజ్ఞానానాం శమాయ భవన్నపి
ప్రకృతికుటిలా ద్విద్యాభ్యాసః ఖలత్వవివృద్ధయే
ఫణిభయభృతా మాశుచ్ఛేదక్షమ స్తమసా మసౌ
విషధరఫణా రత్నాలోకో భయం తు భృశాయతే॥ 8

భవతు! కిమతిక్రాంతోపవర్ణనేన? కథమిదానీం - స్వయంగృహీతం ముత్తిష్ఠమానో రాక్షసపతిః ప్రతికర్తవ్యః స్యాత్ ?

శూర్ప—ఆర్య! నఖలుబలాత్కారం పరిహృత్య తస్యాన్య ఉపాయ స్తర్క్యతే॥

మాల్య—వత్సే! మామైవం మహాప్రమాదోహి తాదృశేన ధర్మవిజయినా వీరపరివాళేన పరిగృహీతా యావై దేహ్యాః ప్రసహ్య ప్రహారః ॥ పశ్య॥

ర్వని బలువిల్లొకింతటనె త్రుంచ ఘటించి, గ్రహింపఁజేసె భూ
తనయ, నీకె సదంభువటుఁ డానెదిసేయఁగఁ జేయునో కదా! ॥ 7

శూర్ప—ఆర్యా! అగునట్లే. అతఁడచ్చట నేయుండి యావసిష్ఠముని
కన్నను నెక్కుడుశ్రద్ధతో నున్నట్లు గన్పట్టెను.

మాల్య—(నవ్వి) తపోవిశేషమున నితఁడు బ్రాహ్మణుఁడనిపించుకొ
నినను సహజమగు క్షత్రభావమును విడువకున్నవాడు. మఱి
యు మిక్కిలి సుస్వభావుఁడయ్యు నీరాఘవవటుఁడు జన్మము
చేతను, బ్రాహ్మనుచేతను, బ్రాహ్మణ్యముచేతను త్రిజాత
కుఁడగు నమ్మునికడ నధ్యయన మొనర్చుటచే నింద్యుఁడగుట
నిశ్చయము. అట్లేకదా,

చ॥ అవినయపుం దమంబడఁచునైన సదా కుటిలస్వభావుచే
నవుఘనవిద్య ధృష్టకె యాట ధ్రువంబు; తనుంబణంపఁగా
నవు నహిరత్న దీపములనొ పెనువెల్గు మఱింత భీతికే
యవునుగదా, మదిన్ ఫణిగణాతిభయాన్వితులైన వారికిన్ ॥ 8

కానిమ్ము; ఇఁకజరిగినదాని కెక్కుడుగా వర్ణించుటతోఁ బని
యేమున్నది, యిప్పుడు సీతను దాఁగ్రహింపఁబూనిన రాక్షసరాజుచే
జేయఁగగు ప్రయత్న మేమియై యుండును?

శూర్ప—ఆర్య! బలాత్కరించుటకన్న వేరు ప్రతీకారమేమున్నది?

మాల్య—వత్సా! అట్లుకాదు. ఆట్టి ధర్మవిజయమున బాలవీరుఁడు
ప్రతిగ్రహించిన వైదేహిని బలాత్కరమునఁ గొనితెచ్చుట
మహాదోషము. కాక యితఁడు అసాధారణుఁడనికూడఁ గన్ప
ట్టుచున్నది. యిట్లేకాకున్న నొక సామాన్యమానవజాతిలో

శ్లో॥ దోఃస్తంభ ద్వయదర్ప డంబరమితిస్పష్టం న విస్పష్టతే
వైదేహీ కరబంధ సూచనమితి పస్త్రాతి న వ్రీళయా
ఇత్యాలోచ్య కృతస్మితై ర్మునిభి రాదిష్టేన యేనక్షణా
దాత్తం సజ్జిత మాచితం చ సహసా భగ్నం చ తాదృగ్ధనుః॥ 9

కథ మస్మదీయం నిశాచరనాథ మాతతాయిన మనుజానీమః॥

శూర్ప—యథానిరూపితం కనిష్ఠమాతామహేన అహో! కాలస్య మాహాత్మ్యం! యదిదానీం త్రిభువన లక్ష్మీలీలాబందీకారే మహారాజరావణేపి ఏవంమంత్ర్యతే॥

మాల్య—వత్సే!

శ్లో॥ ముహురపి గురుర్దివ్యాస్త్రాణాం బభూవ దివౌకసా
మజగవధనుర్భంగేతావానహో సమహోత్సవః
రఘుపతి గుణకీర్తితా మే తామవేహి జగత్త్రయీం
వివరిణమతే దార్జన్యం తు ప్రభుత్వపదేన నః॥ 10

సీ॥ నిజభుజాబలగర్వ నిర్వహణాహంకృ
తాటోపమని యుబలాటపడఁడు
వసుధా తనూజావివాహ సూచకమను
నురులజ్జచే దాని యబుసుదేడు
అఖలవీరాగ్రేసరా సాధ్యమిదియని
యొక్కింతయును మది లెక్కగొనఁడు
మాననీయాత్యంత మహిమాన్వితాచార్య
సమితిచోదనము లక్ష్యంబు విడఁడు

తే॥ గీ॥ తానని యెఱింగి మునిజనులానతీయ
నతిముదంబున నితఁడ ప్పురారిధనువు
నెట్టిగ్రహియించెఁ గడువడి నెక్కువెట్టె
కర్షణ మొనర్చె మఱియుఁ భగ్నతఘటించె!॥ 9

అట్టివానియెడ నిట్టితుంటరితనమునకు మనజేనిని మనమే యెట్లు పురికొల్పుదుము ?

శూర్ప—(నిట్టూర్పువుచ్చి) అగు నార్యా! మీరు చెప్పినది నిక్కమే అన్నా! యేమి! కాలమహిమ! త్రిభువన విజయ లక్ష్మిని సవిలాసముగాఁదెచ్చి బందీకరించిన మహారాజగు రావణునేఁడ గూడ నిట్టితలఁచవలసి వచ్చినది ?

మాల్య—వత్సా! ఇంతియుకా దాలకింపుము !

మ॥ ముని యయ్యంగుశికాత్మజుండు గురువై బోధించె దివ్యాస్త్రవి
ద్యను, జేజేలటుపొంగి రీశుధను వాతండెక్కిడన్, గాన గె
ల్చెనతండొప్పుగ విశ్వముల్మనమిఁక న్నిగ్గెనె యెగ్గది యా
తనిచోఁ జేసిన నస్మదీయవిభుతాదౌష్ట్యంబె తెల్లంబగున్॥ 10

శూర్ప—కస్సందేహః తస్మిన్ వివాహమహోత్సవే సర్వంమయా
పరిత్యక్షీకృతం॥

మాల్య—తదేవ మేకలోష్టవధస్స్యాత్ తథాహి మిథిలాంపరివిశ్య
బలాదాకృష్యమాణే కళత్రే కథం తితిక్షతే రాజపుత్రః తం
చోత్తిష్ఠమానం పౌరజానపదాః ప్రకృతయోప్యనూత్తిష్ఠేరన్
కింపున రంగ సంబంధినో బాంధవాః యథోక్తం అరణ్యోగ్ని
రివ దుస్సహ దుఃఖామర్షజం తేజోవిక్రమ ఇతి మండలస్య
చానుగ్రాహ్యో భవతీతి॥

శూర్ప—(దీర్ఘముష్ణంనిశ్వస్య) ఆర్య! కిమిద నిం యుక్తం॥

మాల్య—శృణు! వత్సే! కార్యజ్ఞాసి! అస్తివనౌకసాం మంత్రీ జాంబ
వన్నామ స మతంగాశ్రమ వాస్తవ్యా ముపసృత్య శ్రమణాం
నామ సిద్ధశబరీ మభ్యర్థితవాన్ యథాస్య వాలినో వైరాగ్యే
ణ క్షీణలుబ్ధాపసారితాః పరికృతయః కిష్కింధాయాం కు
మారం సుగ్రీవ మభిషేక్ష్యమాణా స్సాయువాయుక మైక్ష్వాకం
రామభద్ర మపేక్షంతే॥

శూర్ప—కథంక్షత్రియపోతో వాలినిగ్రహే సహాయస్సమీహ్యతే॥
తత స్తతః॥

శూర్ప—అగును నిజమే. నేనదంతయు వివాహసమయమందుఁ గన్నులారఁ జూచియున్నదానను.

మాల్య—కాఁబట్టి పలువురు తాలుదువ్విన నొక్కఁడేమి సేయును? అట్లేకదా, మిథిలకుఁబోయి బలిమిని భార్య నపహరించునన రాముఁడు సహించునా? అతఁడు యత్నింప, పౌర జానపద ప్రకృతు లాబాలగోపాలము నతనినే యనుసరింతురు. ఇఁకఁ దనముఖ్య బాంధవులమాట చెప్పనేల? అడవింబుట్టిన యగ్నివలె దుస్సహమగుదుఃఖమునజనించిన తేజము పురుషు నతివిక్రమవంతుని జేయుననియు, నతఁడు మండలమంతకును ననుగ్రహపాత్రుఁడగుననియుఁ జెప్పియుండిరి కాదా?

శూర్ప—(దీర్ఘమగు వేఁడియూర్పు పుచ్చి) ఆర్యా! అట్లైన నిపుడేమి చేయనగును?

మాల్య—ఓసీ! విను. నీవును గార్యజ్ఞవే కదా! జాంబవంతుఁడను వానరమంత్రి యొకఁడు గలఁడు. ఆతఁడు మతంగాశ్రమము యు యోగినియు నగు శ్రమణయను నొక శబరాంగన నాశ్రయించి యామె నిట్లు మిక్కిలిప్రార్థించెను. "ఓయోగినీ! వాలి తమ్మునుపేక్షించుటచే దరిద్రులై యాకిష్కింధలోని ప్రజలెల్ల రాజ్యమునందతనిని దప్పించి కుమారసుగ్రీవు నభిషేకింపఁదలఁచి యందుల కల దశరథరాజు కొమరుఁడగు రామభద్రుని సహాయము నపేక్షింపుచున్నారు."

శూర్ప—(సాతంకముగా) ఏమేమి? యీరాచకుఱ్ఱఁడు వాలినిగ్రహమునకుఁ గూడ సహాయుఁడుగాఁ గోరఁబడుచున్నాఁడా? తరువాత, తరువాత,

మాల్య—తతశ్చాయోధ్యాతః కైకేయ్యా భరతవార్తాహరణాయ ప్రేషితా మంథరానామ వృద్ధదాసీ కఠోరతర తరణితాప జ్వాలావలీఢజీవితా మిథిలాప్రాంతే తిష్ఠతీతి నిదాఘకిరణాంతేవాసీ సతీర్థ్యమృషిం యాజ్ఞవల్క్య ముపస్థాయ సంప్రత్యేష నిమేషమాత్రాన్ని వృత్తో హనుమాన్ కథయతి అతస్త్వ మస్మదనురోధేన హనూమద వేక్షిత స్వశరీరా పరపురప్రవేశవిద్యయా మంథరాశరీర మధితిష్ఠంతీ మిథిలాముపేత్య ప్రత్యాయితా సంవిధానమిదం దశరథగోచరీకరోషి ఇత్థంభావినా గురునిదేశ చర్యాప్రసంగేన పంకపాషాణవిషమ కంటకవ్యాళబహుళాం దండకారణ్యానీమనుప్రవిష్ట స్సర్వథా వైదేశికౌ రాజపుత్రౌ స్వకార్యగౌరవా న్నియత మేష వాలి వధపూర్వకేణ ప్రతీకారాభిసంధినా సుగ్రీవ ముపగృహ్ణీయాదితి॥

శూర్ప—(సకౌతుకం) కింపున స్తత్సన్నిధానం?

మాల్య—(కర్ణే ఏవ మేవేతి కథయతి)

శూర్ప—అహో! వృద్ధబుద్ధేః స్వకుటిలతా కార్యకుశలతా చ తతస్తతః॥

మాల్య—తరువాత "అయోధ్యనుండి కైకేయిచే భరతుని క్షేమమరయుటకుఁగా మిథిలకుఁ బంపఁబడుచున్న మంథరయను నొక ముదుసలిదాసి దారియందెంతయుఁ దీక్ష్ణతరమగు నెండవేడిమిచే వడఁజెంది యొడలు తెలియకుండ నమ్మిథిలా ప్రాంత ఘోర నిర్జనారణ్యమునం బడియుండఁగా, సూర్యశిష్యుఁడగు హనుమంతుఁడు తన సహపాఠియగు యాజ్ఞవల్క్యమహర్షిని జూచి తిరిగివచ్చుచు, నమ్మార్గమునఁ బడియున్న యామెను జూచితినని యిప్పుడొక నిమేషము మాత్రము క్రిందటనే చెప్పియున్నాఁడు. నీశరీర మీహనుమంతుఁడు గాపాడుచుండునట్లు చేయుదుము. నీవు మా మేలుగోరి నీపరకాయప్రవేశ విద్యాబలమున నామంథరా శరీరమునం బ్రవేశించి మిథిల కరిగి నమ్మకము కలుగునట్లుగా నీసంవిధానమును నాదశరథునకు శ్రుతపరచవలయును. అందువలనఁ దప్పక జరిగితీరు తండ్రిగారి యాజ్ఞననుసరించి యారాముఁడీ పంకపాషాణ తరుగుల్మలతాకంటక సర్పాదిబాధలచే నిండియుండు నీదండకారణ్యమునం బ్రవేశించి యన్యదేశస్థుఁడగుటచే నన్నిఁటికి నొరులసాహాయ్యమును గోరవలసిన వాఁడగును. అప్పుడు వాలి వధాపూర్వకమగు ప్రతీకారసంధిచే సుగ్రీవుని చేపట్టును. కావున నీవట్లనుగ్రహింపక తప్పదు."

శూర్ప—(సంతోషముతో) ఆర్యా! ఆవిధానమెట్టిది?

మాల్య—(చెవిలో ఇట్టిట్లని చెప్పును).

శూర్ప—ఆహా! యేమి! యామహాదిభల్లుకము కుటిలతయుఁ గార్య కౌశలమును! తరువాత, తరువాత,

మాల్య—తతశ్చ సా శబరయోగినీ సుగ్రీవ గుణానురాగేణ సర్వం తథేత్యురరీకృత్య తదైవ విదేహాభిముఖీ ప్రస్థితేతి మేజనస్థాన నివాసిభి ర్నిశాచరై రాగత్య నివేదితం అమునాజాంబవత్ప్ర యోగేన బలవతా విరాధప్రభృతిభి రధిష్ఠితేషు వింధ్యగిరి గహ్వరేషు విహరత స్సుకరం కళత్రాపహారణం అస్మదీయా స్తు మాయా స్సురాసురప్రధన ప్రథమరేఖాయోధస్య వి బుధపతివితీర్ణ మాయామహామంత్రధారిణో దశరథస్య సన్ని ధా న ప్రభవంతిహి॥

శూర్ప—ఆర్య ఉపనతస్యకథమేవంక్రియతే।

మాల్య—సాధు వత్సే వృద్ధసంవాదినీ తేదృష్టిః యదాహుః యో భ్యుపనతస్య పుత్రదారా నవమన్యతే తస్యోద్విగ్నం మండల మభావాయోత్తిష్ఠత ఇతి కింపున రస్మాసు నైష నిసర్గతేజస్వీ సంశ్రయమ్మాత్రిమాత్రిష్ఠతే॥

శూర్ప—హుం అన్యత్ప్రణామి అప్యేవం కరిష్యతి రామభద్రః॥

మాల్య—తరువాత నాశబరయోగిని, యాసుగ్రీవుని మంచితనమునం దెక్కు డాదరముగలది గావున నట్లేయని యదియంతయు నొనరించుట కంగీకరించి తత్క్షణమే విదేహ దేశముకడకు వెడలెనని జన్మస్థానవాసులగు రక్కసులు వచ్చి చెప్పినారు. కాఁబట్టి యీజాంబవంతునిచే నడుపఁబడిన యీవిధానము ఫలియించి యీరాముఁడు విరాధ ప్రభృతులచే నధిష్ఠింపఁబడిన వింధ్యపర్వత గుహాలయందు వసియించి యున్నప్పుడైన చో నీచెప్పినచొప్పునఁ దత్కళత్రము నపహరించు కార్య మతి సులభమైయుండును. కాకున్నచో మన మాయోపాయము లాసురాసుర యుద్ధములందలి యోధాగ్రేశరుండును, నిందునిచేఁ దెలుపఁబడిన మహామాయా మంత్రపరిహారము లుగల దిట్టయునగు నాదశరథునికడఁ బొసఁగునవికావు.

శూర్ప—(సందియముతో) ఆర్యా! చెంతఁ జేరినవాని నట్లుచేయుట మాత్రము సముచితమా ?

మాల్య—ఓసీ! నీవు పెద్దవాండ్రవలె దూరదృష్టిని బూనియుండవే! అగును. ఆశ్రయించినవాని దారాపుత్రాదుల నపహరించి యవమానించినవాని సేవగించి మండలమంతయుఁ దిరుగఁబడునని పెద్దలు చెప్పినమాట వాస్తవమే కాని నిసర్గపరాక్రమశాలియగు నీతఁడట్లు మనయందధీనుఁడై యుండువాఁడు కాడు.

శూర్ప—అలాగుననా! సరియేకాని యార్యా! యింక నొక్కటి యడుగుదును. రామభద్రుఁడట్లు వచ్చునా ?

మాల్య—కస్సంశయః లోకోత్తరం కిమపి రూప ముస్మీలయంతో జగతి రాజ్యోపభోగేభ్యోపి జుగుప్సంతే మహానుభావాః॥

శూర్ప—అన్యత్కిమ ప్యనర్థాంతరం తత్రాపతిత మితి తర్కయామి

మాల్య—కీదృశం తత్॥

శూర్ప—మయా జనకనగరాన్నిర్గతయా శ్రుతం యథా ఖండిత శ్రీకంఠశరాసనస్య దాశరథే ర్మత్సరేణ సకలక్షత్రియ కృతాంతః పరశురామ ఆగతఇతి॥

మాల్య—సర్వ ముపపద్యతే॥

శ్లో॥ భుజార్గళితసర్మ్వహామకరచక్రిదంష్ట్రాంకుర
వ్రణప్రకరకర్కశం కిమపి బిభ్రదుగ్రం వపుః
స యేన పరశౌహంతో నృపతి రస్యనఃకౌతుకా
దసౌ కథ ముపేక్షతే గురుధనుర్వ్యలీకం మునిః॥ 11

పరమనేనాపి సకలమూర్ధాభిషిక్తకంధరారుధిరావసేక పంకిలకుఠారేణ దురభిభవో దాశరథిః॥

శూర్ప—(సాభ్యసూయం) అహో దుగ్ధముఖే తస్మిన్ క్షత్రియవటౌ ఏవం సంభావయతి కనిష్ఠమాతామహః

మాల్య—(విహస్య) వత్సే! నైతావజ్జానాసి!

శ్లో॥ సర్వరాజకదుర్ధర్షం
సర్వదేవమయం ధనుః
భంజతా రామభద్రేణ
విజిగ్యే భువనత్రయం॥ 12

మాల్య—ఆఁ, సందియమేమి! మహానుభావులగువారు లోకోత్తరమైన కోండొకరూపమును బ్రకటింపుచు రాజ్యోపభోగాదుల కాశింపకఁ గీర్తికాములయి సంచరించుచుందురు.

శూర్ప—ఆర్యా! అక్కడనిఁక నొక యనర్థమేదియైన సంభవింపఁగలదేమోయని యూహించుచున్నాను.

మాల్య—అదెట్లు?

శూర్ప—అట్లా దాశరథి యీశ్వరుని శరాసనము విఱిచెనను మత్సరమున సకల క్షత్రియమండల దండధరుఁడగు నాపరశురాముడు వచ్చెనని నేను మిథిలనుండి వచ్చుచు వినియున్నాను.

మాల్య—అగును. అదంతయుఁ దగియేయున్నది. కాకున్న,

చ॥ అలఘుతరాత్మ బాహుపరిఘాళుల నర్మదనాపివైచి త
జ్జలగత నక్రచక్రసునిశాత ఘనాతతదంష్ట్రలన్ వ్రణం
బులువడు కర్కశంపు దనువుంగొను నర్జునుజీల్చి గొడ్డటన్
జేలమున నట్టెజెట్టె; గురుచాపము లోపము సైపనోపునే?॥ 11

కాని సకలరాజన్య కంఠనాళ రుధిరావసేకపంకిలకుఠారుఁడగు నీతనికి దాశరథి లొంగువాఁడుకాడు.

శూర్ప—(అసూయతో) చేంటికుఱ్ఱఁడగు నీరాచబిడ్డమొడలను మా పినతాతగారిట్లు తలఁచుచున్నారేమొకో!

మాల్య—(నవ్వి) వత్సా! ఇంతమాత్రమైన నీవెఱుంగుదువుగదా!

కం॥ సకలనృపతి దుర్ధర్షము
సకలామరమహిమ కనువు శర్వధనువే
ప్రకటధృతి దున్మిచు రాఘవు
నకు లోకత్రయము జయమనా నిదిగాదే!॥ 12

ఇదానీంతు॥

శ్లో॥ రాజన్యరుధిరాంభోధి
కృతత్రిషవణో మునిః
ప్రాప్తః పరశురామోసౌ
సవిద్మః కింభవిష్యతి॥ 13

తదేహి రాజకులమేవ గచ్ఛావః

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)

(మిశ్రవిష్కంభః)

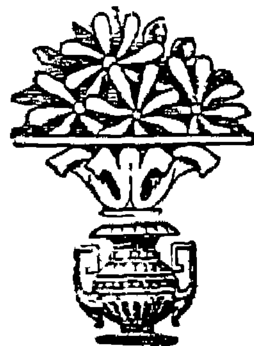
అయిన నిపుడు,

కం॥ రాజన్యరుధిర సరిదధి
రాజమహోగ్రాత్యుదగ్ర రంగద్భంగ
భ్రాజత్త్రిషవణుఁ డమ్ముని-
రాజు పరశురాముఁ; డెఱుఁగరాదెట్లగునో! ॥ 13

కనుక, రమ్ము! కొల్వుకూటమునకుం బోవుదము.

(ఇట్లిద్దరును వెళ్లుదురు.)

ఇది మిశ్రవిష్కంభము.

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ ఆజన్మబ్రహ్మచారీ విపులభుజశిలా స్తంభ విభ్రాజమాన
జ్యాఘాతశ్రేణి సజ్జాంతరిత వసుమతీచక్ర జైత్రపత్ర స్త్రీః
వక్షః పీఠే ఘనాస్త్రవ్రణకిణకఠినే సంత్ఘువానః పృషత్కా-
ప్రాప్తో రాజన్యగోష్ఠీవనగజమృగయా కౌతుకీ జామదగ్న్యః॥14

అపిచ॥

శ్లో॥ ఏష స్త్రైణకపోలకుంకుమలిపి స్త్రేయాభిభీరా భుజే
బిభ్రాణ శ్చతురంతరాజవిజయిజ్యానాదరౌద్రంధనుః
తూణావేవ పున స్తరాం దధిష యత్ని స్వా దుతిరస్మా త్పటా
దాకృష్టైః కుశచీరతంతుభి రపి కృద్ధో ముని ర్భార్గవః॥ 15

(తతః ప్రవిశతి శరచాపహస్తః క్రుద్ధోద్ధతో జామదగ్న్యః)

పరశు—(సఖేదం) యథామృష్టభోజనా కృతాంతేన పర్యవసితా
స్తాదృశా స్సాయంయుగీనాః వర్తమానే తు॥

(తెలుఁగు)

సీ॥ ఆజని బ్రహ్మచర్యంబును వహియించి
ఘనతర మహిమంబు గాంచువాఁడు
శుంభద్భుజాశిలాస్తంభ మహార్ఘ్యపూత
సంజ్ఞ జగము గెల్వఁ జాలువాఁడు
గురుతరాస్త్రప్రయోగోత్కరకీర్ణ కఠినమౌ
నెదనె తూపులు పదునిడెడువాఁడు
సంతతాగణ్య రాజన్యగోష్ఠీవన
సామజంబుల వేట సల్పువాఁడు
తే॥ గీ॥ నిఖిల మునిగణ సన్మాన నీయుఁడితఁడొ !
జామదగ్న్యుండు సనుదెంచె ! సరగ జనక
ధారుణీశాగ్ని పరిచారులార ! పాద్య
మర్ఘ్యమును దెండు ! పాద్యమర్ఘ్యమును దెండు ! ॥ 14

ఆహా ! అదిగో ! యీతఁడు గడుఁ గ్రోధముతో,

ఉ॥ స్త్రీలకపోలపాలికల చెందిరముల్ చెదరించు భంగికిన్
జాలని పెన్భుజంబుపయి క్షత్రియజాతి గ్రహించు జ్యారవోగ్రమై
మేలిడు విల్లుఁదాల్చి తనమేపటివా కుశతంతులూన్చుచున్
వ్రేలెడి శూణయుగ్మమును వేమఱుఁగట్టుచు వచ్చెడిన్నడిన్ ॥ 15

(తరువాత ధనుర్బాణధరుఁడయి క్రుద్ధుఁడగు
పరశురాముఁడు ప్రవేశించును.)

పరశు—(ఖేదముతో) అక్కటా ! అసదృశులగు మహాయోధులెల్ల
రు మహురభోజియగు నయ్యమునినోటం బడిపోయిరిగదా !

శ్లో॥ శస్త్రాశస్త్రికథైవ కా నవభవద్గీర్వాణపాణింధమాః
పంథానో దివి సంకుచంతి వసుధా వంధ్యా న సూతే భటాన్
లక్ష్మీ రప్యరవిందసౌధవలభీ నిర్వ్యూహాపర్యంకికా
విశ్రాంతై రళిభి ర్న కుంజరఘటాగండోద్భవై ర్మోదతే 16

(సవిమర్శాశ్చర్యం)

శ్లో॥ శంభో యద్గుణవల్లరీ ముపనయ త్యాకృష్య కర్ణాంతికం
భ్రశ్యంతి త్రిపురావరోధసుదృశాం కర్ణోత్పలశ్రేణయః
స్వం చా స్ఫాలయతి ప్రకోష్ఠకమిమా మున్ముచ్య తాసాం మహో!
భిద్యంతే వలయాని దాశరథినా తద్భగ్న మైశం ధనుః॥ 17

(సరోషవికటంపరిక్రామన్) భో భో విదేహాః! క్వ రామో దాశరథిః?

శ్లో॥ యస్మి న్నర్జునదోస్సహస్రనిశకప్రోద్గచ్ఛ దస్రచ్ఛటా
జిహ్వాలేజుహావాం బభూవిమ రుషా రాజన్యసత్త్రామపి
అద్య ప్రాక్కబళగ్రహాస్య విఘసీభూతేష్వపి క్షత్రియ
క్షుద్రేషు క్షుధిత శ్చిరేణ పరశు స్స్వానాయ మన్విష్యతే॥ 18

(తతః ప్రవిశతి సధైర్యసంభ్రమో దాశరథిః)

రామ—

శ్లో॥ సాకంశక్తిధరేణ తత్రభవతో దేవా ద్భవానీపతే
ర్యస్సమ్యం చ మవాప చాపనిగమం సమ్యంచసామాని చ
శూరాణాం చ తపస్వినాం చ పరమాం కాష్ఠామధిష్ఠాస్నుభి
స్తేజోభి ర్భగవా నసౌ భృగుపతి ర్దిష్ట్యా ద్య దర్శిష్యతే॥ 19

పర—(సఖేదోపాలంభం ఆత్మానంప్రతి)

ఇంక నిపుడన—

చ॥ అనియని చెప్పుచొప్పె కలవర్మ్యను నయ్యెడనా సురల్ కర
ధ్వనులెనయన్ దివింబడయు దారులె తారెను ధాత్రి వంధ్యయై
కనదు కనద్భటాళులను గంజపుమేడల పంచేబొంచు తేం
ట్లనె యనుమోద మిష్డిభ ఘటాకటగాళులఁ గాదు లచ్చికిన్॥ 16

(లెస్సగా విమర్శించి యాశ్చర్యముతో)

శా॥ వీకన్జేకొని శంకరుండహింప మౌర్విన్జేర్చి బల్పాన్కిమై
నాకర్ణాంతముగాఁగ లాగఁ బురకాంతాళిశ్రీవోభూషణా
నీకంబుల్వడు; వీడి మూఁగయికడన్నిల్పాన్పఁ దత్కంకణా
నీకంబుల్వడు; నట్టి జెట్టివిలు దున్మెన్ రాఘవుం డద్దిరే! ॥ 17

(అతిరోష వికటముగాఁ దిరుగుచు) ఓరోరి! విదేహులారా!
ఏడేడీ! యారాఘవుఁ డెక్కడ!

శా॥ మునుపయ్యర్జునదోః సహస్రనళకమ్ముల్ చిమ్ము రక్తచ్ఛటల్
ఘన జిహ్వాళిగఁబూని యేను బలుకిన్కన్ రాత్రితిన్ వ్రేల్పఁగాఁ
జెను వేడ్కంగొనె నెద్ది యప్పరశు వన్వేషించెదిన్ గ్రమ్మఱన్
మును శేషించిన క్షుద్రరాజకబళమ్మున్ దీర్ఘకాలక్షుధన్॥ 18

(తరువాత ధైర్యసంభ్రమములతో రాముఁడు ప్రవేశించును.)

రాము—

ఉ॥ తారకవైరితోఁగలసి తా రజతాద్రినివాసుసన్నిధిన్
గోరికమీఱఁగా నొగి సకుంఠశరాసనసామవేదముల్
నేరిచి శూరులంచును మునివ్రజమంమనుగూడఁ బోద్రిదయా
ధీరు నుదారు నా భృగుపతిన్ గనునుంటిని చొంటిమేలిమిన్ 19

పర—(ఖేదముతో, తన్ను నిందించుకొనుచు)

శ్లో॥ భస్మాంకురేతి ఖురళీకలహేంకుమార
మస్యాక్షిప న్నరుషరోష మదాంధచేతాః
దృష్టోస్మి యః కృతమిథోహసితం శివాభ్యాం
త చ్చాపభంగ మపి హా మసృణః శృణోమి ॥ 20

(విమృశ్య) అహహో! మా మరణ్యవాసిన ముపశ్రిత్య దురాత్మనా రవికులకుటుంబకేన దూరముచ్ఛ్వసితం

(కించిదుచ్చైః)

శ్లో॥ రే! కాకుత్స్థాః కథం వ(శ్శ్రు)తివిషయ మయం నాగమద్భార్గవీయో
దుస్సామంతాపచారప్రచితపితృవధా మర్ష నిస్తారబంధుః
వారా న్నాసన్నవింశాన్విశసిత విషమక్షత్రజాతిప్రరోహః
క్రోధా దుత్కృత్తగర్భామిష రుధిరవసావిస్రగంధీ కుఠారః॥ 21

రాము—(దృష్ట్వాసహర్ష బహుమానం)

శ్లో॥ జేతారం దశకంధరస్య గభసా ద్దోశ్శ్రేణిని శ్శ్రేణికా
తుల్యారూఢ సమస్తలోక విజయశ్రీపూర్వమాంశోరసం
య స్సంఖ్యే నిజఘాన హైహయపతిం శతోద్రుర్ముఖం దృష్టవాన్
యః పృష్టం దదతోపి షణ్ముఖజయే సోయం కృతీ భార్గవః॥ 22

ఉ॥ పొంకపుటంధతన్ ఖురళిఘోరఁ గుమారునె, ఘోర! యోరి! భస్మాంకుర! యంచేదల్చుచుఁ దదంబను సాంబుఁ బరస్పరంబు స్మేరాంకముఖాలఁ జూచికొనునట్లొసరించిన యట్టిజెట్టి యాశంకరచాప భంజకుని సారమెదో గని తీరకుండునే ?॥ 20

నేనెక్కడనో యరణ్యవాసినై యుంటినని యిద్దురాత్ముఁడగు రాఘవడింభకుం డెంతపని చేసినాఁడు! (బిగ్గరగా)

శా॥ ఓరీ! రాఘవులార! మీరు వినలేదో! యీకుఠారంపు పెంపౌరా! తాతవధాపకారికృత వీర్యాత్మోద్భవోద్భూతమాఘోరాహంకృతిఁ దీర్చుకొంట కట నాకున్బంధువై క్షత్రియక్ష్మారాడ్వారము, నిర్వదొక్కపరిఁ దున్మన్విప్రమై యొప్పినన్ 21

రాము—(చూచి హర్షబహుమానములతో)

సీ॥ అలఘు బలాన్వితుండౌ రావణాసురు
నవలీల గెల్చిన యలఘుధృతియు
సరభసాత్మీయ దోస్సందోహ నిశ్శ్రేణి
కా సమూహాఢ్య జగజ్జయాబ్ధి-
జాంతాసమేతవిఖ్యాతవక్షుండును
నగు నల కార్తవీర్యార్జునాఖ్యుఁ
జేలము బలంబూని సమరానఁ బరిమార్చి
జయము చాటిన మహాశౌర్యరాశి!

తే॥ గీ॥ బవరమున నోడిచెచ్చెరఁ బాఱిపోవు
షణ్ముఖుఁడు వెన్నుఁజూపిన సరిగ నతని
యాననంబునె గన్న యోధాగ్రియాఁయి!
భవ్యచరితుండు! భళిర! యీ భార్గవుండు!॥ 22

(క్షణంచనిర్వర్ణ్యసస్మితం) అహో! సంకీర్యమాణానేక రసాను భావ గంభీరమధురోయ మస్యాభోగః! తథాహి॥

శ్లో॥ జటాం ధత్తేమూర్ధా పరశు ధనుషీ బాహుశిఖరం
పరిక్షోష్ఠో రౌద్రాక్షం వలయ మిషుదండా నపి కరః
పరిమాథపారిడాస్త్ర వ్రిణవికట రౌద్రాద్భుత మిదం
పరిశాంతా మైణేయీం త్వచ మపి చ వక్షః కలయతి॥ 23

(ఇత్యుపసర్పతి)

పర—(విలోక్య) కథమసౌశూర్యమాణ గుణానురూప కల్పితా కార సంవాదీ దాశరథిః? సాధు! రే! రాజన్యపోత! సాధు!

శ్లో॥ సవిధముపసరణ సమూలకాషం
కషితస్సృపాన్వయ మద్య మాం ధినోషి
హరిమివ కరికుంభ కూటకోటి
పరికటకఠోర నఖాంకురం కురంగః॥ 24

(క్షణమాత్రము నిర్వర్ణించి చిరునగవుతో) ఆహా! యీత
డెంతయు భావగంభీరమధురమైన యున్కిచే నొప్పుచున్నవాఁడు.

సీ॥ తలయందు బలుజటావలులందమూలఁజెంద
భుజమందుఁ బరశుకార్ముకములొరయ
ముంగేల రౌద్రాక్షపుం గంకణముమీఱఁ
గరమందు శరకాండ కాండమమర
నెదనునింపొదవు కృష్ణైణాజిన మెసంగ
గాత్రి మత్రప్రవిణాకలనఁ దెలుప
వదనంబునం దపో వ్యాజతేజముదోఁప
నంగము ల్బహుబలావ్యాప్తిఁజూప

తే॥ గీ॥ నద్దిరే! యిమ్మహానుహు నలఘుశాంత
మధికరౌద్రరసావేశమమిత విస్మ
యావహంబునునైన వేషాతిశయము
చూడఁజూడఁగ వేడుకల్ జూరలిడెడు! ॥ 23

(ఇట్లు సమీపించును)

పర—(చూచి తనలో) ఏమీ! యీదాశరథి విన్నదానికి సరియైన
యాకారాదులతో నున్నవాఁడు! (ప్రకాశముగా) బాగు!
బాగు! రాచకుఱ్ఱా!

తే॥ గీ॥ భూపకులముల నామూలముగ వధించి
మించు నను జేరి వేడ్కఁగావించెదార!
కుంభికుంభాళిఁ జీల్చిన గోళ్లెసంగు
సింగమును జేరవచ్చు కురంగమట్లు! ॥ 24

రామః—సస్మితం భగవన్ ! భార్గవ ! గురుగర్భరూపయోః కోతా
వదేవాంతరం ॥

శ్లో॥ ఆదేష్టా భగవాన్ భృగుర్జనయితా రాత్పుత్రిక బ్రాహ్మయో
ర్దేవో ధూర్జటి రస్త్రకర్మణి గురుర్వీర్యం తు దూరే గిరాం
సప్తద్వీపవతీం దదద్భ్వన మభిప్రైషి ద్విజాన్ కశ్యప
ప్రాయా నప్రతిమప్రభావభవతే కస్మై చిదస్మై నమః ॥25

పర—అరే ! క్షత్రియడింభ తవానేన సత్యసౌజన్యయో రుత్కర్షేణ
కిమప్యంతరాప్యాయితోఽస్మి ? కింతు॥

శ్లో॥ నారాచైః కృతవీర్యనందన వధూబాష్పప్రియంభావుకై
రుత్పాద్య క్షతజోదమర్ణవమథస్యప్తః పితృభ్యః పయః
సంప్రత్యస్య సమస్తబాహుజ భుజక్రోధస్య నిర్వాస్యతః
క్షుద్రానో ధను రైందుశేఖర మహో ! జాతో భవా నింధనం॥26

రామః—(స్మిత్వా) భగవన్ !

శ్లో॥ బాలస్వభావసులభేన కుతూహలేన
కృష్టం ధను ర్భగవతో వృషభధ్వజస్య
తత్రానుషంగిక మమంగళ మీదృశం తు
సంవృత్త మత్ర న మయా గణిత స్త్వమాసీః ! ॥ 27

పర—ఆః ! క్షత్రియడింభ ! ప్రమథనాథ ప్రథమాంతేవాసినం పర
శురామ మపి భగవాన్నజీగణత్ ?

శ్లో॥ మహాసేనోయస్య ప్రమద యమదంష్ట్రాసహచరై
శ్శరై ర్ముక్తోజీవన్ ద్విరివ శరజన్మా సమభవత్
ఇమాం చ క్షాత్రాణాం భుజవనమహోదుర్గ విషమా
మయం వీరోవారా నజయదుపవింశా న్వసుమతీం ॥ 28

రాము—(చిరునగవుతో) మహాత్మా! పెద్దలకును జెరుతలకును నంతరం మిట్టిదియే కదా!

ఉ॥ నిన్నుఁ గనంగ, బ్రాహ్మణుఁడు నీవు గనంగ, భృగుండె పో గురుం
డ, న్నెలతాల్పె సన్నుతశరాసన వేదగురుండు, సుంతయే
నెన్నఁగరాదు శౌర్యమన, నెల్లమహీస్థలి కశ్యపాము లి
మ్మన్న నొసంగి, తెట్టిమహితా ప్రతిమప్రతిభా! నమస్కృతుల్! 25

పర—ఓరీ! రాచకుఱ్ఱా! నీ యీ సత్యసౌజన్యముల కల్మికి నంతరంగమునఁ గరుణ వొడముచున్నది కాని,

చ॥ అల కృతవీర్యనందనుని యన్నులకన్నుల నీరు వొచు న
ల్లుల రుధిరాంబువారిధినిఁ గూర్చి పితృ ప్రియమాచరించితి
న్గలిగె రుషాగ్ని శాంతి, గురుకార్ముక భగ్నతఁ గ్రమ్మఱన్ రగు
ల్కొలిపితి వింధనంబయి, క్రోధమిటెట్లు సహింపఁ గానగున్॥ 26

రాము—(నవ్వి) మహాత్మా!

ఉ॥ చిన్నతనంపు పెంపునయిఁ జెందిన క్రిందమినాపనోప కా
క్రొన్నవిల్లు బల్వగతుకు రారిమి వింటను నారిఁ గూర్పఁ బో
గ్రన్నన నంతమాత్రననె గల్గెను గీడిటు లంతకన్న వే
అన్ని కేదిలేదరయ; నయ్యెడ నీ గణియింపలే దెదన్॥ 27

పర—(రోషముతో) ఏమి! క్షత్రియడింభా! యీశ్వరునకు మొదటి శిష్యుఁడగు పరశురాముఁడుఁ గూడ లెక్కకు రాడయ్యెనా!

చ॥ ఖరయమదంష్ట్రలా నితని గాఢతరంపు శరాలనుండి బల్
దురమున నెట్లొ ప్రాణములతో విడువంబడి తారకారి యి
న్నరు శరజన్మయయ్యె నరనాథు భుజావనమర్గధాత్రినే
యిరువదియొక్కమాఱులు జయించె నితండతిశౌర్యధుర్యుఁడై॥ 28

రామః—శాంతం! ప్రసీదభగవన్ అవిమృశ్యకారితయా నగణితోఽసి
నపున రవలేపాత్॥

శ్లో॥ స్త్రీషు ప్రవీరజననీ జననీ తవైవ
దేవీ స్వయంభగవతీ గిరిజాపియస్యై
త్వద్దోర్వశీకృత విశాఖముఖావలోక
వ్రీళావిదీర్ణ హృదయా స్పృహయాం చకార॥ 29

పర—(విహస్య) రే రాజన్యపోత!

శ్లో॥ అనుభవపునరుక్తాం ముంచ నః స్తోత్రచర్యా
ముపనమయత దేశతత్కౌశికోపజ్ఞ మస్త్రం
క్షిపతినఖలుకాలం వీరగోష్ఠీవినోద
ప్రియపరశురయం మే బాహురుద్యచ్ఛమానః॥ 30

రామః—(స్వగతం) అయే! భగవంతం విశ్వామిత్రమపి స్పృశతి భవ
త్యేవం తావత్॥ (ప్రకాశం సధైర్యస్మితం)

శ్లో॥ భూమాత్రంకియ దేతదర్ణవమితం తత్సాధితంహార్యతే
యద్వీరేణభవాదృశేన వదతాత్రిస్సప్త కృత్వోజయః
డింభోఽయం నవబాహు రీదృశమిదం ఘోరంచవీరవ్రతం
తత్క్రోధాద్విరమ! ప్రసీద! భగవన్! జాత్యైవపూజ్యోసినః! 31

రాము—శాంతము, శాంతము ! మహాత్మా ! ప్రసన్నుఁడవుగమ్ము !
విమర్శింపక పొరఁబాటున గణియింపకుంటింగాని గరువమునఁ
గాదు.

ఉ॥ ఎల్ల వెలందులందుఁ బరికింప సముంచిత వీరమాత నీ
తల్లియె యన్నఁ జెల్లదెటు ! తావక దోఃపరిఘాళిఁ జిక్కి బ
ల్లల్లడమందు క్ష్మాంగనని తద్దయు సిగ్గున మోము వెల్లనై 29
యుల్లము ఝల్లన న్నగజయు న్గనె బల్ స్పృహ నామె చోననన్ ॥

పర—(నవ్వి) ఓరీ ! రాచకుఱ్ఱా !

చ॥ ఎఱిఁగినవే యవే మరల నేటికి మాటికి మెచ్చ, నిచ్చమై
గురువగు గాధిపట్టి కడుఁగూర్మి నొసంగినయట్టి యస్త్రముల్
సరగున నాయెడ న్విడుము సంగరరంగసుసంగభంగికా
పరశువె సంగు నాభుజము బల్మరఁ బొంగఁ గడంగెదు న్గడున్ ॥30

రాము—(తనలో) అన్నా ! పూజ్యుఁడగు విశ్వామిత్రునివరకుఁ బో
వుచున్నాఁడే ? కానిమ్ము ! దీన నేమయ్యెను ! (ప్రకాశము
గా, ధైర్యస్మితములతో)

సీ॥ మొనసి రాజ జయంబు మఱియ్యెడఁ దడవలు
విడువక పడయుట నుడువునట్టి
మీఱయట్టిడఁగునట్టి మేలెట్టి తమిఁబట్టి
పట్టి సాధించి చేఁబట్టినట్టి
దంభోధి పర్యంతమైన ధాత్రీమాత
మేయన్ననది దాన మిడితివన్న
నదియొక్క లెక్కలోనిదియె నీకుఁదలంపఁ
జెలమేల నియ్యెడ వలవదితేఁడు

పర—(సక్రోధం స్వగతం) అహో ! దురాత్మ నో రాజన్యపోతస్య మహావీర ప్రహతాయాః పద్ధతే రస్ఖలిత ముక్తి ప్రత్యుక్తి దర్పం (ప్రకాశం) అః ! పాప, జాత్యైవ కేవల మహం పూజనీయః పరశురామః ! కథ మద్యాపి నిరాయుధోఽసి ?

శ్లో॥ వినయనిచులితై ర్భవద్వచోభిః
కిమపి నవం వివృణద్భి రక్రమం నః
అయ మజని కరఃకృతాంతదంష్ట్రా
క్రకచకఠోరకుఠారదుర్నిరీక్ష్యః॥ ౩౨

(ఉచ్చైశ్చ) అహో నుఖలుభోః

శ్లో॥ త్రైలోక్యత్రాణశౌండ స్సరసిజవసతే ర్యః ప్రభూతో భుజాభ్యాం
స క్షత్రంనామవర్ణః కులిశకఠినయో ర్యస్య దోష్ణో ర్విలీనః
జ్వాలాజిహ్వాలకాలానలకబళ భయభ్రాంత దేవాసురాణి
వ్యాతన్వానో జగంతి జ్వలతి ముని రయం పార్వతీభర్తృపుత్రః॥ ౩౩

(నేపథ్యే)

భోభో భార్గవ !

తే॥ గీ॥ బాలుఁ డభినవబాహుఁడు బవర మనిన
నీవిధంబు కరంబు భయావహంబు
కినుక విడుము ప్రసన్నత నెనయు మార్య!
జాతిచేతనె పూజ్యుండవైతిమాకు!॥ 31

పర—(క్రోధముతో) ఆహా! యేమీ! యీరాచకుఱ్ఱ పెంకె తనము! తానును నొక పోటుబంటువలె మాటకు మాట బదులు చెప్పుచున్నాఁడు? (ప్రకాశముగ) ఓరీ! దురాత్మ! నీకీపరశు రాముఁడు కేవలము జాతిమాత్రముననే పూజ్యుఁ డా? ఏదీ! పట్టుము! ఆయుధమును బట్టుము! ఇంకను బట్ట వేమి?

తే॥ గీ॥ పైకి వినయాకరమును, లో వక్రవృత్తి
కరము నగు నీదు వాక్యప్రకరము కరము
కరమునను గాలదంష్ట్రాక్రకచ కఠోర
తరకుఠారంబు మఱల నన్ దాల్పఁజేయు॥ 32

(బిగ్గరగానవ్వి) ఆహాహా! ఎఱుఁగఁజాలకుంటివి గాని,

శా॥ లోకత్రయ్యవనాతి దక్షతముఁడై లోకేశబాహాఢ్యభా
స్తోకక్షత్రకులంబు నాత్మబలవద్దోర్దీనముంజేసె, నే
డా కల్పాంతకృతాంతఘోరతర చర్యాభీతచేతస్కుఁ డా
కౌక స్తేజుఁడు, దుర్గధర్మతనయుండౌ మాని పీఁడేసుమీ!॥ 33

(తెఱలో)

భగవంతుఁడవగు నోభార్గవా! భార్గవా!

శ్లో॥ అప్రవృత్తివిషయం వితన్వతః
క్షత్రశబ్దమియ మేవ మేదినీ
దక్షిణా తవ బభూవ యజ్వనో ముంచ
సంప్రతి విశుష్కమాయుధం॥ 34

పర—అయే! ప్రశాంతగంభీరస్వరః క ఏషః జనకేనభవితవ్యాం (తదభిముఖమవలోక్య) రాజర్షే! సీరధ్వజ! భగవత స్సూర్యశిష్యాత్పురాణవాజసనేయినో యాజ్ఞవల్క్యా దధీతబ్రహ్మాసిద్ధాంతో గృహీతవాక్య ఏవాసి కిం తు నాయ మవసర శ్శిష్టానురోధస్య॥

శ్లో॥ అవని మధికవింశా నభ్యవస్కంద్య వారా
నవభృథభృతకేభ్య స్సంప్రదాయ ద్విజేభ్యః
విగమతి రమణీయ ద్వంద్వయుద్ధా త్కంథం మే
నిఖిలనృపతి హత్యా దృష్టసారః కుఠారః॥ 35

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ భృగుతిలక నమస్తే ముంచ వైమత్య మేత
త్కురు కరుణ మిదానీం మానసం మానశౌండ!
వహతి బత కిమస్త్రం పుత్రభాండేపి రామే
త్రిజగదభయదానస్థూలలక్ష్యే భుజస్తే॥ 36

పర—(రామాప్రతి) అరే! ధీరకర్కశస్వరః కఏషః

రామ—(సప్రశ్రయం) భగవ న్నయం తాతో రఘుపతిః॥

పర—(సవ్యథం) ధిక్! సర్వతః క్షత్రకంటకో ద్భేదః! (నేపథ్యాభిముఖం) భోభో రాజన్! దశరథ! అస్మన్నామధేయమాత్రమిత్రేణ

తే॥ గీ॥ క్షత్రమాత్రప్రవృత్తిని సడలఁజేయఁ
గాఁగలిగినట్టి యధ్వరకర్త వైన
యట్టి నీకష్టె దక్షిణయయ్యెఁగాదె!
పుడమి శుష్కాస్త్రమిపుడేల? విడువుమయ్య! ॥　34

పర — ఔరా! ప్రశాంతగంభీర స్వరుఁడగు నీతఁడెవ్వఁడో! జనకుఁడు గావచ్చును (అతనివైపుగాఁజూచి) రాచతపసీ! సీరధ్వజా! మహాత్ముఁడగు సూర్యునకు శిష్యుఁడై పురాణవాజసనేయాధ్యయనమొనర్చిన యాజ్ఞవల్క్య మహర్షివలన వేదాంత సిద్ధాంతమంతయుఁ గ్రహించి మించిన నీమాటలాలించితిని గాని శిష్టుల నడ్డుపెట్టుటకు నీకిది యదనుకాదు.

చ॥ ఇరువదియొక్కమారు లనినెల్ల నృపాలురపాలినోర్చి యీ
ధరణి సమస్తముఁ గెలిచి దానముఁదానిడె పూనికం దద
ధ్వరవిహిత ద్విజావళికి, ద్వంద్వపుయుద్ధము మానుమెట్లు! నా
యురుతరరాజరాజి హననోగ్రకఠోరకుఠారధార దాన్ ॥　35

(తెఱలో)

తే॥ గీ॥ అలుక విడువుము భృగుకులతిలక! యిపుడు
మదిని గనికరమూనుము మానకొండ!
త్రిజగదభయదమైన నీభుజముగోను నె!
యస్త్రమర్భకుఁడగు రామునందు నకట! ॥　36

పర — (రామునితో) అతిధీరకర్కశస్వరుఁడు వీఁడెవ్వఁడురా?

రాము — (వినయముతో) ఈయన మాతండ్రిగారగు దశరథుఁడు.

పర — (మిక్కిలి వ్యథతో) అన్నా! యెక్కడఁజూచిన నీదిక్కుమాలిన క్షత్రకంటకములే (తెఱవంకఁజూచి) ఓయీ! రాజా!

సూనుసా మానార్హోపి, కింపునరనభిజ్ఞ ఏవాసి వీరవ్యవహారస్య॥

శ్లో॥ పురమథనధనుః ప్రిమర్దనోత్థాం
పరిదహదహర్నిశమస్తి తీవ్రమర్చిః
రఘుజనకకుటుంబ బాష్పపూరైః
పరమిహశాంతి ముశంతిశస్త్రభాజః ॥ 37

(పునర్నేపథ్యే)

ఆః జామదగ్న్య కిమేవమతిప్రసక్తః సన్యస్తశస్త్రానపిబలాద్ధనుర్గ్రాహయసి!

పర—(సరోషం) అరే! విదేహాపసవపాంసన!

శ్లో॥ అయమధిపతిర్వ్యాసా మేకాంతరోభవతో గురుః
త్వమసితపసిత్వం వర్షీయానితిస్మ తితిక్ష్యసే
కథమసిధనుర్వ్యాముగ్రాహిత దేవ సమాప్యతే
మమహి సకలక్షత్రాలంభ క్రతోరమృతంభవాన్ ॥ 38

(నేపథ్యే)

భార్గవ! చ్యవనాదివృద్ధవాక్య నిగృహీతసంహారక్రియా సమభిహారస్యభగవతః పరేబ్రహ్మణి వర్తమానస్య పునరుపప్లవంతే బుద్ధయః తద్వీరమ! కియచ్చిరమపరమివ భవాతు నటయిష్యత్యాయుధపిశాచికా॥

పర—(విహస్య) అహో! యాజ్యకులస్నేహ శ్శతానంద మాతుల యతీ భవతు, సాంత్వయామి తావదేనం తదభిముఖం అంగిరస!

దశరథా! మానామధేయపమానమాత్రమున మాకు మిత్రుఁడగు నీకొమరునిచే నీవు మాననీయుఁడవకాని వీర వ్యవహారము మాత్రము నించుకయు నెఱుఁగవైతివి.

కం॥ హరచాప మథనమునఁ గడు
నురువగు క్రోధాగ్నివృద్ధిఁ; నూరక శాంతిం
బొరయ దట రఘుజనక భూ
ధరులకుటుంబముల బాష్పధారలఁ దక్కన్ ॥ 39

(మఱలఁ దెఱలో)

ఏమి! జామదగ్న్య! ఇట్టితిరమాత్రముగఁ బ్రసంగింపుచు నన్యస్త శస్త్రులమైనను మమ్ము మఱలవింటిని గ్రహింపఁజేయుచుంటివి!

పర—(రోషముతో) ఓరీ! విదేహకులకలంకా!

చ॥ ఎడమదియెంతొ లేను పరికింప దినేశుఁడె నీకునొక్క వే
ల్విడిచినమొజ్జ, తాపసివి, వృద్ధతరుండవునంచు నైచితిక్
విడువక వింటివేర్పాడివి వీరనృపాలకపాలినోలి వే
ల్చెడి భయదాధ్వరంబునకు శేషమవైతిఁక నైతునే? నినున్ ॥ 38

(తెఱలో)

భార్గవా! భార్గవా! చ్యవనుఁడు మున్నగు పెద్దలపలుకులం దలి గౌరవమున నాయుద్ధప్రసంగమును గట్టిపెట్టి యెంతయుఁ బారమార్థికవృత్తితోఁ జరించుచున్న నీకు మరల బుద్ధి పెడఁబడునేమి? వలదు, వలదుడుగుము! అక్కటకటా! పామరునింబలె నిన్నీయాయుధపుదయ్య మింకెంతకాలమీలాగున నాడించుచుందువు?

పర—(నవ్వి) అన్నా! యాజ్యకులమందలి ప్రేమ యాశతానంపు నెంతయు నాకులపెట్టుచున్నది. కానిమ్ము ఈతనిని గొంచె

శ్లో॥ నృపస్తే పాల్యోయం మమ పశు పురోడాశరసికః
పృథివ్యా మవ్యాజోద్భటభుజభృత స్సంతి రఘవః
అమీషా ముత్సిక్తం కిమపి కులముత్కృత్య లవశో
విధాతా తత్సర్వం యదభిరుచితం తే భృగుపతిః॥ 39

(నేపథ్యే) ఆః పాప! క్షత్రియపుత్ర! క్షత్రియభ్రూణహ
త్యా మహాపాతకిన్! నిసర్గనిష్ప్రణాంహి పరిహారణమిక్ష్వాకూణాం
బ్రాహ్మణేషు త్రైర్యాదృశస్తాదృశోవా సోఽహమసి కథమేవమతికా
మ న్నస్మాకమపి బ్రహ్మవర్చసాన్నబిభేషి॥

పర—(సరోషహాసం) అరే! బ్రహ్మబంధో! బాంధకినేయ! గౌత
మగోత్రపాంసన!

శ్లో॥ కుర్యుశ్శస్త్రకథా మమీ యది మనోర్వంశే మనుష్యాంకురాః
స్యాచ్చేద్బ్రహ్మగణోయ మాకృతిగణ స్తత్రైష్యతే చేద్భవాన్
సమార్జాం సమిధాం చ సాధకతమం ధత్తే భిదాకారణం
ధిక్త్వాంర్వీ కుశకర్షణోల్బణ కిణగ్రంథి ర్వమాయం కరః॥ 40

మోదార్చి చూతును. (అతనివైపుగా) ఆంగిరసా !

చ॥ అగును సహింప నీనృపతి నధ్వరలోలతఁబూని యున్నవాఁ
డగుటను, ధాత్రి వ్యాజరహితాతి వినిర్గళదోర్బలాఢ్యులై
తగు రఘువుల్గలారెకద ! తద్భుజగర్వము సర్వమూడ్చి యీ
భృగుపతి నీవుకోరినటులే ఘటియించును లెమ్ము పిమ్మటన్॥ 39

ఓరీ ! పాపాత్ముఁడా ! జాతిసంకరా ! క్షత్రియభ్రూణహత్యామహాదోషకారీ ! యిక్ష్వాకువంశ్యులగు నీవీరులు బ్రాహ్మణులయందు శరమును విడుచు స్వభావముకలవారుకారు. గావున నీవెట్టివాఁడవైనను వారికి సహింప నర్హుఁడవె పొమ్ము ! మాబ్రాహ్మవర్చసమునుండికూడఁ జెడియక యడిసిపడెదవేమి ?

పర—(రోష హాసములతో) ఓరీ ! బ్రహ్మబంధూ ! బాంధకినేయ !
గౌతమకులకలంకా !

సీ॥ మనుజన్ములైన యీమాంసినిసువులే
శస్త్రప్రశంసఁ దేఁజాలి రేని
యీబ్రహ్మవర్గ మాకృతిగణంబగునేని
యదియు నీమది కిష్టమగునయేని
యనయమా మార్త్విసమాకర్షణములను
దర్భసందళన సందర్భములను
గడు వ్రణంబులు వడికాయలఁబల్గాచి
కఱుకైన యీ నాదుకరమునందు
తే॥ గీ॥ ననయమొనరుచు ననయమత్రారిరాడ్గ
ణముతలలఁ ద్రెంచ, హోమేంధనములు దుంచ
నేకసాధనతమమయి యేపుసూపు
గండ్రగొడ్డలి యిదియేల ? కాల్పనొక్కొ ! ॥ 40

(నేపథ్యే) భార్గవ !

శ్లో॥ త్వం వేదవానసి వసిష్ఠగురో స్సనాభి
స్స్వాయంభువ స్స భగవాన్ ప్రభవో గురుస్తే
తేనాత్రమాత్రి మసృణాం హృదయాం మదీయ
మద్యాపి న త్రుటతి శామ్యతు తే కుదృష్టిః ॥ 41

పర—(ఉచ్చైర్హాసం) కిమాత్థ! రే! దశరథ! నాద్యాపి హృద యం త్రుటతీతి! కథం వా త్రుట్యతు యదేష నవ్యా ప్రియతే పరశుః ॥

(నేపథ్యే)

ఆః! జామదగ్న్య! గురూనధిక్షిపసి !

శ్లో॥ పురో జన్మా నాద్యప్రభృతి మమ రామస్స్వయ మహం
న పుత్రైః పౌత్రైర్వా రఘుకులభువాం చ క్షితిభుజాం
అధీరం ధీరం వా కలయతు జనో మా మయి మయం
మయా బద్ధో దుష్టద్విజదమనదీక్షాపరికరః ॥ 42

(తెఱలో) భార్గవా!

సీ॥ ఆలింపుమిట్లు నీ వఖిలవేదంబులు
నంచితంబుగఁ బఠియించితనియు
నీతండ్రియగు భృగు నియమిపుంగవుఁడును
మఱియు వసిష్ఠసన్మానివరుఁడు
నిరువురునుం గూడ నరయనప్పర మేష్టి
మానసపుత్త్రులే గాన నందు
మా కులగురువయి మాకు మాన్యుండైన
యల వశిష్ఠుని జ్ఞాతివైతివనియు

తే॥ గీ॥ నెంచి దానింతదనుక సహించి, నాదు
మృదులతమమగు హృదయంబు విరిదలకుండెఁ
గాని వేఱొండుగాదేల! మానుమాను!
మింకనైనను నీదు దుర్వృత్తిచాలు!॥ 41

పర—(పకపక నవ్వి) ఏమంటివోరీ! దశరథా! "యింకను నాదు
హృదయంబు విరిదలకున్న" దనియా? అపునవునది నాదో
డ్డదియగు గొడ్డటిదెబ్బ యబ్బకరము యెట్లు విరియుచు?

(తెఱలో)

ఏమీ! ఓరీ! దురాత్మా! జామదగ్న్యా! మాతండ్రిగారి నే
యట్లధిక్షేపించుచుంటివా?

సీ॥ ఇదె యాదిగా చూడుఁడేను శ్రీరాముని
కనుజన్ముఁడనుగాను వినుఁడు మునిని
ఘనవంశ్యులైన రాఘవరాజవరులకేఁ
బుత్త్రకుఁడనుగాను, పౌత్రికుఁడను

పర—(సావజ్ఞం రామంప్రతి) ఆరే! కిమయం లక్ష్మణో భవంతం పురోజన్మానం అపదిశతి॥

రామ—(సవైలక్ష్యస్మితం) ప్రసీద! భగవన్! సఏవాయం యావ నాదర్వాచీనే నిరపరాధ మధురవయసి వర్తమానో యాని కానిచిదక్షరాణి ప్రలపతి॥

పర—(సస్మితం) కథ మేతావత్యపి మా మమృష్యమాణం శంకసే తదనువర్తి ఖల్వయం త్వా మేవాస్తమయ మాన మన్వస్త మయిష్యతే నిర్వాంతం హి సవితారం తరణిమణిరప్యను నిర్వాతి (నేపథ్యం ప్రతి)

సాధు! రే! లక్ష్మణ సాధు! కనిష్ఠతరోపి వరం భవాన్ నపునరయం వృథాజ్యేష్ఠస్తే!

శ్లో॥ ప్రాగుచ్చైశ్శిరసంకురప్రనఖరైః క్రౌంచాద్రి దంతావళం
భిత్వా హంసమయాని మౌక్తికఫలా న్యాకీర్య పర్యాపితాం

గాను ప్రహోతుండఁ గానింక నెవ్వండఁ
గాను నన్ని పెద్దలైనజనులు
ధీరుండననిమ్ము ధీరుఁడననిమ్ము
జ్ఞానికిసందియంబు గాననిట్లు
తే॥ గీ॥ మామగంటిమి యెఱింగియు మాననీయు
మజ్జనకు హద్దుదప్పిన మాటలాడి
పోతరముఁజూపు నధమద్విజాతరూపు
పొగరుడుపనోపు తూపిదె! పూనినాఁడ! ॥ 42

పర—(సహేళనముగా రామునితో) యేమిరా! ఓరీ! రామా! నీతమ్ముఁడీ లక్ష్మణుఁ డన్నవగు నిన్నును మన్ననసేయకున్నవాఁడు ?

రామ—(చిరునగవుతో) ఆర్యా! అనుగ్రహింపుము! యీకుఱ్ఱ యెన్నఁడును నపరాధమెన్నఁబడని పిన్నవయసున నున్నకతన నోటులేక నోటికివచ్చినట్లు వదరుచున్నాఁడు.

పర—(నవ్వుచు) ఏమి! యింతవఱకువచ్చినను నింకను వీని ననుగ్రహింతునని యెట్లనుకొంటివి? కానిమ్ము! వీఁడు నిన్ననుసరించువాఁడే కావున నీతోడన యస్తమింపఁగలఁడు. సూర్యాస్తమయముతోడ నెకదా! సూర్యకాంతమున స్తమించును! (తెఱవైపుజూచి) బాగురా! లక్ష్మణ! బాగురా! పిన్నవయ్యు నీవృథాజ్యేష్ఠునికన్న నీవే మిన్నవైతివి!

చ॥ ఉరుశిరముప్పు క్రౌంచకరి నుగ్రమయూఖనఖాళిఁజీల్చి య
బ్బురముగ రాజహంసలనుము త్తెములకై వెడలించినట్టి శే

సైంహీంవృత్తి మధిషి తేపి హి మయి క్షాత్రేణ కల్పేన తే
దిష్ట్యా కౌతుకమాభిగామికమసి త్వం కోపి వీరాంకురః ॥ 43

(నేపథ్యే)

భార్గవ ! దుర్విజ్ఞాన మిదముర్వ్యాక్షలనిష్పత్తేరాభిగామికం సాంగ్రామికం వేతి ॥

రామ—(సరోషం నేపథ్యాభిముఖం) ఆః ! కోయం వత్స ! అద్యాత
నస్తే దుర్వినయ పరీరోహః యద్గురూనపి క్షేతీకరోషి !

(నేపథ్యే)

ఆర్య ! తూష్ణీమస్మి ! క్షమస్వ ! జామదగ్న్య ! నియంత్రితోహ మార్యేణ ॥

జామ—(విహస్య) అరే ! రామ ! కథం వాచమేవ సూనృతామ
స్మదభియోగ పరిశమనీం సమర్థయసే ! కవచధరఃఖల్వసి !
శస్త్రైరేవ ప్రతిక్రియంతాం శస్త్రాణి కించ తే !

శ్లో॥ రాజన్యేభ్యోజన్మ వై వస్వతేభ్య
శ్చ క్రీ. చాపాచార్యకం కౌశికశ్చ
క్షాత్రీంచర్యామేవ ముష్ణంచతస్తే
గోత్రాక్షేపీ వజ్రలేపః కళంకః ॥ 44

రామ—(సగర్వస్మితం) భగవన్ ! సత్యమేతత్ ॥

శ్లో॥ జాత స్సోహం దినకరకుల క్షత్రియశోత్రియేభ్యో
విశ్వామిత్రా దపి భగవతో దృష్టదివ్యాస్త్రపారః
అస్మి న్వంశే కథయతు జనో దుర్యశో వా యశో వా
విప్రేశస్త్రగ్రహాణగురుణ స్సాహసిక్యా ద్బిభేమి ॥ 45

సరి నను క్షాత్త్రవంతమున జెంకకెదిర్పఁగనైనఁ జాలితే
గురుతరమా ప్రమోదమునగూడ శశాసుర ! వీరడింభకా ! ॥43

(తెఱలో)

భార్గవా ! భార్గవా ! క్రియ తేలెడువఱకును నిది యెదిర్చునం తటిదో, యుద్ధముఁగూడ నొసర్చునంతటిదో నిశ్చయింపరాదుగదా !

రామ—(తెఱవైపు కోపముతోఁ జూచి) ఓరీ ! కుఱ్ఱా ! యేమి !
మున్నఁడును లేని క్రొత్త యడిసిపాటుచేఁ బెద్దలనుగూడ నిట్ల ధిక్షేపింపఁజొచ్చితివి ?

(తెఱలో)

ఆర్య ! ఇదె యూరకున్నాను. భార్గవా ! క్షమింపుము ! అన్న గారు వారించుచున్నారు.

పర—ఔరా ! రామా ! యీనక్క వినయములు నేనెఱుంగనివి కావు.
ఇది యీ వట్టి పయిపయి మాటలవలనఁ దీఱునట్టిది కాదు; యువకుఁడవుగదా ! కానిమ్ము. శస్త్రములకు శస్త్రములచే తనే పనులు గావలయును. ఇంతియగాక

తే॥ గీ॥ భానువంశపురాజులవలనఁ బుట్టి
కౌశికునికడ విలువట్టి క్షాత్త్రమిట్టు
గోల్పడితివన్ననిందనీకులము నిట్టె
తారుఁబలెఁబట్టు; వదలింపఁ దరముగాక ॥ 44

రామ—(సగర్వమగు మందహాసముతో) అయ్యా !

చ॥ అవును, జనించియుంటి మిహిరాన్వయమందలి రాజవిప్రిలం,
దవును గ్రహించికంటి కుశికాత్మజునొద్దనె యస్త్రసార, మా
నవు, యశమో కళంకమొ మదన్వయమున్, దయినం గడున్భయుం
బవు మటియందు, విప్రు నెడనస్త్రముఁబట్టఁగ సాహసింపఁగా ॥45

పర—(సక్రోధమ్) ఆః ! పాప ! దుర్ముఖ ! వసిష్ఠఇవ విశ్వామిత్ర ఇవ స్వస్తివాచనికో బ్రాహ్మణస్తే పరశురామః ! ధిక్ కష్టం ఏవముచ్చావచావాచః క్షత్రియామ్నాయం తే ॥
(క్రోధాతిశయంనాటయన్) అయమహాంభోః ॥

శ్లో॥ సహదశరథమద్యోత్కృత్య పుత్రైశ్చతుర్భి
ర్జనకకులకబంధస్కంధనిర్గత్వరీభిః
నవ రుధిర సటాభిః క్లప్తలీలాపతాకాం
రణభువమతిరౌద్రీం రుద్రశిష్యః కరోమి ॥ 46

రామ—(సరోషం) ఆః ! జామదగ్న్య ! కేయంవాగ్విభీషికా ? దూర మతిక్రామతి ప్రసంగే కదాచిదిక్ష్వాకవోపి దుర్మనాయంతే॥

పర—(సభ్రుకుటిభంగం) తతః కిం ?
రామ—(సావష్టంభం) తతశ్చ ॥

శ్లో॥ త్రైస్రోతస్స్రప్తభివరేవ రాజవిజయైర్యత్తే భుజస్తంభయోః
కృత్వాతోరణమాలికాం పునరముం ద్వావింశమారిప్సతే
దర్శ్యామి త్వయి వర్తమానమధునా తచ్చాపవిద్యాద్భుతాం
శంభోస్తస్య హి కేవలేన ధనుషా కృష్టేన తుష్టిర్న మే॥ 47

పర—(ససంరంభం) కిమాత్థ ! రే ! దర్శయామి త్వయి వర్తమాన (మితి త్రిఃపఠిత్వా సవ్యథం) అహో ! సర్వత స్సమిధ్యమాన దారుణ రోషజాతవేదసో ర్విదేహ దిలీపయోః కులం నామ కతిభవిష్యం త్యాహుతయః (ఉచ్చైః) భోభో స ప్తద్వీపకుల

పర—ఓరీ! వదరుఁబోతా! వసిష్ఠునిబలెను విశ్వామిత్రునిబలెను నీకీపరశురాముఁడుఁగూడ నొక స్వస్తివాచనిక బ్రాహ్మణుఁడే నా? అన్నా! యెంతకష్టము! యిట్టి రాచవాండ్రచే నెట్టెట్టి తప్పుడుమాటలు వినఁబడుచున్నవి? (పట్టరాని క్రోధముతో) ఇదిగో! ఇతఁడే! యోరీ! రాఘవా!

చ॥ తనయచతుష్కబంధుసహితంబుగఁ బంక్తిరథుం దివిం గనం
బనిచి, విదేహరాట్కులకబంధగణాంసనవోర్ధ్వనిష్పత
ద్ఘనరుధిరచ్ఛటాపటుపతాక యుతంబుగఁజేసి, యుద్ధధా
త్రిని నవరుద్రధాత్రి నొనరించు! నెఱుంగవు! రుద్రశిష్యునిన్!॥ 46

రామ—(అతి రోషముతో) ఏమి! జామదగ్న్య! చూడ జూడ నతిమాత్ర ప్రసంగముచే, వాగ్విభీషదూరమునకు బోవుచున్నది! దీనివలన నిక్ష్వాకులకుగూడ మనసు నొవ్వగలదు.

పర—(కోపముతో, గనుబొమలు ముళ్లువడ) నొచ్చిన?

రాము—(సగర్వముగా) నొచ్చిననా!

చ॥ ఇరువదియొక్కమాఱుపల సెల్లజయించి యశమ్మునించి క్రొ
మ్మెఱుఁ నొకమాఱుఁగోరు గరిమంచగి నీయెడనిప్పుడొప్పు నా
హరువిలువిద్య చొప్పెసఁగు నప్పెనుసారముఁగాంతు; గాంచితిన్
సరగున నెక్కువెట్టి విలుసారము; కూరిమి దీఱ దంతతోన్॥ 47

పర—(సంరంభముతో) ఓరీ! యేమని పేలుచున్నావు? అప్పెను సారము గాంతువా? (మూర్ఛితునట్లని వ్యథతో) హాంత! యెంతయు బ్రజ్వరిల్లుచు ఎల్లవైపులకుం బ్రాకుచున్నరోషానలమున కీదిలీప విదేహకులద్వయము మాత్రమున నగు

పర్వతవర్తినో ! రాజానః ! చేతయధ్వం ! చేతయధ్వం !

శ్లో॥ యేన స్వాం వినిహత్య మాతర మపి క్షత్రాత్ సమిధ్యాసన
స్వాదాబ్జిష్ణ పర్శ్వశ్శేన విదధే నిఃక్షత్రియా మేదినీ
యద్బాణప్రణవర్త్మనా శిఖరిణః క్రౌంచస్య హంసచ్ఛలా
దద్యాప్యస్థికణాః పతంతి సపునః క్రుద్ధో ముని ర్భార్గవః ॥ 48

రామ—(సహాసం)

శ్లో॥ నృపానప్రత్యక్షో న్క్రమపవదసే నన్వయమహం
శిశుక్రీడాభగ్నత్రిపురహరధన్వా తవపునః
అహంకారక్రూరార్జునభుజవనీవ్రశ్చనకలా
నిస్పృష్టార్థో బాహుః కథయ కతరస్తే ప్రహరతు ॥ 49

పర—ఆః ! పాపవికర్తనకులకళంక ! పునస్త్వరాం తదేవ పార్వతీ దయితకోదండదళన ముద్భావయసి ! అహహ ! క్షత్రియోపి భార్గవస్య కార్తవీర్యవిజయినం భుజదండమన్విష్యతి అహో ! గరీయాన్కాలః ! యదశ్రుతచరమపి శ్రావయతి ! యదదృష్టచరమపి దర్శయతి ! అపిచ రే ! రే ! రాజన్యకీట !

శ్లో॥ జానాస్యేవ యథా పితుః పరిభవక్ష హోమార్జునీ మర్జునో
మత్కోదండ మనేక రాజక వధస్వాధ్యాయమధ్యాపి తత్
తేనైవాస్తు భవత్సు యద్యపి మమ క్రోధోయమాత్మస్సర్గిక
స్తత్సంప్రత్యుపసర్జనం గురుధనుర్భంగా దయం హేతుమాః ॥50

నాహూతులేమి చాలును ? ఓ యోయి ! సప్తద్వీపకుల పర్వ
తవర్తులరగు రాజులారా ! లెండు ! సంసిద్ధులరుగండు !

మ॥ క్షితి నేశూరుఁడు క్షత్రహీనగనొనర్చెన్ ఘోరమార్గోద్ధటుల్,
పితృనాజ్ఞన్ దనతల్లినే దునుమనోపెక్ వే యేవం, డేని బా
ణతతింగల్గిన తూండ్లనుండి యిపుడున్ హంసమ్ములన్వేర న 48
స్థితతిన్ రాల్చునో క్రౌంచ; మాభృంగుజుడెంతేనగ్గఁడాఁగ్రమ్మఱన్

రాము—(నవ్వుచు)

ఉ॥ ఇచ్చటలేనిభూపతుల నేటికిదూఱెదు, బాలకేళికా
నిచ్చ బురారివిల్లుసమి యే నిదె మోసిలనెయుంటి నేది ? నీ
వచ్చటులాయతార్జునభుజాటవిఁ ద్రుస్సిన దే కరానఁ ? బే
ర్చెచ్చుముదాన దాననగు నేపెదొ నాపయిఁజూపు మోపికన్! 49

పర—(కోపోద్రేకముతో) ఔరా ! ఓరీ పాపాత్ముఁడా ! రవికుల
కళంకా ! యింకను మరల మరల సప్తార్ణవతీరమణ కోదండ
ఖండనంబుననె పరిహసించుచుంటివి ! అన్నా ! క్షత్రియడింభకుం
డయ్యును కార్తవీర్యార్జున విజేతయగు భార్గవుని కరదండము
నె వెదకుచున్నాఁడు ! యేమి ! కాలవైపరీత్యమ్ము ? ఎన్నఁడు
ను వినవిదానిని వినిపించుచు, కననిదానినైనఁ గనఁజేయు
చున్నది ! ఓరోరి ! రాజకీటమా !

చ॥ ఎఱుఁగుదువీవు, మత్పితకునెగ్గుగ నర్జునుఁడధ్వరార్జునీ
హరణమొనర్చె క్షత్రియవధాగమ మీవిలునేర్వఁజేసె, న
య్యురురుష మీయెడన్ గలిగియుండె, నదే గొనరయ్యెనిప్డునీ
గురుగురుచాప ఖండనము గూర్చు నఖండనవాగ్రహోక్తికిన్॥ 50

రామ—జామదగ్న్య! పటచ్చరీభూతా ఖల్వియం పురాతనీ కీర్తిప
తాకా నన్విదానీమేవ ద్రష్టవ్యం (నేపథ్యాభిముఖం) వత్స!
లక్ష్మణ! ధనుర్ధనుః ॥

పర—అరే! అనాత్మజ్ఞ క్షత్రియవటో!

శ్లో॥ తచ్చాపమీశకరపీడనవీతసారం
ప్రాగప్యభజ్యత భవాంస్తు నిమిత్తమాత్రం
రాజన్యకప్రధనసాధన మస్మదీయ
మాకర్ష కార్ముకమిదం గరుడధ్వజస్య ॥ 51

ఆకృష్టేన పునరమునైవ ధనుషా కిలాస్మానభియోక్ష్యసే
క్షత్రవధసత్రదీక్షితానాం చిరస్య హోతా పరశు రస్మాకమస్త్యేవ
(ఇతిరామస్యహస్తే ధనురర్పయతి)

రామ—(గృహీత్వా) భార్గవ! సమంతాదుత్థాతినీ భూమి రియం
త దేహి! విమర్దక్షముప్రదేశమవతరావః ॥

పర—(సక్రోధంపరిక్రమ్య) భో! భో క్షాత్త్రేణ బ్రాహ్మేణ చ
తేజసా వికత్థమానాః ॥

శ్లో॥ భవతు శరణదోవా శస్త్రసర్వాభిసారః
ప్రతివిదధతు వాస్మిన్నాశిషో వైజయిక్యః
అదశరథ మరామం నిర్విదేహేంద్ర ముర్వీ
వలయమిహ విధత్తే రోషణో రైణుకేయః ॥ 52

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ).

రాము—భార్గవా! యిప్పుడు నీచెప్పిన యాకీర్తిపతాక శిథిలీభూత మైనదికదా! ఇదిగో, ఇప్పుడు చూడనగుట (తెలుసుకొనఁజూచి) లక్ష్మణా! ధనువు! ధనువు!

పర—(తిరస్కరింపుచు) నిజసత్వమించుకయు నెఱుంగని యో రాజపుత్రా!

చ॥ హరకరపీడనంబుననె యవ్విలు సారమువాసి, సుఁత ము
న్విఱిగియెయుండనోపునట నీవు నిమిత్తమవైతివో మ్మ, దు
ష్కరతరగ రాజక ప్రధనసాధనమై యిదె నాకరంబునన్
దరుదుగనొప్పు నీహరిశరాసనమెక్కిడి చూపు మప్పుసన్। 51

అట్టులెక్కిడఁ జాలుదు వేని నుమ్మానింటితోడనె యెదుర్కొనఁగలవు క్షత్రియసంహారాధ్వరమందు దీక్షఁ బూనియున్న మాకీ చిరకాల హోతయగు గండ్రగొడ్డలి చాలును (విల్లు రామున కిచ్చును).

రాము—(సంతోషముతో నందికొని) సరియే. యట్లైన నిచ్చోటు మెరకపల్లములతోఁ గూడియున్నది. కావున యుద్ధమున కనుకూలమగు ప్రదేశమునకుఁ బోవుదము! రమ్ము!

పర—(రోషముతో, వికటముగా మఱలి) క్షాత్రతేజముల నెంచుకొని విఱ్ఱవీగుచుండు నో యో గర్వితులారా!

చ॥ ఘనమగు శస్త్రసార మధికంబగు రక్షణ విూఁగడంగుఁ గా
కనయము పిరికిన్విజయమహానను దీవనలడ్డువచ్చుఁ గా
కనుపమరోషభీషత నందిఘటించియెతీరు రేణుకా
తనయుఁ డరామ నిర్దశరథప్రభు నిర్మిథిలెందఁగా భువిన్ 52

(అని వెళ్లుదురు).

(నేపథ్యే)

భోభోః పౌరజానపదాః ! పరివర్త్యతాం మాంగళిక మాతోద్యం ! పరిసజ్యతా మయం వైదేహీ వివాహోత్సవో జామదగ్న్య విజయోత్సవేన !

శ్లో॥ కన్యా కాచిదిహాపి కర్మణి పణస్సాన్యదిత్యసూయావల
త్సీతా పాంగమయూఖమాంసళముఖజ్యోత్స్నా న్నిలిప్తాం దివం
కుర్వాణేన రఘూద్వహేన చకృషే నారాయణీయం ధను
స్సంధాయాథ శరశ్చ భార్గవగతిచ్ఛేదా దమోఘీకృతః ॥ 53

(తతః ప్రవిశతః రామజామదగ్న్యౌ)

రామ—భగవన్ ! భార్గవ !

శ్లో॥ పరై రాహూతానాం విహితమపి శస్త్రం భవతు నః
పరిక్రీత్యా విప్రేభ్యః పున రకృతశిల్పా రఘుభువః
చిరావాండీరేణ త్వయి తదపి రామేణ గుణితం
తపోవిద్యావీరవ్రతమయ ! మయిక్షామ్యతు భవాన్ ॥ 54

పర—కథ మపరాద్ధ మస్మా సువత్సేన ?

శ్లో॥ యదర్థ మస్మాభి రపి ప్రతీక్షిత
స్తదద్య దృష్ట్వా తవ ధామ వైష్ణవం
విశీర్ణ సర్వాస్త్ర మయ మ్మస్మదంతరం
చిరస్య కించి ల్లఘిమాన మశ్నుతే ॥ 55

రామ—ఇతో ! ఇతో ! భగవన్ !

పర—(చుబుకమున్నమయ్య) అభిశస్తః ఖల్వారణ్యకానాం జనపదేషు చిరపరిచారః తత్క్వపున రస్మాన్నేష్యసి !

(తెలుగు)

ఓ పౌరజానపదులారా! వేణువీణాద తూర్యారావములను గావింపుఁడు! ఈ సీతాకల్యాణ మహోత్సవంబుతో భార్గవవిజయ మంగళోత్సవమునుగూడ జేతపఱపుఁడు!

ఉ॥ ఇందును గన్యయోర్తు పణమే యనునీసున సీత, నైకిఁ జూ
డం దివినెల్లఁ దర్ఘనకటాక్ష రుచిస్ఫుట వక్త్రచంద్రిక
ల్చిందఁగ శౌరి విల్ రఘుకులీనుఁడు సజ్యముఁజేసి సార్థత
న్జెందఁగఁజేసె నమ్మ భృగుసేతకు గత్యవరోధకమ్ముగాన్ ॥ 53

(తరువాత శ్రీరామ పరశురాములు ప్రవేశించుచున్నారు.)

రాము—మహాత్మా! భార్గవా!

చ॥ అనికనుచున్బరుల్ పిలువ నస్త్రమువట్టుట నైజమైన మా
యినకులజుల్ ద్విజాళియెడ నెన్నఁడునున్గురిసేయ రస్త్రమై
నను శిశువౌట రాఘవుఁడొనర్చెను దానదిచూచి చూచి,యో
వినుతతపోవిహార! భృగువీర! ప్రశాంతిరహిన్ సహింపుమా! 54

పర—(నవ్వి) వత్సా! నీవిప్పుడు మాకొడలఁజేసిన యపరాధ మే మున్నది?

ఉ॥ దేవి నెఱుంగఁగోరి నిను దీవ్రరుషన్ననఁ జేసినాఁడ న
మ్మానిత విష్ణుతేజమును మానము మానఁగ్రహింప నయ్యెనా
మానస మిష్ట లోఁగల సమస్తవిధామయబాధలెంతయున్
మానుటఁజేసి కొంతలఘిమన్గనె నిక్కము పెక్కునాళ్లకున్ ॥ 55

రాము—ఆర్యా! యిటు! యిటు!

పర—(చిరునవ్వుతో నతని గడ్డము మీఁద చేతి(వానప్రస్థులకు జనపదములందుఁ దడవుగానుంట యంత ప్రశస్తము గాదుగదా! యింకను నన్నెక్కడికి రమ్మనెదవు?

పర—భగవన్ ! యాజ్ఞవల్క్య ముపేత్యా వలోకయితుం తస్యావసథేకృతాతిథేయ సంవిధానా తాత జనకా భవంతమనుపాలయతః ॥

శ్లో॥ ఏహి విష్టరపాద్యార్ఘ్యై
మధుపర్కై రుపస్థితాన్
ఇక్ష్వాకూంశ్చ విదేహాంశ్చ
పునీహి భగవ న్నమూన్ ॥ 56

పర—వత్స ! అపరిహార్య మాతిథ్యం రాజన్యక్షత్త్రియాణాం కింతు పునరేవం విధవైఖానసోచితాచార స్ఖలిత విలక్షో నశక్నోమి ధర్మాచార్యం యాజ్ఞవల్క్య ముపేత్యావలోకయితుం ఆచారస్తు దూరాదేవ కృతోపి కృత స్స్యాత్ ॥

(కించిదుచ్చైః నేపథ్యాభిముఖం)

శ్లో॥ యస్య స్మృతిం ప్రతీక్షంతే
చతుర్వర్గే మనీషిణః
నమో భగవతే తస్మై
యాజ్ఞవల్క్యాయ యోగినే ॥ 57

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ గాయత్రీ త్రిపదా దేవీ
పాప్మాన మపహంతు తే
పునంతు పావమాన్య స్త్వా
మృధ్నోతు బ్రహ్మ తేపరం ॥ 58

పర—అపత్రపమాణో న భగవంతం ద్రష్టుముత్సహే తదనుమన్యస్వ మా మరణ్య గమనాయ ॥

రాము—పూజ్యులైన యాజ్ఞవల్క్యునింట దమ్ము సత్కరించుటకై నాజనకుడును, నాజనకుండును భవదాగమనమున కెదురు జూచుచున్నారు.

తే॥ గీ॥ ఆస నాసనపాద్యాదికార్ఘ్యవస్తు
వితతితోఁగూడి మిమ్ము సేవింపనుండి
రార్య! యిక్ష్వాకులును విదేహప్రజలును;
రమ్ము! చేని వారి జని సార్థకమ్మొనర్ప॥ 56

పర—రాజన్యశ్రోత్రియుల యాతిథ్యము పరిహార్యమె. ఐన నిప్పుడు నే నీవిధముగ వైఖానసాచార్య విరహితుడనై యుండి సర్వధర్మజ్ఞుడగు నా యాజ్ఞవల్క్యుని యెదుటకు వచ్చుటకు సందేహించుచున్నాడను. వారియెడల జేయదగినది దూరమునుండి చేసినను చేసినదియేకదా!

(తెలివంకజూచి యుచ్చైస్స్వరంబుతో)

తే॥ గీ॥ సతతమేమునిపతికృత స్మృతిని విబుధ
జనులు ధర్మార్థకామమోక్షముల యెడల
నెంతొ గురిమీఱ శిరసావహింతు రట్టి
యాజ్ఞవల్క్యునికిదె! నతు లాచరింతు!॥ 57

(తెలుఁగో)

తే॥ గీ॥ త్రిపద గాయత్రి యడచుఁతవృజి నవృద్ధి
యవలనల పావమానులైనట్టి ఋక్కు-
లలరఁ జేయుత నీయంతరాత్మశుద్ధి!
పగగుఁ గావుతనటఁ బరబ్రహ్మసిద్ధి!॥ 58

పర—మహాత్మా! సిగ్గుచేఁ దమ్ము దర్శింప నుద్యమింపకుంటిఁ గాన నన్నరణ్యమునకు బోఁ ననుమతింపుడు.

(నేపథ్యే)

శ్లో॥ శివా స్తే పంథానో వ్రజనిజగృహేభ్యో నిజగృహా
కి మన్య త్సర్వేషాం గుణమయశిరోమూాల్యమసి నః
త్రిలోకీనిర్మాణస్థితివిలయబంధో ర్మధుభిదో
భవా న్మూర్తి ష్షష్ఠీ భృగుకుల మధిష్ఠాయ రమతే ॥ 59

పర—వత్స! రామభద్ర! -

రామః—ఆజ్ఞాపయ! భార్గవ!

పర—నివర్తస్వ! నూన మిదానీం కృతకౌతుక మంగళోపహారః శ్వ
శురలోక స్త్వాంప్రతీక్షతే (ఇతిపరిక్రమ్య నిష్క్రాంతః)

రామ—(సోద్వేగం) కథంగతో భగవాన్ తదహమపి తాతసమీాప
మేవగచ్ఛామి (మీాతిపరిక్రామన్ పురోవలోక్య) కథం తాతశ్చ
జనకశ్చ ఇత ఏవాభివర్తేతే (ఇత్యుపసర్పతి)

(తతః ప్రవిశతో జనకదశరథౌ)
(రాజానావన్యోన్యం పరిష్వజ్య)

జన—

శ్లో॥ సుచరితమిద మైతిహాసికానాం
న హృది విరంస్యతియ త్తవైష వత్సః
భృగుసుతపరశూదరాద్వ్రాజ
త్సహజవిజిత్వర మాచకర్ష తేజః ॥ 60

దశ—(పురోవలోక్య) కథమాాగతఏవ వత్సో రామభద్రః ॥

జన—సఖే! దశరథ! పశ్య! పశ్య!

(తెలుగు)

మ॥ చనునీవే శ్మమునుండి నీసదనమే సంధించుమేల్నిన్ ఫథం
బున మా మస్తకపాళికిన్ గుణమయమూల్యంపు మాల్యాంబవై
తనఘా ! పెక్కులికేల ! లోకజననాద్యాపాదియా విష్ణుదే
వునిడా నారవమూర్తివై భృగుకులంబుంబొంది దీపింతునాన్ ॥59

పర—బాలక ! రామభద్ర !

రాము—ఆర్య ! ఏమి జెలవు !

పర—నీవు వెళ్లుము ! నీకై శ్వశురలోకము కల్యాణమంటపమున మంగళోపచార పరికరములతో నెదురు జూచుచుందురు.

(అని మఱలి వెళ్లుచున్నారు.)

రాము—(ఉద్వేగముతో) అయ్యో ! పూజ్యుడగు భార్గవుడు వెళ్లినాడా ? ఇక నేనును తండ్రిగారికడకు బోవుదును. (ఈలాగున మఱలి యెదుటజూచి) ఏమి ! జనకజనకు లిర్వురును నిక్కడనే యున్నవారు ! (అని సమీపించును).

(తరువాత జనక దశరథులు ప్రవేశింతురు.)

(రాజు లిర్వురును యొండొరులను గౌగలించుకొందురు.)

జన—

చ॥ సహజ విజిత్వరంబయి యెసంగుచు భార్గవుగండ్రగొడ్డటన్
విహరణమొందు తేజమును నీతనయుండు హరించె! నింకిదే
యహరహమున్ స్మరించుకొను చాత్మల బొంగుదురై తిహాసముల్;
బహుళతరపూర్వపుణ్య పరిపాకము మాకిదియంచు నెంచుచున్ ॥60

దశ—(ఎదుటజూచి) ఏమి ! వత్సా ! రామభద్రుడు వచ్చినాడా !

జన—మిత్రమా ! దశరథా ! చూడుము !

శ్లో॥ చిరాత్త్రాత్రం తేజస్త్రిజగదుపజీవ్యం జనయితా
విధాతా సర్వేషా ముపరి సవితారం కులభృతాం
వినేతా వర్ణానాం భృగుపతిభుజాదర్పనికషో
మహావీర శ్శ్రీమా నయ మమృతమూర్తే ర్వికిరతి ॥ (1

దశ—(నిర్వర్ణ్యసస్నేహం) సఖే! రఘురాజధర్మాధికార సర్వధురీణ శ్శిరసిసర్వేషాంవత్సోఽయం తదస్మిన్ జరసా దుర్వహాం వర్ణాశ్రమభార మారోప్య క్వాపి తపోవనే దిలీపకులోచితేనవిధినా శేషమాయు రుపభోక్ష్యామహే॥

జన—సఖే! దశరథ! సాధుతేహృదయం కర్మాదేవమనుష్ఠాతవ్యం

రామ—(ఉపసృత్యాభివాదయతే)

జన—ఏహ్యేహి! వత్స! (ఇతిసహర్ష మాలింగతి)

దశ—(రామమాలింగ్య) సఖే! జనక! రామభద్రమభిషేక్తుం జామదగ్న్య విజయప్రీతిరేవ శ్రేయానవసరః కాలక్షేపేపునః కో హేతుః॥

లక్ష్మ—(ప్రవిశ్య) ఇయమార్యాయా మంథరోపనీతా మధ్యమాంబాయాః పత్రికా॥

(రాజానావన్యోన్యం సవితర్కంపశ్యతః)

మ॥ స్థిరమైనేటికి తొత్రిధామ త్రిజగచ్ఛ్రీయంబిడన్ వంశ భృ
ద్వరులన్ దద్దయుఁబెద్ద పోద్ధయితగన్ వర్ణంబులర్థాస్థితిన్
బరగన్ భార్గవదర్పసన్నికమమై భాసిల్లు శ్రీమంతు డీ
పరవీరుండు సుధారసంబు కనులన్వర్షించు చుండెంగడున్ ॥ 61

దశ—(స్నేహపూర్వకముగా నిర్వర్ణించి) మిత్రా! జనకా! మన రామభద్రుఁడు పిన్నయయ్యెను, ధర్మాధికారమున రఘు రాజులనెల్లర నతిశయించి యలరుచున్నవాఁడు. గావున, ము దిమిచే నాకు నిర్వహింప గష్టముగానున్న యీ వర్ణాశ్రమ భారము నీతని యందుంచి యెందేని వనంబున దిలీపకులో చితమగు విధానమున శేషకాలము గడుపుదును

జన—నెచ్చెలీ! పంక్తిరథా! బాగుగా దలంచితివి! క్రమమున నట్లు చేయదగినదియే.

రాము—(సమీపించి నమస్కరించుచున్నాఁడు.)

జన—వత్సా! రమ్ము! రమ్ము! (అనుచు సంతసముతోఁ గౌఁగలిం చుకొనును.)

దశ—నాయనా! రమ్ము! (అని ప్రేమపూర్వకముగా రాముని కౌగలించుకొనును. జనకునితో) సఖా! సీరధ్వజా! ఈపర శురామ విజయోత్సవ సందర్భమున నిప్పుడే మన రామభ ద్రు నభిషేకించుట యుక్తమని తలచెదను. యిఁకఁజాలమేల.

లక్ష్మ—(ప్రవేశించి) మాపినతల్లి కైకేయి మంథరచేత బంపినలేఖ యిదిగో!

దశ—జన—(వితర్కించుకొనుచు నొండొరుల మోములను జూచు కొనుచున్నారు).

రామ—(సహర్షం) వత్స ! లక్ష్మణ ! అపి సపరివారాయాః కుశల
మంబాయాః కథయత్యార్యా మంథరా ?

లక్ష్మ—అథకిం ?

రామ—నూన మస్మత్ప్రవాస దార్శ్రవస్యమంబాం పీడయిష్యతి ॥

జన—(లక్ష్మణహస్తాత్పత్రికాం గృహీత్వా వాచయతి)
"స్వస్తిమహారాజ ! దశరథం కైకేయీ విజ్ఞాపయతి"

శ్లో॥ "తస్మై వరద్వితయ మాశ్రుతపూర్వమేవ
యాచే బిభర్తుభరత స్తవ రాజ్యలక్ష్మీం
వర్షాణి తిష్ఠతు చతుర్దశ దండకాయాం
సౌమిత్రిమైథిలసుతాసహితశ్చ రామః ॥" 62

(ఇతిరాజా సో మూర్ఛితః)

రామ—(పటాంతేన వీజయతి శిరసి పత్రికాం గృహీత్వా) వత్స !
లక్ష్మణ ! అయోనిజా మస్మదారాధన సహాధ్యాయినీం ప్ర
జావతీ మాదాయ పురస్తాద్గచ్ఛ ! ॥

(లక్ష్మణో నిష్క్రాంతః)

రామ—తాతౌ ! సమాశ్వసితం ! సమాశ్వసితం !

జన—(సమాశ్వస్య) అహహ !

శ్లో॥ పాణిర్గృహీతో రఘుపుంగవేన
దేవః పురాణ శ్శ్వశురో వివస్వాన్
పితాస్వయం కేకయచక్రవర్తీ
కస్మాదమేతాదృశ మాః కి మేతత్ ! ॥ 63

(ఇతిమూర్ఛతి)

రాము—తమ్ముఁడా ! లక్ష్మణా ! అమ్మగారు సపరివారముగ సేమముగ నున్నారమని మంథర చెప్పుచున్నదా ?

లక్ష్మ—అవును.

రాము—ఎట్లయిన మనయెడబాటు తల్లిగారికెంతయు సంతాపకరముగా నుండకమానదు.

జన—(లక్ష్మణునిచేతిపత్రికనందుకొని చదువుచున్నాఁడు,) "క్షేమము దశరథ మహారాజునకు కైకేయిచేయు విన్నపము"

చ॥ "వరయుగమిచ్చి యుండిరి కృపామతి నలనాఁడు మీరు; త
ద్వరముల నిప్డు కోరుదును; దాన యయోధ్యకు రాజుగావలెఁ
న్భరతుఁడు; రాఘవుండు పదునాలుగు వత్సరముల్ స్థిరంబుగా
ధరణిజతోడ లక్ష్మణయుతంబుగ దండక నుండ గావలెన్!॥" 62

(రాజులిద్దరును మూర్ఛిల్లుదురు.)

రాము—బట్టకొంగుతో విసరుచున్నాఁడు. (పత్రికను శిరసునందిడుకొని) వత్స ! లక్ష్మణ ! నీవువెళ్లి మావదినె జానకిని వెంటబెట్టుకొని యరుగుటకు సిద్ధముగనుండుము !

(లక్ష్మణుఁడు వెళ్లును)

రాము—జనకులారా ! ఊఱడిల్లుఁ డూఱడిల్లుఁడు !

జన—(ఊఱడిల్లి) అకటా !

ఉ॥ కేకయసార్వభౌమునకుఁ గేవలపుత్రికయై విశుద్ధకీ
ర్త్యాకరుఁడైన యీదశరథావనినాథుని కూర్మిరాణియై
యాకలుషాపహారి రవి యాదిముఁడౌ కులమందె కోడలౌ 63
కైకయి దా నొనర్చెనిటు ! కర్మముదాఁటవశంబె ! యింతకున్॥

(అని మూర్ఛిల్లును)

రామః—(తద్దైవపటాంతేనవీజయతి)

దశ—(ఆశ్వస్య)

శ్లో॥ కోఽప్యేష వాఙ్మనసయోరతివృత్తవర్త్మా
భావో హలాహలమయశ్చ తమోమయశ్చ
భోక్తృత్వ మాత్రమిహ మే పునరీదృశం మాం
హా! వత్స! రామ! కథముత్సహసే! విధాతుం॥ 64

(విమృశ్య) హా! వత్సే! జానకి! నిశాచరాణామాతిథేయీ
భవితుం దశరథగృహం ప్రవిష్టాసి!

(ఇతిమూర్ఛతి)

రామః—తాతో సమాశ్వసితం! సమాశ్వసితం!

జన—(ఆశ్వస్య) ఆకాశే లక్ష్యంబధ్వా) సాధు! సఖి! కైకేయి!
సాధుయదస్యా విశ్వంభరాదుహితుర్మే వత్సాయాః పత్యు
రనువృత్తిరేవ ప్రసాదీకృతా (విమృశ్య సవ్యథం).

శ్లో॥ ధనుష్మంతౌ వత్సౌ దశముఖభుజైరూష్మళతమాః
ప్రదేశాస్తే వత్సా శిశురశివవృత్తా వనభువః
ప్రియైరాజా ముక్తై రసుభి రపమార్ష్టి స్వమయశ
శ్చరిత్రవ్యత్యాస స్సఖి కథ మయం కేకయకులే॥ 65

రాము—(చేలచెరఁగుతో వీచును)

దశ—(ఉపశమించి)

ఉ॥ వాక్కునకున్ మనంబునకుఁ బల్కఁ గ్రహింప నతీతవృత్తియై 64
యక్కట! యుజ్జ్వలానల మయంబును గాఢతమోమయంబునై
నెక్కొను యాతనన్ సయిపనేరక మిక్కిలి పొక్కుచుండఁగా
నిక్కరణిన్ ననున్ విడచి యేఁగఁగడంగెదె! రామభద్రుఁడా!॥

(అరసి) అయ్యయ్యో! బాలా! జానకీ! ఘోరరాక్షసాతిథిసత్కారమునకా! దశరథునిల్లు సొచ్చితివి?

(అని మఱల మూర్ఛిల్లును).

రాము—అయ్యలారా! ఉపశమింపుఁ డుపశమింపుఁడు!

జన—(విమర్శించుకొని ఆకసమువంకఁజూచి) పోనిమ్ము! తల్లీ! కైకేయీ! నాపుత్రికకు భర్తననుసరించియుంటయే విధించితివి. యింతే చాలును. (వితర్కించి, విషాదముతో)

సీ॥ కోదండధారులౌ కుఱ్ఱలు, దశముఖు
నలఘుబాహాబలోష్మలతమమ్ము
లాప్రదేశమ్ము, లీయవనీతనూజాత
సీత నోర్వఁగని శిశువు మఱియు
నెల్లకాలమును శివేతరవృత్తమ్ము
లై యుండునీయరణ్యాను లెల్ల
బహుదుస్సహం బీయపక్ష్యాలి దానెట్టి
దశకుఁదెచ్చెడి నొ యీ దశరథేశు

కష్టంచ వయమపి కథమనేనజనపదేషు బహుళీభవిష్యతా భరతయౌవరాజ్య లక్ష్మీకర్ణపూరతమాలపల్లవేన కైకేయీదుర్యశసా మూర్ధాన మున్నమయ్యలోకస్య ముఖంద్రక్ష్యామః?

రామః—(ఉత్థాయ) తాత! జనక! యథాస్వస్థం తాతంశృణోమి।

(ఇతి నిష్క్రాంతః)

దశ—(ఆశ్వాస్యోత్థాయచ) వత్స! రామభద్ర! ప్రతిపాలయ! మాం

(ఇతి జనకేన ధార్యమాణో నిష్క్రాంతః)

(ఇతి నిష్క్రాంతాస్సర్వే)

ఇత్యనర్ఘరాఘవే - చతుర్థోఽంకః.

—: సంపూర్ణః :—

గీ॥ నయ్యయో ! తల్లి ! కైకేయి ! యగ్రగణ్య
మైన కేకయ సద్వంశమందు నిట్టి
కట్టడిచరిత్రమెట్టులు పుట్టెనమ్మ !
తెలుపఁగదవమ్మ ! యేయమ్మ దెల్పెనమ్మ ! ॥ 65

అక్కటా ! నీవు తెచ్చిపెట్టిన యీయపశయము భరతుని యువరాజ్యలక్ష్మియొక్క చెవికిఁ దమాలపుఁ జివురయి మొల్లెడల నల్లనిఁకఁ దలయెత్తికొని ప్రజల మొగము లెట్లుచూతుము ?

రాము—(లేచిజనకనృపునితో) ఆర్య ! తండ్రిగారి స్వస్థతను విచారింతును. (అని వెళ్లును.)

దశ—(ఊఁటాడిల్లి లేచి) వత్స ! రామభద్ర ! నన్నుబ్రతిపాలింపుము.

(ఇట్లు జనకునిచే వహింపఁబడి వెళ్ళును)

(ఇట్లందఱును వెళ్ళుదురు.)

ఇది చతుర్థాంకము.

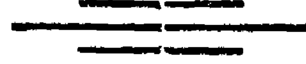
—♦ సంపూర్ణము. ♦—

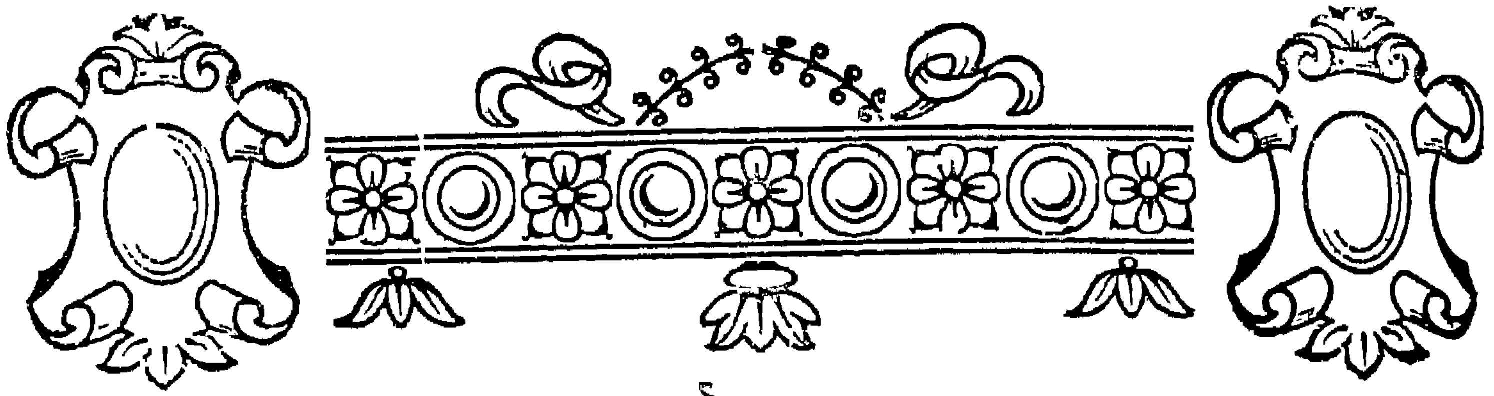

అనర్ఘరాఘవము.

పంచమా.

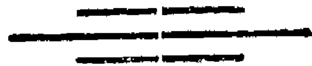

శ్రీరస్తు.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే.

సప్తమోఙ్కః.

(తతః ప్రవిశతః శ్రమణా జాంబవంతౌ.)

జా—తత స్తతః.

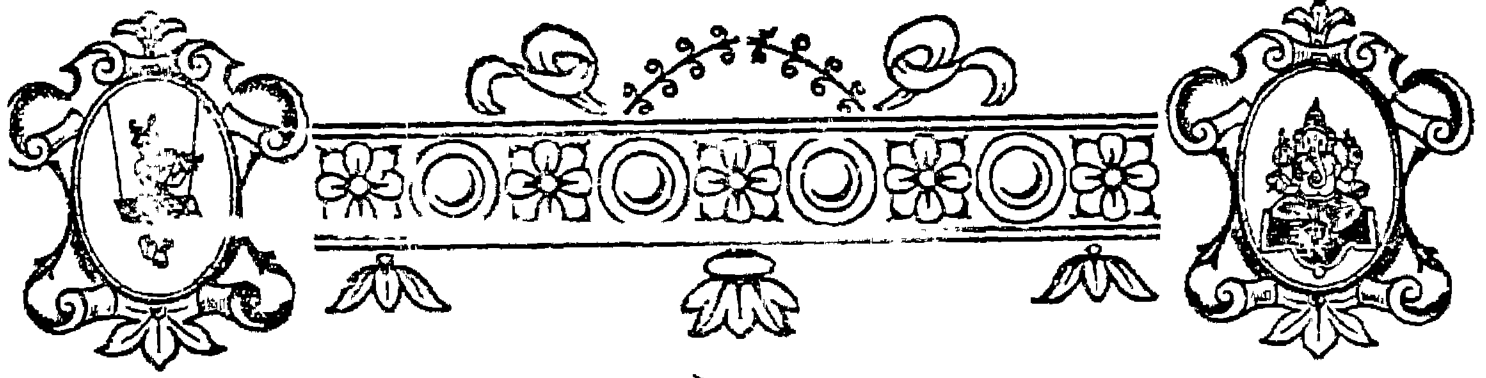
శ్ర—తతో మిథిలాయా నిష్క్రమ్య మంథరాశరీరమవకీర్య మారుతి ప్రత్యవేక్షితం స్వశరీర మధిష్ఠాయ గంగాయాం శృఙ్గబేరం నామ పురమాగత్య ప్రూతాస్మి.

జా—తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చానుపదమేవ తస్మిన్నిమౌ రామలక్ష్మణౌ ఇయం సీతేతి సర్వతః శబ్దో మహానభూత్.

జా—(సహర్షం) తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ కావేతౌ రామలక్ష్మణావితి కర్ణధారాధిపతినా గుహేనాహమనుయుక్తా నివేదితవత్యస్మి.

శ్రీరస్తు.

అనర్ఘరాఘవము.

పంచమాంకము.

(తరువాత శ్రమణయు జాంబవంతుఁడుఁ బ్రవేశింతురు.)

జా—తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తరువాత మిథిలనుండి వచ్చి మంథరకళేబరమును ద్రవించి, హనుమంతుఁడు కాపాడుచున్న నాశరీరమునఁ జొచ్చి గంగానదియొడ్డున నున్న 'శృంగబేర' మను నిషాదపురమును జేరి పవిత్రనై యున్నదానను.

జా—తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిమ్మట నేనట్లు వచ్చినతోడనే యాశబరాలయమునందు దంతటను 'వీరు రామలక్ష్మణులు, ఈమె సీత' యను శబ్దమెక్కుడుగ వినవచ్చెను.

జా—(సంతసముతో) తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తరువాత 'సీరామలక్ష్మణులన నెవ్వర'ని నావికాధిపతియగు గుహుఁడడిగిన నేనిట్లు తెలిపితిని.

శ్లో. పుత్రీయతా దశరథేన మునిప్రసాదా
త్ప్రాప్తాః పురాణపురుషస్య కలా శ్చతస్రః
తాసామయం గుణమయః ప్రథమః కుమారో
ధీరోద్ధతః పునరసావసర స్తృతీయః. 1

జా—శ్రమణే! సాధూ క్తం. తత స్తతః.

శ్ర— తతశ్శోచ్ఛేదకా స్తనివ ర్తితానుయాత్రికబంధువర్గః ససంభ్రమోపనతేన గుహేనోపనీతాం నావ మధిరుహ్య

శ్లో. తీర్త్వా భూతేశమౌళిస్రజ మమరధునీ మాత్మనాసౌ తృతీయ
స్తస్మై సౌమిత్రిమైత్రీమయ ముపకృతవా నాతర న్నావికాయ
వ్యామగ్రాహ్యా స్తనీభి శ్శబరయువతిభిః కౌతుకోదంచ దక్షం
కృచ్ఛ్రాదన్వీయమానః క్షణ మచల మసౌ చిత్రకూటం ప్రతస్థే.

జా—హంత సకరుణం!

శ్ర—ఆర్య! కరుణభయాదేవ తస్మి న్నింగుదీతరుమూలదేశే కుమారయో ర్జటాగ్రథన వృత్తాంత మంతరితవత్యస్మి.

జా—శ్రమణే! సర్వ మేతత్కళ్యాణోదర్కం భవిష్యతి. తత స్తతః.

శ్ర—అహంతు నిషాదపతిప్రీతయే తత్రైవాతిష్ఠమ్ అతీతేచ గణరాత్రే సప్రకృతిజానపదః పితృస్వర్గాధిరోహణ వార్తాభిధాయీ దాశరథిద్వితీయో రామభద్రమయోధ్యా మానేతుం తేనైవ పథా చిత్రకూట ముపాగతః.

మ॥ ఇనవంశోద్భవుఁడైన యాదశరథాధీశుండు పుత్రార్థియై
మునివర్యుండగు ఋష్యశృంగుకృప సంభోజాత్ము నంశంబులన్
గనియెం బుత్రచతుష్క మందు సుగుణాకారుండు ధీరోద్ధతుం
డును శ్రీరాముఁడు లక్ష్మణుం, డితఁ డితండున్ బ్రాణ్ణ్రీయాం
శజుల్॥ 1

జా—శ్రమణా! చక్కఁగాఁ జెప్పితివి. తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—పిదప నుదకాంతమువఱకె కూడ వచ్చిన బంధువర్గము నట
విడిచి, గుహుఁ డెంతయు సంభ్రమమునఁ గొనివచ్చిన నావ నెక్కి—

మ. అనుజోర్వీజలఁగూడి లక్ష్మణుని పొందౌ నావ కేవై గుహు
ననియింపన్ హరమౌళిసంగయగు గఙ్గ న్దాటి, వ్యాధాంగనల్
ఘనవక్షోజభరాలసల్ వెలఁగుతోఁ గన్పట్ల తోఁ గొంత రా
జిచియెన్ రాముఁడు చిత్రకూటమునకున్ సంతోషమొప్పన్ ధృటిన్

జా—అన్నా! యెంతయు జాలిగా నున్నది

శ్ర—అట్టి జాలిచేఁ జూడలేకే కాదా నేనా రాకుమారులొకఇంగువ
చెట్టు మొదల జటవల్కలములు వహించుకొనుచుండఁ
జాటుగా నేగియుంటిని.

జా—శ్రమణా! యెట్లయిన నిదియంతయు నెంతయుశుభోదర్కమే
కాఁగలదు. తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తరువాత నే నాశబరనాథుని కోరికచే నక్కడనే యుండఁ
గొన్ని రాత్రులు కడచినపిమ్మట నొక్కనాఁడు తండ్రిగారి
స్వర్గగమన వృత్తాంతమును దెల్పి రామభద్రు నయోధ్యకుఁ

జా—(సాశంకం) తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ తస్మి న్నార్యలోకేషు కేకయానా మకీర్తి స్తంభమాకల్ప న్నిఖనతా కేనాపిఫలితః తాతః. ప్రతిగృహాణ రఘూణాం ధుర మితి పునఃపునరనుబంధీ రామేణ స్వశరీరస్పృష్టికయా ప్రత్యాదిష్టః కృతజటాపరిగ్రహో భరత శ్శరభంగముని ప్రేషితా మస్య పాదుకాం భద్రాసనమారోప్య ప్రజానా మాభ్యుదయికీం ధురమవేక్ష్యమాణ స్తదైవ నందిగ్రామం గతః.

జా—(సహర్షం) హంత ఫలిత మస్మ ద్వ్యవసాయశ్రవణా పరిశ్రమాభ్యాం తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ శావమాశౌచ మాస్థితస్య క్షత్రియస్య ప్రతిషిద్ధ మస్త్రగ్రహణమితి ఛిద్రాన్వేషిభి ర్జనస్థానవా స్తవ్యైః ఖర దూషణప్రభృతిభి స్తత్ర విరాధో నామ రాక్షస స్తీక్ష్ణః ప్రహితః.

జా—(విహస్య) ధిఙ్మూర్ఖాః, అతిపాతికే కార్యే రాజ్ఞాంసద్యోవిశుద్ధిః తతస్తతః.

దోడ్కొని పోవుటకుఁగా నద్దశరథుని రెండవకుమారుఁడగు భరతుఁడు మంత్రిపురోహితాది సర్వజానపదానుగతుఁడై యామార్గముననే చిత్రకూటమునకు వచ్చినాఁడు.

జా—(సందియముతో) తరువాతఁ దరువాత.

శ్రో—పిమ్మట నాభరతుఁడు మిగుల వినయముతో 'నార్యా! కేకయకుటుంబములకెల్ల నెల్లకాలమును సుస్థిరమైయుండు నపయశస్తంభమును నాటిన కొండొక విధివశమునఁ దండ్రిగారు వంచితులైనారు. కావునఁ దద్రాజ్యభారమును వహింపుఁడ'ని కడుంగడుఁ బ్రార్థించిన నన్నగారందులకంగీకరింపకయతని మేనమామయింటి యొట్టుపెట్టి యనునయింపఁ దానును జటావల్కలములనె పూని, పూజ్యుఁడగు శరభంగముని యిప్పించిన యన్నగారి పాదుకయందాధారము నుంచి ప్రజలసేమ మరయుచుంట కొప్పుకొనియప్పుడే యప్పాదుకంగొని నందిగ్రామమునకు వెళ్లినాఁడు.

జా—(సంతోషముతో) ఆహా! మాచేయుయత్నమును శ్రమణ చేయు పరిశ్రమమును గూడ ఫలించినవి. తరువాతఁ దరువాత.

శ్రో—పిదప నట్టులాశౌచమునందియుండు క్షత్రియునకు నస్త్రమును బట్టరాదనుసందును గనిపెట్టి జనస్థానవాసులగు ఖరదూషణప్రముఖులు విరాధుఁడను నొకని మొఱకురక్కసు నక్కడకుఁ బంపినారు.

జా—(నవ్వి) అయ్యో! ఎంత మూఢులు! అత్యవసరమగు కార్యమునందు రాజులకు వెంటనే శుద్ధియగుఁగదా! తరువాతఁ దరువాత.

శ్ర—తతశ్చ విరాధవధాక్షణాక్షిప్త హృదయో దుస్సహశోకదీర్ఘా హ్నా మార్గ్వదైహికీం పితుః క్రియా మతివాహ్య భగవతా చతుస్సముద్ర ముష్టింధయేన వింధ్యాచల చాపలారంభ విస్రంభఘాతినా వాతాపిదానవదీర్ఘనిద్రామంగళకలశేన కలశ యోనినా సనాథీకృతా మరణ్యవీథిం ప్రవిష్టమాత్రే దాశ రథౌ పథి ధారాధరోనామ వాయస స్సహ సైవ వైదేహీ ముపాద్రవత్.

జా—(స్వ) ఇదం తావ దపశకునం నామ (ప్ర) తత స్తతః.

శ్ర—తతశ్చ.

శ్లో. రక్షో౾భిచారచరుభాండ మివ స్తనం యో
దేవ్యా విదేహదుహితు ర్వ్యదదార కాకః
ఐషీకమస్త్ర మభిమంత్ర్య తదాతమక్ష్ణా
కాణీచకార చతురో రఘురాజసూనుః. 3

శ్ర—తతః.

జా—తతస్తతః.

శ్లో. క్రమేణైవ సుతీక్ష్ణాదీ
నుపస్థాయ మహామునీన్
అగస్త్యశాసనా దాస్తే
పంచవట్యాం రఘూద్వహః. 4

శ్రీ—పిమ్మట విరాధవధచే నగు నుత్సవమున నలరుచున్న యమ్మహా రాజపుత్రుఁడు సహింపరాని దుఃఖముచే నతిదీర్ఘములగు పితృకర్మదినములను యథావిధిగఁ గడపి, నలుసంద్రముల నీళులు నొక్కగుక్కగఁ బుడిసిటం బట్టి పీల్చి, యుద్ధతుఁ డగు వింధ్యభూధరము గరువ మడంచి, పోతరమునందిన వాతాపిదైత్యుని రూపుమాపి పూజ్యుఁడగు నగస్త్యముని యాశ్రమపుఁ దెరువున నరుగుచుండ నందు ధారాధరుఁ డను నొక్క రక్కసుఁడు కాకరూపమునఁ జేరి సీతను ముక్కుతో గీరి పాఱిపోయెను.

జా—(తనలో) ఇది యపశకునము గదా! (ప్రకాశముగా) తరువాతఁ దరువాత.

శ్రీ—అటుపిమ్మట.

తే. గీ. అసురసంహారకంబగు నధ్వరమునఁ
జరుకలశంబోలు సితాంగు పంటు గీయ
కాకిరక్కసు నొకకంటఁ గాణుఁజేసె
రవికులాగ్రణి పర్ణ సత్త్రముగఁ బఱపి. 3.

జా—తరువాతఁ దరువాత.

శ్రీ—పిమ్మట.

తే. గీ. వరుసతోడ సుతీక్ష్ణాది పరమమౌని
చంద్రములను భక్తి సేవించి సంయమీంద్రుఁ
డగు నగస్త్యుని యానతి నంది వేడ్క
భానువంశాగ్రణి వసించెఁ బంచవటిని. 4.

జా—(సహర్షం) తర్హి హస్తస్థ ఏవాస్మాకం. కియదంతర మృష్య మూకజనస్థానయోః.

శ్ర—ఆర్య! నఖల్వద్యాపి శ్రోతవ్యం శృణోషి.

జా—అవహితోఽస్మి.

శ్ర—తత్ర చ కాముకీ రూ[illegible] ప్రవిశ్య "రసందాస్యా' మితి సంకల్పితవతీ ద్రోహపాతకినీ శూర్పణఖా లక్ష్మ[illegible]రోష పాతితభుజ కర్ణనాసోష్ఠమయీ భి స్త్రిస్సృభి రాహుతిభిః ప్రాయశ్చిత్తయాం చక్రే.

జా—(సాతంకం) అహహ! మహానసర్థకందస్సంవృత్తః అ[illegible]స్త్రాదృశం విడంబన మాలోక్య ఖరాదిభిః కిం ప్రతిప[illegible]?

శ్ర—(విహస్య) తత్ప్రతిపన్నం య ద్రామభద్రే ధృతధనుషి ప్రతిపద్యతే.

జా—(సహాసం) తత్కిం తేపి వాలిసాహాయకోపస్థాయినో విరాధ యాత్రాప్రహతమధ్వాన మనుప్రపన్నాః.

శ్ర—అథకిం.

జా—శ్రమణే ప్రయూథ మిదానీం రామరావణయో ర్వైరం.

శ్ర—(హసంతీ) ఆర్య! మన్యే ఖరప్రభృతీనా మభిభయాభిదానే కేవలం క్లేశయిష్యతి వాచం, ఆత్మనః పున ర[illegible]మపి శూర్పణఖాముఖం సుఖమావేదయిష్యతి దశకంధ[illegible]

జా—(సస్మితం) శ్రమణే! లఘూద్ధాన మనర్థ ముత్ప్రేక్ష్య[illegible]

జా—(సంతోషముతో) అట్లయిన మనకందుఁబాటుగ నున్నట్లే. ఆ జనస్థానమునకును మన ఋష్యమూకమునకు నెంతయో దవ్వు లేదు.

శ్రీ—ఆర్యా! ఇంకను వినవలసినది తాము విననేలేదు.

జా—ఇదే సావధానముగ నున్నాఁడను.

శ్రీ—అక్కడ 'రస మొసఁగుచుఁడు నాక' యని సంకల్పించి పతిద్రోహపాతకిని యగుశూర్పణక యను నిశాచరి కాముకియై యారామభద్రుం జేరవచ్చిన లక్ష్మణుఁడు మిగులఁ గోపించి యామెను ముక్కుచెవులుఁ బెదవియుఁ గోసి విరూపిణిం జేసి విడిచెను.

జా—(సాతంకముగ) అయ్యో! యెంత యనర్థమూలము సంభవించెను! అప్పుడట్లు రావణు చెల్లెలికిఁ గల్గిన యా యపకృతిని జూచిన ఖరదూషణాదుల వలన నేమి జరిగినది?

శ్రీ—(నవ్వి) రామభద్రుఁడు విల్లెక్కిడి నేమిచేయుననో యదియే.

జాం—(సంతసముతో నవ్వుచు) అట్లయిన వారును వాలి సాహాయ్యమునకుఁ బంపఁబడిన విరాధుఁడు పట్టిన దారినే పట్టిరా!

శ్రీ—కాకేమి?

జా—అట్లయిన సీత రామరావణులకు వైరము మఱింత గాఁ బెఱిగిన దనుటకు సందియము లేదు.

శ్రీ—(నవ్వుచు) ఆయుష్మంతా! యాశూర్పణఖ తనయన్నగారికి ఖరదూషణాదుల యభిభవమును దెల్పునెడమాత్రమే మిగులశ్రమపడును గాని మోమును జూచినంతనే బోధపడు తనపరిభవమును దెల్పుటకంత శ్రమఁ జెందదనుకొందును.

శ్లో. ఐక్ష్వాకేణ పురాపి కౌశికమఖా దారభ్య లంకేశ్వరో
ధత్తే శాశ్వతికం విరోధమధునా త్వేతే హతా బాంధవాః
ఉత్సాహప్రభుమంత్రశక్తిభి రలం భూష్ణు శ్ఛలజ్ఞో బలీ
దృష్టః శూర్పణఖా వికారమపరం దృష్ట్వా కథం మృష్యతే॥ 5.

శనైః శ్శనై రనయో ర్విరోధసంధుక్షణేన తుల్యవ్యసనస్థోదాశరథి రసహాయ స్సూర్యసూనునా సాంధాతుమీషత్కరస్స్యాత్.

శ్ర—ఆర్య ? కిమిదానీ మనుష్ఠేయం మమ శిష్యపుత్రో నిషాదచక్రవర్తీ గుహో లక్ష్మణమిత్రం అన్వేషణ సోపానేన సుఖాధిగతోహో రఘుపతి రస్మాకం.

జా—(సహర్షస్మితం) శ్రమణే! సత్యమసి సుగ్రీవపక్షపాతినీ; తద్గచ్ఛ సత్వరముపస్థాపయ నిషాదరాజమ్.

(ఇతి శ్రమణా నిష్క్రాంతా.)

జా—సీ. అలకౌశికాధ్వరం బాదిగా నెద దశ
వదనుండు తీఱని పగ వహించి
యుండ నంతటఁ బోక చెండిరయుఁ దద్బాంధ
వులను గొందఱఁ జంపి చులము పెంచె
నద్దానివలననే యత్యంతమును మండి
పడుచుండ నీరీతిఁ బరిభవించె
సోదరియైన యాశూర్పణఖనటన్న
వ్రీడాకరంబగు వెగటువార్త
తే. గీ. నురుబలుండును బ్రబలగర్వోద్ధతుండుఁ
గపటనటనల నెంతయుఁగలిగి మెలఁగు
జాణ మంత్రప్రభూత్సాహశక్తులూని
జానలరు నాతఁడాలించి సైచునెట్లు ? 5.

మెల్లమెల్ల వీరిరువురకుం బగపెఱిగినకొలఁది ననహాయుఁడగు నీరామ భద్రుఁడు తనకుఁబలె వ్యసనపడుచుండిన, యాసూర్యసుతుఁడగు సుగ్రీవునితోఁ జెలిమిచేసికొనుట సులభమయియుండును.

శ్ర—ఆర్యా ! ఇప్పుడీకెఁ జేయఁదగిన దెద్దియునిన నా శిష్యునిపుత్రుఁ డను నిషాదచక్రవర్తియునగు గుహుండనునతఁడు లక్ష్మణు నకుఁ జెలికాఁడు. కావున నీమెట్టునే మనకు రామభద్ర సౌధము సుఖముగ నెక్కనగును.

జా—(సంతసముతోఁ గూడిన చిరునగవుతో) శ్రమణా ! నిక్కముగ నీవు సుగ్రీవునియందభిమానము కలదానవే కావున వేగమేగి యాబోయదొర నటకనుపుము.

(ఇట్లు శ్రమణ వెళ్లును.)

జా—(సర్వతో నిరూప్య) అయే! పురాణప్రియ సుహృ దస్మాకం దక్షిణస్యాందిశి పరాపతన్ జటాయురివదృశ్యతే; తదేనమను పాలయామి తావద్దూరదర్శినో హి గృధ్రాః, కదాచిదేష లంకాద్వీపవృత్తాంత ముపలభేత.

(ప్రవిశ్య) జటాయుః—ప్రాప్తై వేయ మస్మాభిః పంచవటీ. య దమూ ర్గోదావరీతీర తరంగసేక సుకుమారమాంసళ పరిసరారణ్య మాలిన్యో జనస్థానసీమానః-అపిచ.

శ్లో. దృశ్యం తే మధుమత్తకోకిలవధూనిర్ధూతచూతాఙ్కుర
ప్రాగ్భారప్రసరత్పరాగసికతాదుర్గా స్తటీభూమయః
యాః కృచ్ఛ్రా దతిలంఘ్య లుబ్ధకభయా త్తైరేవ రేణూత్కరై
ర్ధారావాహిభి రస్తి లుప్తపదపి నిశ్శంక మేణీకులం. 6.

జా—(అంతటం గలయం జూచి) ఆహా! యదె దక్షిణపుదిక్కుననుండి వచ్చుచున్న యాతఁడు మనతోంటిసంగాతియగుజటాయువుం బలెఁ దోఁచుచున్నాఁడు; గాన నతఁడు వచ్చువఱకు వేచి యుందును; గెద్దలు తద్దయు దూరదృష్టికలవియందురుగదా! ఇతని కాలంకాద్వీపవృత్తాంతముఁ గూడఁ దెలిసినం దెలియ వచ్చును.

జటాయువు—(ప్రవేశించి) ఇదిగో! పంచవటిని దరిసితిని. అదె గోదావరీనదీతరంగముల జలబిందుబృందముల కలయికం జల్లనై మిక్కిలిచక్కఁగఁబడియుండు ప్రాంతప్రదేశములుగల జన స్థానపుం బొలిమేరలు గానవచ్చుచున్నవి. మఱియు—

సీ. మధుసేవనెంతయు మత్తిల్లి కోయిల
మూఁక రాల్పఁగ నెడలేక కురియు
మావిపూబెడఁగుందుమారంపు టిసుక ది
బ్బల నెంతయును గష్టపడి తరించి
యారేణుధారలె యడుగుజాడలఁ గప్ప
వెంబడించెడి బోయవేఁటకాండ్ర
వలని ప్రాణభయంబు వాసినవై లేళ్ల
కడువేడ్క గదురఁబొదలఁ

తే. గీ. బొదల పిల్లార్చుచేదిర! యీసదమలంబు
లగు నదీతీరభూము లత్యంతరమ్య
నవ్యశోభను గనువిందొనర్చుచుండెఁ
బ్రకృతిపై చిత్ర కిదెయొకో పాదనంగ!. 6.

జా—(కించిదుపసృత్య) కుతః పునరియతా వేగేన వయస్యో జటాయుః

జటా—(దృష్ట్వా) కథం జాంబవాన్-సఖే! క్షమస్వ నసభాజయిష్యామి తావద్భవంతం మయాహి మలయాచలకులాయాదార్యసంపాతిపాదానభివాద్య నివర్తమానేనమారీచసహాచరస్సంచర న్నిమాం మరణ్యానీ మభిలక్షితో రాక్షసరాజః తతో విషమమాశంకమానం మాం వత్సరామభద్రస్నేహస్త్వరయతి.

జా—(స్వ) వయమ ప్యేతదేవప్రతిపత్స్యామహే. (ప్ర) సఖే, త్వరస్వ.

(ఇతి నిష్క్రాంతః.)

జటా—(పరిక్రమ్యావలోక్యచ) ఇయమగ్రే పంచవటీ-(సవితర్కమ్)

శ్లో. సీతో దూరం కనకహరిణచ్ఛద్మనా రామభద్రః
పశ్చాదేనం ద్రుతమనుసర త్యేషవత్సః కనిష్ఠః
భిత్వా ద్విభక్త్ర్యప్రవిశతి తతః పర్ణశాలాంచ భిక్షు
ర్ధి గ్ధి క్కష్టం ప్రథయతి నిజా మాకృతిం రావణోయం. 7.

అహాహా! శ్లో. ఆర్యపు త్రార్యపుత్రేతి
క్రందంతీం కురరీమివ
రథ మారోప్య వైదేహీ
మేష పాపః క్వ గచ్ఛతి. 8.

జా—(కొంచెముసమీపించి) ఎందునుండి మిత్రుండగు జటాయు వింతవేగముగా వచ్చుచున్నవాఁడు ?

జటా—(చూచి) ఏమీ! జాంబవంతుఁడా! అనుఁగా! నిన్ను సంభావింపఁజాలకుండుటకు సైరింపుము. నే నామలయపర్వత గుహాలయందున్న యార్యుఁడగు వామనున్న సహాతిని సేవించి వచ్చుచుండ మారీచుఁడు సహాయుఁడుగా నా రాక్షస రాజగు రావణుఁ డీవనసమీపమునందు సంచరింపుచుండఁ జూచి యదిచాలవిషమముగనుండుటను శంకించి యా రామభద్రునిమీఁది స్నేహాతిశయమున నిట్లువేగముగా నేగుచుంటిని.

జా—(జనాంతికముగా) మేమును దీనికే చూచుచున్నాము-(ప్రకాశముగా) మిత్రమా! అట్లయిన వేగముగానేగుము. (వెళ్లుచున్నాఁడు.)

జటా—(తిరిగిచూచి) ఇదిగో! పంచవటి, యెదుటఁగన్పట్టుచున్నది. (వితర్కింపుచు)

ఉ. దవ్వుగ నేగెరాఘవుఁడు తద్దయుఁ దాఁగుచుఁ బైడిలేఁడితో
నవ్వెనుకన్ వడిన్ జేనెడు నగ్రజుఁ గూడఁగ లక్ష్మణుండదే!
యెవ్వఁడొ చొచ్చు భిక్షుకుఁడొకింతుక జంకునుఁ బర్ణశాల నోఁ
గొవ్వన రావణుండు నిజరూపముఁజూపుచునుండె నక్కటా!. 7.

ఆహాహా! ఆ. వె. అకట! యార్యపుత్ర! యార్యపుత్ర! యటంచు
వెలుచి గోరపిట్టకలిణి నలచు
నవనిజాత సిద్ధరాత్ముంతు రథమునం
దుంచికొంచుఁ బోవుచుండె నెటకొ !. 8.

(సాటోపం పరిక్రామన్) రే రే రావణ! రావణ!

శ్లో. వధూటీ మిక్ష్వాకో ర్నిజకరతలస్పర్శమలినా
మిమాం కుర్వాణస్య స్ఫురతిహృది శోభైవ భవతః
కులే యేషాం జాత స్త్వమసి గణితా స్తేపి గురవో
న సప్తబ్రహ్మాణః కథమివ పులస్త్యప్రభృతయః. 9.

(పునరాకాశే) అళీకాట్టహాసధూమధూసరితవక్త్రవల్మీక! రే రే రాక్షసాపశద! కిమాత్థ కిమాత్థ?

శ్లో. "జగద్విలోభి సీతాఖ్య
మామిషం హరతో మమ
అయం కిల జరద్గృధ్రః
కరాదాక్షిద్య నేష్యతి". 10.

ఆః పాప కథమేవ మభిదధాసి తిష్ఠ తిష్ఠ.

శ్లో. భుజవిటపమదేన వ్యర్థమున్ధంభవిష్ణు
ర్ధిగపసరసి చోరం కారమాక్రుశ్య మానః
త్వమరసి విదధాతు స్వామవస్కారకేళీం
కుటిలకరజకోటిక్రూరకర్మా జటాయుః. 11.

(ఇతినిష్క్రాన్తః)

(శుద్ధవిష్కమ్భః)

(సాటోపముగాఁ దిరుగుచు) ఓరోరి రావణా! రావణా!

ఉ. తోయజనాయకాన్వయవధూటిని గ్లేవముట్టి దూషితన్
జేయఁగ నెంచితో తులువ! సీ! మదినించుక నీకుసిగ్గులే
దో! యలయత్రిముఖ్యులఘుమారులు తొల్లిటిబ్రహ్మ లేద్గుకున్,
జేయవొ లెక్కవారలఁ, బ్రసిద్ధభవద్ఘనవంశకర్తలన్ ? 9.

(మఱల నాకసమున) వట్టి యట్టహాసపుఁ బొగలెగయు మిగుల
దూసరపువర్ణముంబొందిన వక్త్రవితక్రికనులుగల యోరావణా!
రాక్షసాధమా! ఏమని ప్రేలుచుంటి వేమని ప్రేలుచుంటివి !

తే. గి. “ ప్రీతి జగమెల్లఁ బ్రేమించు సీత పేరి
యామిషంబును గొనిపోవునట్టి నాదు
కరమునుండి యీమునుగుసల్వగద్ద బలిమిఁ
దన్నికొనిపోవు నిఁకఁగావఁ దరమె నాకు.” 10.

అనియా? ఓరీ పాపాత్ముఁడా! నిలు నిలువుము.

తే. గీ. గురుభుజ బలంపుఁ గ్రొవ్వున గ్రుద్దివగుచు
చోర! రమ్మని పిల్చఁ జీ! పాఱిపోదె!
క్రూర! కనుమిదె, తనవాడిగోళ్ల నీదు
నురము వ్రిదళింపక జటాయు వురక విడునె ? 11.

(అని వెళ్లును.)

(శుద్ధవిష్కంభము)

శ్రీరస్తు.

భట్టమురారిప్రణీతే-అనర్ఘరాఘవే

పఞ్చమో౽ఙ్కః.

(తతః ప్రవిశ్యతి లక్ష్మణః)

లక్ష్మణః—అహో! దుర్నివారదారుణక్రోధశోకలజ్జాగర్హా౽యం దశావివర్తః యస్మిన్నితికర్తవ్యతా కథా స్మాక మనౌపాయికం-తథాహి.

శ్లో. తత్తాదృగ్దశకంఠవంచనరుషా ధూమాయమానో౽
నార్యో ప్రతిలీనవర్ణవిధురా మార్యః సమాప్త
చాపే తాత జటా-యుజీవితకథాపర్యంత ధూమా
క్రోధోత్పీడనిపీతశోకజడిమా దృష్టిస్తు విశ్రామ్యతి 1ᐤ.

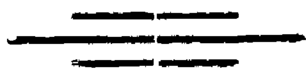
(నేపథ్యాభిముఖం) ఇత ఇతః. ఆర్య! మార్గ దృశ్యంతామమూరగవాచీం కకుభ మభివర్తమా పనవీథయః.

రామః—(ప్రవిశ్య) (ఆకాశేలక్ష్యం బధ్వా)

శ్లో. కులే వా శౌర్యే వా భుజసముదయే వా తపసి ,
బభూవుర్నః ప్రాంచస్త్వమివ భవితారో నచగ
అహో ధిఙ్మాం స్తే కథమతిచిరా దేవ నఖ
ప్రవీరాణాం పన్థా దశవదన! యేనాసి చలితః 13.

అనర్ఘరాఘవము.

పంచమాంకము.

(తరువాత లక్ష్మణుడు ప్రవేశించును.)

లక్ష్మ—అన్నా! మఱలింపఁదరముకానిదై మిగుల వెఱపునుగొల్పు చగకినుగసిగ్గులచే నల్లుకొని కాఱుటడవింబోలినయతివిషము మగు నెట్టికట్టడివశ సంభవించినది! అకటా! దీనికిదిచేయఁ [illegible]ను నుపాయముమాత్రమయినను బోడకట్టకున్న దేమిసేయుదును! అట్లేకదా !

తే. గీ. దశవదనవంచనసపాగ్ని దవిలి రవులు
నన్నగారెదొ తిన్నఁగా నానతీరు;
శ్రుతజటాయువధోద్ధతక్రోధవహ్ని
శమితజడిమమై చూపు చాపమున నిల్చు. 12.

(తెరవంకఁ జూచుచు) మారీచదమనుఁడవగు నో యార్యా! ఇటు తండిటురంపు. ఆహా! దక్షిణపువైపున నలరుచున్న యీవింధ్య పర్వతప్రాంతము లెంతమనోహరములుగ నున్నవో చూచితిరా?

రాముఁడు—(ప్రవేశించి యాకసమువంకఁ జూచి)

మ. [illegible] నీకున్ సాటియౌవారు మున్
గలుగన్ లేదిఁకఁ గల్గఁబోరన దశాస్యా! యట్టినీకెట్లు లీ
పలుగుం బుద్ధిజనించె నిప్పు డకటా! భవ్యాత్ములౌ వీరవ
ర్యులకుం ద్రోక్కఁగనౌ పథంబె! యిది; యార్యుల్ మెత్తురే
యిప్పుడిన్! 13.

(విమృశ్యసఖేదస్మితం) అహో! పౌలస్త్య!

శ్లో. సిద్ధశ్రోత్రపరంపరాపరిగతై రేభిః ప్రపౌత్రస్య తే
వృత్తై రద్య పులస్త్యవర్గమభితః స్మేరేషు దేవర్షిషు
విష్వగ్వృత్తి రసంగతా నమయితుం దుర్వారలజ్జాభర
మ్లానశ్రీస్తు చతుర్ముఖీ భగవతో ధాతుః కథం వర్తతే. 14.
(క్షణ మనుధ్యాయన్) హా ప్రియే విదేహరాజపుత్రి !

(ఇతి సంవరణంనాటయతి.)

లక్ష్మ—(ఉపసృత్య) ఆర్య! కోయమభిషంగో నామ భవాదృశాన ప్యాస్పదీకరోతి.

శ్లో. పతతి వ్యసనే దైవా
ద్దారుణా ద్దారణాత్మని
సంవర్మయతి వజ్రేణ
ధైర్యేణ మహతాం మనః. 15.

రామః—(దీర్ఘంనిశ్వస్య) వత్స !

శ్లో. సహజధైర్యవశంవదవృత్తయో
హృది రుషశ్చ శుచశ్చ నియంత్రితాః.
ఇహ తు కిం కరవై యదపత్రపా
కిమపి మా మవజిత్య విజృంభతే . 16.

లక్ష్మ—(పురోవలోక్య) ఆర్య! అయమత్ర తాతజటాయుషో వీరలోకసాధనసిద్ధిక్షేత్ర మరణ్యసన్నివేశః పశ్య! పశ్య!

(విమర్శించి ఖేదముతోఁ గూడిన చిరునగవుతో) అకటా!

యోఁపౌలస్త్యుఁడా!

మ. ఈమార్గంబునఁగా పులస్త్యుఁడొకరుండై తక్క జేజేముని

స్తోమమ్మెల్లను మెల్లమెల్లనగుచున్ దుష్కార్యముం జేసెఁజూ

నీమున్నన్నఁడన జ్జతుర్ముఖుఁడు పెన్సిగ్గున్దొలంగించుకోఁ 14.

దా మోము న్వెసఁద్రిప్పుచో విఫలుఁడౌఁ దద్వ్రీడయుం దోఁడుగాన్

(కొంచెము ధ్యానించి) హా! ప్రియా! విదేహరాజతనయా!

(ఇట్లు సంవరణమును నటించును.)

లక్ష్మ—(సమీపించి) ఆర్యా! ఏమి యివ్విషాదము మిమ్మువంటి

వారని గూడ లోఁబఱచు కొనుచున్నది!

తే. గీ. దారుణంబుగఁ గట్టడి దైవవశత

సైపఁగారాని పెనువగ సంభవింప

మానితంబు మహాత్ముల మానసంబు

ధైర్యమను వజ్రకవచంబుఁ దాల్చుగాదె!. 15.

రాము—(దీర్ఘనిశ్వాసముతో) వత్సా!

తే. గీ. కినుకవగపులు నిజధైర్యముననె మనసు

నం దడంప సుసాధ్యంబు లగునుగాక

యకట! యిదియిట్టులని తెల్పనలవిగాక

యేదొ పెనుసిగ్గు నన్నేచు నేదితెలివా!. 16.

లక్ష్మ—(ఎదుటఁజూచి) ఆర్యా! ఇదిగో! మన యెదుటఁ బూజ్యుఁ

డగు జటాయుని స్వర్గగమన స్థానమగు నటవీసన్నివేశ

ములు చూడుఁడు చూడుఁడు.

శ్లో. భగ్నోయం కథ మత్ర రావణరథస్తేన వజ్రాఙ్కుర
క్రూరావస్కిరమాణభంగుర నఖత్రోటిత్రుణస్యంధనః

రామః—(సకరుణాస్రం)
హా సీరధ్వజరాజపుత్రి! సతదాధృష్ట స్త్వయాధన్యయా
పక్షీంద్రో దశకంఠకుంజరశిర స్సంచారిపంచాననః. 17.

(ఇతి లక్ష్మణమవష్టభ్య ధ్యానం నాటయతి.)

లక్ష్మ—(స్వ) అహో మహాదోషః ఖల్వయం అతిప్రసజ్యమానో
మానసశోకాఖ్యోవికారః తదన్యతః ప్రసారయామి.
(ప్ర) ఆర్య! పశ్య పశ్య.

శ్లో. వింధ్యగిరరాజకన్యాం-
తఃపురమేతా స్తరంగమాలిన్యః
వేతస్వతీభి రద్భి
స్తార్యత్రికగుణనికాం దధతే . 18.

రామః—(ఉన్మీల్యచక్షుషీ దీర్ఘముష్ణంచ నిశ్వస్య) వత్స !
దర్శనీయ మేతత్.

శ్లో. కుముదవననిశాయ జాగ్రదంభో!
రుహాకృతయామికవిభ్రమా రమంతే
మదకలకరికర్ణతాళనృత్య
న్ముఖర మయూర మనోరమా స్తటిన్యః. 19.

(ఇతిపరిక్రామతః)

ఉ. తాతజటాయు, వజ్రనిభదారుణనఖ్రకనఖాళి, బంధనం
జాతముఁ ద్రెంప రావణుని స్యందనమిక్కడ ముక్కలైపడెన్

రాము—(కరుణతోఁ గన్నీరు నించుచు)

సీతరో! రావణాఖ్యమదసింధురశీర్ష విహారిఁ గేసరిన్
బూతచరిత్రుఁ బక్షివరుఁ బుణ్యవశంబునఁ గంటివ త్తతిన్. 17.

(ఇట్లులక్ష్మణునానుకొని ధ్యానమునునటించును.)

లక్ష్మ—(తనలో) ఆర్యా! ఇదియెంతయు నెక్కుడు దోషముగదా! కడుంగడు బెఱుగుచున్న నీమనశ్శోకవికారము నెట్టులయిన మఱల్పవలయును. (ప్రకాశముగా) ఆర్యా! చూడుఁడు చూడుఁడు.

తే. గీ. అద్దిరే! వింధ్యనగరాజు నంతిపురపుఁ
జేర్మిసుత లీ తరంగిణుల్ వేతసముల
నెసఁగు నీళుల నొప్పుచు నృత్తగీత
వాద్యములు సాధకముచేయుపగిది నలరు 18.

రాము—(కన్నులువిప్పిచూచుచు నిట్టూర్పువుచ్చి) వత్సా! ఇది చూడఁదగినదే.

తే. గీ. కలువగమి వంతునిద్దురఁ గాంచ మేలు
కాంచి తమ్మి వనమ్ములఁ గస్తునెరప
నాము చేన్గుల కర్ణతాళాప్తిఁ గేకు
లాటపాటలు వెలయింప నలరు నదులు. 19.

(ఇట్లుపరిక్రమింతురు.)

లక్ష్మ—ఆర్య! అయ మితో గిరి ర్మాల్యవాన్.

శ్లో. ఇహ మహిషవిషాణవ్యస్తపాషాణపీఠ
స్ఖలనసులభరోహి ద్గర్భిణీభ్రూణహత్యాః
కుహరవిహరమాణప్రౌఢభల్లూకహిక్కా-
భయచకితకిరాత స్రస్తశస్త్రా వనాంతాః. 20.

రా—(చిరం దృష్ట్వా సకరుణాస్రం)

శ్లో. ప్రతిపరిసరం భూయానర్ఘః శిఖండభృతాం యథా
మిళిత మళిభి స్సంభుజ్యంతే కదంబవిభూతయః
అభినవఘనవ్యూహోద్గారసు[illegible]ః ప్రవర్తతి మాల్యవా
న్విషధరవధూ గర్భాధానప్రియంకరణో రవః. 21.

వత్స! లక్ష్మణ! ధారయ మాం న శక్నోమి స్తంభయితుమాత్మానం!

శ్లో. ఇయ మవిరళశ్వాసా శుష్యన్ముఖీ భి[illegible]రస్వరా
తనురవయవై శ్శాంతస్రస్తై రుపై[illegible]వర్ణతాం
స్ఫురతి జడతా బాష్పాయోతై [illegible]ళతిస్మృతి
ర్మయిరసతయా శోకోభావ శ్చి[illegible] విపచ్యతే. 22.

లక్ష్మ—అన్నయ్యగారూ! ఇదిగో! మాల్యవన్మహీధరము.

ఉ. ఇమ్ములపై నతమ్ము వసియించెడి కానుతెబోతు లేపునన్ 20.
గొమ్ములఁజిమ్ముజారు పణుకుల్ నశిఁబైఁబడి చూడుమెల్ల గ
ర్భమ్ముల బ్రీల్చు; బలీ గుహల భల్లములామున నార్వఁజుంకి వి
ల్లమ్ములు జారఁబాఱు శబరాళి; యిటుల్ దగు నివ్వనాంతముల్.

రాము—(చాలసేపు చూచికరుణతోఁ గన్నీరు నింపుచు)

ఉ. చిత్తమువాంగ నెమ్మిగమిచెల్వగ నెల్లెడఁ గేరి యాడెడున్ 21.
మత్తమిళిందముల్ గడిమిప్రాఁకులపైఁ బువుఁదేనెలానెడున్
క్రొత్తమొయిళ్లకల్మి నొనఁగూర్చను నీటులు మాల్యవన్నగం
బిత్తఱి పాపచిత్తములు తృప్తిమయిం గొని చూలు వాలుపన్.

తమ్ముఁడా లక్ష్మణ! నన్నానుకొనుము. స్వయముగ నిలువఁజాలకున్నాఁడను.

సీ. విడువ కెంతేనియు వేడినిట్టూర్పుల
గములు గల్గుచునుండెఁ గడురయాన
నవ్వేఁడిచేత నోరాఱిపోవుచునుండె
జాలిచే నుడుల గద్గదిక యొదవె
నంగంబులం దెంతొ యలసభావము గల్గెఁ
దీఱని జడిమ ప్రాప్తించుచుండెఁ
దనువెల్ల గడువెల్లఁదనము గాంచఁదొడంగెఁ
గడపటికి విస్మృతి నొదవుచుండెఁ
తే. గీ. గన్నుఁగవ నింతయెడలేక కలుగుచుండె
వేఁడివా నశ్రుధారలు చూడఁ జూడ
బహుంతరం బైన యలశోక భావమెల్లఁ
గరుణారసముగఁ బరిణతిఁ గాంచుచుండె. 22.

(లక్ష్మణేన ధార్యమాణో నిమీలితాక్ష ఏవ) హా ప్రియే! దండకారణ్యవిహారసబ్రహ్మచారిణి! (ఇతి పునః సంవృణుతే.)

ల—(సఖేదమాత్మగతం) కేన పునరేష రహోరసాంతరేణ తిరస్క్రియతే.

(నేపథ్యే) ఆః పాప! కబంధహతక! అయం న భవసి.

రా—(ఆకర్ణ్య ససంభ్రమం.) వత్స! ... నుకబంధేన కలహాయమానో వయస్య... శ్రూయతే బహు చ్ఛలాని రక్షాంసి తత్త్వరితం ... భ్యుపపద్యస్వ.

ల—తథా (ఇతి నిష్క్రాంతః.)

రా—(పార్శ్వతోవలోక్య సకరుణాస్రం ...) హా మైథిలి! సీరధ్వజ రాజనందిని! ఇయం తే విశ్వ ... నుర్ధవేదినీ నిమేషనికుంజ రేఖా ఇహాహి.

శ్లో. స్వవపుషి నఖలక్ష్మ స్వేనకృత్వా ...
కృతమితి చతురాణాం దర్శయిష్యసి ...
ఇతిరహసి మయా తే భీషితా ...
స్మరపరిమళముద్రా భాగ సర్వం ... 23.

(ఇతి ధనురవష్టభ్య లక్ష్మణస్య ... స్తస్థైవా ...)

(తతః ప్రవిశతి లక్ష్మ ...)

(ఇట్లు లక్ష్మణునిచేఁ బ్రహింపఁబడి కన్నులుమూసికొనియె) హా! ప్రియురాలా! దండకారణ్యవిహారణసబ్రహ్మచారిణీ! (ఇట్లు మఱల మూర్ఛిల్లును.) అన్నా!

ల—(ఖేదముతోఁ దనలో) అన్నా! యేయితరరసములచే నిపుడీ రసవిశేషమును మఱలింతును!

(తెరలో) ఓరీ! పాపాత్ముఁడా దుష్టా! కబంధఘాతక! ఇదిగో నీకుఁ గాలము మూడినది.

రా—(వినిి తొట్రుపాటుతో) వత్స! లక్ష్మణా! దురాత్ముఁడయిన దనుకబంధునితోఁ గలహింపుచున్న నీమిత్రుఁడగు గుహునిఁ బలెఁ దోఁచుచున్నాఁడు. రక్కసులు పెక్కుమాయలుగల టక్కరులు. వేగముగా వెళ్లి నీవతనికిఁదోడ్పడుము.

ల—ఆర్యా! ఇదె వెళ్లుచున్నాఁడను. (వెళ్ళును.)

రా—(ప్రక్కగాఁ జూచి కనికరముతో) దేవీ! వామస్వభావసంచారిణీ! జనకరాజపుత్రి! ఇదియేకదా నీస్నేహసర్వస్వము నెఱిఁగిన ప్రబ్బలివల్లరుల నల్లుకొనిన పొదరిండ్లచాలు.

ఉ. నేన నఖాలఁజీరికొని నీయనుఁగుంజెలులెల్లరున్న గన్
జానకి చీరెనందుననఁ జాలభయంబున నడ్డొకింత లే
కేనొనరించు నల్లుడికినెల్ల సహించి సుఖాబొసంగెడీ
వీనిచుళంపుటీరములనే కద! యెట్లని విస్మరింపుదున్! 23.

(ఇట్లు వింటినానుకొని లక్ష్మణునివార్తవినుటయందలి కుతూహలముతో నట్టెనిలుచును.)

(తరువాత లక్ష్మణుఁడును గుహుఁడును బ్రవేశింతురు.)

గు—జయతు జయతు దేవః.

శ్లో. వినేతా దృప్తానామయ మభయదుర్గం దివిషదాం
కనిషః కాకుత్స్థో జయతి జగదాశ్చర్యచరితః
యదస్త్రైః పాప్మానం రజనిచరజన్మగ్రహాస్పృజం
విజిత్య స్వర్లోకా నవికల ముపాతిష్ఠతదనుః. 24.

రా—సాధుకృతం శివాస్సన్తు తస్యదేవయానాః పన్థానః వత్స!
గుహ! వియతివర్తమానః కశ్చిదచల ఇవలక్షితః కిమసౌ
తేనైవ యోజనబాహునా ప్రహరణీకృతః.

గు—దేవ!
శ్లో. దుందుభిం నామ దైత్యేన్ద్రం
నిష్పిపేష హరీశ్వరః
తస్య కంకాళకూటోయం
కుమారేణ విలోళితః. 25.

తన్నిమిత్తజన్మా సంప్రతివాలినో మహానభియోగః సంభావ్యతే.

ల—తతః కిం?

రామ—వత్స! మామైవం; మాననీయః ఖల్వయం పురాణవీరో
మహేంద్రసూనుః?

(గుహంప్రతి) కుతఃపునరాగచ్ఛతో వత్సస్య యోజనబాహు
రంతరాయ స్సంవృత్తః.

గు—దేవ! వ్యోమయానేన సత్వరమతిక్రామతి రావణే సీతాదేవ్యాః

రా—(సాశంకం స్వ) తతః కింస్యాత్?

గుహు—దేవరకు జయమగుఁగాక జయమగుఁగాక!

ఉ. శాపవశంబుఁ బొందిన నిశాచరుఁడైన కబంధునిట్టి ని
ష్పాపునిజేసి యెంతయుఁగృపామతి వెండియు స్వర్గసంస్థితిం
జూడఁగనోపుతూపులను సొంపలరారుమహానుభావుఁడై
దీపిలు మిన్నదాశరథి ధీనిధి లక్ష్మణుఁ డొప్పెదు న్గడున్. 24.

రా—బాగుబాగు మంచిపనిజరిగినది. వానికుత్తరలోకసుఖము
లొదవుఁగాక. వత్సా! గుహా! యాకసమున నేదో పెద్ద
కొండఁబలెఁ గన్పట్టుచున్నది. అదియా యోజనబాహుఁడు
ప్రహరణముగాఁ బ్రయోగించినదియా యేమి ?

గుహుఁ—దేవా !

ఆ. వె. వాలిపీడఁచే గబంధుఁడ న్దైత్యుండు
సాముచచ్చి వేగ భూమిఁబడియు
హానిమానకున్న నతనిమై సౌమిత్రి
మీటెవింటికొనను మింటికెగయ. 25.

అదియ మూలముగా నవ్వాలిమిగుల యుద్ధాభిలాషకలిగియున్నాఁడు.

ల—అయిననేమి ?

రా—వత్సా! అట్లనకుము. పురాణవీరుఁడును బురందరనందనుండును
నగు నివ్వాలి మానసీయుఁడేకదా ?
(గుహునితో) నీవెక్కడనుండివచ్చుచుండ నీయోజనబాహుని
వలననభ్యంతరము కల్గినది ?

గు—రావణుఁడు విమానమెక్కి వేగముగాఁబోవుచుండ సీతాదేవిగారి-

రా—(శంకింపుచు తనలో) విమ్మట నేమగునోకదా !

గు—యదుత్తరీయం పతదుత్ప్లుత్య హనూమానగ్రహీత్. తదేతద్దేవ గుణానురాగిణా కుమారసుగ్రీవేణ సభాజయితుముపస్థితవతో మమ హస్తే దేవస్య ప్రాహిణీకృత (మితిరామస్యార్పయతి)

రా—(గృహీత్వా హృదయేనిధాయ సాస్రం) హా! దేవి! విదేహనందిని! కథముత్తరీయశేషా దృశ్యసే ! (ఇతి నిమీలితాక్షో లక్ష్మణమవలంబతే.)

ల—(నిశ్వస్య) సఖే నిషాదరాజ! అపికుశలం సుగ్రీవస్య .

గు—అద్య త్వయివార్తా మనుయుంజానే.

శ్లో. జానన్నేవ దశాననోపహరతే నః ప్రేయసీ మస్తు వా
చంద్రాపీడ ముపాసితుం సహిశిరోదామస్వయం కృత్తవాన్
దండోన్యో దశకంధరస్య న పునఃకంఠాటవీకర్తనా 26.
ద్ధిగ్భ్యైర్మమ చంద్రహాసహతకఖుణ్ణోయ మధ్యావ్యహ్యతః.

ల—ఆర్య! కథమస్మాసు వనౌకసోపి సౌజన్యమనుతిష్ఠతే.

రా—కిముచ్యతే సుగ్రీవ స్సనాభిరస్మాకం. అస్యహి ప్రభవో భగవానైక్ష్వాకస్య రాజర్షివంశస్యప్రసవితా సహస్రదీధితిః (హృష్యన్నుత్తరీయం చ దృష్ట్వా) వత్స! గుహా! స్పృహయామి సుగ్రీవహనుమతో ర్దర్శనాయ త దృశ్యమూకగామినం మార్గమాదర్శయ.

గు—ఉత్తరీయపటఖండము పైనుండిపడుచుండ హనుమంతుఁడెగిరి యందుకొన్నాఁడు; అదిభవద్గుణగణానురాగియగు కుమార సుగ్రీవుఁడు తన్ను సేవింపుచుఁ జెంతనున్న నాచే దేవరవారి కుపాయనముగాఁ బంపినాఁడు. (ఇచ్చును)

రా—(అందుకొని యురమునవిడుకొని కన్నీరునించుచు) హా! దేవీ! జనకనందినీ! నీవిట్టుత్తరీయమాత్రశేషవై కన్పట్టుచుంటివా? (కన్నులుమూసికొనియే లక్ష్మణునానుకొనినిలుచును.)

ల—(నిట్టూర్పువుచ్చి) మిత్రమా! గుహా! నిషాదనాథ! సుగ్రీవుండు క్షేమముగనున్నవాఁడా?

గు—ఇప్పుడు మీరలాయనక్షేమమునరయుటచే.

రా—(తనలో)

చ. ఎఱిఁగియె రావణుండు హరియించెను బ్రేయసి సీత; నాఁ దలల్
దఱిగికొనండె యీశ్వరుముదంబునకై తనుదానె యింకనున్
వెఱపెటులబ్బు వీనికెద? వింతఁగ సీతని చంద్రహాసమే
ర్పఱచినబాటయే యిది శరంబులిఁ కేటికి రిత్తఁ దాల్పఁగాన్. 26.

ల—అయ్యా! అన్నయ్యగారూ! మనయెడల నివ్వానరములుగూడ మంచితనమునువహించి కన్పట్టుచున్న వెట్లు?

రా—చెప్పెడిదేమి? సుగ్రీవుఁడు మనకు స్వజనములోనివాఁడే కాఁదా? ఇతనికిని నిక్ష్వాకునిసంబంధమగు రాజర్షివంశమున కును బూజ్యుఁడగు వేవెలుంగె మూలపురుషుఁడు కదా! (హృదయమందలి యుత్తరీయమును జూచి) వత్స! గుహా! నాకాసుగ్రీవహనుమంతులను జూడవేడుక వొడముచున్నది. కావున ఋష్యమూకమునకుఁబోవు మార్గమును జూపుము.

గు—(సహర్షం) (స్వ) కథమచిరాదేవ ఫలవతీ జాంబవతో మంత్ర శక్తిః (ప్ర) ఇత ఇతో మతంగాశ్రమవర్త్మనా దేవ! (ఇతి సర్వే పరిక్రామంతి.)

గు—దేవ! పశ్య. పశ్య.

శ్లో. విదధతి ముదమక్ష్ణో ర్వ్యాతనా నూపనీప
ప్రహసనసహచర్యా నిత్యనృత్య న్మయూరాః
ఫలపులకిత జంబూకుంజకూజత్కపోత
ప్రియశబరపురంధ్రీబంధవో వింధ్యరేఖాః 27.

రా—(సర్వతో నిరూప్య సఖేదం)

శ్లో. సమంతాదున్మీల ద్బహుళలహరీ లంఘునకలా
లఘుప్రేంఖ త్పంపానిలవిదళదేలాసురభయః
అవిద్యా వైదేహీ శతలిపికరీభి ర్మమ ధియా
మమీ హస్తాలంబం విపినవినివేశా విదధతే. 28.

ల—ఆర్య! ఇతస్తావత్.

శ్లో. భయభ్రష్టప్రేమో విరహనిరహంకారహరిణే 29.
ముఖాలోకోన్మీల ద్గురుకరుణరుగ్ణాం సహచరీమ్
విలోక్య ప్లేచ్ఛంతీ మలమలమితి ప్రాక్ప్రణిహితా
శ్శనవ్యా ల్లుబ్ధానాం హృదయమపరాద్ధం న తు శరాః.

రా—(సాస్రం) హా! దేవి!

శ్లో. మారీచమృగయావ్యగ్రే
మయి ప్రాప్తే చ రావణే

గు—(సంతోషముతోఁ దనలో) ఏమీ! యాజాంబవంతుని యోజన వేగముగనే ఫలించినది. (ప్రకాశముగా) దేవ! ఇదిగో! యిమ్మతంగాశ్రమపుఁ దెరువున నరుగవచ్చును రండు !.

(ఇట్లందఱు వెళ్ళుచున్నారు.)

గు—దేవా! చూడుఁడు. చూడుఁడు.

ఉ. పచ్చికపట్లనుంట నెడఁబాయక పూయు కదంబశాఖులన్ 27.
నిచ్చలు నృత్యముల్ సలుపు నెమ్మికులమ్ముల యింపుసొంపులన్
హెచ్చుఁగఁ బండునేరెడుకుటీరములందుఁ బుళిందసుందరుల్
మెచ్చు కపోతహూంకృతుల మీరుచు వింధ్యవనమ్ములిమ్మికున్.

రా—(అంతటను నిరూపించి ఖేదముతో)

ఉ. ఎల్లెడ మెల్లఁగానలను యింపగు పాంపతరంగసంగమున్
సల్లలితైలకీకుసుమసంగతియుం గని కమ్మతెమ్మెరల్
చెల్లఁగ వీవ నీవనులు సాయమునేయఁ దొడంగె నార! నా
యుల్లము పల్లవించి యనృతోద్భవజలన్ శతధాస్రుంజింపుచోన్. 28.

ల—ఆర్య! ఇటువైపు చూడుఁడు.

చ. కడుభయమంది లేఁడి తనుగ్రక్కున వీడి తొలంగ దీనయై
యడలెడు పెంటిమోముఁగని యక్కటికమ్మున, నమ్మ దీనిపై
విడువకు వీడకంచుఁ దనప్రేయసివేడఁగ బోయమానసం
బుడిగెడుగాని మున్ జనినముల్కులు వీడవు లక్ష్యమక్కటా!. 29

రా—(కన్నీరునించుచు) దేవి! జానకీ!

కం. మారీచునెంబడిని నే
దూరమరుగ రావణుఁడు దోఁచఁగనీ దృ

ఆసా మివ కురంగీణాం
తవో త్ప్యస్యామి చక్షుషీ. 30.

ల—(స్వ) కః పునరుపాయో యేన వినోద్యేతహృదయ మార్యస్య?

(నేపథ్యే) భో! భో! వనౌకసః కథయంతు భవంతః కేనా స్మత్కీర్తికామినీ చంక్రమణ కేళీపర్వతో వివర్తితో దనుజ రాజకంకాళకూటః.

గు—(దృష్ట్వా సభయసంభ్రమం) దేవ! పశ్య పశ్య. కనకమయ సహస్రపత్ర వైకక్ష్యప్రభామండలేన దుందుభికంకాళవ్యతికర జన్మనా రోషరాగేణచ స్వభావేన త్రిగుణపిశంగింతను మాదధానః ప్లవగరాజోయమితఏవాభివర్తతే.

శ్లో. పౌలస్త్యావయవౌఘసంకటభుజా మూలక్షణోన్మూలిత
ద్వైరాజ్యామమరావతీ కృతవతే వీరాయ యస్మై మహః
నిత్యాలోకనకౌతుకవ్యసనినీ శ్యంకే సహస్రం దృశః
పిండీకృత్య దళచ్ఛలేన కనకాంభోజస్రజం దత్తవాన్. 31.

క్షణం చ దేవస్య మహావీరసంవాదగోష్ఠీయ మృశ్యమూక యాత్రా మంతరయిష్యతి. తదహమనుగ్రతోగత్వా దిష్ట్యా వర్ధ యామి సూర్యతనయం

రా—ఏవమస్తు.

జ్నీ రేజము లీలేళ్ల యొ
య్యారముఁ బురుడించియుండునంచుఁ దలఁతున్. 30.

ల—(తనలో) ఏమియుపాయమున నేనిపుడన్నగారి హృదయమును వినోదింపఁ జేయుదును ?

(తెరలో) ఓయోయి వనౌకసులారా! మాయశ్శకామినికిఁ గేళీవిలాసనగమగు నీదనుశరీరమును నెవ్వఁ డిట్లుకదల్చెనో చెప్పుఁడు చెప్పుఁడు.

గు—(చూచి భయమునఁదొట్రుపడుచు) దేవ ! చూడుఁడు. చూడుఁడు. సహస్రపత్రపరిమితంబై యొంతయుంబొంగారు బంగారు తెలిదామరపూలమాలికవలని కాంతివిశేషము చేతను దుందుభికళేబరవిక్షేపమువలనఁ గలిగిన రోషరాగము చేతను స్వభావముచేతను ద్రిగుణితపిశంగవర్ణముగల యంగమున నెసంగుచు నాప్లవంగరాజపుంగవుఁ డిట్లు వచ్చుచు నున్నవాఁడు.

శా. లంకేశుం దనచంకనొక్కి త్రుటికాలంబైన ద్వైప్రాభవం
బింకం జేసిన పుత్రు వాలి ననయంబెంతేఁ దమింజూపఁగా
సంకల్పించెషి వేళనుల్ దళమిషన్ సంధించి బంగారపుం
బంకేజంబుల దామ దామెడనిడెన్ బాకారి యంచెంచెదన్. 31.

క్షణమాత్రము దేవగకీపీరసంవాదగోష్ఠివినోదము బువ్య మూకగమనమునకు జాలమును గలిగించును గాన నింత లోవల నేను ముందుగనేగి యా రఘునందను నానంద పెట్టుదును.

రా—సరియే. అట్లుచేయుము.

సు— వాచికం పునరేతావత్కుమారసుగ్రీవస్య య 'న్మిత్రపర్యాయాంతరితం దేవస్య దాస్యమిచ్ఛా ' మీతి.

రా—(అపవార్య) వత్స! లక్ష్మణ! ఏవమాహ వయస్యస్తే గుహః. కిం చ మంత్రోత్సాహశక్తిసంపన్నానామపి ప్రభుశక్తిమపేక్షంతే సిద్ధయః తదహం వాలినఃస్థానే సుగ్రీవమవస్థాప్య తతో౽కశదండాభ్యాం సముగ్రశక్తిర్వార పారం గంతుమిచ్ఛామి

ల—(సస్మితం) యద్యేవముపయుజ్యమాన మింద్రసూనుముపేక్ష్య సుగ్రీవేణోపయోక్ష్యమాణేన సిద్ధిరితి పక్రః ఖల్వయం పన్థాః.

రా—(సస్మితం) వత్స! సాధ్వేవం బ్రవీషి కింతు

శ్లో. దృష్యత్సౌ లస్త్యకండూవిపులభుజభరోష్మాయమాణః కపీంద్రో
నాయం నః సందధీత క్వచిదపి చ విధౌ నైష సాహాయ్యకామః
సో౽హం సుగ్రీవమేతద్ధమనదృఢతరం మిత్రమిచ్ఛామి పశ్చా
త్సారస్త్రైణేయపుత్రవ్యయశిథిలశుచం శక్రమారాధయామః. 32.

ల—సాధుదర్శినీ బుద్ధిరార్యస్య కిం చ విధూతశాపేనాపి దనునా దేవభూయం గతిముపలంభితేన సందిష్టమార్యస్య యథా౽స్య నిషాదాధిపతే ర్వచసి దేవేనావధాతవ్యమితి.

రా—తద్గుహో౽పి ప్రతిదూత్యమర్హతి.

గు—దేవ! సుగ్రీవుఁడు "మిత్రశబ్దపర్యాయమున నంతరితముగా దేవరవారికి దాస్యముచేయ నభిలషించుచున్నాఁడ" నని మనవిచేయుచున్నాఁడు.

రా—(ప్రక్కగాఁ జూచి) వత్స! లక్ష్మణా! నీమిత్రుఁడు గుహుఁ డిట్లనుచున్నాఁడు. అగును, ప్రభుశక్తియుక్తములు గాక కార్యములు సిద్ధింపవుకదా! కావున వాలికిఁ బదులుగా నచ్చో సుగ్రీవుం బ్రతిష్ఠించి యాకోశదండములచే సమగ్రమగు శక్తిని గలిగి మనవైరమును బారముముట్టదీర్చికొనఁ గోరుచున్నాఁడను.

ల—(చింతగవృతో) ఉపయోగింపఁ దగియున్న వాలిని విడిచి సుగ్రీవునుపయోగార్థునిఁగాఁ జేసికొననెంచుట మిగులఁ జుట్టుదారిగాఁ గన్పట్టుచున్నది గాదా ?

రా—(కరుణవృత్తో) వత్సా! అగును నీచెప్పినయది నిజమే. కాని

చ. కడు బలమొప్ప రావణునిగర్వమడంచితినంచుఁబొంగు నీ
తఁడు మనచెల్మిఁగోరఁ దదితఘ్నము; పీనివధించి సూర్యజున్
గడు దృఢుఁ జేసి మిత్రునిగఁ గైకొని పిమ్మటశాంతిఁగూర్తు నిం
ద్రుఁడు పరసుందరీభవసుతు న్వలి కుందుఁ జెందినన్. 32.

ల—ఆర్యునిబుద్ధియెల్లప్పుడును దిన్ననితెన్నుననే నడుచుచుండును గదా; శాపవిముక్తినంది మరలదేవత్వమునుగాంచి వెడలు నద్దనుఁడనుగంధర్వుఁడు వానరలీనిపాథనాథు నభిమతము ననుసరించి నడచుచుండనగునని తమతో మనవిచేయుచున్నాఁడు.

రా—సరియే; అట్లయిన దానికీగుహుఁడే దూతగానుంటకర్హుఁడు.

ల—(గుహంప్రతి) ఏవమస్మద్గిరా సుగ్రీవోవక్తవ్యః.

శ్లో. పితాయం రేతోధాస్తవ తరణిరస్మత్కులగురు
ర్మనుర్వైవస్వతో మాత్రేయస్తదపి సహజం మిత్రమసి నః
అథాపి జ్ఞాతేయం సిథిలయసి కాపేయతరళః
శరాస్తన్మే వాలిక్షతజరసలోలాః ప్రతిభువః. 33.

రా—(విహస్య) వత్స! గుహ! ఏష ఖలు పౌలస్త్యేగతేనామర్షేణ ధూమాయమానో యయా కయాచిద్వాచా సౌమిత్రి రభి దధాతు నామ.

ల—సతతసమిధ్యమానజానకీవిరహవైశ్వానరేణ రామచేతసా పున రగ్నిసాక్షికమేవ సుగ్రీవో మిత్రతాముపాగతః.

గు—(సహర్షం) పరమనుగృహీతో దేవేన వికర్తనతనయః-
(సపరిహాసస్మితం.)

శ్లో. సుగ్రీవే యది పక్షపాతబహుళం దేవ! త్వదీయం మనః
కిం నస్తేన విదాంకరోతు భగవానంభోజినీవల్లభః
నవ్యేనాత్మజరాజ్యలాభరభసోద్భూతేన యస్తేజసా
పూర్వస్మాదధికేన దుస్సహతరో లోకేషు వర్తిష్యతే. 34.

ల—(విహస్య) కథం తపనతనయస్య రాజ్యమంగీకారితా వయం వయస్యేన.

రా—(సస్మితం) వత్స! గుహ! సతావత్ప్రకాశమేవం ప్రతిశుశ్రూషతి మే హృదయం.

ల—(గుహునితో) మేమిట్లుచెప్పితి మనిసుగ్రీవునికి బోధపఱుపుము.

"మ. ఇనుఁడే నీపిత, మాకులాధ్యుఁడు మనుండీవున్విమాత్రూద్భవుల్
వినుమీ నేస్తము క్రొత్తగాదు మనకున్, విస్రంభనీయంబ య
య్యును గాపేయుపుంజాపలంబుఁ గనెదేనుంఘుంజుమీ! యింద్రనం
దన రక్తాసవపాన లోలశరబృందంబింపు జామీనుగాన్." 33.

రా—(నవ్వి) వత్స! గుహా! ఇతండాపౌలస్త్యునిమీఁది క్రోధా
వేశమున మండిపడుచు నెద్దియే ననిన నననిమ్ము.

ల—ఎడతెగక రగిలికొనుచున్న వైదేహీవిరహాగ్ని సంగతిగలిగి
యున్న యీ రామునిచిత్తము మఱల నగ్నిసాక్షికముగ
నీసుగ్రీవుని మిత్రునిగా నంగీకరించుచున్నది.

గు—(సంతోషముతో) దేవ! దేవరవారిచే నీరవినందనుఁడు మిగుల
ననుగ్రహింపఁబడినాఁడు. (సపరిహాసముగా)

ఉ. నీమదిప్రేమంజూపె నలినీహితుసూనునిపైన నాఁగ మా
కేమియు లబ్ధిలేదిననిదే; యతఁడాత్మజనవ్య రాజ్యలా
భామితహర్షసంభరితుఁడై భువనమ్ముల నింతకన్న ను
ద్దామతరోజ్జ్వలాకృతిని దాల్చి మఱింతతపింపఁజేసెడున్. 34.

ల—(నవ్వి) ఏమీ! సుగ్రీవునకు రాజ్యప్రదానముగూడ మేమంగీ
కరించినట్లుగానే వయస్యుఁడు స్థిరపఱచుచున్నాఁడు!

రా—(చిరునవ్వుతో) వత్స! గుహా! నామనస్సు ప్రత్యుపకృతి
చేయనుండెనని ఇంకను ప్రచురింపఁదగినదికాదు.

సు—(సప్రశ్రయస్మితం) స్వామిన్నియమేవ మహతాం శైలీ.

శ్లో. సంతోషో మనసి కృత్వైవ
ప్రవృత్తాః కృత్యవస్తుని
కస్య ప్రతిశృణోతి స్మ
కమలేభ్యశ్శ్రియం రవిః. 35.

(నేపథ్యే) భో భోః స్సన్నిహితా వనౌకసః కథయంతు భవంతః దుందుభికంకాళవిక్షేపభావ్యమానగంభీరావష్టంభసిత్సారేణ కేనాస్మాకమియం చిరస్య భుజకాండకండూతిరపనేష్యతే.

సు—(స్వగతం)

శ్లో. మన్యే దర్పానుయాయిభ్యాం
నిత్యం దోర్భ్యామమర్షణః
జాంబవత్ప్రేరణాదీప్తః
ప్రాప్తోఽయం ప్లవగేశ్వరః. 36.

తదహమపి వీరయాత్రాదర్శనసుఖం ముహూర్తమనుభవామి.

వాలీ—(ప్రవిశ్య పురోవలోక్య చ) అహో! ప్రసన్నోజ్జ్వలాకృతీ కావేతౌ నియతమాభ్యామేవ కంకాళోత్క్షేపనిమిత్తేన భవితవ్యం

గు—(వినయముతో గొంచెమునవ్వుచు) స్వామీ! అవును. ఇట్టిదే కదా మహాత్ముల పద్ధతి !

తే. గీ. ఉత్తములుచేయఁగాఁ బూనుచుండు పనులు
చిత్తముననుండు, ప్రచురణచేయ రెపుడు;
జలజజాలంబునకు నిచ్చుసంపదలను
సెలుఁగఁజేయునె యెవ్వరికేని నినుఁడు. ? 35.

(మరలఁ జెరలో)

దగ్గరగనున్న నేయోయి వనౌకసులారా ? దుందుభి కళేబరము నెగజిమ్మి మెచ్చఁదగిన బాహుగర్వమున నొప్పు నెవ్వఁడు మాకుఁ జిరకాలమునుండి మిక్కిలిగఁ గలిగియుండిన బాహువులతీటను దీర్చుకొనుటకుఁ దగిన వాఁడై యుండెనో చెప్పఁడు.

గు—(తనలో)

తే. గీ. గరువమునియెడు ప్రబలరోగంబు వలస
రోమసంతారితాత్మస్వరూపుఁ డగుచు
భల్లుకేశుని ప్రోత్సాహవశత, వాన
రాధిపతి యుద్ధతిని వచ్చెననుచుఁ దలఁతు. 36.

కావున నేనీవీరయాత్రావలోకనసౌఖ్యము నొకముహూర్త కాల మనుభవింతును.

వాలి—(ప్రవేశించి, యెదుటఁ జూచి, తనలో) ఆహా! నిర్మలములై విలసిల్లుచున్న యాకారములతోనొప్పుచున్న వీరలిర్వురు నెవ్వరోకో! నిశ్చయముగా నాదానవనాథుని కళేబరము

(స్మృతిమభినీయ సవితర్కం) ఆః సందిష్టమస్మాసు ప్రియసుహృదాలంకేశ్వరేణయథా.

శ్లో. ప్రక్లృప్తకాంతారకుమారభుక్తి
ర్ధారార్భాగినేయో జనకేనముక్తః
మనుష్యసామంతసుతోనిమంగీ
సహానుజః స్తిష్ఠతి దండకాయాం. 37.

తౌచాస్మాకం తత్ర విహారిషు నిశాచరేషు పాటచ్చరీవృత్తిమధిష్టమానౌ భవద్భిః ప్రతికర్తవ్యావితి. తతః కిమయమయం చతౌ స్యాతాం.

రా—వత్స! లక్ష్మణ! శ్రుణు కిమయం బ్రవీతి మహావీరః.

ల—(కించిదుపసృత్య) ఇత ఆవాం ఇతో భవాన్.

వా—భోః కావేతౌ యువాం.

ల—మహాభాగ! రాఘవౌ క్షత్రియావావాం.

వా—ఆః యుష్మదాకారవిశేష ఏవావగమయతి జాతివిశేషః తద్విశేషంబ్రూహి.

ల—ననూక్తమేవ రాఘవా నావామితి.

వాలీ—(సాభ్యసూయం) ఆః.

శ్లో. వపురేవ వివృణోతి క్షాత్రమంతర్విశేషం
రఘుషు యదభిధత్సే రాఘవా విత్యభీక్ష్ణం

నెగమీాటినవారలు వీరైయుండవచ్చును. (జ్ఞాపకము నభినయించుచు, వితర్కించుకొనుచు) ప్రియమిత్రుఁడైన యాలంకేశ్వరుండు మా కిట్లుసందేశమునంపెనుగదా!

"చ. అడవుల నుండు దుంపలుఫలాకులు, నుంత కుమారవృత్తిగా
నిడి, జనకుండుపీడ మనుజేశునిపుత్రుఁడెవండొ మందభా
గ్యుఁడొకఁడు చేంక నంపపొదియున్ధనువున్ గొనివచ్చి వెంట ద
మ్ముఁడొకఁడు తోడుగాఁగ నిరవుంగొనియుండెను దండకాటవిన్.

కావున వారిరువురు నక్కడవిహరించుచున్న యసురుల యందు పాటచ్చరీవృత్తిని వహించియుందురుగాన వారిని వారించుకొనుచుండవలయును." కావున నితఁడునితఁడును వారిరువురె కావచ్చును.

రా—వత్స! లక్ష్మణా! వినుమిమ్మహావీరుఁడెద్దియోయనుచున్నవాఁడు.

ల—(కొంచెముజేరిగి) ఇదిగో! ఇక్కడనున్నాము. అయ్యా ఇటురండు.

వా—మీారిరువురెవ్వరు?

ల—ఆర్యా! మేముక్షత్రియులము, రాఘవులము.

వా—ఆయుష్మంతుఁడా! మీాజాతివిశేషమును మీాయాకారవిశేషమే దెలియఁజేయుచున్నది. అంతకెక్కుడు విశేషమును దెల్పుము.

ల—మేము రాఘవులమని తెలిపియేయుంటినిగదా?

వా—(అసూయతో)

తే. గీ. తెలుపకయె తెలుపుచుండె క్షత్రియులుగాఁగ
నెంతొ తేటఁగ మీాదు నాకృతులె, కాని

పరికలయతు మిష్టంనామసాంస్కారికం వా
మహాహా! కథ మపత్యప్రత్యయా న్నిశ్చినోమి ?. 38.

ల—(సధైర్యసంరంభం) భోః ఆవాం 'తౌ' రామలక్ష్మణౌ.

వా—(సవిమర్శ మాత్మగతం) కథం తౌ ఇతి సర్వనామపదేన ప్రసిద్ధావిత్యాహ తత్కౌమునయో రన్యతరః పినాకస్య ధనుషో దమయితా సోపిరామభద్రస్సంవృత్త త్వేవం తావత్. (ప్రకాశం విహస్య).

శ్లో. ఏకో వేషపరిగ్రహః పరికరస్సాధారణః కర్మణా
మాకృత్యోర్మధురత్వమేవ సదృశం తుల్యైవ గంభీరతా
తం ద్రష్టుం చిరముత్సుకోస్మి కతరో వాం రామభద్రః పురః
సర్వక్షత్రవధవ్రతీ భృగుపతి ర్యేనావకీర్ణీకృతః. 39.

ల—(సవినయమివ) ఆర్య! సాక్రందననందన! లక్ష్మణ స్త్వావదహం.

వా—వత్స! అయ మప్యపరో దాశరథిః కౌశికాన్తేవాసీ రామః.

ల—అథ కిం ?

వాలీ—(సహర్షోల్లాసస్మితం కించిదుచ్చైః) భోః భోః రామభద్ర!

రాఘవులనా నపత్యపుత్రత్వయమున
నెఱుఁగఁదలఁచిన నామంబులెట్లుదెలయు ?. 38.

ల—(ధైర్యసంరంభములతో) మేము ఆరామలక్ష్మణులము.

వాలి—(విమర్శించుకొనుచుఁ దనలో) ఏమిది ! ఆరామలక్ష్మణుల
మని సర్వనామపదమునఁ గడుఁబ్రసిద్ధులనుగాఁ దెల్పుచు
న్నాఁడు. అట్లయిన నిందొకఁడా యీశ్వరునివిల్లువిరిచిన
యారామభద్రుఁడై యుండవచ్చును. సరియే అట్లుకానిమ్ము.
(ప్రకాశముగా నవ్వి)

చ. సరియగువేషధారణము చక్కనియాకృతులొక్కరీతివే,
పరికరముల్ సధర్మములు భావగభీరతయున్ సమంబె, యిం
దరయ నెవండు క్షత్రియవధాదరు నాభృగునాథు గెల్చె సం
గరమున, నట్టిరాముఁగనఁగాఁ జిరకాలముచుండికోరుదున్. 39.

ల—(వినయముతోఁ బలె) ఆర్య ! పురందరనందనా ! నేను
లక్ష్మణుఁడను.

వాలి—వత్స ! అట్లయిననీరెండవయుతఁడు కౌశికశిష్యుఁడగు
రాముఁడనుకొనియెదను.

ల—కాకేమి ?

వా—(ఉల్లాసముతోఁ గొంచెముదగ్గరగా) ఓ రామభద్రుఁడా!

సీ. జగమంతయు త్రివర్ణసంగతంబుగఁ జేయ
సమకట్టినట్టి యాజామదగ్న్యు
నిర్భరంబగు నస్త్రగర్భంబునుండి క్ష
త్రియజాతివేడియుఁ దెచ్చినట్టి

శ్లో. ఏష త్రైవర్ణ్యమాత్ర వ్యవసితజగతో భార్గవస్యాస్త్ర గర్భా
చాకృష్టక్షత్రజాత స్త్వమసి పథి గిరామద్య నస్సుప్రభాతం
కక్షోన్మస్వేదసద్య శ్శమిత దశముఖాస్ఫోటకండూవికారో
వీరశ్రద్ధో భుజస్త్వాం పరిచరతు చిరం చక్షుషీనందతాం చ. 40.

రా—(దృష్ట్వాసహర్షం) స ఏష మహాబాహుస్సాక్రందనసూనుః.

శ్లో. యేన వీరేణ గుప్తాయాం
కిష్కింధాయా మియం మహీ
రావణాభిభవక్లాంతా
శశ్వదుచ్ఛ్వాస మశ్నుతే. 41.
(ఇతిపరిక్రామతి)

ల—మహాభాగ! అయమార్యః ఇతోభవాన్.

వాలీ—(ఉపసృత్య) రామభద్ర!

శ్లో. సురాసురాణా మనుభి
ర్జీవ్యతాంసభిశో మునిః
అద్య మే నారద స్తుష్టో
యేనాపి భుజగోచరః. 42.

నీచర్యకుఁ బ్రణుతి సేయు, మిప్పుడెల్ల నా
కెంతయు సంతసం బెసఁగుచుండ
నిటగొంతతడవు నిన్నీక్షించు నానంద
కలనఁ గోరుచునుండెఁ గన్నుఁ దోయి
తే. గీ. రావణాసురసమరకండూవికార
రోగ మాత్మకఁ బెడసేదయోగగరిమ
నణఁచి శ్రద్ధగ వీరులనరయు నాదు
భుజము నిన్నుఁ బరీక్షింపఁ బొంగుచుండె. 40.

రా—(చూచి, సంతోషముతో) ఇదిగో! మహాభాగుఁడగు నయ్యింద్రనందనుఁడు.

కం. ఈవీరవరుఁడు కిష్కిం
ధావన మొనరింప, నూపిరాడుచునుండున్
రావణుఁడు పెట్టుబాధల
చే పగలంబాగలుచుండు క్షితికపుడపుడున్. 41.

(అని నడచుచున్నాఁడు.)

ల—మహాభాగుఁడా! ఇదిగో! ఆర్యుఁడిక్కడనున్నాఁడు, ఇటు రండు.

వా—(సమీపించి) రామభద్రా!

తే. గీ. అసువులొడ్డి తమిం జూదమాడు సురయు
తాసురుల పయిపందెగాడయిన నార
దుఁడు కడుంగడు సంతసంబడునఁగాక
నాభుజంబుల కీవుకన్పడుట కతన. 42.

రా—మహావీర! కిముచ్యతే? మూర్ధాభిషిక్తోసి సమరశౌణ్డానాం.

శ్లో. దేవస్యత్ర్యామసూత ద్విషదుపమృదిత స్వర్వధూవేణిబంధ
ప్రేఙ్ఖోధారాళ్య వైర ప్రసృమరసమరోడ్డామరాజా బిడౌజాః
యో విద్ధోత్ఖాతబాణవ్రణనివహనిభం నిర్భరాభంగురభ్రూ
భీమం భ్రామ్యద్భిరంగై రుదవహతరుపారజ్యదక్ష్ణాం సహస్రం.

అపిచ—

శ్లో. బందీకృత్య జగద్విజిత్వరభుజస్తంభౌఘముస్సంచరం
రక్షోరాజమపి త్వయా విదధతా సంధ్యాసమాధివ్రతం
ప్రత్యక్షీకృతకార్తవీర్యచరితా మున్మృచ్యరేవాం సమం
సర్వాభిర్మహిషీభిరంబునిధయో విశ్వేపి విస్మాపితాః. 44.

వా॰—(విహస్య)

శ్లో. చిరాయ రాత్రించరవీరచక్ర
మారాంకవైజ్ఞానికపశ్యత స్త్వాం
సుధాసధర్మాణ మిమాం చ వాచం
న శ్వణ్వత స్తృప్యతిమానసం మే. 45.

కింతు -

శ్లో. యేనాచ్ఛిద్య సమస్తపార్థివగణ ప్రాణాంతకం కార్ముకం
రామస్సంప్రతి లంభితో భృగుభువాముత్సర్గసిద్ధాం స్రుచం
ద్రష్టుం వీర! చిరస్యధామ భవత స్తద్బాహుర్భువ స్స్వస్త్రయీ
హృన్మర్మవ్రణరోపణౌషధ మిమా బాహూ బహూనాత్తామ్యతః.

రా——మహావీర! చెప్పెడిదేమి? సమరనిపుణుల కెల్లరకును
శిరోభూషణమవు కదా?

చ. రిపుహృతనిర్జరీజన నిరీక్షణచే జనియించు కిన్కనా
నపరిమితాహవంబున భయంకర రక్తదృశాసహస్రమున్
వపువున నాటుతూపులను బాపిననా వ్రణపుంజమట్టు లే
నిపుణుఁడుదాల్చు, నట్టిసురనేతకు సూనుఁడవీవలంతివే?. 43.

మఱియు,

తే. గీ. ఘనభుజుండగు రావణుఁ గక్షమందు
దాలిచియె నీవు సంధ్యావ్రతంబునఘుపఁ
గార్తవీర్యజ్ఞయగు రేవగాక, యెల్ల
రాణిగమిత్తోడఁ గడలు లబ్బంబుపడవె? 44.

వాలి——(నవ్వి)

చ. తడవుగ యామినీచరకదంబముతో నగు సంగరంబులన్
గడు గడిదేఱి ప్రౌఢిమనెసంగుచునున్న నీవు క 45.
న్పడుటకునైన, నీమధురవాక్యములు చెక్కఁగ వీనులార వి
న్బడుటకునైన, నిక్కముగ నామది తృప్తివహింప దింతయున్.

ఇంతియకాక,

ఉ. రాజసమాజసాధ్వసకరంబగు భార్గవుచేతిదౌ ధనూ 46.
రాజము నాజి లాగికొని క్రమ్మఱ తద్భృగువంశ్యపాళికా
సాజపుస్రుక్కుఁబూనునటుసల్పిన నీ త్రిజగద్వ్యథాపహా
త్తేజమెఱుంగ బాహుబలతిత్వరఁజొదెడుఁ బెక్కునాళ్లుగాన్.

రా—(సస్మితం)

శ్లో. నన్వేతదధిమౌర్వీకం
యుద్ధసర్వస్వదక్షిణం
సజ్జ్యమస్త్యేవ మే రక్షో
లక్ష్మీమూలహరం ధనుః. 47.

తన్మహాభాగోపి శస్త్ర మాధత్తాం.

వాలీ—(విహస్య) సాధు భో మహాక్షత్రియ! సాధు యథా ధర్మ మభిదధాసికిం పునః.

శ్లో. నయోహి సాంగ్రామిక ఏష రోమ్మతాం
యదాత్మజాతిప్రతిరూప మాయుధం
అయః కుశీభిః కపయో న శస్త్రిణః
తలాని ముష్టిశ్చ నఖాశ్చ సంతినః. 48.

ల—ఆర్య! సాధూక్తం మహాభాగేన నిత్యోపనతస్వాంగశస్త్రైవ తిరశ్చాం జాతిః.

రా—(విహస్య ధనురాస్ఫాలయన్).

శ్లో. సర్వౌఘప్రసరేణ రావణి రసౌ యద్దుర్యశోభాగినం
చక్రే గౌతమ శాపయంత్రితభుజస్థేమాన మాఖండలం
కష్టాంగ రకులీరతాం గమయతా వీర! త్వయా రావణం
తత్సంమృష్టమహో! విశల్యకరణీ జాగర్తి సత్పుత్రతా. 49.

సోపి త్వ మస్మాకం దైవేన శరవ్యం కృతోసి.

రా—(చిఱునవ్వుతో)

ఆ వె. అట్టులయిన నెక్కు-వెట్టినదై యిదే
సంగరమున జయమొసంగఁజాలి
యసురవైభవంబు నామూలముగఁ ద్రుంప
గలుగువిల్లుచేతఁ గలదుగాదె ?. 47.

కాఁబట్టి మహాభాగుఁడవగు నీవును శస్త్రమును బట్టుదువుగాక.

వాలి—(నవ్వి) అగును. ధర్మమునననుసరించి నీవు చక్కఁగానే చెప్పితివి కాని,

తే. గీ. తనదుజాతికిఁ దగు నాయుధంబెప్పాని
యుద్ధమొనరింప నగు బాహుయుతుల కెపుడు
దారులోహాదికములు శస్త్రములుగావు
కఱకుఁగోళ్లును బిడికిళ్లుఁగలవు మాకు. 48.

ల—(నవ్వి) ఆర్య ! అగును. మహాభాగుఁడు చెప్పినది యథార్థమే. నిత్యసంసిద్ధములగు నంగములె యీతిర్యగ్జాతికాయుధములు.

రా—(నవ్వి ధనుష్టంకారము చేయుచు) అద్దిరా !

ఉ. గౌతమశాపతప్తు బలఘుస్మరు రావణి పూని దుర్యశో
న్వీతునిజేయుఁ దప్పితను పీరతఁ గక్షబిలప్రలీనమా
పీతనుజేసి జేసితివి పిత్రను మోదము; త్వాదృశుల్ గుణా
న్వీతసుతుల్ విశల్యకరణీతులితుల్ గద! తంత్రికారయన్!. 49.

అట్టివాఁడవగు నీవె దైవవశమున మాకుశరవ్యుఁడవయినాఁడవు.

వాలీ—(సరోషం) ఆః కాకుత్స్థ !

శ్లో. అస్మద్దోర్మూలకూలంకషవిషమభుజా గ్రంథిబంధప్రసంగ
క్రోశల్లంకేశదత్త త్రిభువనవిజయ ఖ్యాతిసర్వస్వరూపః
యఃకశ్చిద్విక్రమోఽయం సఖలు ఖలచరీకృత్య సాధారణత్వా
దంతర్మందాయమానో విజితభృగుపతిం త్వాంవిజిత్వా ధునోతి.

తదేహి విమర్దక్షమాం భూమి మవతరావ (ఇతినిష్క్రాంతౌ.)

గు—దిష్ట్యా ఫలిత మస్మాకం మనోరథేన.

ల—(నేపథ్యాభిముఖమవలోక్య) ఇదమన్యతో వానరద్వయం ఆర్యస్య హార్షిగ్రామమివ సంభ్రమాదనువర్తతే. తదహమపి ధనురారోపయామి.

గు—(దృష్ట్వా సహర్షం) కుమారలక్ష్మణాలమలమావేగేన సుగ్రీవో రామదేవగుణానురాగేణ వాలిమత్సరేణ చ ద్విగుణీకృతోత్సాహః సమరసీమా మాపతతి.

ల—ఏష వైకర్తనిః అథాపరః కః !

గు—అయమపి కిష్కింధేశ్వరస్కంధావారైకవీరో భవతః ప్రభంజనస్య పారస్త్రైణేయః పుత్రో హనూమాన్.

ల—(సహర్షం) కథమయ మసావాంజనేయః అయం హి.

శ్లో. బ్రహ్మశాప పరామృష్టః
స్వవీర్యజ్ఞానయంత్రితః
అన్యైరపి భువం వీరైః
కీర్త్యమానా ముపేక్షతే. 51.

వాలి—(రోషముతో) ఏమీ! కాకుత్స్థా!

శ్లో. దోర్దర్పాలంబునఁ నొక్క బాహువుల గ్రంథుల్ భగ్నమై దిక్తటుల్
మార్మ్రోయఁగన్ దశకంఠుఁడాఁ బ్రొవ్వ ఘటియింపంబడ్డ యొక్కించుకా
పేర్మ్రోదంబిడ నర్జునుండునని నల్పెన్వాని; నయ్యర్జునున్
నిర్మూలించినభార్గవుం గెలుచు నిన్నిర్జింప సంతుష్టి యౌ. 50.

కావున రమ్ము! యుద్ధసమ్మర్దమునకోర్చు చోటికిఁ బోవుదము!.
(వెళ్లుదురు.)

సు—పుణ్యవశమున మామనోరథము ఫలియించినది.

ల—(తెరవంకఁ జూచి) ఇటనుండి యన్నగారికి యుద్ధమునందుఁ దోడ్పడు ననుచరులంబలె వానరు లిరువురు సమీపించుచున్నారు. గాన నేనును ధనువు నూనుదును.

సు—(సంతోషముతో) లక్ష్మణా! తొందరపడనక్కరలేదు. ఇతఁడు రాముని గుణములందలి యనురాగముచేతను వాలియందలి మత్సరముచేతను రెట్టించిన యుత్సాహముతో యుద్ధమునకు వచ్చుచున్నవాఁడు.

ల—ఇతఁడా సూర్యనందనుండైన నా రెండవయతఁడెవ్వఁడు?

సు—ఇతఁడ వ్వాలిసేనావారమున కధినాథుఁడును బూజ్యుఁడును ప్రభంజనుని నందనుఁడునగు హనుమంతుఁడు.

ల—(సంతోషముతో) అట్లయిన నితఁడా యంజనీతనయుఁడా?

కం. నలువ శపియించుటం దన
యలఘుతరంబయిన శక్తియంతయు మదిలోఁ
దెలియమినిగాక యీతని
కిలలోఁ బ్రతివీరుఁడనుచు నింక నొకఁడున్నే? 51.

నియతమనేనాస్మాకం హృదశల్యముద్ధరిష్యతే ఇదం తు వర్తమానమేకతులాద్యూతమార్యస్య జయలక్ష్మీపరిగ్రహః యాతకే యశః వయంవా సుగ్రీవో న కేచితయాధికారిణః

గు—(ససంభ్రమం) కుమార! పశ్య పశ్య.

శ్లో. సప్తసాలా వయం భిత్వా
వాలిప్రహరణీకృతాః.
హత్వా చ వాలినం బాణో
రామతూణీ ముపాగతః. 52.

అహాహ !

శ్లో. ప్రాప్తైస్సమం కనకపుష్కరకంఠమాలా
సూత్రేణ దాశరథయే విహితాతిథేయః
దిక్పాల ముద్వహయశ స్సరిదాదిశైల
శ్శైతే సవీరశయనే కపిచక్రవర్తీ. 53.

ల—(సఖేదం) హా! దేవ! సంక్రందన! క్వ పునరీదృశం మహా వీరప్రకాండమాత్మజం సహస్రేణాపి లోచనై రవలోకయిష్యసి? (నేపథ్యే- దుందుభిధ్వనిః మంగళగీతిశ్చ).

గు—(సహర్షం) కథమయ మార్యజాంబవదాదిభిరభిమంత్రితైశ్శాతకుంభ కలశైర్జలైః కుమారసుగ్రీవమభిషించతి. స్వయం చాస్యదేవో దాశరథిః కార్తస్వరపుండరీక మాలయా కంఠమలంకరోతి.

కాఁబట్టి నిశ్చయముగ నీతనివలన మాహృదయశోకము శాంతింపఁగలదు. ఇది యార్యునకుఁగలిగిన తూనిక పందెము. ఇందు జయలక్ష్మీపరిగ్రహమున వరశుల్క రూపమనఁదగుకీర్తికి మనముగాని యాహనుమంతుఁడుగాని సుగ్రీవుఁడుగాని యంశార్హులముకాము.

గు—(సంభ్రమముతో) కుమార! చూడుము. చూడుము.

కం. వాలిమ్రులుకులుగఁ బఱపిన
సాలము లేడిటిని నునిమి సగగున వాలిం
దూలించి రాముబాణము
హేలాగతివచ్చి తూణినిదె వసియించున్!. 52.

అద్దిరా!

ఉ. అనువులతోడఁ గూడఁ గనకాంచితపుష్కరకంఠమాల సం
గరమున రామభద్రుని కుదారతఁగాన్కఁగనిచ్చి సద్యశో
విసరము సర్వదిక్తటులఁ బొపువహించిరహింప నొంతయో
నసదృశలీల నక్కపికులాగ్రణి పండెను వీరశయ్యపై. 53.

ల—(దుఃఖముతో) అన్నా! దేవా! సంక్రందనా!
యీలాటి మహావీరాధివీరుఁడగు కుమారునిక నిండార వేయికన్నులతో మఱలనెందుఁ జూడఁగలుగుదువు?

(తెఱలో భేరిరవము మంగళగీతియును)

గు—(సంతోషముతో) ఏమీ! ఇదిగో! యీనీలుఁడు పెద్దలగు జాంబవంతుఁడు మున్నగువారలభిమంత్రించిన బంగరుకలశ. (జలములతో నభిషేకించుచున్నాఁడు.) (దాశరథియుఁగూడ బంగారుపుండరీకమాలికచే స్వయముగ నితనికంఠము నలం

ల—ప్రియం నద్ధఃప్రియం నః. (పునర్నేపథ్యే)

భోః భోః వానరాచ్ఛభల్లగోలాంగూలయూథపతయః సర్వానేషతో మహాదేవస్సుగ్రీవ ఆజ్ఞాపయతి. "సంతు భవంతః సర్వాణి యౌవరాజ్యోపకరణాని ... అహం సీతాదేవ్యాః ప్రవృత్తిమన్వేష్టుం ప్రహిత్య ... సంత మూర్ధ్వమహార్ధ్వమహార్త్రికే లగ్నే కుమారమంగద మభి ... ప్యామి"

ల— శ్లో. ఉత్సవ స్సోయమస్మాకం
సర్వదా హృదయంగమః
కింతు వాలీ విలీనోయం
వ్యథయిష్యతి వాసవం. 54.

(అంతరిక్షే పుష్పవృష్ట్యనంతరం)

జయ జయ జగత్పతే రామభద్ర !

శ్లో. లబ్ధ్వైవాలిసిబర్హణప్రశమితద్వైరాజ్య వైరాగ్య
కిష్కింధాయతనైకదైవతమయం తారాపతి ర్ధీష్య
నస్తారంయువరాజమంగదమపి శ్రుత్వాతి హార్దావభూ
దాస్రాంభః పృషతౌఘమాక్తికమయోద్గుంభస్సహ ... ః.

ల—ప్రియాత్ప్రియతరం నః వయస్య! తదేహ్యావామపి ... త్సవసంవిభాగినౌ భవావః.

(ఇతి నిష్క్రాంతౌ)

పఞ్చమోఙ్కః.

కరించుచున్నాఁడు.) (మరలఁ దెఱలో) ఓహోయి వానరాచ్ఛ భల్లలాంగూలాదిసేనాధినాథులారా! మన సుగ్రీవమహారాజు గారిట్లులానతిచ్చుచున్నారు. "యావద్రాజ్యమునకుపయోగ మగు సంభారములనెల్ల సిద్ధముచేయుఁడు. ఇదిగో! నేను సీతాదేవిగారి వార్తనరయుటకు హనుమంతుని నియమించి సుముహూర్తమునఁ గుమారునంగదు నభిషేకింపుదును."

కం. ఈయుత్సవంబు మన క
త్త్యాయతసంతోషదాయియయి యొప్పునుగా
కా యింద్రుని కక్కట! యిది
చేయుంగద మిగుల వికలచిత్తునిగాఁగన్. 54.

(ఆకసమునఁ బూలవానకురిసిన పిదప)

రామభద్ర! నీకు జయమగుఁగాక!.

శా. స్వారాట్సూనుఁడు దివంగతుండగుటఁ దత్సంస్థానపున్ లచ్చి దా
ద్వైరాజ్యక్రమదీజ యేకవిభుతో భాసిల్లు, సుగ్రీవుతో
తారాజాసుతజాంగదుండన మదద్యద్బాష్పబిందావృ ద్ధ
కృష్ణాకుండౌచు సహస్రనేత్రుఁ డెసఁగన్ ముత్తెంపుగుత్తింబలెన్.

ల—ఇది నాకుఁ బ్రియాత్ప్రియతరము గానున్నది. గాన మేము గూడనమ్మహోత్సవసందర్భమునఁ బాల్గొందము.

(ఇట్లిద్దరు వెళ్లుదురు.)

ఇది పంచమాంకము.

చ. అతిమృదులంబు లయ్యె సకలాంగము లిప్డన జవ్వనంబు త
ద్గతకఠినత్వము న్దిగిచి కల్గఁగఁజేసిన ఘా నురోరుహ
ద్వితయముతోఁ దృటిన్ వినయధృష్టతలూన్చు స్మరోదయంబుతో
జత గాని యే రసంబుల నెసంగరు కన్నియ లున్నతస్థితిన్॥

చతుర్థాంకము.

3. శ్లో॥ ఇతః పౌరస్త్యాయాం కకుభి వివృణోతి క్రమదశ
త్తమిస్రామర్మాణం కిరణకలికా మంబరమణిః
ఇతోనిష్క్రామంతీ నవరసగురోః ప్రోంఛతి వధూ
స్స్వకస్తాకీపత్రాంకుర మకరికాముద్రిత మురః॥

చ॥ తొలిదెసఁ బ్రొద్దువెల్గు గమిదోఁపఁ దమంబు శమించి మర్మముల్
దెలియఁగరా నవేష్టు వసతి న్విడి వేగ మురోరుహద్వయీ
కలిత సముల్లసన్మకరికారచనల్ దొలఁగించి కొంచు బల్
పొలుపుగ నేఁగుచుండె నదె పొల్తుకయోర్తు స్వకీయసద్మకున్॥

4. శ్లో॥ అయం మృదుమృణాళినీ వనవిలాసవైహాసిక
స్త్విషాం విపతతే పతి స్సహది దృశ్యమానా నిజాః
స్తనౌ పులకయన్తి చోత్పలదృశాం ప్రియోరః స్థలే
విపర్యసితవృత్తయో ఘుసృణపంకపత్రాంకురాః॥

చ. లలిత మృణాళినీ వనవిలాస విదూషకుఁ డౌచుఁ బ్రొద్దు శో
భిల నెలఁతల్ నిశిం బతుల పేరెదల న్విపరీతరీతి ము
ద్రలువడి కానవచ్చు తమ రమ్యపుఁ గుంకుమపత్రభంగ చి
హ్నలెకని వేడ్కమైఁ బులక లంకగఁ జేతు రురోజపాళులన్.

5. శ్లో॥ ప్రియవసతే రాయాంత్యో
మిథః కరంభితకరాంబు జన్మానః
కరజవ్రణ పదవిరళ
స్తనపులక మయూః కిమపి వివదంతే॥

తే॥ గీ॥ చెలువ లొండొండ్లబుజములఁ జేతులొప్ప
నుపపతులయిండ్లు విడిచి చయ్యాది రెవియొ
నుడివికొనుచు నఖాంకముల్ వడయకుండు
చ్చోట్లఁ గుచములఁ బులకలు సొంపుపెంప॥

6. శ్లో॥ ప్రభాతే పృచ్ఛంతీ రనురహసి వృత్తం సహచరీ
ర్నవోఢా న వ్రీడాముకుళితముఖీయం సుఖయతి
లిఖంతీనాం పత్రాంకురమతుల మస్యాస్తు కుచయో
శ్చిను త్కారో గూఢం కరజపద మాసాం కథయతి॥

చ॥ చెలులు నిశారహస్యపు విశేషము లేమని యొత్తవేశినన్
బలుకక సిగ్గుచేతఁ దలవంచు నవోఢ; యురోపహావ్వయున్
జెలువుగఁ బత్రముల్ రచనసేయునెడన్ నమ కామెప్పచ్చునూ
ర్పులు దెలుపున్ నిగూఢతను బొందిన నఖాంకములున్న చోటులన్॥

తప్పొప్పుల పట్టిక.

పేజీ.	పంక్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
1	3	ణ	ణ
2	4	ఫ	ప
4	7	కదైక	పదైక
,,	12	వవాళీ	వనాళీ
,,	,,	శ్యస	శస్య
5	17	కెడన్	కెదన్
7	16	దెశసు	దేశస్థు
,,	,,	తు్రిడం	తు్రండ
8	3	విస్య	ప్రివిశ్య
9	5	శుశక్తి	శుక్తి
,,	11	రుత	గురుత
,,	18	సద్రిరస	సద్రిస
11	18	వుచు	పుచు
12	21	ప్రిగ్భ	ప్రిగల్భ
13	5	జేర్కొన	పేర్కొన
,,	10	నిక	నిఁక
14	1	సటః	నటః
,,	3	వాంఛాత్మ	వాఙ్గ్త్మ
,,	12	కర్షః	కరః
15	9	రూప	కూప
,,	10	లముహా	ములహా
19	1	అసర్ఘ	అనర్ఘ
,,	3	వనిష్ఠ	వసిష్ఠ
,,	5	కిస్	కిన్
21	10	తీరిన	తీఱిన
,,	,,	తేరు	తేఱు
,,	16	మహిష్టు	మహిష్ఠు
23	17	యుపె	యుఁబె
24	9	గుర	గుర్వైర
25	23	పరచు	పఱచు
26	4	భమ	భ్రమ
27	19	మీఱలు	మీరలు
,,	22	నడచు	నడుచు
29	3, 4	--	సపరివారము గనీకుమేలగు గాక (అందరుఁదగినట్లు కూర్చుందురు.)
29	4	విశ్వా	దశ.
,,	7	మఖిం	మఖం
33	10	త్రిశకు	త్రిశంకు
36	2	మేన్	మేఁ
37	10	లిప	లింప
,,	11	మైవ	మైన
39	10	భృశాశ్య	భృశాశ్వ
40	1	వయ	వయం
41	3	వీపటు	వీవటు
,,	8	నయ్మోదు	నయ్యోడు
,,	9	పరఖ	పరిఖి
,,	18	నెల	నెం
42	15	భాసు	భాను
45	6	మునిస్	మునిఙ
,,	9	సుంత	సుంతత
,,	,,	ఁదోప	దోఁప
47	6	నగే	నగ్రే
52	2	ద్గ్రుణం	ద్గ్రుణం
56	,,	తనః	తవః
,,	14	లక్య	లోక్య
57	4	నలెను	నల్లెను
,,	15	బాచి	బ్రాచి
,,	,,	డుంత	దురత
58	19	ర్భబ	ర్బింబ
59	7	కాతుల్	కాంతుల్
60	16	దర్మ	ధర్మ
63	7	కాపుర	కావుర
64	7	రజ్య	రజనీ
,,	8	కనీమ	కనీమ
		మవలోక	మవలోక్య
,,	10	అసు	అను
,,	13	ఆ	అ
,,	15	శక	శంక
65	5	కుకా	కుఁగా
,,	21	విరచు	విడుచు
69	10	స్త్రు	స్త్రీ
,,	20	నుఁడె	నుండె

70	14	పల్యవ	పర్యవ
72	3	తదలీ	తదపి
73	13	కరఁ	ఁగరం
,,	,,	వరలు	వఱలు
77	5	సత్రు	వత్త్రు
79	11	వరలు	వఱలు
84	10	గుణోః	గణోః
86	7	వన్యా	వన్యాశ్శరీర స్థితిః
89	6	పుటల	పుట్టల
,,	11	శాతిం	శాంతిం
,,	17	మాసమై	మానమై
97	16	ముమ్రద	నమ్రద
101	2	దివము	దివమ్మ్ర
102	3	దిఙ్మ్రా	దిఙ్గ్మాత్ర
108	4	న్యూర్క్షరాః	న్యూమ్రక్షరాః
112	1	లక్షు	లక్ష్మ్ర
114	12	మైదవ	మైందవ
117	11	యన్	యసన్
125	11	తీరిన	తీటిన
125	14	సంబు	సనంబు
127	9	గ్రిమ్మర	గ్రిమ్మఱ
129	14	ప్రినూతు	ప్రిసూతు
138	12	గుఱవే	గురవే
141	13	సుఖంబ	సుఖం
143	1	కారార	కారార్థ
,,	2	ప్రతిష్ట	ప్రతిష్ఠ
144	4	పఙ్త్కి	పఙ్క్తి
,,	9	బధూ	బభూ
,,	13	నిగ్దశ్య	నిర్దిశ్య
148	5	పయో	వయో
153	12	వింల్ల	విండ్ల
,,	21	రెన	రెవ
157	22	సుతాంగ	సుతోగ్రి
161	4	ప్ర...దా	ప్రతిష్ఠతదా
,,	8	భున	భువ
165	7	ఋడా	ఋఁడా!
176	7	రోస్తం	రోద్స్తం
177	16	పుజ	పుంజ
180	11	సతగ	పతంగ
181	7	సయూధ్య	స్వయూధ
,,	12	గాచుం	గాచం
		జూచితె	జూచెడు
185		కార	కార్య
,,	19	నేక్ర	నేనిక్ర
,,	22	నిదు	నిద్దుర
,,	,,	నసి	నల్సి
186	9	కుమాణాం	కుమా రాణాం
187	21	ధరక్షిత	రథక్షితి
189	2	నిఁకే	నిఁకీ
,,	12	ధృష్టకె	ధృష్టతకె
,,	17	ఁగగు	దగు
,,	20	త్క్రర	తాక్రర
,,	22	లోః	లోఁబుట్టి
195	22	—	(ఇట్లిరువురును వెళ్ళుదురు)
197	10	గ్రౌశగుం	గ్రౌసరుం
201	7	ఇద్దరు	ఇద్దఱు
219	14	షేర్వాడి	షేర్వాఁడి
221	19	బల్ కాచి	కాచిబల్
225	20	జ్యేష్టు	జ్యేష్ఠు
,,	21	మయూఖ	మహోస్త్ర
228	13	బిపరేవ	భిరేవ
231	1	సప్వదీప	సప్తద్వీప
233	6	సుత	సుంత
,,	19	సౌర	సార
,,	21	భీష	భీషణ
237	10	జడ	ఝఁడ
,,	,,	స్వర	స్స్వర
239	16	నుయొం	నునొం
,,	19	హాసకుల్	హాసికుల్
243	8	యుండిరి	యుంటిరి
,,	,,	మతి	మతితో

ఇవిగాక ఇంకనిట్టివి పెక్కు లుండవచ్చును. పాఠకులు సవరించుకొనఁబ్రార్థితులు.